

АҢСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘ
РЕИДГЫЛА ИТНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

3

Итытуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА

Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:

Валентин Кәағәания

(аредактор хада ихатыңуа)

Алықьса Гогәуа

Виачеслав Бигәаа

Вахтанг Аңхазоу

Даур Наңкьебиа

Гәында Кәытциаңқа

Зураб Цәапуа

Гунда Сақанияңқа

Дырмит Габалиа

Альбина Анқәабңқа

(атакзыңхықәу амазаныкәга)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа

Инал Габлиа

Енвер Ажьиба

Даур Ақаџба

Абзагә Ақалгьба

Дифа Габниаңқа

Алина Жьиңқа

Владимир Зантәриа

Руслан Қапба

Валери Касланзиа

Хаири Қәтарба

Октаи Чкотуа

Анзор Мықәба

Заира Тхаитцыкәңқа

Алхас Чхамалиа

Литературно-художественный и общественно-политический журнал

Алашара (Свет)

Орган Союза писателей Республики Абхазия

Адрес: 384901 Акәа

Ажәанба имҭа, 9.

Ател: 226-25-42

772-70-86

990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» адресаднакыло аматериалкәа зегы кыпцхзароуп РТ SANS ашрифт ала. Егырт ашрифткәа рыла икыпцху акгы аднакылазом.

Анбанкәшәарахь ирытоуп 24.03.2023 ш.

Акыпцхызы анапы

ацаоуп 20.04.2023 ш.

АФОРМАТ 70х108 1/16

Иныкәырцшу амехак

12,5 кыпцх бгыц

Азаказ №

Атираж 500

Ареспублика Ацсны

Ахәынткарратә наплакы

“Акыпцхы Аюны”.

Акәа. Ешба имҭа, 168.

Атехредактор:

Л. Амццха.

Акорректорцәа:

Л. Чамагәуапха,

И. Цьениапха,

М. Кәыпцниапха.

Компиутерла акыпцхы

иаздырхиит:

С. Сазпха,

А. Акәспцха

АЦСНЫ АИААИРА 30 ШЫҚӘСА АХЫТЦИТ
Шәазина Цәапуапха. Шәипцхызы згымхаша аибашьра... *Аибашьра (1992–1993 шш.) иазку амшынцәкәа*..... 3

ГЪАРГЪ ГУБЛИА ДИИЖЪТЕИ
95 ШЫҚӘСА ЦИТ
Апоет, ацарауа, адресадтор24
Гъаргъ Гублиа. Агәыабаара. Ахатцафызә.
Ажәабжькәа 25

КӘЫМФ ЛОМИА ДИИЖЪТЕИ
95 ШЫҚӘСА ЦИТ
А. Агәхаа. Зхы-зыпцсы ақәдан зус иафыз35
Кәымф Ломиа. *Ажәеинраалакәа* 39

АҶАР РЫБЖЫ
Цәамбул Инцъгәа. *Ажәеинраалакәа*44
Аслан Зантәриа. *Ажәеинраалакәа*46
Иван Микаиа. *Ажәабжькәа*..... 54

СЕРГЕИ АГЫНДИА 70 ШЫҚӘСА ИХЫТЦИТ
Анатоли Лагәлаа. Итынчу апоези ахатарнак...64
Сергеи Агындиа. *Ажәеинраала фыцкәа*.....71
Анатоли Лагәлаа. Гәнахала ихацәдырзыз ауаа абака рыззыргылаз... (*Екатерина Бебияцха лыфәцаажәара*)..... 78

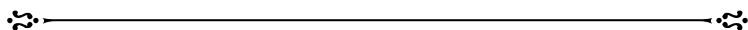
АИТАГА ФЫЦКӘА
Уилиам Шекспир. Акрал Лир. Апиеса. Анцәамта.
Еит, Геннади Аламиа 96
Анатоли Лагәлаа. *Ажәеинраалакәа* 119

АЦСНЫ АШӘКӘЫАЦЦӘА РЕИДГЫЛА
90 ШЫҚӘСА АХЫТЦИТ
Виачеслав Бигәаа. XX ашәышыкәса 50-тәи ашыкәсқәа рынтцәамтәи — 90-тәи ашыкәсқәа ралагамтәи рзы аҭсуа литературатә процесс ачы-дарақәеи ахырхартақәеи..... 133

АПСУАДЫРРА
Валери Бигәаа. Ацшәмарәи ацшәмадарәи: атрадициеи хәзтагылоу аамтәи144
Наала Касланзиа. Леонидааи Ацсуа Баграти-дааи рдинастиакәа рхатарнакцәа абәррафы рышьтамтақәа148

АЛИТЕРАТУРАҢЦААРА
Инал Гыцба. Иуа Коҭониа: фыцымтала изы-зхәацштәу факткәак (апоет ицстазаарәи ирҭиарәи ирыдхәаланы).....165

АҢЦААРАДЫРРА
Алина Ачпха, Фатима Лакрба. Аҗцәарадырра амҭа икәызы181
Натәла Цәеипцха. Ацсуа диалектология раҗхәатәи ажәар иазкны.....184
Ашәкә фыцкәа.....195

ШЪАЗИНА ЦЪАПУАҢҚА

Амшынџақәа

ШӘИҢХЫЗ ЗҒЫМХАША АИБАШЬРА...

Аңхыажәа

Амшынџа аџра салагеит аңхыатәи амшқәа инадыркны. Изыџуан сыла иабоз, сызлагылаз, сыкәшамыкәша имџапысуаз ахтысқәа. Есымшатџкәа аџра залымшахазаргы, исыџуан, исымпыхыашәоз бғыыцқәак рыкны.

Исгәалашәом аибашьра иалагеиџтей зака аамџа цахыаз. Ёнак Гәдоутә ҳахыааиз дҳақәшәеит Аида Ладариаңқәа. Хәхыцәажәоз исхәеит, амшынџақәа рзы блокнотк шыстахыз атәи. Дук хара имгакәа, исзынал-џиит Бағал Кәабахыиа инапала.

Амшынџақәа сыџуан ус баша, зны-зынла иаартны исзымхәоз ақбаа-ди сарей ҳабжьара инхарц азы.

Аибашьра анеилга, даара акыр анцы ашытаҳь, зны ҳашцәажәоз саҳәшыа Ыли иласхәеит аибашьраан саргы нџамџақәак шыкастџоз. Уинахыс илгәалашәацыңхыаза иаасалхәалон акомпиутер ахь ииагазар шыбзиа. Аха уи хырџ азызуан, дахыалацәажәозгы стәхымызт.

Шықәсқәак раңхыа Аслан Аџзба илымҳа итылшызаап, абас мшын-џақәак калџон, аха сара схаґагы ислырбом хәа.

Уинахыс Аслан сибацыңхыаза исеиҳәон, иаага, ҳахәаңшып хәа. Аха, ииашатџкәаны, ацәыргара сзыгәағыуамызт. Ашытаҳь икыыңхыны истеит иаҳа ицәыргатәуп хәа сгәи иззаанагоз абғыыцқәа.

Икыыңхыны Аслан ианистоз сиҳәеит, иара даңхыаанза азәгы иимыр-барц. Ыымшка цхыан, уахык зны, асаат 12 реиңш инеиҳыан, Арда Ашәба аґел дысзасит, аґамзаара шыґаґо, уажәааны аґел дахыасуа азы.

«Уаха ибасымхәар сгәи иауам. Астол иахыкәыз машәыршәа исымпыхыашәан, бымшынџақәа срыңхыеит аңхыатәи абғыыцқәа», — иҳәеит.

Иҳәеит, аґыжьразы раңхыа лшарак шыкалаз, иара шықәдыргыло. Аґыжьра иаңсоуп хәагы шазиңхыазо.

Сгәи иамыхәеит сызхәом иажәақәа, аха исзаанхоит лакџакрак.

Иага ус иказаргы, амшынџақәа аґыжьра иазырхиоуп.

1992 ш., август 14, ахәаша.

Есымшеипш, ашыжь асаат 8 рзы аусураґы сыказар акәын. Сангыла, Нона¹ илзеитасхәеит: «Иаха пхызла аибашьраґы сшыказ, ахкәа сывыккәа ицон, ак саахейт, аха самшьзеит» хәа. Иахыччейт. «Молодец!» – рхәеит.

Ацыхәтәантәи аамтаз дара (ақыртцәа) аус хацызуаз аапкны икан. Ажәакәа еимахкуан, аха аус еицахамур ауамызт. Дара ирхәац рхәон, харгыы ихамутәкьарц хаґын, аха...

Икан зеггы ззеипшыз, ацәґаґы абзиаґы акгы рхызымхәаакәоз.

Аусураґы хшыказ, дхашпышуа Карина² даафналейт. (Ари афбатәи асмена хзыпсахраны иказ лакәын.)

– Девочки, война, война, война! – лхәеит.

Лейлзеикәкуамызт. Абри ахәаха лоуаанза еилафынтрахейт, зеггы рсумкакәа, рымәтәакәа ирышъталахьан, ажәжәахәа рхалаткәа ршәыхра иалагахьан.

Зеггы ауухәа еилан. Азәи-азәи ацәажәарта рибатомызт. Иказ еилырганы ларгыы илызхәомызт. Мацк еикәыскырц азы, – Уи паникоуп, шәымшәан, – схәеит. – Цьара митингк картцозар акәхап есымшеипш, шәґышәмырхаган, – агәра згарц стахымызт.

– Калашьа змам закәи? Атанккәа срылсны сааит, ақалакь алтцья амазам, – лхәеит Карина.

Абри длышъталан даафналейт Еґериа Нестан. Уи Турбаза дынхон. Рацәак згәы итаз зымхәоз пхәысын. Хаґәкәа аннибархоз ацәґаґы абзиаґы, акгы мхәакәа леаанылкылон. Апартия далан, зәыртынчны итцызжаауаз азә лакәын.

– Ииашоуп, ииашоуп илхәо, ииашоуп, аибашьра иалагейт, Ацха кәцшь аґынза иааихьейт, – ишьақәлыргәґәон уи Карина илхәоз.

– Сара еилыскаауейт уажәы ателефон сасны, – схәан, аномер алхра салагейт.

Уажәык еилафынтрахейт, акоридор ахь ашьапышьтыбжькәа атәыла бгейт, еибарыфуа ибжьан. Дара ракәын усгыы аихаразак аус зуаз. Арт зеггы русуракәа ааныжыны адәылтра иаґын.

Нона ишьтылхит.

– Икои? – анысхәа, – Шьазина, аибашьра иалагейт, арахь уажәшьта бзааизом, амфа бықәымлан. Араион ґыц ахь бца, харгыы уахь хнеиуейт, хазнеиуазар. Ацха кәцшь аґы иааихьейт. Бымшәан, пшьшьала бца, – лхәеит.

Икалатәкьаз хәа ирхәаз سخахы исзаагомызт. Иааилалазаргыы, цьара псыхәак шцакамлари, цсытбарада ишпәилымгари хәа сгәы иаанагон³.

¹ Нонна Ашәпха, дсахәшьан, хаицынхон.

² Карина Боджолиан.

³ Афны ханааидтәалалоз икоу аґагылазаашьаз угәы иаанагои хәа хашьа Тарик хәниазтаалак, «аибашьра камлар ауам», – ихәон. Азы дзаацшылозаарын. Тарик рапхьа апсуа гвардия анеиґыркаа нахыс далан. Афны данааиуаз папа днаилабжьа-

Убри аамтаз даафналеит Етери Тьжәпқа¹.

– Шьази, Азизовна дбыпхьоит, ирласзан бца, – лхәеит.

Егы акорпус² аҕны акәын аихабы дахьтәаз. Араҕагы еилафынтуан, цьюук аефеахәа афнашәкәа рцапхақәа раркра иафын. Даеацьюуки еихьысеипысуа акоридор ибжьан, рышьтыбжькәа гәгәан. Сыла дыхгылоуп даеазәгы. Ажәжәахәа аихатә фнашә алыркырц дафын, аха иауамызт, илзаркуамызт, амыцхә дахьыццакуаз акәхарын.

Наҕела Азиз-ипҕа лыфнашә ҕаҕьаза иаартын, сара сапхьа инеиз азҕабцәа фнагылан. Абра сналхьыпшит Мзия Беиа цкәынцәакәак лыцны.

– Азҕабцәа, изылшо шәца, аибашьра иалагеит! – идцаны акәымкәа, иныкәырцшшәа илхәеит Шамба Наҕела Азиз-ипҕа.

Уаанза илхәаз сыздыруам, исахаз абри ауп. Азҕабцәа азәазәала иандәылтцызгы сызгәамтеит, хәфык раҕара хаанхеит. Парцалика³, – Уашьта хшәышьты, – лхәан, ацкәынцәа амашьынахь ицахьан, хрышьталаны хаадәылтцит. Амашьына аталарахь ханнеи аамтазы, хфык хауп, егырт тамлеит. Кинопрокат ханааи, ацәажәарақәа иҕаз ддыршәазар акәхап, дылбааит даеазәгы... Хаанхеит Саида Тәанпҕаи сареи. Хаицны «Аидгыларае» хааит.

Ахыбра апхьа уаала итәын, хрылсны афада хафхалеит. Аихабыра хәа азәгы дубомызт, урт рхабар ахьыҕамыз, еизаны игылаз ажәлар еиланатгон. Абра ателефон зыкәгылаз астал дахатәан Сергеи Чхьынцьериа. Ателевизор афакын. Зураб Аргәын уажәы-уажәы алахәара ҕаитцон. Пытрак хаагылт, аха ара хык уқәызтцаша еихабыкгы днымхеит.

Ацкәынцәа гәамтуан, абцар рымамызт.

Адәахьы хырзаманын авертолиотқәа икарцоз, ажәлар еилагылаз рхы агарта рымамызт. Зны апарк ахь ифит цьюуки, цьюук афныцҕа ифналарц иалагеит, еилафынтуан, ахәса апаника ҕартцон.

Абра хгыланатц ахәаанырцәынтәи иаан иҕаз апсуаа рыман иааит. Цьара ифназар акәхарын.

Ашьтахь цытфык ацкәынцәа амашьына «ПАЗ» рыпшаан, архәтахь Ачадараҕа рхы дырхеит. Харгы убрахь хрыццеит: Саида Тәанпҕа, Парцалика, сара.

Еилырганы исымамызт хәхьцо сызлахәартаз, аха ацкәынцәа ахьцоз сцон.

Толик Инапшь⁴ сыла дыхгылоуп, лаба дук икын.

лон: «Дад, еснагь агәаеанызаара умаз, ухы хьчала, уцсны афырхатцара иуоуа акгы иацсам, уцсы таны иуоуз ауп хадара злоу», – ихәон. Аибашьра ихигахьан, идыруан аибашьра закәыз, ацьябаа збахьаз азә иакәын.

¹ Етери Тьжәпҕа Аҕәа ақалақьтә поликлиника №2 афы медицинатә ехәшьас аус луан.

² Аҕәа ақалақьтә поликлиника №2 акорпусқәа фба аман, ареспубликатә хәышәтәырта афеахьа.

³ Парцалика хәа лаххәон Мзия Беиа.

⁴ Толик Инапшь дахгәылан Цлоу.

– Иабакоу абцар? «Изхаркуа дҕалар хэба-хэбагы калоит» рхэон, иаарымго, нас!

Рыгэкэа пжэон, игэамцуан, рхы ахьдырхара рыздырамызт, арахь авертолиоткэа атэыла дырбгон, ақалақь иахагыежьюан. Амѡа ҳақэын Ачадарақа, ачкэынцэа рыҕтырхэхэаны иазыпшуан. Авертолиот зынза ианааххалалак, халбаауан амашына.

Хнеит Ачадара, арақагы ашта уаала итэын, арақагы агэынамзара, агэыпжэара, аилафынтра... Ирахахьан нахьхы ачкэынцэа шыуп хэа, уик зынза еиланагон.

Абрақа аполк ағы дықан Толик Цьапуа, усс ииуаз сыздыруам, ар ры-маѡа ҳаитеит. Ҳеыпсахны хыхь Ешыратэи ацхахь хрышытит. Ара ацхағы ана-ара рычешаны итэан ачкэынцэа. Абрантэи Саида лашья длышталан даан, дигеит, сара схала саанхеит. Сшымгэыгзоз Алик,¹ сахьыказ иаха-заарын, дааит, аха сибейт ауп, уаха акгы самхэакэа дцеит. Тарик² Ацха қапшь ағы дшыказ сеихэеит.

Тули³ ашыжь Очамчырақа дцазаап, усқэак лыман, уи лхабар ҳазды-руамызт. Алик дыѡуа ахэыцқэа дрыштан, еидикиларц дағын. Ақалақь ағы иказ сыздыруамызт, нахьхы цыара стэан. Хшыѡтак амамызт уақа атэара. Исзеилкаауамызт уа ҳақазаара хыс иамаз.

Ахэылбыха Араион ғыц ахь сааргеит чкэынцэакэак. Ноннагы уа дықан, икалташаз дақэшэомызт: «Палина⁴ лахь сцароуп» лхэеит. Есма⁵ исалхэеит Альдона⁶ ахэыцқэа лыман ақалақь ағы дшыкоу. Алик арахь ахэыцқэеи лареи еидкылан иаазгоит хэа далаган, лара илымузаап: «Та-рик дныжыны сцом», – лхэеит. Арахь, ацшқацэа лыманы уа лаанхара шэартан, иаарыкэыршан ирдыруеит Тарик агвардиа дшалоу.

– Сара уаѡ дсылакысуам! – лхэеит. Дгэыгуеит!

Сара ақалақь ахь сааит, Ғали⁷ сахьыказ лыздыруамызт, уаха смаар дшэон.

Ахысбыжықэа ааѡуеит. Атцх тынчым. Анацалбейт, аибашья иала-гатцэкама?

Амеышауха ҳанаауаз, папа: «Ахэаша бмаакэа бымун, ак басхэоит», – ихэеит. Хымпада ицатэын, аха...

Ҳтаацэагы агэырѡа иагазар акэхап, ҳахьыкоу рыздырзом.

Ара ҳахьынхо иаахакэыршан инхо зегь дара роуп. Аха уажэы рышытыбжы ыказам, рхартасырта уаѡы ибом.

Анцэа абзиара катца!

¹ Алик Цьапуа – сашьеихаб.

² Тариел Цьапуа – сашьеихаб.

³ Тули (Ламара) Цьапуацха – сахэшьеихаб.

⁴ Палина Ашэцха – Нонна лаб иашья ипха.

⁵ Есма (Нуну) Харчлаацха – сѡаца, Алик ицшэмацхэыс.

⁶ Альдона Амцпха – сѡаца, Тариел ицшэмацхэыс.

⁷ Ғали Цьапуацха – сахэшьеихаб.

1992 ш., август 15, асабша.

Ашыыжъ хашгылаз «Ацха ҕапшь» ахъ хцеит. Ацкэынцэа гэып-гэыпла афны аганқэа рёы итэан. Ацха арахьтэи ахахьала атанк гылан. Ирлас-ырласны Бесик Ыелиа ааигэара днеилон, иналаршэ-ааларшэны иа-лахыслон.

Ацкэынцэа ихэкээз ыҕан, аконтузиа зауны иахгакээзгыы ыҕоуп.

Абра хшеилыхоз, инеит Емма Кыылпқа, Тали Ыапуапқа, Цира Габ-ниапқа, Ира Агрпқа, Нанеи Мананеи Лакашыапқацэа, хыхьшэыхэо акрыҕазар хааит хэа. Ауада алаххит, ацкэынцэа ацхыраара ахьрахташаз.

Абра хаштээз чкэынак дааит, зҕаб қэыпшзак дицны.

– Сшэыхэоит, абри афны дсызнымкылеит, «уара уахьцо саргыы сцоит», – лхэеит, илуам. Шэара шёфы дыҕазааит, акыр дшэыхэозар, саргыы сгэы тынчхоит, дахьыҕоу здырузаауеит»,¹ – ихэан, дааныжыны дцеит.

Дыхрыфшэаза, лыблақэа амаахыр еипш итыпхаауа. Иаацъахшьеит, лан дызлоулышьти хэа.

– Сыбналеит, – лхэеит.

Цыттрак ашьтахь Осиа² дааин, Абра хэшэкээк шэоуеит, шэаала, ижэга, – ихэан, химан дцеит Аптека аусбартахь. Парқаликеи, сареи, Лереи хаи-цын. Литрак аспирти, хэшэкээки, баралгин ф-пачкаки хаитеит. Нас, Ара-ион ҕыц ахъ хрышьтит ажгуткэеи ахэраҕахагакэеи рзы. Ихаман хааит. Абраҕа избеит Емма Инапшыи Елисо Афзбеи.

Ацхыраара лас амашыынақэа гылан, аха урт амфэа икэызтцоз хэа уаф дыҕамызт макьана³. Изтахьыз иахьыртахьыз иакэтэан ицон. Еилафынтран, хақьымкгыы дҕамлеит. Парқалика анахь дыфуан, арахь дыфуан, цыарак дакуамызт. Ахэцэа ҕазхэоз хэа иҕаз зынза имацын.

– Агэызера аидыслара ҕалеит, ацкэынцэа хэуп, – рхэеит.

Ацкэынцэа иршыыз рыбаф арахь ирыртомызт.

Сырпшны дысдырбеит, атдла амцан асқам дықэтэан ишыыз Багателиа чкэын иаб⁴. Излархээз ала, издыруамызт ичкэын дышшыыз. Аха ицэа иа-ныруазар акэхарын, цыарак дакуамызт. Уажэы-уажэы дгылан длеифеи-уан. Ар рымацэа еилыграа ишэын, иаргыы цыара аррматцураҕы дыҕазу сыздырам.

Жанна⁵ дааин, Шьаршьафқээк сзышэыпшаа, ацсцэа сара ирымысх-уеит, – лхэеит.

Сара уажэадагыы дсымбацызт лара. Иаацъасшьеит. Араҕа жэларык гылоуп, азэгыы илымшеит ацсцэа раагара, лара илзаагару? Илтахкээз лахтеит.

¹ Ари Лолита Ғэынцъиапқа лакэын, Вахтанг Ғэынцъиа иахэшьа. Дназгаз лаб иашьа ица иоуп. Лолита дтахеит 1992 ш. октиабр азы, Кэтышьха.

² Отар Осиа – аибашьра ашықас азы Ацсны Агэабзиарахьчара аминистрс дыҕан.

³ Аибашьра иазыпшымызт, иазыҕатцамызт хажэлар.

⁴ 1992 ш., август 14 рзы Агэызера ахаблаҕы дтахеит Багателиа Нури Заур-ица.

⁵ Жанна Ғэынцъиапқа нас медиахэшьас дыҕан. Ткэарчалынтэ иаауаз авертолиот дтабылуеит декабр 14, 1992 ш. рзы.

– Уа сыҕан, дара срацаажэеит, – лхэеит. Ақыртшэа бзиан илдыруазаап. Дцеит.

Хажэлар еиѡшоуп. Аҕэа нахыс иҕоу аилкаа ҕамам. Ақытаҕы иаанхаз ҕтаацэа шыҕоу ҕаздыруам.

Тули лхабар ыҕам, иац ашыыжь ицаз аашыа лзыҕамтазар акэхап. Аидеи Едики¹ Багратиони² иҕан.

Аконтузиа зауаз еипҕыхэхэа, амашына ласқэа иртатцаны иргон. Ёытэахыртэ ҕэа акгыы рымам, адэы иқэтэоуп ҕацкэынцэа.

Ашыыбжыыштахь адырра ҕартцеит рхэеит, ацҕа нырцэ ҕацкэынцэа хэны ишытоуп, ацхыраара ртахуп ҕэа.

Абраҕа Надиа Ашэпҕа³ днеины дыҕан, ҕыаракыр сызрыхэозар ҕэа. Ицатэуп анырхэа, слакѡакуа сынхеит. Издыруан ацҕа нырцэ дара шыҕаз.

Абра урыс ѡынхэычык аҕны азҕабцэа тэан. Уахыныѡнало амардуан аман, аѡбатэи аихагылахь ухазгалоз. Уанхалалак, ауада ыҕан, рацэак агыдра ҕаракымкэа. Каруатқэак ғылан, убра итэан азҕабцэа.

Надиа слазтаауан, иҕастцари, сцарыма ҕэа. Акгыы лхэомызт. Ааиггыы, мапгыы. Егыырт аапсаны иҕан, иаха ицэамзаарын, ацара рылшомызт.

Ицатэын, аха... Сгыежыы-хынхэуа сықэхеит, иҕастцара сзымдыруа. Атцыхэтэан изгэаҕыт.

Ацхыраара лас ала сызцомызт, иҕамырхыр ҕалон, нырцэ дара тэоуп. Шыапыла сандэықэла, Ахрик Ладариа⁴: «Саргыы сбыццоит, бхала бышпаци?» – ихэеит. Истахымызт дахьсыццоз, аха имуит. Ғаицны ацҕа ҕақэсит, марлиа цыпҕжэахак дѡаханы икын. Нахьхынза хцеит, аха уаѡ дхамбеит, амѡагыы уаҕа уаѡ данымызт.

Ахқэа ҕавыҕьҕыа ицон, хҕэартэзаап. Ак ихыыр ҕэа сшэон, снейны иапҕыа сгылон, иара имукэа сапҕыаҕа диасуан. Абас мацара, аѡнқэа ҕаерывакуа хназеит аихамѡа цҕа ду аҕынза (аестакда). Уаҕа уаѡ да-нахамба, ххынхэит ҕашытахьҕа.

Ғанааи, иҕаз азҕабцэа ираххэеит, ацҕа иқэсны ҕыаргыы имцаразы. Аха уи ашытахь ацхыраара лас ала иахьцаз, азҕабцэа тҕэаны иргеит, рмашына рымырхит...

Аѡныҕа хгыежыт, Еммараа⁵ зеггы хшеицыз, аѡны ҕаҕоуп.

Хҕэылацэа рыбжыы газом, рхабаргыы ыҕам⁶...

Иааилалазаргыы цсыхэак шҕаҕамлари?

Анцэа, пшзала иахзырша!

¹ Аидеи Едики Хонелиаа – сахэшыа Тули лхэыцқэа.

² Багратиони амѡаҕы инхон.

³ Надежда Ашэпҕа абри амш инаркны медиахэшыас даанхеит аибашыцэа дрыцны.

⁴ Ахра Ладариа нас Амиран Берзения ибаталион аҕны деибашуан. Д-Ғэдоутатэуп.

⁵ Емма Кылбеи егыырт иҕацыз азҕабцэеи.

⁶ Ғара ханхон ауниверситетэа рыѡны аҕны (уажэы Воронов имѡа, 11.) Хҕэыла-цэа 95% қыртқэан.

1992 ш., август 16, амчыша.

Ашыыж ашара адэы ианнықәла, фатәқәак ҳаман ацқахь ҳааит. Сшаа-из еицш Тарик сылацш иқәшәеит. Данызба иааигәара снейт. Тапанчак икәнуп, уаха бцъар имазам. Мацк ҳааицәажәеит ауп. Баазгазеи ҳәа-ггы дымтцааит, ус анакәха, ицәымғымхазеит ара сыказаара. «Машәыр шәмышын, шәхы гәашәт», – ихәан, даасылабжәеит. Абцъар дашьтан. Икайтцара изымдыруа дшыказ ҫашьом. Нас уаха дсымбазеит. Дахьцаз сыздыруам.

Иахьа ацкәынцәа ихәыз ықан.

Ахәылбычеа адца катан ахьатцраз. Харггы аган ҳавалан ҳаауан, еил-каатқәһан иҳаздыруамызт ҳашьтахька иказ, азғабцәа ҳакәын еицыз.

Аөнқәа ҳаерывакны, Цира, Нанеи Мананеи, Тали, Надиа, егырт азғабцәа, «Ацхыраа лас» зығназ ахыбра ақынза ҳааит. Аха абракаггы ҳзығналаз ағны иарбаны ихысуан. МВО ағны зыцсы зшыоз ақсшьацәа хәын. Аурыс цсшьағы хатца дхәын, дғьатцәығьатцәуан, ацхыраара дахәон. Алиса¹ лхы иадылтцеит ахәышәтәыртахь игара.

Ҳаацшит мацк ахыбрағы. Излархәаз ала, Обком зығноу ағны аштахь инейтәын.

Ацкәынцәа зеггы рееизыргахьан ағны ацхьа ҳанааи. Ақалақь иалтцәуп ҳәа анрылархәа, игәамтцун, хыхь аөнқәа рғы иқәтәаз ацкәын-цәа кажьны ҳааит ҳәа.

Абрака аатцәала иҳамаз абинтқәа шаны ацкәынцәа ирахтәит. Аика-русқәа рталара иағын, харггы ҳантадыртәеит. Ақалақь аанҳажьуан.

Амҫадуқәа рук ағы иаангылеит амашына, избан сыздыруам. Абрака игылаз абцъар зкыз ацкәынцәа рыбжьқәа дыргон, икашәтцәо закәи, ақалақь ззааншәыжьуада, шәеилагама ҳәа...

Хрыман Ачадара аполк ағы иааит. Агәәкбра еихаггы ауаа еизааигәа-натәуазаап...

Аполк ағы дызбеит Бағал Кәабахьиа². Акрыфарта ыказаап, какалк ҳдырkit.

Ағбатәи аихагылағы уадак ҳдырбеит ҳахьығналашаз³.

Абыржәы ауп аамта цәгьа шахзааиз анеилыскаа...

Иахдырбаз ауадағы еицыз азғабцәа рахьтә ацәарта алаиара иа-цәшәаз кәлеит. Иқәыршәу аларшәқәа закәызеи, асаба алығғы ҳәа изызымкуан. Иҳацыз азғабцәа руазәк ҳаи ҳәа даарзытрысит: «Шәыз-ланагалан шәыкоу закәызеи? Атагылазаашьа икоу шәымбазои?! Асаба иалтцуа аума ижәбо? Ҳауаажәлар рышьра, рныртәара иағуп...»

Ишакәхалакгы ххы нықәахтәкәеит.

¹ Алиса Ағзцхә Ағнытқатәи аполк ағны медиахәшьас дықан.

² Бағал Кәабахьиа дархеологын, аибшьра иалагаанза Ақсуа институт ағны аус иуан. Аибашьра ацхьатәи амшқәа инадыркны амедицинатә матцзура еиғызкаауаз дыруазәкын.

³ Ауха абра аполк ағы ҳацхьейт.

2. "Алашара" №3, 2023 ш.

1992 ш., август 17, ашәахьа, Ачадара.

Ашара адәы ианықәла ҳғылеит.

Адәағы игылан аққәынцәа, дцак иазыпшызар акәхарын. Азғабцәа ҳеизганы уа аанда аган ағы хтәан.

Хацәақәак, Арзынба ашыр-шырхәа рақхьа дгыланы, аштә иаатәлеит. Ақсшәа нахәаны нақ инаҳақсит. Даара иғапшыларә цәгъан. Ишиашаз аоныцқа ионалеит.

Цытрак ашьтахь, атехника ирымаз ауаагъы ацны, ауниверсам ақхьа Араион ғыц абжьалартағы игылеит.

Абетонтә плитақәа ишьтаз ирыкәшан итәеит абцар зкыз аққәынцәа. Изкымызгъы еилауатыруа еилан. Амашынақәа рыла иалцуан ауаа. Ахәсеи ахәыцқәеи ралгара иағын.

Аверталиотқәа еицә ихын, аууы рыхга. Ицшыхәуазу?..

Атипография аганахь шықаз цыоук ышит, еилафынтрахеит, иқаз хзеилыргомызт. Ашьтахь имахцә данкны, ақәадабаа иғашы, азәы дрыманы аанда иахытит¹. Нанеи² сарей ҳаоны хнеит, ихәра ғызәзәаан иғахәара ханалага, шәйқәатц, уиақара изықатцара атахым хәа изытрысуан аққәынцәа. Ари ақыртүа журналист Б.³ иакәын. Дшәақьы-шәақьы дықан. Дшәазазаап дыршыр хәа. Дандырхәацәа ашьтахь, Гәдоутә аганахь дрыманы идәықәлеит.

Цқәынцәақәак ааит машынала, зынза иқәыпшцәан. Излааз иарбан ганыз сыздыруам. Рыбжы баақсхеит. Иқалаз сзеилымкаакәа сыоны саннеи, хатқак, шықәса ыноаажәақәа зхыцуаз дыкшон. Аққәын дахькажыз дыхәхәон, ақыртцәа санрыцәца ақсуаа сышәшыуама хәа. Знык иааигәара санызней, аққәын иахь уаха днасышьтит. Аққәынцәа сыцхраан, амашына дтатцаны анеирохирургия ашқа дызгеит. Иахәда изынкыломызт. Иара мыжда, дзыхқьаз сыздыруам, аха дқәыпшзан, жәибыжықәа шықәса рақәхарын ихыцуаз⁴.

Хыхь аҳақым хада Месхи иғы снейны, ихәта дихәасырцшит. Цақа уаха уаф дықамызт. Нас арентген ахь дхаргәлеит...

Ицыз ифызахәыц акгъы ихаразам, ҳарзеилымкааит хәа сейхәеит. Ақчахәа ақсышәала ицәажәон. Уа дышьтатцаны сцеит⁵.

Схынхәны санааитцәқьа ауп, авертолиотқәа аснариадқәа кажьуа ианхыла. Аоны ианақәрыжь, ақырмыт цеыхақәа иаауаз сырцәихьчеит

¹ Атипография иакәыршаны ихкаан. Аргыларәқәа цон.

² Нана Лакашыиақха – Ақснытәи ауниверситет апедагогикей апсихологией ркафедра арцафыс дықан, апедагогикәтә тцарадыррақәа дыркандидатын. Аибашыра актәи амшқәа рзы ҳаицын, нас аибашыра нцәаанза Гәдоутә, Кавказ ажәларқәа рконфедерация аштаб аусзуофыс дықан.

³ Берулава Александр аибашыра ақхьа ақсуаа рзын ғтызәзәаала ифуаз ажурналистцәа дреиуан.

⁴ Ижәлаз анысымцеит усқан, шыта исгәалашәом.

⁵ Нас иразқхаз хәа акыгь сыздыруам. Ақалақь халцуан, иара ақыртқәа дрызныжыны хцеит, уи уаха азхәыцхагы смойт, абри амшынтақәа санрыпхьа ауп ианысгәалашәа.

(сиршәйт) чкәынак, дызустоу сыздыруам. Аха, зегь акоуп, кәырчакак сшыапы иаахеит. Мананеи¹ сареи, еижәыланы ицоз хашрылаз, афнеихагыла атцаларта хатцаргалеит. Убрака ифаххәеит сшыапы.

Адәахынтәи рыбжы аафуан шәицхраа хәа. Сыфны саннеи, чкәынак дыштан, аңыахәа дырганы дыкан, ирацәан ихәратыпкәа, ишыапгы иакәшәан икан. Ихәхәи илапыцкәеи хыблаан. Ихдырра ицәызыр хәа дшәазар акәхап, – «Телевидение, Аршба²», – ихәеит. Ажәжәахәа дфаххәеит. Кәыршәк дылатцаны, деимакеиҗакны наф дныштарцеит. Ареспубликатә хәышәтәыртахь инагара калом рхәеит. Амашына хәа ихәхәон, азныказы иааилахеит. Санынапш, Шьота Ашьхарыуа³ дааит, сара дызгоит хәа. Жанна лхалаф амашына лас итырхәхәаны икны, Гәдоута аганахь рхы дырхеит.

Абрака икаҳаз аснариад иашыт а-Кәакәаскыыр чкәыни Берулаа Валереи. Арт ареспубликатә хәышәтәыртахь инаргеит. Акыраамта ахәцәеи хәреи хәилыхон, нас сшыапы сакуа салагеит. Рацәак ибаргәымыз хганаф ахәышәтәыртахь инагон. Ханнеи, саргы сныжыны дааит Зурик Аиба⁴. Ссумкагы имашынаҗы иаанхеит.

Ахәышәтәырта афынтәи сандәылтцуаз дсыкәшәеит Резо Цыапуа⁵. Имахә иакәын Валера Берулаа⁶. Исеихәеит дигарц шытаху Баслахәка. «Ацхыраара лас» амашына амедиахәшыа дацзар, ирыштып хәа агәаанагара иман. Аха уи цсыхәа амамызт, ақалакь рнапаҗы икоуп, хдәықәларгы халрыжыуам. Игәы иалсзаргы, мап ицәыскит⁷. Иҗапшылар ахаан исхаштуам. Ицсы дахыгара изымдыруа дгылан. Изакәытә тагылазаашыоузеи ихәмоу, хәпсы итып дахыкәымтцо...

Абрака ахәцәа алахгонаты, хыхь ауаа ннарцәеит рхәеит. Чкәын-цәакәак машынала ицоз сыштырхит. Ацха ханныкәс, еиҗах ахаирплан ххалеит. Даангылеит, – «шәтыт!» – ихәеит. Стытцит, аха сабацо, ацакьара схаларц салагеит, аха уа халашыа амамызт, уи иаргы игәеиҗазар акәхап, – «бааи, бааи!» – ихәеит. Сыфны снейны сеиҗантәтәеит, аха рацәак сым-цакәа стытцит. Стыцуанатц-сталонатц иара ххыпцраан ицеит.

Икаҳаз аснариад ицкьашәкьа иагеит⁸...Апхынтә хатца еимаа-цәыш саламандр ахацлакы амәа ианыршәлан, руазы ишыазар акәхарын.

¹ Манана Лакашыапха. Аибашыра актәи амшкәа рзы хәицын.

² Ааигәанза исыздыруамызт ихьз. Аибашыра иалахәыз хәипыларакәа руак афны Бәтал Кәабахыири Ириана Завиаловей ирхәеит, Едуард Аршба шиакәыз.

³ Шьота Ашьхарыуа Цлоу дахгәылан, Акәа атакси ныкәицон.

⁴ Зурик Аиба аҗхәтәи амшкәа инадыркны ацхыраара лас амашына арныкәцафыс дыкан аибашыра нцәаанза.

⁵ Резо Радион-ица Цыапуа д-Цлоутәуп.

⁶ Валера Берулаа, Резо иахәшыеихәб Мимоза лхатца иакәын.

⁷ Аибашыра цонаты абри сгәы итцхон, акгы сахзырмышхәаз. Резогы уаха дсым-бәзеит аибашыра цонаты. Дизгама, дизымгама аилкаа сымамызт. Аибашыра ашыҗахь исархәеит ара дахынхоз Араион җыцаф дшыржыз.

⁸ Сыпсы ахынзәтоу уи сыла ихытуам.

Ана-ара ауаф ицәеижькәа кәаҕәан амҕаду ианын. Амҕаду аҕықәкәарҕе игылаз атлақәа ирхынхалан еитцыхәхәа акьатеикәа.

Алаламбатә. Ари хлымзаахуп.

Лолита Ғынҕыиапҕа, лнапы целлофанк ахарҕаны, абаҕкәа шытыхны еидылкылон, ахцә шытцәрақәа инадыркны... Аҕакар ишуаз амтц рхаабы-цуан зеггы. Ауаф игәы иаазымычхаратә иҕан.

Илызҕеи абри аҕыза амшәареи аҕаҕыреи абри азҕаб хәыч?! Ауаа рҕеаныртцәахуа аамтәз лара амҕа даныланы, аҕсыбаҕкәа кәшәаны еи-зылгон. Сгәы иазычхауамызт сахылыхәапшуаз. Абраҕа, журналистцәоу, изуствәоу сыздыруам, аха цюоуки итырхуан ахәаанырцәтәкәак.

Араион ҕыц абжыалартыхь сеитяхынхәит. Убраҕа, ижәлоу сыздыруам, иҕалап д-Адлеибазар, дааин, – «Ақалақь аҕны Аптека усбарта аадыр-тит хәа рхәеит, ишәтахызар, ахәшәкәа аахҕап, шәаала», – ихәан, Жанна Ғынҕыиапҕаи сареи хрыцны хцеит. Аидарамҕангага машына иақәтцан иаахҕеит ахәшәкәа. Лыпхала, азәгы акгы имыхкәа, азәгы хаанимкы-лакәа хааит. Убарт ахәшәкәа зеггы хаман аполк аҕы иааганы, икҕаҕатцан иҕаз аполкақәа ирықәахцеит¹.

Емма Кылпҕа даангылеит абра, саанза даҕырымтырц, азәгы уахь дыҕналымтырц еибаххәеит².

Иахьа Ира Завиалова днеит, абра шәара шәҕы саангылоит иҕалозар хәа. Иахьадагы дсымбацыт, лхахәы хьапштәылақәа ауштыны илыкәып-соуп. Излалхәаз ала, ара ауниверситет аҕы атцара лтцон, лтаацәа Урыс-тәыла инхоит.

Инеиуа азҕабцәа зеггы асиа ианахтцоит.

Акы хазрыхәозар хәа инеиз азҕабцәа медиахәшыцәазам, ихақым-цәазам, иабаци анеира зыхәтәз апрофессионалцәа?

Лиалеи³ Надиеи ацҕа хыхь итәоуп, сырхәит хәа рахан иааит. Лиалиа даара илтәххәит аҕныҕа ссарц, аха уашьта сзыхынхәуам сышытахьҕа.

Тарик ихабар хәа акгы хаздыруам. Ақалақь далахазар хәа сшәоит. Зеггы аналцуаз дзальымтыызар? Ирхәоит ахыбкәа ирықәыз ацкәынцәа аанхәит хәа. Аиаша здыруада?

Ақалақь иалтцны ацара иаҕуп ауаапсыра. Амашынақәа еижәхыслан иалтцуеит. Иахҕеицшуи?

¹ Еиҕкаазтгы, иҕалон иалгазар аҕхьаҕа ихахәашаз ахәшәкәа. Аха хамгәыҕуа-зи, иааилалазаргы ишҕеилымгари хәа. Иахынтәдәылаагозгы иҕалап иахьахгоз иахәапшызар, аха уи сыздыруам, баша сгәы иаанаго ауп, сыла акгы амбеит. Уа ирацәаҕын аҕсуа цкәынцәа, ацҕахәа аҕсышәала ицәажәо иҕназ.

² Сара санца ашытахь, Емма Кылба лашьак дтахазаап, иаан, дыргеит. Ларгы данцоз, цюоуки рнапы ианылцеит, аха... Сгәы тынчымызт, ахәшәкәа шынсыжыыз Ғали иласхәеит. Ажәакала, ахәшәкәа рҕы анаркотиккәа шыҕаз афҕы зкыз иаҕаан, аимтәара иалагахьан, Ғалираа анааи. Иаанхаз Муркеи, Ғурами, Надиеи, Ғалии иганы иртцәахызаап. Изласархәаз ала, иақәыршырц ак рыгымхәит. Аибашьра иаҕын цюоуки, даҕа цюоуки афҕышәара иалагахьан акы абахғари хәа.

³ Лиалиа хәа амшынцәкны зызбахь схәо сахәшыа Ғали Цьапуапҕа лоуп. Хәычыхьз-ны ус лаххәон.

Алик сырхэит хэа иахан, дсышъталан дааит. Амыцхэ аңьабаа ахьасы-рбаз акэхап, ишакэым ичит сшыапы, сеимаа итамзо.

Ари аниба, – «Баалароуп, бшыапы азэы ирбатэуп, ас ипхастахоит», – ихэеит.

Иасхэеит ахэышэтэыртэфеы сшыказ.

Ахэышэтэыртэфеы ифызэзэаан, ифахэаны соурышътит, иалаз алыр-хыртэ еипш икамызт. Убра ахэышэтэыртэфеы дсыкэшэеит Кэытцниапха Земфира. «Иахьынзауа ара сыказаауеит, хачкэынцэа изласылшо ала срыцхраалоит», – лхэеит.

– Сара абра митэык сыхьызшэа сабацо, – схэеит, аха иага схээзаргыы имуит сымцар.

– Ибзиоуп сцоит, аха саауеит уатэы, хымпада, – схэеит. Дақэшахат-хеит.

– Бшыапы пхастахоит, ус икалазом. Иатаху кахцап, нас ишыбтаху, – ихэеит.

Абра азэ дицуп. Даатцкьеит:

– Бара, шэызфэу закэи, шэызфагылоу зустцэада, шэзабашьуа зустцэа-да?! Хаиааиуеит хэа шэгэы иаанагома?! Хыпхьазарала хара хаткыс акырынтэ еихау, бцарла, цыапханыла зегыы рыла иазыкатоу? Шэыч-нышэкыл!.. – дхэацэон.

Иихэоз цыашьаны сихэапшуан. Сгэы итамшэацызт, дарбанзаалак азэы ас дхэыцыр калоит хэа.

– Уара, нас хазшыырц, хақэызгарц иааз хнапы еитцыхны харпылома?! Ххы рахтарыма? Ирахтома хадгыл?

Сеилагоит, иихэақэо сдырхагоит, аха даара сыченыскылоит.

– Абри иухэақэо угэаласыршэартэ еипш алшареи атагылазаашьеи Анцэа иситааит!¹ Уажэы уаха акгыы уасхэом, – схэеит.

Уаха сымцэажэазакэа, срыманы Лыхны Цыапуаа рфеы сааргеит.

Арда² дхааза дахпылеит, хлыдылкылеит.

Ианцоз иасхэеит: «Уаха ара саангылоит, аха уатэы уаны санумга, сара схала снейуеит» хэа.

Ара Арда дсывагыжьуеит, исзылура лыздыруам. Сгэы тынчым, сзыхэо хэа акгыы ыкам, аха уа сыказар иаха сгэы тынчхоит. Анцэа абзиара

¹ Абри ахатей сарей хаицэажэара исзааигэаз ирасхэеит. Иахьихэаз мацара сызианажыуамызт, сархагон. Аибашьра цонатцы атэымг еипш сгэы иалан. Абас еипш ицэажэоз, ихэыцуаз ыказар акэхарын, аха сара ускангы, ашытахьгы ус зхэоз уаха уаф дысцымлазеит. Аибашьра ашытахь (атаацэара саналала) сашьа хнейпхьеит иф-ныка. Абрака астал мфацигон абри ахатца. Иааникылеит сара сныхэафагы, ихэон ажэа лыпшаахкэа. Сныхэафа нкылан даналга, итабуп хэа расхэарц сыдыртцеит. «Алашэ ииттаху ф-блакы». Сахъзеит, Анцэа имчала! Исымхэахьази алшареи атагыла-заашьеи Анцэа иситааит хэа. Абар иахьсоуз атагылазаашьа. Итэаз зегыы шызырфэуаз, игэаласыршэеит хаицэажэара. Аха иара иажэакэа мап рцэикит. «Мап, уи афыза ка-лашья амазамызт, уи афыза схэомызт», – ихэеит. Сара сзын уашьта уи иихэоз акгыы аанагазомызт, хадара злаз, сфэы иахэаз анцэа сыла иаирбеит!

² Арда – Лыхнытэи хашьцэа Цыапуаа ртаца лакэын.

ҕатца, иахьатэи амш заҕа хтыс ҕазазеи, уажэҕы сабаҕоу?! Сиарта ҕалтан, сықалыриет.

Анцэа ихьча хауаажэлар! Ишыҕоу здыруада хтаацэа?

1992 ш., август 18, аҕаша.

Иахьа сара исымшуп¹, аха...

Ашарҕаз аҕшэма дгылан адэы дықәуп, исахауеит. Лырахэ, лышэахэ еиллыргозар акэхап. Ахьаа рацэак сымазам. Сықәгылартэ иҕоуп. Ифасхэеит ифрыцқыаан. Аликгы дааит дсышьталан Лыхны. Анцэа ицъшьоуп!

Алик излеихэаз ала, ахэыцқэа алигарц иҕахуп, аха ралгашьас иҕаитцо издыруам.

Хааит Аҕэа Араион ҕыц абжьалартаҕы.

Адта ҕалахьазаап Аҕэа ааныжытәуп, ииастәуп Гэымста нырцэҕа хэа.

Еихьышэшэа-еиҕышэшэа цыоуки ана-ара игылан акэымзар, ицахьан иацаахыс игылаз.

Афнеихагыла ду ахыб иқэын цкэынцэақэак. Бесик Цъелиа дылбааит. Иахэшьа Елисо илуамызт, – «Уара ара ушыҕоу сара сцом», – лхэон, еи-цэажэон, акаҕы дааигарц даҕын.

Нахьхы аерманцэа рыфны² ашҕа ххынхэит.

Баҕал излеихэаз ала, ирыцшааит азҕабцэа ахьаангылашаз, иахьыман-шэалаз тыцк.

1992 ш., август 19.

Гэымста аарцэҕа ииасит ар, ақалақь ааныжыуп.

Абраҕа аерманцэа рыфнаҕы дызбеит зшыацэкьыс ҕэаҕэаны иҕаз Те-мыр Бранзиа. Абочка ақэахит ихэеит, ифызэзэаан ҕыц иҕаххэеит.

1992 ш., август 20, 21, 22.

Уаанза амҕа аҕықэаҕы хахьнеилоз аерманцэа рыфны ааныжыны, Цсырзхатэи апионер лагер ахь хаиасит. Араҕа ағэтэы фны хэыцқэа гы-лоуп. Азҕабцэа фын хэычык аҕы хафналеит: Поика, Зинка, Света, Раика³, Римма Смырцха, иара убас иҕоуп Гэында Цэыцыпхаи Марина Шьанаа-пхаи. Марина уажэадагы дсымбацызт. Иара убас абра дыҕоуп, хара хааи-

¹ Август 18 сара сымшироуп.

² Рацхьа хееидкыланы азҕабцэа хахьаангылаз, Аҕэантэи уанцо Цсырзха уахьна-лало иҕоу аерман ифнаҕы ауп.

³ Поика – Ламара Чамагэуацха, Зоика – Зина Қафцха, Света – Света Кэырыкыцха, Раика – Раиса Кэырыкыцха.

аанзагы дыкан, Муха хэа иархэоит Арышба чкэынак, акрыфартафы аус иуеит, аха хацкэынцэа иерыдихэалоит.

Талии Надиеи ацха ахафы итэоу агэыц ирыцуп. Излархэаз ала, шыта хыхьатаххо атыц ахь хрышътлоит, хеиитныхацсахлалароуп. Цымш, хымш цыоук цалоит, нас урт даеа цыоуки ирыцсахлоит.

Азгабцэа даара рхэоу еикэыршэаны, еизызырфэны икоуп.

Ара икоуп ахацэагы: ахақыым Вадим Хашыг, амедцхыраара еифыз-каауа Батал Кэабахыиа, ацхыраара лас арныкэцафцэа – Гурам Кэытцниа, Мурман Сабакыиа, Алик Цыапуа, Вадим Трацш, Валери Кэытцниа, Астá-мур Кэабахыиа.

Амашына дыргылеит, ахэшэкэа иатаху рыла еикэыршэаны.

Ара аус ауеит акрыфарта, икоуп ачыкэабартакэа.

Астáмур Кэабахыиа иахьа хэлаанза илымха кыдцан дзырфэуеит, ажэван ахь цыаракыр акыр хылозар хэа. Шытыбжык шааиахалак, «Возду-у-ух!» хэа дыхэхэоит, хаибарыфэны, хаихысеицысуа хыынаххоит, уа икэцэны икоуп ачыцхыакырта.

Иаха абас даныхэхэа, хашыталахьан. Алик иеикэа цыара икэйтцазаап, алашара узаркзом, арахь иахыгаз збом, импшаакэа дыздэылтцуам, иара дныжыны сара сызцом. Изулакгы, снапыршышыуа, цэггала исыцшааит.

Азгабцэа зегь еибарыфэны ицеит. Света, Раиа, Зина, Поика, Римма Смырцха. Хара аикэа цшааны хэндэылт, ицахьан ихыз ахаирплан. Саныцшы, Колиа Агэмаа агэшэ апхьа дгылоуп. Урт уа агэшэ уахьаатало игылоуп, ирыхьчоит еимданы.

– Бара, уажэраанза бынзырхазеи? – ихэеит санизааигэаха.

– Уара сзыкэшэаз шэымбазои схэан, ихахыыз сахыччан иасхэеит.

– Унан! Бара акыр бакэшэаз цыыбшьоит. «Возду-у-ух!» хэа Астáмур даныхэхэа, сыпшызар, пхэыск лан дшаалыхшаз, лхалат лнапы иахаршэны дыфэны даауеит, – ихэеит. – Ашэцаха дахьымзазаап... – Дыччон игэарцхазаны.

Ара амедиахэшьцэа хадагы, итегь таацэаракэак фноуп.

Поикараагы ифэны ишнеиуаз атабаи аталартафы агэы икэыз фалытажэан, аталарта ашэ даалахэзаап. Илывсны изцом, лара лшыапы лызтыгом, абас хыхьит зегьы. Иахьа иаахгэалашэацыпхьаза хкыатеиах ццэо хыхыччон.

Тарик дахьыкоу, дызцу агэыц макьана ихаздыруам.

Алик излеихэаз ала, уатэы Тулии Есмеи¹ арахь иаараны икоуп. Аладатэи Ешыра ицатэуп.

Светеи сареи акрыфарта афынтэи хшааиуаз, хгэыхэанзамкэа Нхыцынтэи ихацхраарц иааз хрыкэшэеит. Акрырфартарц иааргазаап. Ифашьом даара иаацсаны ишыкоу, сылацш накэшэеит азэы иеимаа, атцыршыы атцыфрызар акэхап, шыацхэак акэыршан ифахэан.

¹ Есма – сашьейхаб Алик ипшэмапхэыс лоуп.

Хғылан иҳафхажьуан, сыла ааихмырсығызакәа сырзыңшуан, зегьы ирхьысыгзар сҭахын сылаңш. Исыздыруам закаф ыказ, аха хыпхьазара рымамызшәа збон. Хгәырғьара хәаак амамызт. Иааит иҳацхраарц, иҳа-вагыларц, ҳаңсы ғырхырц...

Анцәа ду, уҳацхраа, уаххылаңш, ҳиашара гәат!

Ашьыжь Мурка аресторан ахь ххеигалеит. Ешыра хыхь аресторан ағы дсықәшәеит Наргули. Исалхәеит шьхала Очамчырака ицараны ишыкоу гәыңоык ачкәынцәа, убарт ицо дрыцны дцараны дшыкоу ларгы. Зака истәхузеи ацара, хтаацәа уахь инхеит, рхабар хаздыруам, арахь Тарик-гы дыкам, дызлоу иарбан гәыңу хаздыруам. Ханалцуаз ачкәынцәа афны ахыбкәа ишрықәыз иаанхеит рхәеит. Издыруада урт дрылазтгы, аиаша здыруада?

Сгәы пжәоит, шыафак ахыбжьоу тысышыа хамамкәа харшыахаит. Накаака хтаацәеи хареи еитәнеиааишыа хамамкәа. Зака рыцхароузеи хазтадыргылаз?! Псытбарада Анцәа хаикәыршәа!

Абра аресторан ағы дызбеит Лиалиа Арышпаха¹, азгаб хәыч длы-цуп, пшьбака шықәса зхыцуа. Излалхәаз ала, лахәшыаңха лоуп. Лара лғы дшыказ ас еиңш атагылазаашыа аныкала, длыман ақалақ далцит. Ахәычы лтаацәа Ткәарчал икоуп, изеигәныоуам.

Ара аресторан ағы даара ауаа рацәа еилыхоит.

Изеиңшрахарызеишь уатцәтәи амш?

Ашьыжь аахыс ацха ҳақәгылан, Есма дааит, арахь алагер ахь даахгеит. Тули дмаазеит. «Икалап уатцәы даар», – лхәеит.

Есма ажәабжыкәа халхәеит.

Хара ақалақ ханалт, ргәыла ақыртук дихәан, Ткәарчал дган дааига-заап. Лтаацәа рғы дыкан лахәшыаңха хәычы, уи лтаацәа рахьдышътәын. Ианцоз иныдгылазаарын Члоу, Тулигы дрыццазаап, ианыхынхәуаз зегь еиманы Акәака иаазаап. Ажәакала, ахәыцкәа зегьы еидкыланы, Альдо-на дрыцтан Белореченск, Есма лахәшыа лахь идәықәырццазаап гбала. Есма излалхәаз ала, Альдона атыхәтәанынза илтахгәышыамызт ақалақ алтра, аха уаха псыхәа ыкамызт уажәтәи ала. Арт зегь иахьнеиуагы аныкәгара ртахуп, аха уажәтәи ала ирымаз акапеикәа рылтазаап, насгы ак шқазыкамлари...

Мацк сгәы тынчхеит, атаацәагы хар рымам лхәеит. Гәдиса² уа дры-моуп. Акызатцәык, Тарик ихабар уаха икамлеит. Лара Тулигы нака далтыр сгәы тынчхон. Есма излалхәаз ала, ара дақәшахәтымхеит уажәтәи ала.

¹ Лиалиа Арышпаха Ткәарчалтәын. Аибашьра аңхәтәи амшкәа инадыркны Ешыра дыкан медицинатә ехәшыас. 14.06.1993 шықәсазы Марыхәтәи акатцәараф икахаз авертолиот дтан.

² Гәдиса – сашыа ипа иоуп.

«Ххынхэыргы ак хамамкэа хҕалоит, шөөра шөца, сара азэггы дыскыи-срым, ауадакэа ма исзыхьчозар», – лхэазаап. Алик иуадакэа рахь дааны дыһналеит. Хауаажэлар зегь алтра ианафу, лара илыхьчо закэи? Сгэи пжэоит.

Анцэа абзиара хзыҕатца!

Арт амшкэа зегь сцан ацха сыкэгылоуп¹, аха лхабар камлеит Тули. Сгэи пжэоит, айбашьратэҕыа ишалалагз рзеилымкаазеи? Иахыа даатэҕыоит хэа сыпшын, аха дмаазеит. Ирацэафуп иаауа, еихышшэша-еипышшэша.

Афильмкэа рҕы иахырцаз рыматэакэа акы илахэан ишырго еипш, аилахэаракэа ирыцтоуп иаауа.

Аха Тули макыана дгэыгуазаап... ауадакэа лзыхьчо цыылшыоит лара мыжда. Сгэи пжэоит...

Хара хтэкэа ахысра ианалагалак сда сылпсаауеит, итдырҕыо зегь Ба-гратиони (Тули дахынхо амҕа ахьз) итахауашэа сгэи иабоит...

Ацха хэхыкэгылаз, аурыс ар иреиуаз ицыашыаны иахэапшуан, ақырт-кэа иаарыштыз аснариад итаз, аееимаа цэымҕ асахыа зманы ацха икэыпсаз. Излархэаз ала, уи афыза ала ахысра камлазозаап. Хакэырх-зарц иакэыркыма?

Ирызгарым хажэлари хадгыили рхақ!

1992 ш., август 24. (Псырзха, алагер аҕы.)

Ацкэынцэа ҕыртит, атанк бҕалеит, абаапс, ацхыраара атахуп хэа. Кэанцэариа ахақымгы саргы хэоит. Алагер аҕынтэи хшыуаз маца-ра, хапсы хҕы икылахо хнеит, иахырхэаз ацхаҕы.

– Ацха икэыфрит, – рхэеит.

Ах, анацалбеит, закэытэ рыцхароузеи... Хаҕоу далапшааит ари афы-за...

Атанк цаҕа итажьуп, ацкэынцэа атдахеит. Излархэаз ала, хыхь иакэтэан, «афнытҕа итатээзтҕы икаларын акгы рмыхыргыи» рхэеит. Исыздыр-уам уи ахынзатцабыргу.

Сыла ихыцуам сызлапшыз...

Ацкэынцэа атанк иаваҕежьюан. Ишьтыхтэын, иатдахаз атгатэын...

1992 ш., август 31.

Ашыыжь Батал днеин, хыхь Адачакэа рҕны ицатэуп ихэан, Марина Шыанаапхаи сареи химан дхалеит. Агэып рееизганы итэоуп. Ара хэхыа-аиз, уажэадагы смааицизт, издыруа хэагы азэггы дыҕам, азэызатэык Васили Аозба ида. Ихаракыроуп, унапы икэушэа Цаҕатэи Ешыра уалап-шуеит. Апалатка еитдыхны ыцыа акыртэ иҕатцаз аҕны хнаган иахдыр-беит, абра шэтып ылышэх хэа. Сара акызатэык сзыцэшэо, анаркотиккэа

¹ Ацха хэа зызбахэ сймоу цаҕа Гэымста ацха ауп.

шсымоу еилыркаар хәа ауп. Ус сшыңшыз (С.Б.) дахьяанагаз сзымдыруа, хәхыһаз иеыргәыбзгытәһыаны днеит. Хәңсуоу хәанхо анахзымдыруа аамтәз, дара ахәынапкәа реипш ихәазо идәықәуп. Сызрыхәәпшуам агмыгкәа.

Дшычмазаоу, иааимоур шыһамло ихәеит, аха аңсра сеастеит, изакәы-заалак ак шырымтаң ала агәра исыргеит. Агәра игатәһыоу, мамзаргы ишисымтоз ибаны акәу сыздыруам, аха дцеит. Уаха хәаигәара азәгы дмааит.

Сахынапшуа агәтәы ыны хәықкәа гылоуп.

Абра Ешырантә хатқак дыһан. Цәһа уахытапшуаз ынык абылра иафын. Излархәаз ала, иара ахатца иыны акәын, аснариад иаахаз иаблит. Иңста-заара зегы иааизигахыаз неимгәаццышә ацара ишафәу илакәа рыла ибон. Ифаңшылара цәһан, дгьежы-хынхәуан, тыпк афы дызгыломызт.

Абри ахатца сахыхәәпшуаз саб сыла дыхгылон.

Амеыша ауха санаауаз, «Шыазина, бмаакәа бымун ахәаша» хәа сеи-хәеит.

Избан, исеихәарц ииҗахыыз? Сартынчуам, сгәы итхоит иажәакәа.

Баҗал ахәылбычеха дхәшьталан днеин, алагер ахь халбааигеит. Ииашатәһыан, уа хара хәангылара цакы амамызт.

1992 ш., сентябр 9.

Иахыа Лиуда Малиаңхыгы саргы Баҗал хыман дцеит Аладатәи Ешыра. Ара, аспортбазаф итәоуп Качубеи Аәзба напхгара зито агәың. Исыздырам хәхынзаанхо, аха арт амшкәа ара хәһазар аҗахуп рхәеит. Амашына гылоуп, аыныцкәа хәшәыла еибытоуп, хара арахь хәаргаанза Мзия Беиа дыһазаарын. Излархәаз ала, Очамчыраһа ицо агәың дрыц-цоит лара.

Амашына аспортбаза аңхыа аыналартафы игылоуп, ашьтаһыкала-гы акорпус иахычоит. Уахынла ара амашынафы хәпхыоит, ақәиартақәа амоуп.

Акәа ханалцуаз аңхынтәи еимаакәак (асандалкәак) сышыан, маикак сшәын, уаха маҗәа пхак алгара сыхгы иҗамшәеит, ахагы хмоуит. Уашыта хәылбычехала ихышәашәарахо иалагеит, иңхоу кыафк сымазаргы цәһа-мызт, аха ...

1992 ш., сентябр 10–13, Ешыра, Аспортбаза.

Арт амшкәа Лиуда Малиаңхыи сареи хәицын, аха иацы ашыжы лашыа «Виллис» ала цкәынцәакәак ицны даакылсын, диманы дцеит. Излеихәаз ала, лан лгәы бзиам. Данцоз агәра слыргеит дшаауаз ала, аха дзаартә дзыһамлозар акәхап... Уашыта ара сымацара сзаангылом. Качубеи иас-хәеит ызада схала сышзаанымгыло, алагер ахь схаргаларц шыстаху.

Зурики (пирожок дақәтәоуп) сареи хцеит алагер ахь. Баҗал иасхәеит схала сшаанхаз, сара сбыццәп ихәеит, аха зҗабк дсыцзар цәһа избом. Ғымшкәа бааңшы, нас цыара азә дхәңшаап ихәеит. Схынхәит сышытаһыһа.

Абра ҳақоуижътеи Даур Амқаб шыжыла даины абинтқеи ахәра
злағырызәәауа ахәшәқеи сымхны игоит. Иахъа еиґа даины ианига,
абри иґаитцо збап хәа сишъталаны снейн, аанда дахъадтәалаз схы нхы-
рхәхәаны сихәәпшзар, ишъапахәда зегъ ґапшышъза иґоуп, агәтаны, аи-
маа аибаркырґа ахъақәшәо ашъа алыжжуа иґыфаан иґоуп. Ағрыцқъаара
дағын, сара сибазомызт.

– Иухъи? – хәа игәиґанзамкәа сыбжы ансырга, дыґрысны дәагылт.

– Бабаґаз? – ихәеит.

Иаасцәымыґхеит.

– Сахъухәо акрыґазар, суцхраауеит, – схәеит. Мап-чап ихәазаргы,
исымукәа сицхраан, иґызәәаны иґаххәеит.

– Азәгы иабымхәан, – ихәеит.

Иазцаара саламгеит избан хәа. Иґахымзаап азәы иахар ишъапы
шихъа.

Арґ амшқәа рзы иигоз ахәшәқеи абинтқеи абри азакәзаарын изи-
гоз. Ишъапы шихъуаз, ишитишъуаз абыржәоуп саргы игәасґо саналага.
Иґалап ишъоу аботинкақәа ишъапы дыршъуазар?!¹

1993 ш., сентябр 14.

Иахъа ашыжъ Жанней Баґали нейт сахъыґаз. Иахъынтәаргаз сыз-
дыруам, аха ар ркительк сзааргеит. Хәицны Гәдоуґаґа хәаит хәахқәа-
барц. Ақалақъ ағы дсықәшәеит Иулька². Аибашъра иалагеижътеи хәи-
бамбазацызт, слеигәырґеит цәгыала. Нас, исалхәеит асиақәа рыґатцара
ишағу, ларгы лычешанылґаз. «Бара сбыцымцаргы, зегъ аґоуп, сґоит
аґхъатәи ацәахәахы», – лхәеит. Сара игәагыны баала хәа сызлахәом,
сшәоит ак лыхъыр хәа. Ус хәидыґит...

1992 ш., сентябр 22.

Хәпсы хәқәызуан...

Аґхъатәи ацәахәа аґынтәи иааит азы ргарц, аха азаагара иґан Ги-
вии Славиви³, махъана ихнымхәыцызт. «Урґ аанза шәаала, алаха ахыґоу
здыруеит, ишәғасґоит», – ихәеит Маврик⁴. Сынтәа ашәыри ауґраґы-
хи даґа аамґанык еиґшымкәа иґалеит. Уажәтәи ала иґынчран, хәқә-
шахәґхеит. Хәицны⁵ хґеит. Рацәак ихарамызт, амәа азааигәара акәын,
насгы Славикраа анаауазгы иахбарґан. Алаха амахәқәа рацәак иґа-
ракымызт, уаґагылан иуфаратәгы иґан, аха Маврик хыхь дықәлеит.

¹ Нас излеилыскааз ала, Даур аибашъра иалагаанзагы ишъапы ааха аиухъан,
имґоз ахәра иман. Иґахымызт азәгы идырыр, афронт аґынтәи уа хәа иарымхәарц
азы.

² Иулиа Багаґелиаґхәи сарей курск ағы аґара еиґахґон. Абринахыс аибашъра
зегы хәиґалсит.

³ Гиви Дбари Славик Хәгбей.

⁴ Маврик Цыиґцәл.

⁵ Иулиа Багаґелиа даахәеит хґәыґ ашґа. Хәицуп.

Аснаипер дгәеитазаап, еишьтагылан рҕаархеит ахкәа. «Маврик, уып, уып», – хәа дыхәхәон Зурик (Айба). Маврик деихан, амахәкәа аҕәкәа-аҕәхәа еимгәхәо иеылбааирҕрит. Иулией сарей хшәаҕьан, Маврик дызгәалашәодаз, харабҕара хәөт. Лыпхала, азәгы акгы имыхкәа ихәхьзәит. Иахьатәи амш уи ада хәатә ыҕам. Зурик даххыччоит, шәыңсы хәкәызуан зеггы хәа.

1992 ш., сентябр 28, Аладатәи Ешыра.

Славик иахьынтәааигаз сыздыруам, аласба хәыцкәа ҕба ааигеит. Фунтики Фантики рыхьзахтәит. Ихәымсысза, цәгьала иңшзақәоуп, руак ахәда аимхәыц еиңш ашкәакәа акәыршоуп. Амца ахьейкәахтәо ааигәара амҕтәи иашьыкь ргылан иҕаиртәеит, аха иҕытцүеит, игазақәоуп.

Хәылбыехала акәакьаҕы аңсуамца еикәырцалоит ачкәынцәа, аласба хәыцкәа амца иақәларц иалагоит, ишыңсуа рыздырзом. Зегь хәйба-рыҕоуа хрышьтоуп. Аус хэиңшааит Славик.

1992 ш., сентябр 30.

Иулией сарей Отхара хқан хәаит. Хәанауаз Иулька лан илымпыхьа-шәаз зеггы хартмаҕ италтәит. Сацәыпхашьоит ариакара аңбабаа ахьыл-сырбо.

Хәанауаз хәазгоз амашьына аресторан ахь иауан, харгы уанза хәцааит. Баҕал ихәихәеит Мзия Беиа дхәуп хәа. Анцәа, акы лумырхьын!

Араҕа азҕабцәа тәоуп, амедпункт ыҕоуп. Баҕал ушьта ишәыгхо ахәшәкәа арантәи ижәғалоит хәа хәихәеит. Аформақәеи аймаақәеи срышьтоуп шәара шәзы ихәеит. Ибзиамзи аха...

1992 ш., октиабр 8.

Иахьа аснариад икаҳаз иашьит Гәындей Лолитей¹.

1992 ш., октиабр 11, Аладатәи Ешыра.

Ақәа кыдыбгон. Ашьыжь Иулией сарей Зурик хәаигеит Гәдоутәҕа. Иахьа иржуан Лолита Гәынңыаңҕхай Гәында Кәытңияңҕхай.

Ара хара хәпхьа иаахьаз хәзҕабцәа хрықәшәеит. Хәзҕабцәа рыла-гырзқәа дунеихаан исхаштуам...

Жанна, Ельза, Лолита, Гәында – арт азҕабцәа рапхьатәи амшқәа ина-дыркны еицын, апхьатәи ацәахәаҕы иҕан.

Лолита лан акәыбақәа рыбжьара дыбжьан, азә далхны акәымкәа азҕабцәа рҕыңьагы «шәан» хәа еицылцәыуеит. Ауаа рацәа еизеит, дара рхатә гәәкреиңш ирыдыркылеит арт азҕабцәа ртахара.

Гәында лан дыҕазам, илдыруамашь, илархәама?

¹ Гәында Кәытңияңҕхай Лолита Гәынңыаңҕхай – рапхьа иҕахаз хәзҕабцәа-меди-ахәшьцәа.

Илаҳазаргы, аашыа ыкоума?! Ҳазтагылоу закәйтә рыцхароузеи, уңсы дузымтәыуа, унапы узихьымшыуа, уфны дузымжуа...

Лолита лхәыцра, ашкол дантаз иааигәаны дылдыруазаарын Надиа Ашәпха, длыхцәажәеит.

Лалита лан дахьтәыуаз:

– Бан, акьанцьеипш бхы абамба таңыгәаны бысзааргеит, – лхәон лмыткәма иалатқан.

Икәыпшқәан арт азғабцәа зынза.

Ртахара мышқәак шагыз ҳахьықаз инеит. Ақәа ауан. Лолита аимаа тата хәыцқәак лышьян, лшьяпы тыган ислырбеит – азы ннамкылозаарын илышьяз, лшьяпы азы тажжы иқан.

Абарт азғабцәа хәыцқәа ак разхәодаз, ҕеыңныхәа рызтодаз аибашьра ацәахәаҕы имнеит хәа, дара ракәымкәа изыхәтоу ахацәақәак рыең-хьакны ианыкоу аамтаз...

Издыруада цъара шыатқак кәлеит хәа шәахауазар, иахзыжәга хәа ихәхәеит. Батал гәыграқәак ҳаиҕахьеит, аха урт дара ак калар хәа изықә-гәыгуаз иахьымзеит. Ихьяан исзынхоит сыңсы танатцы.

Кәланыхәа аганахь аңсыжырта ҕеыц ахьалырхыз иржит Гәындеи Лолитеи. Шәыңсы тынчзааит, Лолита, Гәында!

Ххынхәит Ешырака...

Сгәы сыхьуеит...

Сгәы идоу зегь ашышья сақәшәом. Изакәйтә насыңгузеи ажәа уазказар, ула иабо, иуныруа зегь ушортә еипш уқазар...

Издыруада уашьтантәи дарбану? Сгәы бжыысны сыкоуп...

Хшьяпқәа баазеит аңсыжрахь ҳахьхалаз. Ҳахьяаиз Славик дхава-гьежьюеит, ачаи ҳазиршит. Абри аипш агәәкра ауаа еихаҕы еизааигәа-натәузаап, еихаҕы ирыцхаибашьоит. Арт ҳазцу гәцаракрала иахзыкоуп, рахәшьцәа гәакьақәак рыцызшәатцәкьоуп ишҳахзызаауа.

1992 ш., октиабр 13.

Уажәшьта ихьшәашәарахеит. Уажәраанза амашынаҕы ҳашьталон, аха уашьта узышьталом уахынла. Иаха Иулиаҕы саргы ақәыршә пхақәа шҳақәызгы, цәгьала ахьта ҳакит.

Ашыжь ҳангыла ихазбеит удак алаххырц. Ажәакала, Зурики Аңти-ки¹ акаруатқәа лбааргеит хыхь аихагыла аҕынтәи. Аңенцьырқәа рҕы аңыраршәкәа кнаххаит, аха атызқәаҕы адашьмаҕы акафель амоуп, икалап ара ақухниа ықазтгы, ихьшәашәоуп адамра акара. Ажәакала, ауада кәхтцеит.

Ахыбра уахьяатцало аихатә печка дыргылеит, амца тартцеит. Иахьатәи амш убри иаҕуп Зурик, Гиви, Славик. Даара аңьа днарбеит, атрубақәа рзымхозу, ейкарамзу сзеилымкааит, аха, ирулакгы, ирманшәаланы идыргылеит.

¹ Аңта Цъарсалиа.

1992 ш., октиабр 14.

Иахьа Ұырқба хатқак дсышталны дааит аспортбазағы, Тарик ихабар сеиҳәаразы. Тарики иарей еицызаарын.

– Зеггы маншәалоуп, сара смылбаар ауамызт, сылбааит, иарггы даа-уеит, шәицәымшәан, – иҳәеит. Ұсхәы еицықазаарын.

Анцәа ицъшьоуп!

Тарик Ұсхәы дшықаз ҳаҳахьан, аха ааигәатцәкьа ихабар ҳаздыруа-мызт. Абас ажәабжь саҳәаны дцеит. Аликрааггы ирзыцхатәуп, ргәы ды-ртынчып мацк.

Аибашьра ианалага ацхьатәи амшқәа раахыс ихабар ҳаздыруамызт Тарик, еггы сашьа Ұемыр уи избәхә ҳаиҳәаанза.

Ұемыр Москва аспирантура дтан. Аибашьра иалагеит ҳәа аниаҳа, араҳь Ұсоу ала усггы аашьа амамызт, Нхытц Кавказ дцаны, усинтәи иаа-уаз агәыцқәа дрыцны даауан.

– Ахытцыртағы ханааи, иҳәлахьан, – иҳәеит. – Абра иахпылақәаз рахьтә даараза издыруаз азәы ибжы саҳауан. Ҳазлацаша, ҳашцаша ҳаиҳәон. Саатгылан сзырфит. Уара, зынза издыруа бжьуп, аха илашьцоуп, уаф ула деилнаргаратәы иқам. Сыбжыы сыргеит.

– Уара, Баи уоума? – схәеит (дыхәмарны Тарик Баи ҳәа иеиҳәалон).

– Аиеи, сара соуп, уара Ұемыр уоума? – аниҳәа, сарггы аиеи схәеит, – иҳәеит.

Абас ашьха еиқәшәеит. Ұемырраа араҳь илбаауан, Тарикраа аеқәа рыла абцъари ацъацхани ааргон. Нас Ұемыр Очымчырақа дыприт, уажә уахь дықоуп.

Тули усггы Ақәа ақалақь далахеит. Ахысра иалагацыцхьаза бафцсык сылшәоит, зеггы цаны Багратиони итаҳауашәа сгәы иабоит. Азәы ана дықоуп, азә ара дықоуп, зегь ҳаицхьытта ҳақоуп, ҳтаацәа агәырфәа иаго-зар акәхап.

Иа Анцәа, ҳаибганы ҳаиқәыршәа!

1992 ш., ноиабр 4.

Иахьа Алиқ исеиҳәеит Тарик деибгоуп ҳәа. Аха даара сгәы иалсит Владимир Адлеиба¹ итаҳара. Излархәаз ала, ишьу, ихәу рацәафуп.

Уажәы исгәалашәеит, Шромақа рдәықәлара мышқәак шагыз, Влади-мир Адлеиба дааит ҳа ҳғы. Иҳәеит Афада Ешырақа дышцоз. Владимири сашьеиҳаб Тариели еифызцәан, ашқол еицтан. Данызба сиеигәырғеит. Аибашьра иалагеижьтеи дсымбацызт.

Даара даацсаны, дгәамтцны дшықаз фашьомызт. Иҳәеит ишьапы цәгья-ла дшаргәамцуа. Акирз сапог хырқахақәа, ақалқад атқамкәа иахьишьаз, ишьапқәа рцәа рхырхны иқан. Ифызәзәааны ифаххәеит.

– Владимир, сара исымоуп ақалқад, уажәытцәкьа иузаазгоит, – схәан,

¹ Адлеиба Владимир Иван-ица д-Ұлоутәын. Дтахеит 3.11.92 ш. Шрома (Ғәыма), рацхьатәи шроматәи ажәыларағы.

сыфны сцан, изаазгеит, аха иуамызт, бара бқалпад шпабысмхуеи хәа. Аха агәра исыргеит сара даҕа қлападкғыы шсымоу.

– Ибзиоуп, нас, даҕаак бымазар, – ихәеит, иахыигоз дацәыпхашьо.

Акыраамта хтәан, ҳаицәажәон, игәы иалақәаз рацәан...

– Аҕада Ешырақа халатәыс исымоуп, – ихәан, дцеит усқан.

1992 ш., декабр 2, Ешыра.

Иаадыруан мышқәак рапхъа Шамиль Басаев игәып иманы Ткәарчалқа ишцаз. Абри агәып ақны иқан Тырқәтәылантәи аибашьра иааз ацқәын-цәа. Арт ацқәынцәа апхьатәи амшқәа инадыркны хбаталион ақны иқан. Ицеижьтәи рхабар ҳаздыруамызт.

Качубеираа (Аҕзба) аштаб ақынтәи ианыхынхә, ихархәеит Тырқәтәылантәи иааз ҳацқәынцәа Кәачара аныргоз итахеит хәа. Излархәаз ала, Ахметі Музафери ракәзар қалап хәа агәаанагара ықан.

Даара хгәы иалсит Качубеи иахзааигаз ажәабжь баапс.

Иулька акаҳуа илыршыз аажәырц хеырманшәалан ханаатәа, ус лхәеит:

– Шьази, бааи атытын аркны ирывахтцап акаҳуақәа. Музафери Ахметі тахазар, атыхәанза ибылуеит, ус акәымкәа ицәар, еибгоуп.

Ицьаршьеит, иқахтдоз збоз Зурикраа.

Атытыңқәа аркны акаҳуақәа инарывахтцеит. Хтәаны ҳазыпшуеит уажәы-уашьтан ицәап хәа, аха иқәахтцаз атаатыңқәа нықәыблаа ицеит...

Сгәы сыхьуеит, иаан рхы ҳахтныртцеит¹.

1992 ш., декабр 4, Ешыра.

Ирымхәои, уара иушьуа Анцәа дишьуам хәа.

Зурик җитүеит:

– Иулиа, Шьази, шәааи, шәааи! Шәааи, иааз жәбап, шәааи!

Хнеизар, абар Музафери Ахметі ахьааз! Хгәырҗеит хәашьак амамкәа.

Нас ихархәеит Баҳадыр Абағба дышхәу. Ведат Кәазба дыштахаз².

Музаферраа ахыччан ихархәеит, Кәачара аныргоз Ахметі ихымғап-гашьа. Абжьааңны Ахметі дырхыччон, есымша Аллах, Аллах шәхәоит хәа.

– Кәачара анаагоз, амца анҳажәыртца, Ахметі Аллах, Аллах хәагы инархәеит, – ихәеит (инацәагы ахәзаап, иҗахәоуп). – Уақоуп Аллах дахыгәалашәаз, – дыччон Музафер.

Нас ҳаргы ирзеитаххәеит, дара тахеит хәа анҳаха иқахтцаз.

Арт абас иқахтцаз хәа анраҳхәа иахыччеит.

– Бара, ҳаңсы штәз ҳаишәа шәырголозма? – рхәеит.

¹ Музафери Ахметі тамхазеит, ииашамыз ажәабжь ҳзааргеит усқан.

² Ведат Кәазба дтахеит 26.11.1992 ш. Кәачара ақыта ахақәиттәраан.

АПОЕТ, АЦАРАУАФ, АРЕДАКТОР

Ақсуа литература атоурых ақны Гъаргъ Константин-ица Гублиа ишьтамта аанижыт зымехак тбааз, арфеиаратә мхурстақәа жәпакы иртахандеиуаз шәкәыффы. Еицеипшны аус рыдиулон уи апоезиеи, апрозеи, адраматургиеи ржанрқәа, җышәала дазааңсон алитератураҗтаареи алитератураҗә критикеи. Амала, хәаратахума, аңхәафцәа деицырдыруа дҗалеит иара еиҳарак апоезиаҗтәи иааңсарала, апоезиа алоуп акып-хәхә ишәаҗа шеихигазгы. 1955 шықәсазы ажурнал «Алашара» ианылеит раңхәатәи иажәеинраалақәа «Сқыҗахь», «Амза ашәахәақәа амшын ихыршәлан...», «Сара сымфә» ухәа.

Гъ. Гублиа Ақсны ацара-аазара инапы алакын, акультуратә хәышҗаарақәа реизхәзыҗара дырзааңсахьан: Ақсны ателерадиодырратара директорс дықан, жәашықәса Ақәатәи апедагогикатә институт ақны ақсуа литература акафедра напхгара аиҗон. Чыдала иңхзаша адуп 1978 шықәса инаркны 1984-нза редактор хадак иахәсабала дызхагылаз ажурнал «Алашара» аредакциягы.

Ақсуа поезиа антология иагәылалейт, аңхәафцәа згәыбылра ркыз Гъ. К. Гублиа ирейгъу ипоезиатә рфеиамҗақәа: «Ан», «Ашыҗ лабашә», «Схәбла гәакыа», «Риҗа», «Ошәаурдынк еидыслеит ахра авҗаҗ...», «Ақсны ажәа», «Ааңын амра сгәы иҗаңхоит...», «Бысзыңшыз», «Ауасиатҗ» ухәа убас егыртгы. Урт рахьтә хәыҗи дуи еицырдыруа иҗалеит ажәлар ирашәахаз илирикатә жәеинраала «Бысзыңшыз».

Ашәкәыффы авторс дрымоуп еиуеипшым ашықәсқәа рзы икалам аңынҗа иҗыҗыз ажәабжықәеи, аповестқәеи, ароманқәеи еидызкыло ашәкәқәа: «Ахьшә агага» (1981), «Адгыл аҳақ» (1986), «Лахьынҗала иузшоу» (1996), «Аҗыхәтәантәи ахысыбжы» (2004). Иҗыҗхейт ирфеиамҗақәа реизга хә-томкны.

Гъ. Гублиа дреиуоуп раңхәатәи ақсуа профессионалтә литературатҗтаафцәа. 1970 шықәсазы ихьчейт акандидаттә диссертация Д. Гәлиа ирфеиара ашәҗала, анафсан уи шәкәынгы ыынтәны иҗыҗит «Дмитри Гәлиа. Ирфеиаратә мфә» (1970, 2009) хәа ахьзны. Ари аусумҗазы иара ианашәахейт Д. И. Гәлиа ихьз зху Ақсны Аҳәынҗқарратә премия (1974). Адунеи рбейт ақсуа литература хразлоу азҗаатәқәеи ашәкәыффы азәырфы ирзыхыз арфеиаратә очеркқәеи акритикатә статияқәеи еидызкыло аизгақәа: «Аамҗақәа рейкәҗыҗра», «Аңҗазаара ашҗақәа», «Ақсуа литература (Алекцияқәа ркурс)». Иңбаба адуп жәлар ражәабжыхәафцәа Жана Ачбеи Чагә Чаҗәбеи рырфеиаратә җынха аизгарей аҗыҗрей.

Гъ. Гублиа ирфеиамҗақәа еиҗаргахьан аурыс, аукраин, аҗабарда ухәа акыр ахәаанырҗәтәи абызшәақәа рахь.

Ажурнал «Алашара» аредакция

ГЪАРГЪ ГУБЛИА

Ажәабжьқәа

АГӘЫԠБАРА...

Ҳаҗыраҗ аинститут ахынтә дхынхәит дгәамтхамтуа, – акрысҗатца, – ихәан, ипхәыс лахь, инапы зәзәаны астал днахатәеит. Уи, ачанах ах-җаны, ампахьшы илахәаны итәахны илымаз, ихәы аацәырылган, астал инықәлыргылеит. Иара длатәан, аха акгы ымфазакәа дҗагылт. Днеины адиван днықәиеит атуан датәцшуа, нас аҗаҗын аацәырган, аттахәа ахара далагеит. Алҗа ихатәалаз иналибааит иахьа аинститут аҗы ихигаз амш: алекцияқәа, акафедраҗы аизара, астудентцәа апрактикахь рдәықәтцара ухәа убас итцегы. Аха, еиҳаракгы, ихы-игәы зырмачуаз Ыондеи иареи реицәхароуп. Уи шықалақәаз акакала игәалаиршәон уажәы.

– Слеир қаларушь, алектор, ухатқы? – ихәан, ашә ихы аакылирхәхәеит Ыонда. Уи арт әжәқәа тәамбашақә ауп ишихәаз.

Ҳаҗыраҗ алекция аҗхара даақәытцын, зхахәы еилабытә иаҗхьа игылаз астудент днеизыцшит.

– Уара, абри слекция уагымхакәа знызатцәык уаар, атәыла бгар хәа ушәома?

– Шыыжымтанла агылара мацк исцәыуадаҗуп, насгы... – цыф-чыф рхәан, астудентцәа ааилалт.

– Уара излоухәо ала, астудентцәа шыбжышыҗахьтәи аҗхьарахь ииаа-гар акәхеит. Унеины уҗып аҗы утәа, нас адеканат аҗы ҳаицәажәап.

– Қыар узалгозар, уахьгы ҳцап.

– Удәылцқьа нақ!

– Узырқаауазеи? Сара уи еиҳагы еиҗасшьоит, цшак аасыхьсырсып, мерси, – ихәан, ашә кыдыжъланы дындәылцит.

Җышықәса раахыс иареи сареи абас цәи-мтци реицш хаихоит. – Утәа ухәар, дгылоит, угыл ухәар, дтәоит, ажәакала, дсылахәмаруеит, – дхәыцуан иара.

Җаңьарат иаңхәа иаацәырцит уажәы афбатәи акурс ағы итәоу астудентцәа аңталозтәи амшқәа. Ускан Җаңьарат итаацәа цсшьара хәа ақытахь идәыкәйтцан, имацара иакәын афны иказ. Аинститут италарц иааз, уахгы-еынгы ртахцәа ишә илагылан, урт иерыкәимыршәаразы ашацкыраз дгыланы дцон, цхыбжьонынза афныка дхынхәзомызт, аха убас шыкаитцозгы, зәинзыриауаз рацәан, аихаракгы иааигәашәа иидыруаз Андрушка хәа захык тың иитомызт.

Иахәа шыжыза сгылт, уафы симбакәан сцар калап хәа данындәылтцлак, имардуан Андрушка дафатәан, уаха данааиуагы иара убас. Уи еихаракгы дзаацсоз Цьонда изы акәын. Җаңьарати иареи анааикәшәалакгы, стаца лашьазатә иоуп, абаацсы, сумшыын, цсыхәак сзыкоуцароуп хәа атырбел еицш дилацсны дикуан, егыгь икаитцахуаз, цсыхәак изаауп хәа игәшәа хәаны аарлахәа иеимпыткәкәаны дцалон. Җынтәкагы еиха ишыцылакәаз инырианы аресторан ахь дымфәахигахьан, аха Җаңьарат уи акы иазхәоуп хәа дахәацшуамызт, Андрушка иитахыз шидыруазгы.

Җаңьарат ахацахәа иааигәалашәеит Цьонда ифыза Тарас иеихәахьаз, насгы атоурых анрыдыркылоз аены Андрушкеи иареи ашә иадгырло ишадгылаз.

Андрушка аңенцьыр ахьтә ихәнацәак еитцыхны уажәы-уажә Җаңьарат иирбон. Уи иаанагоз иауимдырхуаз.

Афстаацәа реицш уажәгы ибла иаатцашәеит Андрушка ихәнацәак.

– Хә-нацәак – хәба! – дхәыцуан иара. Цшьбеи хәбеи рыбжьара икан ахәшьара икәнагоз, сара истәит хәба. Уи Андрушкеи Тараси рзакәым сызицхрааз, аибашьрағы итахаз иаб сизхәыцит, акәтагыцәа дылхны дзаазаз иан лахатыр збеит. Уи лцәбаақәа саргы акыр сыдуп... Ус акәзар, уала-тахыла акәзаап апышәара шсыдскылаз. Сара аеадажә, схыцхыцуа зегы срышьтоуп, аха рыцсы аныргалак, иаахәны схы икәтәоит, аиха иафухуа еихашәа иубоит хәа, сара ахәшьара хәба истаз ауп аинститут дтазцаз. Уажәы сара усгы сталон ихәозар акәхап. Уи ухы икәукуп, аха дсеисыргы цәгы имбо дыкоупеи. Хм... айсра зеицшроу исырбарын сара, иабакоу акәымзар! Афбатәи акурс ағы ахәшьара истаз кәыншьаны шака иехыршәаны дсацәажәзеи?!

– Атоурых ура уғы акәым, апрофессор ифытәкыа хәба хәа истиип, ихәеит. Изакәызеи, икоузеи абра? Иагәылатцәахузеи уи? Сара сғы алеишәа чыда зимоузеи? – абас азцаарақәа аттахәа иаңхәа ицәырцуан, аха ртак изыкатдомызт.

Иара Андрушка хәа икоугы ма симацәажәеитеи. Аха уигы, цыхәа иапышәа мацараха испылоз, уажәы аарлахәа ихы сныкәпшуеит ауп.

Цьара хәымгарак сзиуазар?.. Аха ус схәеит хәа, иареи сареи хаицныкәахьеит, ифны стәахьеит, сгылахьеит... – абыркхәа итатын днафыхан, игәатцафынза инеигаз алфәа ахәы зтиаан иказ ипынцәа илтиршәшәеит, аха игәрасгы иугозеи?!

Азаара изаазшәа ашырхәа дѡатѣъан, икостимум ижѡахыр интарцаны дьндѡылѣеит.

Агәашә дьнтытцын, иармарахьала ииатѡәкаараза лашара хәычык заѣхьа иадыршәланы иааиуаз атакси ааникылан, дақәтәаны иѣынеихеит.

* * *

Андрушка ѣақ-ѣақхәа иуадаѣы дтәаны машьынала азахра даѣын Хаѣьарат даннеи. Изахтә наѣ иньқәйтцан, ибласаркьа амхуа, асас днаихәаѣшит, иааишьагы маѣк иааигәамѣхеит. Аха иѣаарѣсышәаны днеиѣылеит:

- Кох, Хаѣьарат уоума? Бзиала уаабеит!
- Бзиа суба, цәгы суба, сааит.
- Утәеишь, утәеишь, – ихәан, илеибартәеит.

Андрушка иѣхәыс ѣара фырѣанқәак ааѣырылгарц налыдитцан, аха асас мап аник, ларгы уаха даамқәацеит.

– Иѣоу уасхәап, – аѣәажәара дналагеит Хаѣьарат, – абри ѣыѣхцәа аинститут иѣахѣаз аѣкәын иѣыхәала снауаѣәажәар сѣахын.

Андрушка ихы инаркны ишьапаѣынза дааилыѣсааит.

- Хм... аинститут сѣахцәа зәыр ѣасѣахьеит, узѣу рыуа дарбану?
- Цьонда, ани уѣаѣа лашьа.
- Цьонда? Хм... аиеи, – иѣышә ѣәышқәа инапқәа нықәишьыт, – дсымбеижьѣеи кьртѣеит, умбои...
- Уара иуздыруам, уи ѡышықәса раахыс сгәы тжәаны аѣара дшаѣу.
- Иқәшәзееи, ианаѣьалбахт, – нас даахәыцын, – сара исхарами, сара дхылаѣшрадастәын, хм... иѣаитѣазееи, анцәа дзықәшәииз?
- Иѣаитѣазееи, дсылахәмаруеит, слекѣиаѣы данаауеи данымаауеи еиѣароуп, данааиуагы дѣархәсуа апарта дықәжьуп, ак иоухәаргы, изууп хәа игәы иѣазам.

- Хаи, анцәа диқәшәииааит!
- Уи аказы иѣаитѡоит акәымзар, ас ѣсышьа убахьоума!
- Изыѣаитѣагәышььозеи?
- Убри акырынтә сазхәыѣхьеит, аха...
- Нас, изакәызеишь?
- Иакәым ѣара акы сзумузааит!..
- Ус ахьѣоухәои, Хаѣьарат!..
- Ара хара хауп, хабжьы уаѡы иахауам, уара убри ѣара акыр имух-ма? – Андрушка иѣштәы ааиѣсахын, иихәара иѣамшәо даанхеит. Цытѣрак ашьѣахь дааѣәажәеит:

- Иухәо закәызеи, сара убри еиѣш схы ишѣадыскылои, насгы сашьеи-хабы иѣхәыс лашьа...
- Аинститут аѣы ма иара дыѣамзароуп, ма – сара, еилукаама?
- Хм... еилыскаауеит, иѣалазееи, анцәа дзықәшәииз?
- Уи уара иудыруазар акәхап, – иихәаз Андрушка иааиѣымыгхеит.
- Аѣьабаа ухы изаурбозеи, Хаѣьарат, уи сара дызбап, сияѣәажәап.

- Мап, хымпада ҳаикәшәароуп.
- Мшәан...
- Уатәы жәаба рзы сузыпшуп, уанымнеигыы, даеакала сныкәоит, – ихәан, дындәылтцит.

* * *

Ҳаҷыарат шаанза дғагылан, ақалақь иналтцны инхоз Тарас дааигеит, Ыондагыы дипхьан, рыхыкгыы Ҳаҷыарат итып ағы итәаны еидшыланы ишеицәажәоз ауп Андрушкагыы дшаарыхтыгәлаз.

– Бзиа шәхәеит, – ацсшәа нареихәеит Андрушка, Тарас даниба нахыс днытцкка дцеит. Арака реикәшәара җеи ишазхәамызгыы ицәа иналашәеит. Ақәардә наиртан, уа днадыртәеит...

Ҳаҷыарат иеыртынчны Ыонда диазцааит:

- Тарас иоуп, нас, ақара умызхыз?
- Ааи.
- Сароу? Уғы иташәалакгыы умхәан, уххь згеит...
- Андрушкагыы уа дгыламзи ианустоз!
- Ари иихәо иашоума, Андрушка?
- Мшәан, сара...
- Ыы? – уи иблақәа днархыцшылеит Ҳаҷыарат.
- Имспсахзаргыы жәуамеи, – иблақәа тцаны даацәажәеит Тарас.
- Ус улашарахааит... Аинститут сталар стахын, ышықәса Қарт апышәарақәа стиуан, аха иамуит, нас парада уаанахөом рхәан...
- Изхәо?
- Абарт, – инацәа нарықәикит Андрушкеи Тараси.
- Пыхьа зны аинститутқәа рғы ақара ргоит хәа сахахьан, аха уажәы ус иқам сгәанала, – иеыргызмалны даацәажәеит Андрушка.
- Иаххәап, Тарас ақара иутеит, ари аинститут ағы аус иузом. Сара адыр-цәа сымоуп, ақара ргышә инықәсшыр, аинститут уталоит хәа сеихәеит,
- Ҳаҷыарат Тарас иахь днацшын, дыхшәааны җааитит:
- Усылахәахәтуан акәу?
- Сқарақәа ырыхнхәны арахь исыт акәымзар, цеипш цәгы устоит, – Ыонда Тарас лацшыцәгыала днаихәапшит.
- Сара соума узғу, Ыонда?
- Аиеи, уара ухататқәы.
- Ари абжа зыстаз акгыы зиоумхәозеи?
- Уи дарбану? – дыццакны днаиазцааит Ҳаҷыарат.
- Аа, – инацәа Андрушка инаикәикит. Ҳаҷыарати Ыондеи ирахаз иар-гачамкын, инеизыцшит, дара рхы рықәыжыны итәан, ажәак рыхәлымшәо.
- Сыхаара, сыуа, – ипышә днықәтцан, даацәажәеит Ыонда.
- Еилкаауп, хышықәса рышьтахь шәыуа ари шәызишьтаз. Шәара амзанрақәа шәзы акәзам Ыонда аинститут данталоз схы ақбабаа засырбаз, усқан сзызхәыцқәаз рацәоуп.
- Ҳаҷыарат Леуарсан-ица, сағашәымтцан зегь рзы, исзеилымкаауаз

рацэан, сычкэынрагы мацк исыхьзазар акэхап, – ихэеит даакэыпсычхан Цьонда, – аус ахы-ацыхэа анеиликаа.

Убри аамтазы аккахэа атцэтэабжыи геит. Хацъарат пытк аидара икэа́кэа илыкэыфрны икаижыиз а́ара игэы аазан, ипапка аашьтыхны дындэылтит.

АХАТЦАФЫЗА

- Ацшэма у́коума, ацшэма? – игеит а́фьтбжыи.
- Фьзтуа уарбану? – ихэан, амардуан дналбааит Самцал.
- Сара соуп, сара.
- Кох, Шьтырбеи уоума? Бзиала уаабеит! Арахь умааиуеи?
- Бзиара убааит! – днаиеихырхэеит Шьтырбеигыи, иуапа иеагэылхуа.
- Арахь уааи!
- Мап, Самцал, ак уасхэарц стыхын, амачаз ауафы дсырцхашьарц сыхэтамызт, уара судыруеит, Самцал, – Шьтырбеи днахыкэша-аахыкэшо, иажэа ахы аациртлеит, – афны даараза хазхэыцит, инеимтахк-ааимтахкит, аха уара уда ихазтарыз хэа азэы дхамбеит.
- Исылшо акы акэзар, мап шэцэыскуам.
- Хара хауара-хгэыцхэра салаланы исхэом, уара иудыруеит хабацэа шеибабоз, пату шеикэыртцоз...
- Уи зухэозеи, Шьтырбеи, – ихэан, Самцал даахэыцит: «Хауара-хгэы-цхэра анигэалашэа уажэоуп, ии́тахузеи, мшэан», – хэа игэы иаанаго.
- Самцал, уан зхапыц шэкылакны шэзаазази, уаб инарцэ бзиахааит, Беса ипси аахэаны су́хэоит исхумбаарц, – фэаитит Шьтырбеи, ихылцарч акэ фьзза ихагылаз аганахь инхиршэтын, нас инацитцеит, – исхэаргыи сы́пхашьоит, исымхэаргыи амуа и́коуп.
- Хаи, абаапсы, дабасыдхалеи, арахьгыи дааиуам, дыззааизгыи ихэом, – гэаныла даауарчарит Самцал. – А́та́тын сархеи, иумазар!
- Ари акэызма уара иахьак унакэша-аакэшо исоухэарц иу́тахыз! – Самцал уамашэа ибо Шьтырбеи днеизыпшит.
- Мамоу, цуушът. – Самцал и́фьыба а́та́тын аа́тиган ини́теит, нас рхы еидкыланы еи́цэажэо аатцрахь р́фьинархеит. Шьтырбеи иоуп арахь хнаскыап хэа Самцал дивацало а́пхьа з́фьиназхаз. Акыр еидхьымзгкыланы еи́цэажэон урт. Пы́трак ашь́тахь Самцал ибжыи аа́тигеит: – Уара ухы утэыми, ханхацэа р́пара иахыхны иш́пау́стауеи п́шь-нызкь маат! Иззымхаз х́паракэа хат хэа иаасысны сыркыр, ирасхэозеи?
- Мшэан, уатцэашь́тахь ау́ха иааганы иу́стауеит.
- Ак уасхэашан: абарт а́тыпхэацэа ицо зегыи уара имфэа́пумгар камло иш́па́калеи?
- Уара, уи сара истаху цуушьома, иааны исыхэоит иш́амхнышгыланы, сан ты́п лы́ртом, бы́чкэын хад́ха дымфэа́пигароуп хэа. Нас, иш́па́кастцо сара? Камсаса и́пхэа, хатцафьизас уара уансыцымца, хьымзг згоит, лхэеит, иш́палзызуеи? Хабду́цэа раба́цэа ахэ́пхара рыбжызаарын, нан излалхэо ала.

– Урт аиуарақәа ишәыбжьоу сара исыздыруам, аха сара аколнхацәа рцара иахыхны акгы сызүтәзом.

– Унапы сануп, сыцсы штоу анышә саумтан, ашифонер иныскылаз шыжымтан исымгар, исцәыртиует.

– Уара, ашифонер цшь-нызқь маат иркуама? – изымбатәбараха даа-цәажәеит Самцал.

– Уи ҫ-тумбочкак ацуп, нас атремо рхәама, даеакгы ыказаап.

– Ачара анбыкәу?

– Уатцәашьтахь аухоуп, аха сара уатцәы исышьтыроуп. Сумырцхашьан, хаигәыларәа аахәан сүхәоит, Самцал... Ачара санықәцуа аухатцәкьа иааганы иустаует, ашәахьа затцәык ичха, амечыша усгы аус жәүзом.

– Уара излаухәо ала, ашәахьа аусурахь сымнеир акәхеит, – дхәыцуа даатгылт, атцырбел еипш дсидхалт изызурызей хәа, нас ус нацитцеит, – шыжымтанцәкьа аконторафь уней, иустап, амала, ашәахьа ауха иааганы иансумта...

– Мшәан, Самцал, хчарақәа уажә иубама? Сара сахьнеиуа сшыхынхәуа удьруеит... Саргы цьара акы схашәалоит акәымзар, сырфьинцәааны соурыццәхуа аскак имҫапызго ахәсахычқәа.

– Уи занат цәгьам, – даатцәылихын, инацитцеит, – аха есымша акәапей азы аанагом хәа рхәалоит. – Шьтырбей абарт ажәақәа ааицәымтхейт, ицсгы икыркы инытчит, аха иихәахуаз... Цытрак реицәажәара ашьтахь ишеибәххәаз ауп рхәан, инеидытит.

* * *

– Ааит, Мышка, – ихәан, дөеихан, дынчыжәлеит Шьтырбей. Иҫапшы-ларафь уи ак игуп узхәомызт, ижәоахыр итарпаз иуапа ду аҫацәкәа асаара ишьтасуама ухәаратәы икан. Ичы дахьақәтәаз, ихылпарч ду ақә ырнааны, уабаихәоз...

Шьтырбей 29 шықәса дыртагылан, даныхәычыз атцара ицаразы иани иаби изырымуз акгы ыкам, аха иара цьара иеимырманшәалеит. Игәшәымшә хәо, акриҫатца-акриржә ашкол ахь дандәықәырцалак, ишәкәытра нкажыны архахь дцон, ашкол иоурыжәанза уа дцәытцәсуа дықәын, иҫызцәа хынхәны ианаауаз, иаргы ашәкәытра аашьтыхны, дара дрыцны иҫааихон. Класск аҫы ҫышықәса данахәхәоз ыкан, нас ианимхәаза, ашколгы даатцырцеит, ари уаҫы ихәатәы захауа азә иакәым, ишитәху дыказааит, рхәан, итахцәагы рнапы ааитцырхит. Иаб цәгьам-бзиам ицкәын дилабжьалон, ианатәхызгы дааиршәалон, аха иан: «Ацкәын игәы цәуҫьома, азәы затцәык ихәмоугы ибашьа уақәшәом», – хәа иниҫалырхьуан лхатца. Ус изхауан Шьтырбей. Аколнхарахь уааи хәа аниархәа:

– Уи иалоу еикәырчы ироуазар акәхап, – ихәан, ататын склад аҫы ҫарулс аусура дналаган, иара иахьауажәраанзагы уа дыкоуп. Ҫаха-ҫымш аус иур, ҫаха-ҫымш ихы дақәитуп, ажәакала, иус иеахаршәаланы «изанаат» ҫыцгы аҫы нирхомызт.

Шьтырбеи икамчдцатца ынтэка иеы инагэйтцеитан, даалеиоеит. Атыхэтэаны агэарп цэгэыхаа аматурта ашэ днадыххылт:

– Нан, сара сцап шыта, – ихэан, ибжыы ааиргеит, икамчы еишырфаны аеы инакэирххан.

– Момаш укэлааит, нан, схэычы, – амхап хэызбала игыгьо абартца даатцагылт Хымсада, – укэышыз, нан! Азгаб дахьдэылжэго ухы гээт, иуамхамжэааит, шэымфа хароуп, – дилабжьон лара, – ацара иурто цыара иуамхамфааит, жэаха уфызцэа уман уаныказ ашътэа змаххыз итэы шитаху удырузааит. Иноуго хэышэка-фышэка узацыртцап усгыы. Уабгы дшеилахоу убоит, лассы ухынхэы!

– Сара исырто бара бус алам, – иеырзажэны даацэажэеит Шьтырбеи. Нас, апкафхэа иеы акамчы нахикъан, агэашэ дынткъеит.

* * *

Шьтырбеи хатцафызас дзыццоз атаца Чыма дызлыргоз лтаацэа икэыкэмашэыкэмаха ашта итан. Еихаракгы Чыма лан Сончка дыр-зеикэкуамызт, лыпха акэаскыа дрыман ианлалбаа, сыпха дшырго сыла иасырбарым лхэан, аматуртафы длеин, амца дныехэтэеит, лпырахэа аалфшыуа. Аха лгэы аакажаны дфагылан, ашэ днылапшит.

– Изакеи, мшэан, Сончка, быпха лынасып беигэыргыроуп, бышпцтэы-уои? – рхэеит иаалыдгылаз агэылахэсакэагы.

– Изуазеи стэыуаратэы, насып бзиа анцэа илитааит! – атак ныкалцеит. Атацаагацэа агэашэ иадгылан. Урт иргоз атаца ауада дныфнырган, агэашэ ахь рфынархеит, аха агэашэ афгы ихашытуам хэа иафын апшэмацэа.

– Апшэмацэа, шэыххь згеит, атхгы акыр инеигэахэеит, хамфагы мацк ихароуп, уажэшыта хамфа хакэышэтца, – ихэеит атацаагацэа реихабы Махты, иеы агэра афарххо.

– Хамфа хакэышэтца, хамфа, – ауу ааилдыргеит уи ивагылакэазгы.

– Шэмыццакын, шэмыццакын, ус иаармарианы апхэызба замана дшэо-ургыы цэгыа ижэбом, – ихэеит Шьтырбеи.

– Бабараа, хасасцэа шэхаткы, харт шэнахкылом, шэымфа пшзахааит, – Камсаса илабашыа нытцарсны ацэажэара дналагеит, кыр даахэыцхэыцын, ус нацитцеит: Баба сыпха, хаир акэзааит бымфа, баби бани бмырпхашьан, бахьнанаго афната бмырпхашьан. Шэымфа бзиазааит, дадраа! – Камсаса изымычхазт илагырзкэа аахыхэхэылт, аха уи уафы иимырбеит.

– Уара, ас иаразнакала шэахыааз ауп ххэошэа, хазгаб драхтома? Камсаса, уххь згеит, хартгы пынцала азы аажэуам, – деибакны даацэажэеит агэыла Кэача, – хапшэмацэа штэоу, хасасцэа шпадэыкэхтэуеи, макъана иаапшааит хасасцэа, рыххь згеит...

Анс рхэа, арс рхэа, атацаагацэа макъана агэарп икэрыжыыр ртахымызт. Ахэсахэыцкэеи арпцарцэеи атаца дрыгэтылакны агэашэ ахь иааскьон, хашпоурмышьтри хэа. Асасцэа апатхь зыжэлакгы мчыла ирыцэдэылтцуан. Рапхыатэи арбагыфтыбжыкэа ангоз аамтазы, атацаагацэа агэыркхэа «радеда» хэо агэарбжыара бжыыртэааны рфынархеит. Ахатцафыза иеы

аҫа инлыварҫала-аалыварҫало днелуан. Зны-зынлагы аҫа дзықәтәз аеы иаарҫашә иҫамчы нахикьон...

* * *

Ақә кыдцәны илеиуан. Ачара зуаз Ҳабашь ифнаҫаҫы иаиз ауаа млаго, шыҫа аҫаагацәә шҫамаари хәа ихырҫәысуа еилатәан. Аҫаагацәә ишырзыҫшыз, иззымчхәкәа ицәазгы, рыхқәа ларха-варха аматурҫаҫы ишытан, даеашьоукых еидшыланы амаца иасуан.

Аказармаҫы абыстақәа ируз ачуанқәа ирҫафәхьан. Цкәынцәақәак, кәац ҫытқәак надкылан, чанахла атәан ахьыржәуаз даарыдгылт Ҳабашь.

– Арҫ маазаргы хасасцәа амла иахаргома, абыстақәа шәхәала, – ихәан, аказарма днытыцуан еиҫш, «радеда» бжы геит алада, ахшырахь.

– Иаауеит, иаауеит! – рхәан, сасгы аҫшәымагы еинкьаеиныруа амзырха нықәдыртәаит.

– Ҳахәсахәыцқәа, шәабәҫоу, шәырҫылеишь! – лыбжы аалыргеит зхы-зҫы шылла еихәҫахәаз, злабашьа нытарсуа агәашә ахь инеиуаз Цица.

Ус, аҫаагацәа агәашә инадгылт аддыхәа. Аҫаа илыцыз ахәсахәыцқәа еилабааза еилысны иҫан, рхаҫыцқәа еихагыломызт. ҫыц аҫаа иаа-лыкәшаз ахәсахәыцқәеи наҫтәи илыцызи лыжәфә наҫ-ааҫ инатҫагылан, дрыманы рҫынархеит ақәасқьахь. Анхәа Хьтыс хыхь дықәгылан, саан дукны, аразны ҫарақәеи аконфети ахьрылалҫсоз хыла-гәыла еиланатон, шьоукы мҫасны ажәфәан ишалаз иркуан, шьоукгы нышыҫасаашьҫасуан.

Ҫыҫа аҫкәынцәа, аҫамақәа еиҫакшо, ашә аҫхьа игылаз аҫаа дныбжьаргылан, ауада иныфналт. Шьтырбеи иуапа аҫацә амардуан аҫаҫарақәа ирықәырхәазо, урт дрышыҫагыланы ахәнара даҫын.

ҫытрак ашыҫахь асасцәеи аҫшәмацәеи рнапқәа зәзәаны, еибарҫшуа, ашыаҫахь илеиуан.

...Адырфәены ашыыбжышыҫахь ақәын. Асасцәа рыбжеиҳарафык ықәтхьан, ахатәфызеи ҫытфык агәылацкәынцәеи еидшыланы, уаҳа нарыламкәа ижәны астал ифәхытын, рымахцәқәа еибаркны, ашәа хәо, ашыаҫа инытыцит.

Агәашә аҫхьатцәҫа игылаз астал хәычы иқәын аҫатхь дуқәа фәа, убас – афатә-ажәтә. Аҫшәма цкәынак аирыз ала афы инаҳауан. Аҫшәмацәа араҫа агәашә илагылан, асасцәа, ахатәфыза дназлоу, аҫсшәа анрархәалак ашыҫахь, аҫатхь ала афы ымжәкәа ирмышьтырц.

Шьтырбеи, аҫкыртхәа дынкажыцәо, дыбҫаҫо, ихы-иҫы амцаҫшь ықәланы, агәашә ашыаҫа иеадыргәғәаланы дахыгылаз, ихы тууа дшыҫазгы, илымҳа кыдцәны аҫаафызцәа аҫсшәа разхәоз ибжы дазызырфәуан, зны-зынла иблахатц аагьежьлон, аҫатхь иатҫашьшы изжәуаз данынарыхәаҫшлак. Шьтырбеи иааигазы, насгы уи ирҫараны иҫоуи данаарызхәыцлак, игәы нтгәыргәауан.

Аиаша ауми, Шьтырбеи аҫаа илыцитҫаз зегы уамашәа ирбон, «ахатәфыза дшааз, ахатәфыза иааигаз» хәа убриакәзан ахәсақәа ажәабжыс ирҫакыз.

– Шьтырбеи, хҫаа хәычы пату лықәтцаны дымфәызгаз, иахьарнахыс

абри афнаҭа далахэны дрыпхьазоит ацшэмацэа, – дцэажэон ацсшэа разхэоз Хынтрыгэ, – излақэнагоу ала ацсшэа иархэарц рҭахуп, рыххь згеит ацшэмацэа. Хҭаца хэычы уи илыцитаз ацынхэрас хэа акэым, аха афнынза даланеип, амфан зык алеижэып хэа кэрышькэак иатэаршыауеит, – ихэан, иапхьа игылаз Шьтырбеи ицыба инҭеитцеит еикэареы ақьаад илахэаны иикыз ақарақэа.

Шьтырбеи азныказы игэы нтыпсааит, аха инапала еимлагэа ианаа-никыла, хэычык икэазшэа ибеит. Иаатганы днахэацшыргыы цэгьа имбазт, аха идгылаз дырцэыпхашьан, иеааникылт. Нас ақатхь ала афы идырцалеит ижэырц, аха имуит. Атцэа азна афы ааганы инеидыркит.

– Абри агэараҭа иахьа агэыргыара иамоу назазааит! Сара сахэшьа хэычы, зхы саҭэашьаны абри агэараҭаҕы саазгаз, ишэыхэҭоу лдырратэы анцэа икаитцааит. Хаигымхааит наҕ-ааҕ! – ихэан, днатцашьшы ижэны, иатцэа иапхьа ишьҭаз ахахэ иланикьан, ипыххаа инықэитцеит.

– Ари даххыччома, икаитцозеи? – рхэан, иаатцкьеит, иааигэа ибҕаҭо игылаз цкэынцэақэак.

– Абааҭсы, шэеанышэкыл, дсасуп, – рхэан, еихабацэақэак рэына-ҕарыжыын, иааикэыркит. Шьтырбеи акы иахауа дыкмызт.

Цытрак ашьҭахь ацсшэа зархэаз асасцэа рыеқэа ирықэтэаны агэашэ интытцит. Шьтырбеи затэык, агэараҕы иаанхаз, иеы агэаҕ имазшэа, апкацахэа икамчы нахкьаны, амардуан днаҕалт, нас апыкка-пыккахэа амардуан дынхалан, азал аҕы игылаз ахэсақэа еилырхаа, аҭаца дахьк-ҕагылаз ауада ашэ днылаххит.

Иеы алымхакэа неивга-өеивго, аҭаца дабаразы инеизшэа, алақэа траа илыхэацшуан. Уаҕа итэаз азҕабцэаҕы шэан, акэакь рыченартеит.

– Хьымкэараса, саабыкэыхшоуп, ацсшэа басхэарц сааит, бгэы иалымсааит, – ихэан, иеы аҕэра наҕархханы, икамчы нахи́кьахт... даныхынхэуаз амардуан длаҕкьан, иеи иареи еиманы ахэынцэа ифы-лахаит.

– Ак шицеипшыз ҕашьомызт, – рхэан, ауаа неин, дфышьтырхит, ила ахьҭоу умбо, дааdryцкьашэа картан, дынэыжэыртцеит.

– Абзиараз, абзиараз хаиниалааит, – ихэан, агэашэ дынҕкьеит. Шьтырбеи ахьшэашэара анис, афы иижэыз мацк инихыпсааит, уи дахьцоз ихькэаз дрызхэыцуан. Днапшы-аапшын, иааигэасигэа уаҕ дыкамшэа аниба, «Исыртэз шаҕа ыкоу гэастап» ихэан, ицарақэа ааҭиган, инацэақэа иҕышэ инықэшьны, апхьазара дналагеит. Шьтырбеи игэы еибакуа ицарақэа дырзыпшуан. Ҧынтэ, хынтэ ипхьазеит, имацызшэа аниба, ицыба дынҭапшыхит, аха умцсуандаз...

– Хышэ маат, сышпаршы, ура, аҕенышьыбжьон? – ихы дазцаауан, – Сампал иакэзар, уи уаха аҭара сзааигоит хэа илақэа траа дыпшуп. Мшэан, ишпасылахэмари? – абас дхэыцуан иара.

– Ус шэсышьҭуазар, саб сиҭам, – ихэан, дгьежыны агэарп дызтыҕызы ахь иҕыөеихеит. Шьтырбеи агэарп данынтала, акы ихашҭзаап рхэан, ауу ааилдыргеит дгэазҭаз зегьы. – Цица, быххь згеит, ара бааскьеишь, – ихэан, Шьтырбеи дынэыжэтцит.

Икоу уи илеихээрц збаны, ыара ысыхэак шэсзыкалымтцари игэахэуан ауп уи дзааицхэз. Цица иара икыта еиуаз азэы лакэын, убри акнытэ убыскакгы дылцэыцхашыаэоомызт илеихээрц иицахыз азы.

– Иутахузеи, нан, Шытырбеи, сызкэырбану? – лхэан, икэакэа шышыуа даацэажэеит лара. – Аенышыбжэон сыхэда хэызбала ицыркеит, бсыцхраароуп, афныка хынхэышыа хэа сыманы сыкам.

– Икалазеи, иухэзеи, цыбеит? – Цица уамашэа ибаны дыниазтааит. Лара мацк лцэа иаламшэакэангы дыкам ари дызхынхэыз, аха кэзшыас иахтозеи аалгэахэит уи.

– Цица, саабыкэыхшоуп, икоу бымбои, ахэадацэка сыталт. Цшы-нызкы маат рыхтныстцеит атаца илыцыстцаз амца иалаблыша аматэа, нас дара ацаракэагы сара истэыхындаз... Хколнхацэа рцара акэын... Хкассир ишцаиасхэои, насгы, сара?..

Цица илахэз аалцэымыгхеит. Ацшэмацэа, арт еикытантэикэоуп, ыара акы еибырхэозаап рхэан, рааигэара уафы дымнеит. Нас, лара ацшэмацэа даарыцхэан, иралхэеит аускэа зеицшраз. Урт уи уамашэа ирбеит, ицыаршыеит.

– Баба, «ашифонер» рхэама, ани ахатцафыза иааигаз, уи макыана иааххэап хэа хгэы итазамызт. Аха уи датцаланы ианахзааига, табуп хэа иаххэоит, ахэ еилкааны ацаракэа наганы ишэт, – ихэеит Хабашь, илабашыала ишыапы рыцкыауа.

– Хэит, анцэа диныхэааит, иахэиузеи... Хтаца хэычы акы лгэы иалсып, амарца, нак ицаракэа ишэт, – ихэеит Хынтрыгэгы.

Шытырбеи арт ирхэакэаз зегы иахауан, уи анышэ дытцазар моу имамызт. Игылаз азэык-фыцыак рыда зегы ацэытцаччара иафын.

Шытырбеи арткэа ихы изакэкуа дыказамызт, аха иахыатэиала ажэак изхэо дыкамызт, исархэалакгы спаракэа сыртандаз хэа дхэыцуа дгылан.

Амахэ Руфбеигы наххыи амца лымфахытц ихы атырасра илыхэхэо, ирыкэшээзеишь хэа абарт дырзыпшуан.

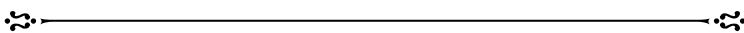
Атаца хэычы икалаз лархэан, абас еицш зсыхэзеи хэа игэынганы, лылагырзкэа хаддыло луада дыфнан.

– Нан, еааны имнеиша сара, ахыаа уадыргеит хэа сыкоуп, хаикэым-шэакэшэа хкалеит, хэтоумтцан, – лхэеит Руфбеи иан Циса, Цица дааин, Шытырбеи ицыба ацаракэа антэлтоз аамтазы.

Нас цкэынцэакэак алаф илхуа дынчыжэыртцеит. Дынрылацш-аарылацшын, шэлымха саркыада ижэбараха сыжэбарым ихэошэа, иеы дласын, ахэынтцэа фыткыаны ифылеихеит.

– Шытырбеи, о Шытырбеи! – абардрафы ихы нхэыцырхэхэо фэаитит Руфбеи, аха зыкэфутуаз акы иахауа дыказамызт.

«Аринахыс уаха анцэа хатца шэимышытыхааит, хатцафызас шыта сара сшэыццаанза!» – ихэан, апкаф-апкафхэа икамчы иеы инахикэан, дкаууа ацша еимгэыцкыаа адэы дныкэылт Шытырбеи.

ЗХЫ-ЗЫҢСЫ АҚӘЦАН ЗУС ИАҒЫЗ

Хаңсуа литературағы сара даға шәкыооык дысгәалашәазом Кәымф Шьрын-иңа Ломиа иақара Аңсны Ашәкәыооцәа реидгылағы зхы-зыңсы ақәцаны акыр шықәса иааиңмырқьазакәа аус зухъаз. Уи ашыыжь шаанза амазаныкәгаоцәа раңхъагы аусурағы днеиуан, амш иааимнахаанзагы итың ағы аус иуан, мамзаргы ахәылқазқәа еиғикаауан, имоаңигон аиңыларакәа, иазыкаитцон ғыц итыцран иказ ашәкәкәа, ма Ашәкәыооцәа реидгыла иалаларан иказ ағар рышәкәкәа еикәиршәон, атыжьра иазыкаитцон.

Кәымф Ломиа сара санихъза иаркы-ирцә хәа дықан. Уи Аңсны Ашәкәыооцәа реидгыла аихабыс усқан иказ еиңырдыруа аңсуа поет, ашәкәыооы Иван Константин-иңа Ғарба дарғажәған дивағылан, Аңсны Ашәкәыооцәа реидгылағы имоаңысуаз аусқәа зегы реикәыршәарағы, разрыхиарағы иара инапы зңимшыуаз, дызхъымзоз акгы ыказамызт.

Сара раңхъаза Аңсны Ашәкәыооцәа реидгылағы саб снапы санкны симан саннеи, ашәхымс уанынхытцлак иңырдыруа иуңылоз амазаныкәгао пхәызба пшза исалхәеит аихабы иғы Кәымф Шьрын-иңа дыштәоу, уацәы имоаңысраны икоу еиңылар дук рычешазықартцо, шыта рцәажәарагы ахыркәшарахъ ишнеиуа, ҳаргы хидикылартә ишықалцо. Уи ҳара, саби сареи, даара ҳаигәырғыеит, избанзар знык убра хғәы ртынчны ҳаздәылдыр, саб ихәалон еиңш, ҳзыргәырғыаша ак ҳархәар, нас итегь ақалақь ағы ихәамаз аусқәа хрыхъзон, цәыкыагы аоныка ҳәеиуан.

Амазаныкәгао телла иахыылхәоз саҳаит Кәымф Шьрын-иңа Ломиа иахъа аусқәа рацәаны ишимоу, аха урт дшаархашәалалак, сасцәақәак Гагрантәи идикылараны дшыкоу. Са сахътәаз ақаңыхәа иаасгәалашәеит уажәааигәа даара исгәаңханы истцаз иажәеинраалақәа руак, абар иара, уи иахъагы исгәалашәоит:

Сара истәхуп атцла адацқәа
Адгыл иалмыңсаарц бзанты.
Адәағы ииларц ашыацқәа,
Ашәтқәа есымша иңазарц рыңсы.
Жәғанә аетцәақәа мхәашыырц,
Урт збаларц ажәған иағаооы.
Аңсыз азыжь ағы имхәаеырц,
Адгыл ағы — ауаоы.

Исгәалашәаз ажәеинраала сгәы аарығәғеит, издыруада, сара сызбахә абауаҳаи хәа дсазцааргы, исхәо сыман, амала сыңхамшыар! Сара ус зны-зынла исыхълон, аха уи шәымтәк акәын, нас иаразнак исгәалашәон!

Саб ашәкәыџџцәа зеггы шамаха дрышьцылан, избанзар Баграт Шьынқәбеи, Алықса Ыьонуеи, Чычыкәа Ыьонуеи, ҳареи қытак ҳазлатәыз ала, рыџнқәа рґы акырынтә днеихьан, уаґа урт ирґахырстан, убри азы ирлас-ырласны дрықәшәалон, насггы иарггы данқәыңшаз ажәеинраалақәа иџуазаарын, аха нас, Аґыынґытәылатә еибашьра Ду ахь данца, ишьтеитцеит уи аус.

Уи зеггы уажәы исгәалазыршәаз, Кәымф Ломиа уи аены даара ибзиан ҳидикылеит саби сареи, нас ҳнаганы Иван Тарба ҳаиирдырит, уи даара зґлымҳарыла даҳзызыџрит, амџа шсытатәыз, сџымтәқәа акыыңхь ишазырхиатәыз рнапы ианитцеит иусзуџцәа! Уи сара сзы мтґәыжәџан, саби сареи аенынтәарак ажәџан ахь ҳзымпырит акәымзар, уаґа акггы ҳагымхеит!

Ажәакала, сара сзы акраанагеит апоет Кәымф Ломиа дшысцылаз, сышидикылаз, уимоу, иҳалалза иґаз иччаңшьтәґыаггы абыржәыгь исгәалашәоит. Уинахыс апоет ирґиара еиҳаггы сазґлымҳахеит, игәныскылеит, иара еиґикаауаз, иара дызлахәыз аиґыларақәа зеггы шамаха сџызцәеи сареи ҳаґерылаҳархәуан. Иахьаггы слымҳа итәџуеит уи хрыжь-хрыжь, ажәак изызыџрцәа рґынза имнеир ҳәа дшәаны дзыпхьоз иан илызкыз иажәеинраалақәа руак:

Бара быңсы танатцы,
Сара исыхьзын «ахәычы».
Агәашә сантытцуаз шьыжьы,
Ибхәон: «Убзиаз, нан, схәычы».
Хәылбыґеґа аштәґ игар сыбжьы,
Бгәырґьон: «Заа дхынхәит схәычы».
Бтәауан, снатәар сеиқәышьшыы:
«Угәы акралоума, нан, схәычы?»
Сџыза дсыцны санааи аџны,
Бгәырґьеит: «Инасың збеит схәычы!»
Сара дансоу ахылтц хәычы,
Агарашәа бхәон: «Схәычы ихәычы!»
Бара быңсы танатцы,
Сара исыхьзын «ахәычы».
Ба бцеит, зегь сызныжь сара,
Быуаџра, быразра, бгәыбылра.
Затґык сан, исцәыбгеит сара,
Сара схәычра, сара схәычра...

Уажәы иахгәалаҳаршәап апоет ихәычра шықәсқәа, ибиография, атцара ахытцоз, аус ахьиуаз, ишәґәқәа рыхьз.

Ломиа Кәымф Шьрын-иґа диит жәабран 14, 1928 шықәсазы, Очамчыра араион Кәтол ақытан. Атцара итцон Очамчыратәи аґсуа школ аґны. Аґәатәи ахәынтқарратә артәџратә техникум далгеит 1946 шықәсазы,

нас – А.М. Горки ихъз зхыз Аќәтәи ахәынтқарратә арцафратә институт 1950 шықәсазы. Аус иуан агазет «Ақсны қапшы» акультуреи абзазареи рықәша аихабыс. 1955–1957 шықәсқәа рзы ажурнал «Алашара» атакзыпхықәу амазанықәгафыс дықан. 1957 шықәсазы ажурнал ґыц «Амцабз» аредактор хадас дартеит, аха хара имгакәа дыиаргеит Ақсны Ашәқәыфәцәа реидгыла аусбарта атакзыпхықәу амазанықәгафыс, арака аусгыи иуит 1984 шықәсанза. 1986–1993 ашықәсқәа раан Ақсны Аминистрцәа Рсовет ақны иказ архивтә усбарта аихабыс аус иуан.

Ажәеинраалақәа рыфәра далагеит ашкол дантаз. 1937 шықәса инаркны агазет «Акоммунизм ахь» (уаанза – «Абольшевик мфә» захъзыз) ианитцон иажәеинраалақәа. Ифымтақәа ркыпхыуан ақсуеи, аурыси, ақыртуеи газетқәа: «Ақсны қапшы», «Советская Абхазия», «Правда», «Советская культура», «Литературная газета», «Литературная Россия», «Собцәта Ақхазети», ажурналқәа: «Алашара», «Амцабз», «Москва», «Юность», «Смена», «Огонек», «Наш современник», «Нева», «Звезда» ухәа егыртгыи.

Кәымф Ломиа 25 инареиханы ажәеинраалақәеи апоемақәеи реизгақәа дравторуп, урт тыцуан ақсышәала еицш, аурысшәахь еиґагангыи (А. Кронгауз, Е. Елисеев, И. Полухин ухәа реиґагамтақәа). Иажәеинраалақәа еиґаргахьан, иара убас, аукраин, ақабарда, ақыртуа ухәа абызшәақәа рахь.

Апоеи иажәеинраалақәа иреиғъзақәоу рахь иушьартә иқоуп ақыртуа-ақсуа еибашьраан ақыртқәа Ақәа ианалала, Д. Гәлиа ибака иаразнак аихсра иахьалагаз иазку ажәеинраала:

Ақыртуа ир Ақәа ианалала,
Рақхьаза изеихсыз – Дырмит ибака!
Аха апоеи игәа ахы аналамла,
Иусқәа шееимхоз идырит аґа...
Апоеи дхәуп, аха даагылазар,
Дзышьцылахьаз ами – ипызцәахьаз игәахы.
Оумашәа ибатәзам Дырмит иананикылазар,
Аґа итирқьаз рақхьатәи ахы.
Уи дымцеит иқалақь гәакьа далцны,
Аґа дшәазызоит дынґапшыр илақта.
Сгәы иабоит дгылоушәа игәы иалсны,
Имшираз хәхьзымеизаз ифнаґа.
Иқалақь аґәґан дышгылоугьы ихала,
Ақәа ахы ишақәитхо аґәра игоит.
Цабыргуп, аґа ихтыпқәа инпыққалоуп,
Аха деицакуам – дыш-Дырмиту даанхоит!

Абрака иазгәаґазарц ахәґоуп апоеи Кәымф Ломиа ицкәын Алиоша Ломиа хәибашьра ахы инаркны аґыхәанза дшалагылаз, хәґарыла аґа диґагыланы дшеибашьуаз, акырынтә ашәартара гәґәақәа дышрықәшәаз, аха деибга-деизфыда дшалцыз, егырт изґабцәа зегьы анасып бзиақәа

шроуз, аҭаацәа хазынақәа шаҭырҭаз, рыхшара зегъы хгәы рыладухартә ишыраазаз.

Апоеҭ Кәымф Ломиа иҭсҭазаара зегъы алитература аматц аура иазикит, лацәаихьшь ҭамҭакәа уахгъы-еынгъы уи аус даҭын. Уи инапы зыҭшымыз литературатә еиҭыларак, иубилеик, ҭыжъымҭак шамахак иҭазамызт. Уаҭы игәы шыҭнахуеит, иара иҭаацәара, еихаразакгъы ихатә ҭыза, Аҭсны жәлар рпоеҭ Нели Ҥарҭҭаи иареи ахшара бзиаазақәагъы ахьеицраазаз. Абра иаазгар сҭахуп Нели Ҥарҭҭа иара изылкыз, даара гәыкала иҭу ажәеинраала:

УАРА САРА УСЦӘЫМШӘАН АХААН...

Уара сара усцәымшәан ахаан,
Сара сҭынтә иумамыз агәалеи ахәаи.
Сара уара иуцәымҭу,
Ацәымҭ еиҭш ицәымҭу,
Уа угәы уазырго,
Ахьымзг узырго,
Акы узыҭаксҭом, иузызуам ахаан!
Уи уара иумамыз игәалан, ма ихәаан!
Уара сара усцәымшәан ахаан!
Уара сара сумамыз сгәалан, ма схәаан!
Сара агәырҭҭареи,
Агәазҳара-агәахәареи,
Уаҭ изҭамлац агәи,
Уаҭ имоуц аразҭи,
Уара затәык иустарц азыхәан мацараз,
Сизшәа збоит сара ианшаз, ма ианлашьцараз!
Уара сара усцәымшәан ахаан,
Сара сҭынтә иумамыз агәалеи ахәаи.
Мышкы сизар,
Мышкы сыҭсуазар,
Урт аҭмшык ирыбжьазо,
Урт аҭмшынк ирҭазо,
Сара сыҭсҭазаара уара иугсыжьюам ахаан,
Уара уҭсҭазаара сара исыгмыз ахаан!

Апоеҭ Кәымф Шьрын-иҭа Ломиа ирҭеиара даара ибеиоуп, даара иҭаулоуп, уи еибаха-еибаҭо инеиуа зиас дук иаҭызоуп хәҭсуа доухатә культураҭы... Аус злоу, иахьа игыло аҭар рахь шаҭа ихазнаго, шаҭа иреилҳаркаауа, шаҭа дара ишыртәу рдырыртә, иалаехәартә, ргәы аладуны иахцәажәартә иахзыҭацо, убриаҭара анарха аиуеит зда ҳамам хбызшәагъы!

А. Агәаха

КӘЫМФ ЛОМИА

Ажәеинраалақәа

СЫҖСАДҖЫЛ АҖСНЫ

Сара усашәоуп, сара усажәоуп,
Уҗышъара дыргоуп сара сзы.
Сара усдацуп, сара усҗашәуп,
Аҗсны хазына, Аҗсны!

Сара усгәуп, сара усашъоуп,
Умра рҗаҗхоит са сдақәа.
Сара исхоу уара убжъоуп,
Ирхыѿуа ухра, уа ухәқәа.

Сара усымчуп, сара усҗынҗыуп,
Сыбзиабара, сгәыбылра.
Уара уахъымоу, са сгәы җынчуп,
Сгәаҗҗыхәоит акрура.

Уара – сыччара, са слахѿыхра,
Сара схәыцра, са сгәыхәтәы.
Уара – сыѿны, сара схыбра,
Сара сашҗа, сара сдәы.

Уара – сыламыс, са саҳаҗыр,
Сара сгәыҗра, сымш уаҗәтәи.

Уара – сыцкэынра, са саапъын,
Са ишыстахыз умышэти!

Уара – сбааш, са сиааира,
Бзанцък изкэым еитцахара.
Са сгэы зырхатцо есааира,
Сымч иацызтцо акара.

Иахъа укэоуп уара уеинтэылан,
Насыпъ змоу Апъсынра!
Уара уахэшьеитцбуп Урыстэыла,
Уалоуп иссиру атаацэара!

1960

БАГАДА АЦАКЪА

Аамта шакацъара еикэнажэазеи,
Шакацъара иалнадазеи атхэаакэа,
Кэыдры акэзар шака итнашэазеи,
Иадпъыххаало ацэкэырпъакэа!

Мышцэгъеи-фыртыни дыди-мацэыси,
Абри ацакъя иажэлон хаха.
Аха зегъ ачхаит, зегъ нак иахысит,
Убри акэхап иаргъы зцакъяха.

Игылоуп ицыццыцауа илакэушэа,
Кэыдры атчычэан илеиуеит цака.
Сасыкэа дызларыцэцаз иаракэушэа
Ари ацакъя пъягэоузеи шака!

1963

* * *

Бара быпъсы танатцы,
Сара исыхъзын “ахэычы”.
Агэашэ сантыцуаз шыжбы
Ибхэон: “Убзиаз, нан, схэычы!”

Хэылбычэха аштэф игар сыбжбы,
Бгэырбъон: “Заа дхынхэит схэычы.”

Бтцаауан снатәар сеиқәышышы:
“Угәы кралоума, нан, схәычы?”

Сөыза дсыцны санааи афны,
Бгәырбъеит: “Инасып збеит схәычы!
Сара дансоу ахылт-хәычы,
Агарашәа бхәон: “Схәычы-ихәычы!..”

Бара быпсы танатцы,
Сара исыхьзын “ахәычы”.
Ба бцеит, зегь сызныжь сара:
Быуафара, быразра, бгәыбылра.
Затәык, сан, исцәыбгеит бара
Сара схәыцра, сара схәыцра...

1972

АЕТЦӘЕИ АТЦЕЦЫИ

Атцець срыцқьарц, аґенышыбжьон, жәаха,
Ашаха санцаны сылбаарышьтит цақа.

Атцаа уапа сыжәаа итадырпзашәа убра
Ахьта сакын, сеитцаст ақара-қара.

Сгәы иабейт зны исыдыбәбәалазшәа атзы,
Атцець лашьца цхын, дамран сара сзы.

Убасқан, схы сәахан, аада саныпшы,
Етәак цырцыруа игәәтеиуан схәфы...

Сиетцәахә шысхылапшуаз аргама избауан,
– Лассы хыхь ухал! – ахәозшәагь сахауан!

1974

АШӘА РХӘОИТ АХРАҚӘА

Шьхатәыла сықоуп. Амза кәыркәоуп.
Арәашқәа рашәа хто еилоуп.
Ахрақәа – икәагылоу чамгәыркәоуп,
Арәашқәа рахәыцқәаны ирфәоуп...

Апхын шәнеихьоума шэарт шьхатэыла,
Шэырфысуа ишэартуо акызькэа?
Ацаа саркьатцас шэаныпшыло,
Ианыжэбаало шэарт шэхи-шэфкэа?

Ижэдыруама уа шака быжь фыхо,
Шака ццакыра ыкоу уа?
Акатэарақэа, аѡхаакэа рыгэтыха
Ашэаны ишырхэо еимдауа?

Анакэ хьшэашэатцэка уа игэырѡауа,
Алаѡырз шкэакэа афыкэкэоит.
Адэыкрынкэа тынч рыецэыргауа,
Ацчахэа ицэажэо ак рхэоит.

Ахра акэцэ икэу анакэ хьшэашэа
Ейкэпэоит, убрыгь ак ахэарц.
Ара зегь рыпсы алоуп ашэа,
Ахахэцэка бѡалоит ишэахэарц.

Изыш-зышза сганаф ахракэа
Арѡашкэа рфалашо ашэа рхэоит.
Шыкэсы рацэа зхыцуа ашлакэа
Рансамбль сазызырѡуашэа збоит.

1977

САЖЭЕИНРААЛА

Абахчаазаѡ дахьчоит абахча,
Аботаник – ашэѡ, ациаа.
Аусуѡы азауад дахьчоит,
Анхаѡы – аарыхра бзиа.

Уаѡпсы изымыпшаац цэахэала
Сымца еикэыстдарц сашьталап.
Сажэеинраала мчы ѡѡѡала
Исывагылан сахьчалап.

1977

* * *

Апсуа чараф, шыта хгәы иабоит пухызышәә,
Аеыбҕаҕазацәә ааҕыרבаны,
Атаца лыхыз анырцарц рҕахызшәә,
Амзырха ыкәыртцон ицәыхәхәаны.

Ашьхыц реипш исыкәпапоит хәыцра гәартак,
Гәтыхак хуухууа исзаилоит сара...
Амашынакәә адгылоуп иахья аҕхарҕарта,
Алахь еикәтца настха игылоуп аҕтра.

1981

АПОЕТ ИГӘЫ АХЫ АНАЛАМЛА

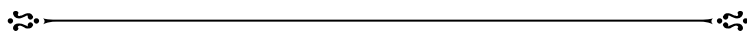
Ақыртүа ир Акәә ианалала,
Раҕхьаза изеихсыз – Дырмит ибаҕа!
Аха апоет игәы ахы аналамла,
Иускәә шееимхоз идырит аҕа...

Апоет дхәуп, аха даагылазар
Дзышыцылаз ами – иҕызтәахьаз игәахы.
Омашәә ибатәзам Дырмит иааникылазар
Аҕа итирҕьаз раҕхьазатәи ахы.

Уи дымцеит иқалақь гәакья далтцны,
Аҕа дшәазызоит дынтапшыр илакта.
Сгәы иабоит дгылоушәә игәы иалсны
Имшираз хәхьзымеизаз ифәната...

Иқалақь агәтан дышгылоугьы ихала –
Акәә ахы ишақәитхо агәра игоит.
Цабыргуп, аҕа ихтыпқәә инпыккалоуп,
Аха деицакуам – дыш-Дырмиту даанхоит.

1992

ЇАМБУЛ ИНЇГИА

Ажәинраалақәа

Ашьацраф
Ибырлашхеит
Ажәәан алабжышқәа

Ирхаштхәу аҗхьарца
Сылапш адхалт...
Имцдоуразар хтынчра?

Ажәәан иалшәшәоит
Ацәыкәбарқәа рыҗхыз
Зышьта сзамәа иахысуа

Арцу аҗсцамта
Атх ағәы хәымпалтас иалкәеит
Афымтра алағыз фшәеит етәаны

Ажәәан акәаф
Ацнышқәа хәмаруан...
Сышьтақәа – грапарахеит

Шхырцәағьушәа ицхауеит,
Еикәарахоит снапы...
Ишҗахаау амаахыр!

Сағанеи лдардха
Ахтарҗеикәа итәшәеит
Атх шлеит

Ажәәан иахшаз –
Адгьыл рышьта арзуан...
О, ас-рыцқәа, хашҗеипшү

Ашәыртцла
Ашәт ацәмацхеит...
Абырг лабжышк ифәкәлеит

Ажәәан ццама?!
Асар рымәа –
Зиасхеит

Абгьы ахахә иныкәшәеит
Еифьргои шыта?
Цстазаарак хырцоуп

Шәыҗшзароуп рыбақәа хызкыз
Аамта иаблыз абыҗқәа...
Шәхьаауп исзыншәыҗьуаз

Аҗшалас анапқәа,
Аамта акәа...
Ирыцәода?!

Афьрхатца ижәыламтаз
Ахфамәас кынхалон...
Аҗстазаара шанхон – җстазаарак
фьзтәоз

Ахәыцра иаблыз ашәт
ааҗсан
иғшәеит

Ажыргәыц алағыз
Адгыл иажәит
Атла ҕаҗшы игәылтыз ашәиҗхыыз
аған

Аҕама
Амытмыць аҕама абейт,
Иазымхеит, слаҗшықәнатцеит

Ишәышәуаз ахға ааҗсан
Хышыцбоушәа итәлеит хланты
Шхамны адгыл ацәа иалашәарц

Анышәаҗшы аҗсы ахалейт
Анышәаҗшы аҗсы ахыцтит
Ахәмарҕы инапқәа ирцәаакуейт
ѡаҗхьа

Асаркьағ избартан
Аамта
Есены сшытнахуаз

Ғагалан алабжышқәа
хьачҗаҗырхейт...
Иалшәшәоит абыҕқәа

Q-дунеик рыбжъара –
Анышәаҗшы иахылтыз
Ашәт шкәакәа

Ашьхарыуаа рдақәа
Ирҕахәмаруан
Ашьархан алағызқәа

Абхәашәтқәа ҕәашза игәылтуан
Ауаа ҳаиҗш –
Цыра-цыра

Амза цәымза
Ахылҗарч итаршәуп
Аҕарматцыс агәала – атх ауаз

Аҗша иалоуп
Ахәасашәт –
Зхы зхаштыз Ауаҕы

Аса иамоуп ѡ-ҕык
Аҗстазаара
Аҗсра

АСЛАН ЗАНҒАРИА

Ажәеинраалақәа

АҢҒЫЗТӘ ХӘҒА

I

Ицәйтлашьцоу сгәы аатра сахъавоу,
Зны-зынла царақәак сызцәыртцуеит,
Уаџ иимбац пштәыла, ицырцыруа,
Уаџ имахац рашәа шәыршәыруа,
Дагдыршанхоит урт збаз.

Имачуп атып, исыцәмачуп – снәшәышт
Шәага-зага зымбац ацсабара ахыџеио,
Уаха азәгы дыстахым, уаха ақъаадцәкыагь стахзам,
Сышәкәы нцәаргы сгәы итцо аныцдап ахахә.
Ахахә ҟаҟып, ицслымзхап, пхашьара ацәызып,
Ғас дузыкалар шилшо еипш ҟызас иумаз.

Хазы хынтә уазхәыцны, цшынтә, амшынзы
Хәынтә узаала хәдацәахы.
Фынтә фымш узаатла, умыццакын, шыта аццакра цакыдоуп иудыруаз
Абжьгара абжа убжьызгоит. Итшәныртәал ухала,
Ухатцара пышәара шытаркыгас,
Ацсабара дшузалнахуа –
Уззыпшым асас, заҳәа қъаадла иху,
Шәахәала ичацоу, цыкада ицару –
Ицала, соупшәыл, узустаалак.

Сгәы аатрақәа сахърывахаз зны-зынла иснарбоит
иарбағқәахаз аџстаацәа –
Рикақәа ҟапшыза, рцынтақәа царза.
Кри-хыр-тәфы, кри-хыр-тәфы,
Иҳахауеит игәырџо ифџы:

Игәышпы дәын, аха цәхәырахеит,
Игәы аччара иазаартын, иқбаптахеит.
Бзиа дызбоз азәы затцәык дықан,
Дизышәаркхеит.

Абас сзырхэоит зны-зынла, аха җемирха җастоит,
Сеыҗастоит. Сеы кәадырны сдәықәлоит,
Афстаацәа нырцәҗа ибҗастоит, схаҗа аарцәҗа схы сырхоит.
Анафсан, ханеиҗырцлак, амфә
санылан сшааиуа быжықәак
Адгыл итыцџеит, ажәфәан иналышәшәоит аҗмақәа,
Ацша иаанагазшәа ажәақәак:

«Уабанзақәгәыҗеи умфә?
Нырцәи-аарцәи уцәеиламгаит, нан!»
Сгәы трысуеит азынаказы, аха дук мырцыкәа
Иацыцџоит сымфә.

Шәарт атәыфакыәқәа шәоума сзырфашы:
Нанхәа далцхоуп «Нан» хәа сазхәоз.

АМИФТӘ ХӘҢА

II

Са стәы ухәозар – афбатәи аиашыа сиҗоуп,
Асабша сатәуп, ақәасаб шыны иахзырбоз,
«Ахәашша сықәын» хәа иҗам-ианым еиҗазхәоз, аха зыгәра ргоз,
Избанзар ирҗабыргуан игәыцҗак иааигоз ала.
Лакгы ицын, лажәк, иҗалаз зегь здыруаз, аха абызшәа иацәшәоз,
Абз жәны еиҗазшыоз, аха изнгы изаур изфоз.

Абас лакә-лафла рфәпхәа
схы фысымхыр –
Сеимыржәжәоит, Сасрыҗәа гәаҗ ишишьҗаз,
Ишьажәразы еизаз ауарбақәа реицш.

Сгәатҗа иҗакны исымоу,
схаҗа иҗаскыцәҗыо уажәшьҗа исыздыруам,
Аха рдац дыргәҗәахьеит, бжала
иыцеифыршо ацәеиҗы иацшәымоуп.

АФБАТӘИ АХӘҢА

III

Анасыпда игәы срыцқәак нықәыпсеит акәзам, хахәны,
Ахра иафыбганы иаахәны игәы иақәхаит,
гылашыа имамкәа, имымеиқәара ифәрчы, хчык (?) аҗамшәо изамфә,

Азырыџ иалатцааны ианакуа еиџш иблағырз иџахәәе,
Ахәдаџкага бырфын шаха ицраҳәаны далазааџәрылеит
Игәырџа мыжда, џынышкгы дылзалымхуа иџаулары.

Трысрада џысрак ахыџкам, нырџә-џџа уныџыс, сџаимбарџыс,
Ааџын хзаарџыр, уара уакәымзар, сашәа, иарбан
аапкыроу (?) ауаџы иџралаша, дархәмарыртә еиџш –
Игәымыжда зырџынчша ашамахан? (?)
Еџәәџаа ахынтәыбналаз
Жәџан џәйтџлашыџа аџака аира сатџашыџуеит –
Блахтыран иахыџкамло абзазара мариа,
Шыаџәдабаала абзиеибабара иахызааигәахаз –
Шыџахыла аишыџәа реихсра...
Шәгәырџыла!

Аџх иалагзан ахи агәи еидызкалаз
шәырзышәахәа:
Сагъармыхәагәшыагъа.
Ауарба еиџәатџәкәа сшыа иашыџашәарыџоит,
Маџк иаџуп исхырҳәаауа, хаҳәк салымџџит, сабиџ,
Саб, ииашоуп, шыхак даџаран, аха исаз
Сгәы иныџәҳаит, сзаџымлеит
Ишахәџаз хаҳәртәила,
Хәылбыџеханза саџәыџхашыашт –
Нас аџх исыхнахып уаџ иимбо схара.

Ишакәхалак антџәамџа аанмыжыкәа, соупшәыл, ухынҳәла,
џыџ алагаламџахы ихынҳәыроуп џыџа:
анасыџда гәаџи иашәа шыџанџеи.
Ирхыыгза, урыџгәа, иаанумыжыын ргәатџаџнаџа –
Уаџык дышџамхәышәтәри алағырзаза?

АНШЫАНАТӘ ХӘҢА

IV

Аџсџәаҳа дыбжыалеит! Ахышәкәа иаразнак
Алашә иатәхеит. Тәҳәакгы иазымхәышәтәуа
Хәеиџәатџа ага адгыылжра иалагеит.

Нахыхы унхыџшыл – џәашыхәашыык акәымзар,
Интабылны иныџәзааит лашарак хзырбаша,
Башамџа шыхуп, хаҳәыла акәымкәа хыџала, аџшаџәгъа иахылџыз
Аџшаџкәын гызмал,
Зны ушыџахыла ихәмаруа, зны уаџхыаџа иупыло,
Иныџәџала-ааџәџало аеырџашыаны уагоит
Арџаш ахыџхырџаџ Зызлан дахытәоу.

Напеибаркырала алакәкәа ембаазан
Аңсаңаңа даңзалырхит аңыхәтәнтәи кәаңны.
Дыбжьахәаша дызаант, шәаркырахаант, иабахә,
Аңсәңаңа изыхәан. Хышәлашәра злаххәышәтәуа
Ашәа хәаңца.

Иаңитцап иңагыахо, аңәымш хәа иалаххуа,
Хрызнейгап хәзхаштыз, аха бзиаза хшырбоз
Уажәыңәкыагы хәзбо
Ашьахәа рымцаң, иагыңәырахгап уака
Ашьахәа рәаңхыа жәахаала хәызыхша,
Хиира цак азташа
ашәа иахәаңцоу.

* * *

Харшанхарц шанас иршаз, ихшыңштәу, зңәа цырцыруа,
Мрашәахәала исәаңцаз лашара мрада иңәырган,
Гәыкала «Уарада» изырхәаз, шәак ззымдыруа хәа ззырхәаз
Баниба, «Лакәынтә ауп ари дшахәаз» хәа уаха жәакгы ззымхәаз

Уарада, уарада, Амра бышпаунашьти,
Амаалыкы харада, хаскыынра бышпалалеи,
Уарада, уарада, Ажәфан бышпаунашьти,
Цшагызмал бархышәашәарц, қәахышәашәа барбаазарц?!

Ссируп ибныкәашыоу, лакәуп бкәашакәашо
Гәырғарак аамтазы ауаа рмаңәаз бшалало,
Хыцк иаунашьтыз хәа лас еиңш бнапы цшзақәа ишьтыбхуа,
Лассы-лассы жәфан иалаңшуан, нас адгылахы рәынархон.

Уарада, уарада, Амра бышпаунашьти,
Амаалыкы харада, хаскыынра бышпалалеи,
Уарада, уарада, Ажәфан бышпаунашьти,
Цшагызмал бархышәашәарц, қәахышәашәа барбаазарц?!

* * *

Аңша цха амшынахы аңшахәа иаңәалеит иахыа,
Иалахәмарт азхара амшынхәхә еиқәатәақәа,
Ирылцны ирыбжәалт, аңслымз шытнахт уамашәа,
Иагәалашәеит — акәхап — асабира шықәсқәа.

Иахьхытдыз, иахьырыз, иахьиз уи аңша
Тың затәык акәхоу, ма хы-ңьара ирбоу?
Лада итәыртдыз, җада ихытдыз, ииз агәташәа
Иахьа ҳара иахтәаит шыта акәра назо.

Ашьа еилашуеит ауп ахькьысрагь зырңхо,
Амшын аиқәатәара цәқәырңо иахзырбо,
Ишыхәмаруаз амчқәа азы иацәагеит,
Жәған иалабан қәала мзлағьырзны икәтәеит.

* * *

Схы быдыргәғәалан сиандаз,
Ҳнапқәа еибаркны сынтаандаз,
Сылаңш былаңшла итәындаз,
Ахьта шҳакәыршо ҳамбандаз.

Ғәыбылрада мцхәарахеит.
Хцәымығхареи шәаңьхәареи,
Сашәа гәықәха уаха амбеит,
Уахагь аңзам, анаңьалбеит.

Нас иззысхәода зкра змам,
Нас сыззаңхьода цакыда,
Уажәы сааигәара баныҕам,
Былаңш ала сылаңш аныңхам?

Ҳаказ, ҳақазааит ҳзатәны,
Ҳзатәны ҳалалап уатәы,
Ҳзатәны инаскьаҳгап мраташәара,
Ҳзатәны ҳаңылап амымеиқәара
Амра атыңан жәған ихало,
Ҳара ихәиңшны изатәны.

Сааныжь сахьыббаз, хаҳәда, қдыда
Сатәыуап адыд, қәак сатәыуап.
Бшызбо сааигәара сзатәызар,
Мзыс иазысхәыцуеи уатәтәи амш?

* * *

Схәыцрақәа бызшәак ауп ирхәо —
Уафы имаҳац бызшәала ицәажәоит:
Зны — дааныжь, рхәоит еицылан,
Зны — дымцарс, ихәхәоит еилалан.

Схы ахьырцәызгаша тың нымхеит,
Бнапқәа ськәыршан сырцәытцәах.
Схәыцра рымыжда самыхәеит.
Сагьармыхәагәшьагь, сармахәа...

Цхыбжьон ажәџан мшын иацлабуан —
Зытцаулара аиааиуа...
Урт рыбжьара ҳақәхеит ҟыцъа —
Сара ахәашеи са схәаи.

Ахәрашәа азысхәеит кырынтә,
Сгәы еимгәахәлашьца арҟап ҳәа,
Аха хәыштәырак аднамкылеит.
Сагьармыхәагәшьагь, сармахәа...

Схырхәан рацҳа дгьыл сахькьысит —
Лыда хара сшымцо жәдыруеит.
Сзаанышәмыжьуеи схала схыцдырц
Нырцәҟа, мамзар сзааҟәрыларц,
Схәыцра азиас сатәны сафарц,
Адгьыл цсымцқьа, азхарамфа
Ҳамтас скәыба ахаан иамбарц?

Атак саҟәанамшьеит схәа,
Лсахьа сыңхыз иаланагалеит.
Уажәшьта сгылар — схала снымхои...
Сагьармыхәагәшьагь, сармахәа...

* * *

Азатә изатцәра данылан
Шьтрак аанмыжьра иразҟуп.
Бжьык ахьымго жәатцәҟык мхәакәа
Ҷымткәа алсра уи дазкуп.

Лахьынцоуп адца зиҟо
Ҳазшаз.
Азатә изатцәра дшазшоу,

Дшаңсам
Хгәы зышыцылаз
Аразҕы,
Имшра шнитцаша
Дзатәны.

Шьтыбжык ахымгац бналашьцара
Азатә далсуеит дкаҳабғало,
Блаҕыңс мағала амға дыруа,
Ауаа ирзеипшу иаразәк идкылам.

Даеакуп уи илахьынцоу,
Дынцәахап мға ауыла дназцо.
Уи диаанза изатәроуп дзызкыз,
Иаңгы, уатәгы, иахьа уажәраанза.

Унеила, азатә, гәырға зңеипшу,
Гәырғеи Гәхьааи роуп узаазаз.
Узнылаз амға наҕ уахымцын:
Атцыхәтәан тынчроуп. Сыгәрага.

* * *

Ашәа сзыбхәо бсымандаз,
Ағныҕа сахьаауа.
Быңсшәа сгәатца иқәыџуандаз,
Схьаақәа зхәышәтәуа.

Жәџанцауларә зтәулоу
Былаңш хаа сырба
Хашта бықәыџ баныспыло
Аңша ңшқа еиңш бласза.

Сыңсыршьага зеиҕ ак ыҕам
Исырха быбжы,
Есымша сзеигәырғьо хашәа
Исызхәа шыжы.

Мрамцабзык зымбац ашамтаз
Азаза снылалар бымуит:
Шәала ибырғыхан амра
Иқәнарбаанза сыбмышьтит.

Ҳагәқәа еицышьтнахып ҳназаанза
Нырцә азхыцранза, аха
Бзиа ҳшеибабо мазамхаит
Азәгы изы иахьа.

Бааи, еицаҳхәап, бааи, ишьтаҳхып,
Бааи, Анцәа ихарҳап —
Ғыңьа гәыбылрас ириҗаз,
Гәеибаркыгас ғыңьа ириҗаз,
Ҳашәа наҳагзап.

* * *

Сан, сан! Аңсцәа схагылоуп! Сиарта иакәшаны еизеит,
Бысмырґыхар цсыхәа сымам, ацых агәта сыбжы геит.
Сан, беиха са сахь, иңхабцап — ан лыбжьоуп урт зыцәшәо,
Суада ашә аартызар акәхан — иалафналеит рыбжы мго.

Жәак рґыцшәом, ґымт игылоуп, рылаңш бзазарак арбам,
Аңша хьшәашәа рышьтанеиуеит, ашәи-хышәи аанартуа.
Схәыңзам саргы, аха изхәода хымғаңгашьас исзыңшу —
Сыбжы цсыргеит уағы ишилшо — лаґырзгы сыцәкаҗеит ишу.

Сан, абааңсы! Бсанызар бынхаңпраап суадахь сахьыңшу.
Рыцәа нцәамтада иакәызхда, рыдгыл иамызхда иахьжу?
Аңсцәа стааит. Ирҗахузеи, иарбан гәамцроу иазырңшыз,
Абар быфналт, аха иабаґоу! Сымацароуп урт зхәаңшыз.

Даеазә илаңш урт азгәәтом, абза ицәанырраз ицәахуп...
Сан, сан! Аңсцәа схагылоуп! Аха рыцлара стахуп.

ИВАН МИКАИА

Ажәабжьқәа

АМАШӘЫР ИАҚӘЗЫЗ АТӘАТЦЛА

Хашта цшза агәтаны иқәгылаз атәатцла даара идуун. Ашьапы ыцъа-хык рнапы закәшомызт. Аапынраз уи быбышза ианышәтуаз сгылан сахәацшландаз ухәарын. Ашәтқәа ирхылцуаз ацхафәы лахалахауа хашта зегь иахьзон, акәасқьа ауадақәагь ирыфәналон аценцъырқәа анаартыз.

Ианаамтаз сашьейхаб уи атәатцла дықәланы еилихуан. Тагалан убриакара ирацәаны атәагәафәқәа фәлон, мышкы аҭаара ыцъагьы азхомызт.

Сара схәычын, аха атәа зтаауаз амцәышәқәа рытцган, акалатқәа ртацсара сылшо сҭалахьан. Уи атәатцла ахьгылаз атып иахьа снейргьы исзымпшаар калап, убриакара аамта цахьейт, саргьы иахьа сышлара уи атәатцла ашәтқәа реипш иаасыкәыпсахьейт.

Исгәалашәойт сашьейхаб атәатцла анеилихуаз зны, саб иеихәаз:

— Дад, атцарақәа рытрақәа рацәаны амахәқәа рфы ихәуп, ианхыуцәо, уахылапш, иуцәхымбгалаайт, ирыцхауп, трада иаанхар, урт роуп ашәала хгәы зырфыхо.

— Ибзиоуп, саб, издыруейт, — ихәон сашьа. Цака сгыланы хыхь сахьыпшуаз избартан урт ссиршәа еибьтаз атысттрақәа.

Ацхын ашоура аныказ атәатцла амцан ашәшыра кашышы иҭалон. Уа игылаз ахьатә кәардә еитцых иныкәтәалон шыбжьон рашәарантә ихынхәуаз сашьцәа еихабацәеи саби. Ари атәатцла иадхәалоуп цсрачәнынза исхамыштәа исзаанхаз хтыск, усқан даара схы-сгәы сзырхьыз, сара моу хтаацәа зегьы рзы ари ахтыс гәырфак еипшны ирзыкалейт.

Тагалара иасакьахәымтан. Саби сашьцәа аихабацәеи тагалара иафын, ацыкәрей, аҭатын, ашәыр. Хцәақәагьы уажәшьта аҭаара иазыпшын. Атәа анысхәа, сара санахьаз, хара убриакара атәагәафәқәа рацәаны ихазгылан, есышықәса хәба-фба тонна аеафәра ханатон. Атәақәа аныртаалак хкәасқьа ауадақәа руак афы ифнарыпсон. Ауада ду азна пейпеиуа иартәуан. Исгәалашәойт азын асы анауаз, сашьейхаб атәақәа ауацәаҭ амца иеҳәаргыланы изуан. Нас сара дсыпхьон, уааи имазеиуп хәа. Иахьагьы скьышәқәа ирыкәуп уи инапала иизуаз атәақәа ргьама. Иара дтәаны дсыхәапшуан, иблақәа ирхызбаалон уи стәафашьа игәы ишахәоз.

Хәхьынхоз ахабла, ақыта агәы акыр иацәыхаран, амашьына лас ааиуа амфә ыҭамызт. Атәа рацәаны ишхауазгьы аҭира ус имариамызт. Ақалақьахь игатәын, излоуго, изтоутцо, насгьы хәба-фба тонна аиҭкаара уаф дызхәо акакәмызт. Убри азы акәхап Уарчантә судабекерла иаауаз аерманы, саб хәмариала хцәақәа зиааирхәоз. Абас зынза хәмариазала

ишитиуазггы саб игәы ибаауан атәәкәа мырбаакәа амәа иахыкәйтцоз. Атәәтцлакәа зеггы аныртаалак акәын, атцыхәтәан хашта икәгылаз ахь ианиаслоз. Ус иазгәәтан, ус иаңын. Уи уиакара ихаданы ирыпхьазомызт, афны иахьазааигәаз акәзу сыздыруам.

Әнак сашьейхаб абри хашта икәгылаз атәәтцла дыкәланы атаара дафын. Сара сөйрхианы ааигәа сықан, амтәышә анааишьтуа итцганы акалат атацсаразы.

– Нар улбааит, Кәәчач, бзиа ууааит! – хәа сашьа икәфьтуа хашта дааталт чкәынак.

– Бзиа убааит, Кыгәа, уахзаазгазеи, цәгьароума, бзиароума? – ихәеит сашьа, атцла дахыкәыз.

– Суцхраарц сааит, Кәәчач, хтаацәа шәара шәкынтәи убриакара абзиаракәа рдыруеит, мышкы сшәыцхраар акгы амам, – ихәеит Кыгәа.

– Ибзиоуп ус ианутахха, – ихәан сашьа, сара исыкәфьтит.

– Амацурта аәапараф унеи, уа амтәышә кнахауп, ашахагь афныцка итоуп, иаганы Кыгәа ит, – хәа адца сиҗеит.

Кыгәа Ажәанба итаацәеи хареи дук ихарамкәа хәизааигәаны ханхон. Тоумышь азиас хабжысуан. Излархәоз ала, Кыгәа иани иаби ахәычы рацәа рыман, цыткгы иғарны инхон, ускантәи аамтала. Ари Кыгәа зыхьыз ахшара зеггы дрейхабын, иара иакәын иаб цхыраафыс имаз. Уи лассы-лассы хара хәхь даалон, афныка данцоз, сан ахши ашәи илтәлон, иан илзигарц. Амала агәыла-азла зеггы Кыгәа итаацәа пату рыкәыртцон, уааразкәоуп, уаакыиакәоуп хәа ирыпхьазон. Сашьей Кыгәеи атәәтаара иафын, сара амтәышәкәа рытцго акалаткәа иртасыпсон.

Аамтагь шыта шыбжьаарахыи инаскьон. Сан амацуртаф абыста армазеира дафын, афәйд жәны афәцәал азна амца иеҳәагылаз, ачапараз иалтаз аххыла афәы хааза исахауан. Сгәы иахәон лассы акрыфара аамта ахьаауаз.

Абри аамтаз афәәхәа атәәтцла амахә хжәеит, ишызбоз амахәггы Кыгәаггы агәакьхәа цәка адгыл иныкәхәит. Изуа сақәымшәо, сгәыткьа-псыткьаха икаҳаз снеихаххит. Уи дгызуан ибжыи ихәлахо, сашьаггы алеи-пси рыбжьара дылбааит, сан икалаз анылба, дыхәхәеит, агәылацәа еизеит. Кыгәа иаха-иаха иғызбжыи хашта итыфуан. Ихьаа гәғәазар акәхарын. Агәылацәеи сашьей ааилацәажәан, дрогла ахәышәтәыртахь Кыгәа игара азырызбеит. Чкәынак җыла иаразнак Кәана Цәеиба иахь ддәыкәыртцеит, уи иакәын аҗыи зтцаркуаз, адрог змаз, ааигәасигәа инхоз рахьынтә. Ус лассы сабггы дааит. Иааицхыраан, Кыгәа дмыртцысыкәан, имаршә кны, дышьтыхны акәаскьа абартцаф ашьшыхәа ацәыртағәы дныкәыртцеит, иара дшыгызыц дгызуан, аңхзы хьшәашәа икәнаҗәон. Пытрак ашьтахь Кәәнагь идрог дакәтәаны даакылсит. Саби, сашьей, ыцъа агәыла чкәынцәеи еицхыраан, Кыгәа рнапы дыкәтцаны адрог ианыртахьаз агәабан дныкәыртцеит. Иаразнак амәа икәлеит Цығардааи Кәтолааи ирыбжьоу амәаду ахь. Сабггы сашьаггы адрог иаццеит.

Сан дыштәыуац дтәыуан, «Шьоук рычкәын дхәдыпсылон, макьанаггы дшыкалаша здыруада», хәа агәылаҳәсақәеи лареи еидашшылон. Сара

сызлаңшыз пхыз бааңсын, макъанагъ сзалымтцуа ус сгылан, слымха итауан Кыагәа иғызбжы.

Мызкы инеиханы Кыагәа Ақәа ахәышәтәыртағ дыштан. Анцәа ибзоураны ибға ашшара акгы амыхыт, иара убас ихгы пымекәа еиқәхеит. Аҳақымцәа ухарп шушәыз уиит, арпыс, хәа иархәазаап, алкаакәа зегь анықартца ашытахь. Псыхәа зламаз ала Ақәатәи аҳақымцәа ирылшоз зегь изықартцеит амашәыр иакәшәаз. Аха иагъа рундазгы, Кыагәа агра изынхеит, иаргъа шыапала дцыркыуан. Саби сашьей инеимдаимдо мызк нақбак Ақәака амға иқәын. Кыагәа ифатә-ижәтә, иааицахыз зегь рыман. Иаргъы уажәшәта дгылан, лабала днықәо дқалахьан.

Абри амашәыр иқалаз хара хтаацәеи, Кыагәа итаацәеи еихагы еизааигәанатәит — Кыагәа иахәшәа хәычы мчыбжыла сан даалгон хара хәхь аанғасра. Лара дшыхәычызгы сан длыдхәалан. Сан азғаб дахылымамыз акәу сыздыруам, абри ахәычы дылцәынхомызт. Ларгъы лан дааны длымгакәа, зныкгы афнықәа сқар стахуп лымхәацызт.

Лара сара сеиха кыр дшеитцбызгы, ҳаинаалон, тахык леипш дсыпхьазон. Сан Ақәака данцалоз, абри атыпқа лзы аматәакәа лзаалхәон, иара убас ашыататәкәагы. Кыагәа хәычык дшыцыркыуазгы, мызқәак рыла иусура пкымкәа, абжәаапнеипш иани иаби дрыцхраауа дқалеит.

Адырғашықәсан сашьейхабза Ақәа аус зуаз, Кыагәа аиндустриалтә техникум дтеитцеит, абухгалтер изанаат ала. Латәарада атцара зтоз рлекциякәа хазы аамта рзыпцәан, ғымчыбжәа ирылагзаны шықәсыкахь ғынтә-хынтә. Абри иабзоураны Кыагәа афнытәи иусқәагь дрыхьзон, иара убас атцарагы. Кыагәа иани иаби даара пату ақәыртцеит сашәа рықкәын атцара дахтеитцаз, нас алекциякәа анимаз, иғны дахәаангылоз. Иара Кыагәа ихатагы иғәы ацпыхәаны атцара итцон. Шықәсык афнытқала артағцәа деицғәартәит, ирбеит уи агәыртқәыл бзиа шимаз.

Аамта цон, саргы исызхауан, атцарагы бзиан истцон, атаацәагы срыцхраауан исылшоз ала. Ачеи ғыхра, ататын ғыхра, ачачра, ақанцқәа рзы амжәабгы аагара. Ақытағ аусқәа усгы интәазомызт. Ғнак, атаацәа зегь хтәаны шыыбжәафара ҳағын. Саб ацәажәара дналагеит.

— Абри ҳашта иқәгылоу атәатцла ишыжәдыруа амашәыр ахқяхьейт, ачкәын дымпсыкәа деиқәхеит, аха агра иманы даанхеит. Сгәанала, ари атцла ықәгатәуп, иарада псыхәа ҳамамшәа, ауаа иахьырбоугы пытк ипшзамзар қалап, — ихәеит саб.

Сашьцәа еихабацәа ғымтзақәа саб изызырғауа итәан.

— Ашыапы инытқакны ипәхқап, — иажәа инацитцеит саб.

— Ибзиоуп саб, ус иатахны иупхьазозар, ипәхқап, — ихәеит сашәа Кәаача. Еғырт сашьцәагь ақәшахатхеит. Саб ипсы танаты, иихәоз хара хәғеишыцәа ахаангы ҳахыпәазомызт. Хара мой хашьейхабза Ақәа ин-хозгы ҳаб иажәа иара изын ипшьян. Март мза ахыркәшарахь инеиуан,

уажэшьта аапынра амѡахытра аеазнархион. Ёнак, шыжьымтанк, саби сашьей хашта икэгыланы атэатцла иахэапшуан, ипыркар иахькахашаз иршэон-ирзон, цыара пхастак канамтарц. Нас хэархыла ашыапы ацкара иалагеит. Аамта-аамтала рыцсы еитаркуан, атэатцла ашыапы дуун, ус унадсыланы ихутэаша акакэмыт.

Уажэшьта акыр ипыркахьан, атцла ахэархь акуа иалагеит. Саби сашьей аихатэ салкэа аарган, ахэархь ацкарстае ибжытцаны, урала асра иаеын, пытк атцла ашыапы шытытырц, ахэархь аунашытырц. Ари ирхэыцыз аус иахэеит, атцла ахэархь аунашытит. Саби сашьей ѡапхьа ацкара иацыртцеит. Сара абартца сытагыланы срыхэапшуан, саб идтцала ашта акэлара азин сымамыт, атэатцла анкахауа цыара махэык хжэаны исмаахарц.

Сгыланы сахьахэапшуаз избон уажэшьта хтэатцла ахыцэкэахь амахэкэа атцсра ишалагаз. Хамтак ашытахь атцла ду хбыкыны аеаанахеит аефеахэа абжы шгоз, агэарахэа ашта агэта иныкэхаит. Азныказ ашта зегь арцысызшэа избеит, амахэкэа еилакэыбаса ишытан.

Зны сашьейхаб абри атэатцла анеилихуаз, саб иеихэаз аасгэалашэеит:

– Дад, атцаракэа рытракэа ханы ирымоуп амахэкэа, ианхутэо уахылапшла, иуцэхымбгалааит, ирыцхауп, трада иаанхар, урт роуп ашэала хгэы зырфеыхо.

Атыстракэа злакатцаз атытэакэа цсафьаны, ана-ара хашта икэыпсан.

Исымбазакэа хьаак хыу-хыууа сгэы иаатцалеит, уажэы хтэатцла еиха ирыцхасшыон абарт атыстракэа, урт цыабаала икатцаны измаз атцаракэа...

Адырѡаены хтэатцла ду шпырказ захаз Кыгэа иани иаби ишзахэоз хашны иааит.

– Уархан, ура сукэыхшоуп, – ихэеит Кыгэа иаб, саб инапы имхуа, – Абри даара сгэы иалсит, икашэымтар акэын, атэатцла иахароузеи, ма шэара. Амашэыр ахампал иалоуп рхэоит. Ацкэын деикэхеит шэара шэыбзоурала, шэыцхыраарала, иатахымыт атцла ацкара, – иажэа хиркэшон Кыгэа иаб.

– Уи хьаас икоумтан, Кэынцал. Ухи ухшареи са стэкэаггы уахь иналатцаны рхахэс ицазааит, – ихэан, саб Кэынцал инапы кны хкэаскыахь еицны рфеынархеит.

2022 ш.

АМЫРКЫЦЫКЭА

Иахьа шыжьыза дгылан Махаз Ажэанба, зык амцае иааирпхан, идалақы атра иаатиган, ипатцасара далагеит.

Ипхэыс Минушыа ажэкэа хьаны, уедрак абжа ахш лыманы аматцурта дааѡналеит.

– Ас шаанза закэ патцасароузеи иузааз, ажэкэа ахысхэоз уаасыцхраар указык кашэозма, – лхэан, лхатца агэынамзара злыжжуаз ажэакэа неигэыдылтцеит.

– Бхала ажәхъара уажә иббама, иахъа псхәракахъ сымцар калом Ацъажә ақытан, уи ақыта акыр ихароуп араантәи, убри азоуп заа сгылан сцатцасара сзафәу, – ихәеит Махаз, иаха иаархаашәа, дақәмыгәгәакәа.

– Уара узы ацсхәрақәеи, аиныхрақәеи усгыи инымцәеит, есымша афы уашьны угәарлоит, убалыбагә. Абас амфә ушықәыз ушьта ушларагъ аауқәыпсә иалагеит. Абри афнагәфә ахатгә, апхәысгыи, русқәа са соуп иафәу, – лхәан Минушьа дгәамцхамцуа лыхш аршразы амца иахакнахаз архнышьна инахылшьит. Минушьа илхәаз Махаз ақәфимтзеит, уи иашахатазар акәхарын. Махаз фыцъа ахшара драбын. Ицкәыни изгәби иреихау атцарақәа ирылгахъан, Ақәа аус руан. Рхы ианақәитыз рани раби рахъ ақытахъ иаауан, ирылшоз ала ирыцхраауан. Махаз уафыразын, цәгъа зламыз уафын, акызатцәык грас иман инамцхәны бзиа ибон арыжәтә. Хамтәк ашьтахъ Махаз иееикәыршәан, дахъцашаз амфә днықәлеит шыпыла.

Дышнеиуаз рқытантәи хатцәк дааипылеит.

– Шыжьбзиа, Махаз, ас шаанза уееилахәа, уееилаца, уабадәықәлеи? – ихәеит.

– Ацъажә ақытан стахык ицсхәы руеит, сымнеир ада цсыхәа сымам, убрахъ ауп сымфә ахъхоу, – ихәеит Махаз.

– Шыпыла уанбанеиуаз, Ацъажәынза мац бжьоума, – ихәеит ипылаз ахатцә.

– Икәсцари сара амашьына акәым аеытцәкъа сывазам сызлацо, – наиагәеикит Махаз.

– Икәоу уасхәап, уааи афныкә, сыцәагәагафәи ахкаара ицоу ааган иустоит, уалаца, амала ахәылбычәа исзаага, уатцәи абжъацәагәара катцатәыс исымоуп, итцаскыроуп.

– Ааи уара Анцәа ииныхәаша, ари афыза абзиара ду сзууазар, ахәылбычәа иаасымгакәа изуазеи, – ихәеит Махаз.

Ари ахатцәи Махазы зынзак иааигәаны ишеигәылацәамаызгыи қытәк еицатәын. Рынхарта атыцқәагыи уамак рыбжъазамызт. Ацәгъеи абзиериан ақытагә лассы-ласс еикәшәалон, апсшәа бзиа рзеилан. Ари ахатцә Ханашә ихъзын, Лагу-ипа ижәлан. Хамтәк ашьтахъ Ханашә афәи кәадырны иааиган, Махаз акамчгыи наиирkit. Итәбуп ихәан, Махаз дөыжәлан, амфә днықәлеит. Дзықәтәаз афәи хазынак акәмызт, аха иара изы чыкәашан, дахъцоз днанагон, дагъаанагон.

Амфә дахъықәыз игәеитәит дзықәтәаз афәи апырцәкәа амыркапыи рылатата ишыкәз. Уажәи дөыжәтцны урт амыркыцъкәа ралхра далагар аамта ицәзон, насгыи афәи алеишәа зеипшраз иара издыруамызт азы ичааникылеит. Шыьбжыи иныхәхәон Махаз зыпсхәи руаз иашта дынталәит. Ашьаца ду еитцхәаны, фышә-хышәфык зкыша афәи аматцуцәа еивагъежъны архиара иафын. Дынчөыжәтцын, афны ашьтахъ агәара аехарцартагә ифәи нөеихәан, амгәырхақәа ааиркәадан, ауаа ахьеилагылаз ахъ ифөинеихеит.

Иахьа зыцсхэы руази, Махази еиуарак рыман иҕамызт, аха ибзиан еибадыруан, еиҕанаиаиуан ацэгьей абзиеи еицалахэын.

Иеы анҕеиэхэоз иара иеада уаха ҕык ҕахэазамызт. Иаха-иаха ацсхэра захэаз ауаа аизара иаҕын, ҕыла, машыынала, шыапыла иаауаз рхыцхьазара иацлон.

Махаз иидырқэоз шыоуки ара иқәшәәқәази иарей еицәажәо игылан. Иахьа ицәырырго ҕеиқәатцәоу, ҕышкәәкәоу акәын зтцаара хаданы арт еидгылаз злацәажәоз.

Асаат хқа ҕало ианалага, асакәмал анхыртца ашытахь, атәарахыы иаарыцхьейт. Ашыаца кәапейшәа итәйт. Чароу цыушыап, зыцсхэы руаз итахгәакыак зегьы ирахауа ибжыы рдуны аталбошь далихит. Ицатцақәа харшалан, иалихыз ахатца дҕыжәҕы бзиазар акәхарын, имгәацәа иапхьа иргылан дызныхэоз дизызырҕуан, дгылан зегьы дырбартә. Аталбошь иусахь диасит, акакала инеишытаргыло жәа-цәыцак дрыхныхәан, ирылейтцейт. Махаз дзыдтәалаз иҕызцәеи иарей дара шашыцылахьоу еицш аҕыжәра иалагейт. Рааигәа итәәқәаз шыоуки еицәажәон, абас ацсхэы амҕацгара шыцшзам азгәартон, ажәйтә ацсуаа ас ишныкәрымгоз атәы рхәон. Махази иҕызцәеи иарей урт ирхэоз агәхьаагь мкыкәа рус иацыртцон.

Саатк ашытахь, ашыацаҕ итәаз аҕы аныржә рыбжыкәа духейт. Шыоуки зынзагьы ирхаштзар ҕалап иахыҕказ, ариакара цәыца еишытарххы иандәықәыртца. Махаз дзыдтәалази иарей аҕышкәәкәа уамашәа иргәарцханы ишыржәуаз рҕартәзейт. Шака аамта цаз здыруада, Махаз иижәыз илсуа далагейт, нас амца зкыша азкатәарагьы ааины иааидгылейт. Уажәшьта ибон дымгылар ада цсыхәа шимамыз. Ашыаца ашытахь амшьамба дааҕахан, ииулакгы астал дахытцны дҕагылейт. Ашыышмацтраҕы иусқәа аныҕаитца, иҕы ахьҕеиэхәаз атыцахь аарла иҕынеихейт. Ибон иижәыз ишыапқәа ирытцало ишалагаз, аха уи ирееиуашәа ҕатцо днелиуан. Иеы ахьҕеиэхәаз днелизар, абар ассир. Еицхыҕкәкәа жәохәҕа ҕы ҕахәоуп. Махаз урт акакала дрыхәапшуа дызлааз аҕы алхра дашьтәлейт, аха уаха умцсит, иҕы изымдырит. Аҕы иижәыз убриакара илсит, илақәагь иитаху рымбо аҕынза. Анс ихәейт, арс ихәейт, дрыкәшейт ҕынтә-хынтә, иҕаитцо изымдыруа даақәхейт. Азәы иҕы дақәтәан дцар, изызнеиго ацшәма итәы акәымзар ишцелиуей, ииуа дақәымшәо, аҕы илсзан, дыбжыажьо даақәхейт.

Уаха цсыхәа анимоу, избейт зегь гыланы рыеқәа ирыкәтәаны ицаанза дыцшырц. Нас иаанхо иара итәәкәхоит. Дбалыбаҕо, аарла зыцсхэы руаз иматцурта дныҕналейт. Уа азәгы дыказамызт, еиқәыз амцагь ацәара аҕазнакуан, азәгы дахыҕкамыз игәы иаахәан, иибаз кәардәк иеныкәикит, арахь ацәа дагархәагьы дышшәоз. Ус дыштәаз, ашәы лхыыссы дааҕналейт иахьа зыцсхэы руаз ицшәмацхәыс. Махаз данылба, «хаи уара абзиара збаша иахьа заа уааит тахык еицш, зегьы еимпаанза уцшуп, итабуп аҕьабаа ихәдубалаз», – азы лхәейт гәык ала, Махазгы аарла дылхатцгылазшәа иуит, итагылазаашьа лбар итахзамкәа. Ларгы даанымхакәа дындәылтцит. Уи иабалдыруаз Махаз дыцшны дызтәаз амзыз. Махаз илацәа еиқәиц-

сон, илацәа еикәыпсацыпхьаза аарла дѡагылан, ѡба-хҭа шыаҭа кәитцон ацәа дамгарц азы. Аилашәшәрагь иалагеит, Махаз цытрак дыштәаз дамхацәазар акәхәп, аҭхырцәхәа даацшит. Ишыапкәа шытаргәгәа аекәа ахьҭахәаз днеизар, ѡ-чык рыда зегь изтәыз иргахьан. Уи цытк даргәырҭгеит, хәычык аѡгы ихыпсаазшәагь ибеит. Аѡ-чык ахьҭахәаз рааигәара днеин, дрыхәапшуа далагеит. Абыржәоуп иангәеита аекәа руак апырцәкәа амыркацькәа шалаз, насоуп иахьа ашыжьтәи амшгы анигәалашәа, иегьы анигәалашәо, апырцәкәа ирылаз амыркацькәагьы анигәалашәа. Ииулакгы дынчыжәлан, иҭсы ихалан, амѡа дныкәлеит аѡныка.

Шеишыкәсала аҭьабаа згымыз аҭе рыцхәгь, ахы ианакәитхә акәатахәа иаауан. Махаз ихы ихәыцыртаха иахьа ихьыз дацәыпхашьо, игәы каҳан, аҭеы дахьакәтәаз, аѡы зынза ихыпсаазшәа ибон.

Даараза иҭхеишьон арыжәтә иахьканы иахьа ахьымзг игарц ак шааигымхаз. Аҭх иалѡны илымхә иҭаѡуазшәа ибон, иҭшәмапхәыс Минушьа ашыжь иалхәаз ажәакәа. Гәаныла ихы иадитцон, иахьарнахыс иҭсҭазаараҭе еиҭакрак алагалара.

2022 ш.

АБДУ ИУАЗАЖӘА

Хабыгә, унеишь-уааишь хәа зархәоз нхаѡ наган. Икәаскьа еихачаца, иашҭа пшзаза, ирахә, ишәахә, ибахча еихашьшы, ауаѡы дааиеигәы-рҭгәартә дынхон. Ичеицьыка атәы зегьы еицҭакны иазгәартон, ирхәон, Хабыгә Ацанба иѡны знык инеиз, ахаан ихаштуам уи исасдкылашьа. Ақыҭаҭе, цәгьароума, бзеироума, Хабыгә илабашьа кны деилыргаѡын, аҭар рзы дымѡакәҭаѡын. Икәрагь уажәшьҭа цшьынѡажәа дырзааигәахо днеихьан, ҭара дук шимамызгы уи убриакара аҭсуа лакәкәа, ажәабжькәа, ацуфаракәа, ажәапҭакәа идыруан убри азы лассы-лассы аҭсуа ҭарауаа иҭаауан, иҭцәажәон. Уи иаб икынтәи ауп абарт адырракәа изаанхан ишимаз. Иаб шәышыкәса дырзааигәан идунеи аниҭсахуаз. Хабыгә х-ѡык ахацәарҭар драбын, ѡыҭьа иҭкәынцәа рхы-рыхшара Анцәа ишихәара Аҭәа инхон, уа аус руан, атып бзиақәа рҭы. Аитҭбы Урыстәыла аҭара даналга уа аусура далагеит. Анаѡсан аҭаацәарагьы далалеит. Москва аҭара зҭоз цсыуа тыпхак дигеит. Шыкәсык ашьҭахь, аҭеи диоуит, инашьтарххны аҭхәгьы.

Хабыгә иҭацәа рҭаацәеи дарей еспхынра раб иѡнатахьы иаауан аҭсшьара аамҭа анрымаз. Мызкнакьак раб ицхраауан, рыпшәмахәсақәа Хабыгә иҭшәмапхәыс Назиа лыпхәцәа ракәушәа лҭацацәа лывагьежьюан, аѡн ус аҭкны, иара убас аутраҭҭы.

Назиа лҭацацәа еспхынра раара ла лзы ныхәак иаѡызан. Пшьѡык амаҭацәа рҭы иаатшәоз рзыналыгзон. Даргьы гәыкыҭәыкуа рандуи,

рабдуи рыгәкәа кәрцон. Ашоура аныкәз, Хабыгә имәтәцәа дрыцны азиас ахь илбаауан җыкәабара. Урт омашәа иргәаңхон азиас аталара, нас азсарагь абраауп иахьырцаз. Хабыгәи, Назиеи игәхьяаргон Москва инхоз рычкәыни, рҗацеи, рмәтәцәеи. Урт шыкәсык ахь зныкгыи ирызбомызт. Москвантәи тәацәаныла раара, рцара, ауадафракәа ацын, аамтагь рызхомызт.

— Ахәыцкәа рыбжыи хашта иантыфәуа, сыңшәмеи сареи иаха җәахазшәа ххы хбо халагоит. Хмәтәцәа зыргәырғаша акы аҗатара агәахәара хәуеит, — ихәон Хабыгә имәтәцәа дрызгәдууны. Тагалара маншәалан ихыркәшан. Хабыгә уи ашыкәсан аеафра бзиа тейгәлеит, аңыкәреи ф-цак ирзымкуа, ажь, афы, чарак иазхаша тейтәеит. «Абзиараз инаххааит», — ихәон Хабыгә.

Назиеи, Хабыгәи шақәымгәыгзоз, хәылбычәақ аңошьтамфәангаф Зосме ателеграмма рзааигейт, рычкәын Москва икәз ирзааишьтыз, уи иахәон иааиуа асабшаҗәны итәацәеи иареи афныкә ишаауаз. Ателеграмма ианаңхья Назиеи Хабыгәи убриакәра игәырғәеит икарто иакәымшәо рыфны ифәнагьежьюан. — Хәи афеирым, Ашыкәс җыц иаб ифны даңыларц избазаап ббама хәчкәын, — ихәеит Хабыгә, Назиа лахь ихы нарханы.

— Аңсатцла ңшза ңшаатәуп, зынза иссирзан изырхиаша ахәмаргакәа Акәантәи иаахәан иаагатәуп, — лхәеит Назиа. — Хьяас икәбымцан, зеггы хрыхьзоит, дара Анцәа ианахирба, — Хабыгә Назиа лгәи иртынчуан.

Ичкәын ңхәыс данааига, Москва ресторанк аҗы ачара ииуз азырхакәа Хабыгә ақытаҗ иуа-итынха еизганы җыц ачара ду изиуит. Акыраамта ақытаҗ зеггы ирхәон Хабыгә ичкәын ичара шака иңшзаны, шака ихааны имфәпысыз атәи. Убриаахысгыи Хабыгә ичкәын димбацызт, иара убас имәтәцәаггыи. Убри азоуп агәхьяагара иңшәмаңхәыси иареи заргәакуаз. Ани ахшареи ртәи ус мариам, хара икоу есымша дыгәхьяаргоит, хьяас дрымоуп.

Хабыгәи Назиеи аҗырхиара иаҗын рычкәын итәацәеи иареи рңы-ларазы. Акәаскьаҗ ауадакәа ирейгьыз дырмазеит, ацәартә җыц ала иахьышьтәлаша акаруаткәа дырхиет. Ахьта иамкырц ауаңык азы амҗы хытәтәаны, ирмазеины ишьтартцеит. Ианаауа аҗны азы астал архиаразы иатәхыз зеггы заа атың икәырцеит.

Назиа лгәилаңхәыс ашкол аҗы ртәфыс аус зуаз длыхәеит лмәтәцәа рзы аңсатцла архиаразы архиага мәтәахәкәа Акәа данцо илзаалгарц, аңарагь лылтәит. «Урт қалақь хәычкәәуп, иашьцылахьейт ақалакьаҗ аңсатцлакәа гьама харақыла ирхиоу рбара. Истахуп ара дара рзы ихәрхиараны икоу аңсатцлагь ргәаңхарц. Убри азоуп архиага мәтәахәкәа раахәара бара сызбыхәаз, бара атцара бымоуп, иахьатәи аамта иакәшәо иаха ибдыруейт, аңара бамейгзан», — лхәеит Назиа. Хабыгә, рқытаҗ аңсатцла хәычкәа заазоз азәи диацәажәеит, ахә азынгыи еилазеит, ирейгьзоу акы алхны иитәрц Ашыкәс җыц аламтәлаз.

Сабшан. Иахьа иаараны иҕан Хабыгә иҕкәын Алхаси иҕаацәеи иареи. Шыжьаахыс Назиеи, иаха Аҕәантәи иааз ыҕыҕа лҕаацәеи лареи еивагьежны астал архиара иаҕын.

Шыьбжьаара егьагымкәа Хабыгә иҕкәын иҕаацәеи иареи агәашә иаатәлеит. Назиа лҕаацәеи лареи иааз ирҕыларц рҕынархеит. Хабыгә игәырҕара хышхытәо урт дрышьталан днеиуан.

Назиа лҕаа лыкәшара далагеит. Мама иҕашәымтдан иатахым хәа ланхәа лнапы лыкәлыршон. Нас лматацәа аҕыҕьегь неиваргылан, рани, раби, ишырымуаз дрыкәшеит, ишәыхыша шәанду илыхьааит хәа наццо.

Ашьтахь аҕаацәа аҕсшәа анеибырхәа, Хабыгә иҕкәын дигәыди-хәхәалеит, иҕаа лхы дагәзит, иматацәа акыр ишыхьантазгы азәазәала ишьтыхны игәыдикилеит. Пытрак ашьтахь, имазеины игылаз астал таацәашәала зегь акәшан иаатәеит. Ахәыцкәа ирҕахыз афатәкәа ран асаан ианцаны ирылтон. Урт иргәарпханы афара иаҕын ашә згәылыжжуа иҕхатәыпхатәо ран ирылтаз аҕсуа хаҕапыр. Хабыгә иҕкәыни иареи Анцәоулпҕа хәа тәыцак ааныркылеит сынтәа иҕеитәаз аҕ ҕала. Алхас иаб иеихәон аҕы уамашәа ишигәаҕхаз, данцо жәабаҕа литра игарц шитаху иҕызцәа аҕама дирбарц.

— Уара Анцәа ииныхәаша иузгозар шаҕа утаху усымтои, ыымзар исы-моузеи, — ихәеит Хабыгә, иҕкәын иихәаз игәы иаахәаны. Алхас ихәыцкәа Адгәыри, Мадинеи иаха-иаха изтааз аҕнаҕа аҕшәмацәа ирышьцылон. Назиа лматацәа дразтәаит акрыфара шәалгазар аҕьынҕыхәеи, алахарҕеи, рҕама шәбар шәтахзами хәа. Ахәыцкәа ран илазтәаит илхәазеи хәа, ран урысшәала ирзеиталгеит ранду илхәаз. Дара рыхкәа дыртцысит иахтахуп аанарго. Назиа уамашәа илбеит лматацәа аҕсшәа ахьырмахаз, лҕаа длазтәаит, арт сызкәыхшаша аҕсшәа рмахазои.

— Мап, ирыздырзом, — лхәеит лҕаа.

Хабыгә дахьтәаз зегь ибон, иахауан, аха имахазазшәа алаҕимтзеит. Адырҕаҕеи, шыжьымтан, Алхас иҕшәмеи иареи ангыла, шыжьыхьафарахь иаалпхьеит Назиа, ахәыцкәа макьана ицәан. Шыжьыхьафарахь ииасаанза Хабыгә иҕаа лахь ихы нарханы ацәажәара далагеит.

— Баба дбыкәыхшоуп, бара баҕсыуа тыпҕауп, аҕсуа ҕнаҕа баазеит, ачҕахәа аҕсышәала бцәажәо, атаскәа брыкәныҕәо. Сыпшәмеи сареи ихахшаз цкәынцәоуп, пҕа дхамам, стаацәа шәоуп тацарагь, пҕарагьы хызуа, смаҕацәа ахәыцкәа аҕсшәа ахьырмахауа аиаша басхәап иб-ҕысымшьеит. Ан лоуп ахәычы абызшәа акыкахш иацтан изто. Хәарас иатахузеи сыккәын Алхас ихароугьы рацәазоуп, шәҕыҕагьы сшәыхәоит ахәыцкәа рбызшәа дшәыртарц. Ианыхәыцкәоу ахатәы бызшәа атцара иаха имариоуп, иандухалак нас иахагьы ирзыцәҕахоит. Аҕсуа дахьыҕазаалакгы ибызшәа изымдыруазар уи даҕсыуазам, аҕсуара дацәыхараны, иамо ахаарақәа аҕама изымбо, дшамбаханы даанхоит.

Сара есымша сыҕоума, смаҕацаа сызлацаажэо хбызшэа анырмахауа са сзынгы ихьымзг дуны исыцхьазоит. Сыҕанатц смаҕацаа истаху сызрамхэо сынарцэымѡа сықәшэымтдан. Наунагза шэаргы Москва шэаанхарым, Аңсныҕа шэаныхынхэлак, шэхэыцқәа рхатэы бызшэа рзымхэо, рыцсадгылаѣ ихьысхан иқэхоит, абригь жэдыруазар стахуп, — ихэеит Хабыгэ иажэа хыркэшо.

Алхаси иңшэмаңхэыси, ацэҕаура иақэыркыз ахэыцқәа реиңш, рыхқәа ларкэны игылан. Нас аѡыцьеҕь еицнеины Хабыгэ рнапқәа ааикэдыршеит, иаргы пхаррак игэатца инталазшэа ибеит, иажэақәа рхаҕынза ишнеиз уажэшьта агэра игон.

2022 ш.

ИТЫНЧУ АПОЕЗИА АХАҒАРНАК

Сергеи Агындиа ипоезиа азыҳаан аҳәатәы рацәоуп. Иажәеинраалақәа злеибарку амахәтәқәа реиҕыхырҕақәа зегьы даҕьақәак рыла иузхәом. Хәарас иатәхузеи, ажәеинраала ҕыцқәа инарҕаулан ҕыцла ихәыцуа акритикҕы даҕахуп. Уи итематика тҕбаауп. Еиднакылоит аграждантә лирика инаркны, егьырҕ еиуеиҕшым ажандрқәа ирылху ажәеинраалақәа.

Ханааикәшәалак, ушҕакоу Сергеи хәа ханиазҕаалак, «Ашаха самразакәа, ахәлара сыхьзарц иаҕуп», ихәалоит дахыхәмаршәа.

Мушьни Миқаиа

Апоет Сергеи Агындиа сынтәа рашәарамза 8 рзы 70 шықәса ихытдит. Апоет хәпсуа литератураҕы ицәыртцра иаразнак игәарымтәзеит, кыраамтәҕы иакәҕырымтәзеит, аха нас хәычы-хәыцла аамтә аныбжәала, иапхьяфцәаҕы хлитераторцәаҕы ирбеит ари апоет аҳәатәы шимоу, ус машәырны апоезиахь дшымфәхымтцыз, ҕыцк дшашьтоу, уи ааимыцшаакәаҕы дшацрымтцау.

Сара ибзианы исгәалашәоит апоет Мушьни Миқаиа ишсыдитцаз (усқан Мушьнии сарей ажурнал «Алашара» аҕы кабинетк аҕы аус еицаауан, иара ажурнал аҕы апоезиа аҕәша деихабын) Сергеи Агындиа дыпшааны иара иҕы даазгарц. Сарҕы уи акрахсыртцауазма, Сергеи адырфәенытәҕьа иажәеинраала ҕыцқәа иманы хредакцияхь днеиртә иҕастеит. Мушьнии Сергеи акыраамтә аицәажәара рыман, насҕы абра иазгәатәтәуп, уи дарбан поетзаалакҕы ажәеинраалақәа аннеигалак, рфымтәқәа алыхәтә ишкылихуаз, лапш-ҕапшы азәҕы ифымтәқәа шимырехәоз, апоезиа ахьыҕам иаразнак иаатырҕьаны, иҕагәышьам, баша шәхы шәмыргәаҕын, шәара шәакәым, сара сашьяҕы афәра даҕәысхит, ихәон!.. Амала, уатәҕьа Мушьни мацк ираҕьцәеит, избанзар, уи иашья абафхатәра иман, ажәеинраала бзиақәаҕы аҕитцахьеит, уимоу, уажәшытә цшьба-хәба шәыҕәҕы тижьхьеит!..

Ажәакала, Мушьнии Сергеи аҕы еидшылеит, акыр еимаркит-еиҕаркит, иахьеикәшахатхаз ыҕоуп, иахьеикәшахтымхазҕы маҕым, аха атыхәтәан, акы иазааиит! Мушьни Сергеи иеихәеит зтыжьра иазырхианы имаз ашәҕәы изнеигарц, дақәшахатхозар, нас ацхьяжәаҕы ифырц игәы иштоу... Уи акәхеит, мышқәак аатцхьан еицш, Сергеи ипапка ифытцракны деитәнеит хредакцияхь, усқан урт реицәажәара даара итышәынтәалан, аатцәак азна аҕьыка еицызфахьоу, акырза шықәса раахыс еибадыруаз шьоук реицш, гәатабҕата еицәажәеит. Иара убри ашықәс антцәамтәзы итытдит Сергеи ижәеинраалақәа еидызкыло ишәҕәы Мушьни Миқаиа иапхьяжәа ацны.

Ажәдан еилгамызт, ихәашьын алакта,
Абгеипш сыңхарсны исыштан еиҥа.
Срылахеит, изури, сырфоит уажә рацәа,
Аңсырт сара сами, сишазар анцәа.

Абгақәа схьымзарц, сшьамх сеасыргоит,
Рыламыс ызхьеит, уи алагь ичоит.
Ҷыцны ахьаакәа цәыртцуеит иахьа,
Сыдгьыл ахәрақәа мжыжькуеит цацхьа.

Исыхъзеи, сыштыхны сагомашь аңша,
Жәданаҕ иабакоу зегъзбартоу схыңша?
Аңсадгьыл сзишеит, стәыцны сахым,
Ақәдароуп икоу, издыруеит сазәым...

Сергеи Агындиа хаибашьра ашьтахьцәкьа итытцыз рацхьазатәи ишәкәы сара сацхьажәа ала иаатуеит. Уижьтеи акраатцуеит шьта, аха усқан иаазфыз зегьы цәахәа-цәахәа иахьагьы сақәшахәтуп! Насгьы иара кьафуп азы, ишиашоу абра иаазгар стахуп:

Ирацәоуп апоетцәеи азыхькәеи рлахьынтца ахьеипшу. Икоуп зыхькәак знык ианаатцкәраа нахыс ишаац иаауа, икоуп зны итцабо, нас шықәсқәак рышьтахь еиҥа ицәыртцуа, ахьшәашәареи ацқьареи шамац иаманы. Уи знык агьама збаз, егьа ихараны итытцуазаргьы, иусқәа зегь аакажьны убрахь дцоит, данҕажәкуа убри агьама ибар, ихы-игәы зегьы ааимнадоит. Убри афыз азыхь ауп изеипшу С. Агындиа ипоезиагьы. Уи итцегьы данқәыпшыз ирлас-ырласны «атцахь» ицалон изыхь, шықәсыла данымкьыпхьуаз ықан, аха нас иаалырқьан деиҥаатцәыртцуан, апоезиа абзиабафцәа ихы ааргәа-лаиршәон.

Уи ажәа сахзызоит сара, —
Ианыстаху исзымхәар хәа сшәоит...

Апоет ажурнал «Алашареи» агазет «Аңсни» рдакьақәа рҕы 1974 шықәса раахыс дышкьыпхьуазгьы, апоет қәыпшцәа реизга «Етцәацъаа» иажәеинраалақәа шанылахьазгьы, хаз шәкәны ифымтақәа тымтыцызт 1996 шықәсанза. Уи убри ашықәсазы ауп рацхьатәи ишәкәы «Мышкызны» антытц. Уи ишәкәы ацхьажәа зфыз апоет Рауль Лашәриа ишазгәеитаз еипш, «Имариамхеит апоет апоезиа аштахь иҥалара. Уи дашьтамызт, дагьашьтам акьыпхь аҕы лассы-ласс ацәыртцра, зегьы деицгәартартә аҕыҕатцара, уеизгьы-уеизгьы сфымтақәа шәымкьыпхьыр калом хәа аредакцияқәа рышәқәа ртырхаара».

С. Агындиа, ус ухәар ауазар, «ишьшьылахау» ипоезиаҕы ирацәоуп агәырфәагьы, агәырғьарагьы. Аха урт, ауаф ихьаа дацымгызыкәа данцәажәо

рацэак угэаҕны ишымнеиуа еипш, цкыа урзымхэыцыр, «ршыра» иныҕэырго «рхыаа» узгэамтазакэа уахҕыоит. Аха ухынхэны ҕазнык уанрыпхыо, рапхыа санрыпхыоз изызымбеи хэа иаацэушыоит, урт ирытатцэаху асахыакэа, аметафорақэа, уи рыфурпшыр калоит, ханхэыцкэаз, хыаҕэшэара ханцоз, рапхыа хыхь ахыатла иамтапсаз ахыа кэазқэа кэшэаны хшырхысуаз, нас, хашытра хайтақалан, абҕыжэ лабала иаархэуа хэанынаххалак, ицапшы-цапшыза ахыапшықэа аацэыртцуан! Абар, уи ашыыжытэи азаза бырлашқэа дышрыхцэажэо.

Еимхэыцтас ашыацра ахэда иахыахаршэу,
Хы-разнушэа аблақэа еикэапсоит.
Ажэван апстхэа црышқэа ирфэршэу,
Шыыжы сгылан сахырытцапшуа исгэапхоит.

Апоет абзиабара иазку иажэеинраалақэа уанрыпхыалак, рапхыа иуоуеит агэаанагара ажэеинраалафы иимхэаз, зфы «дзымназас» ра-цэоуп, ишидыруз имхэеит, мамзаргы азыхь афы азы ахтара ушафэу азы злахутауа акэапеи цакэа иануцэышытакшалак, ишархэашыуа еипш, ихшытцаккэа ицэыхэашыызшэа анубауа ыкоуп. Аха апоет иказшыоуп апхыаф хэыцы-хэыцла иалагалара, игэы ахтра, нас уи ажэеинраала иара игэафы, ипсафы ишитаху иниртцэарц... Убри азы акэзар калап апоет ишэҕэқэа рфы инагазан ишым, апхыаф ахэыцхеи аҕекартақэеи изташа, алирикатэ жэеинраалақэа мацымкэа изыкоу.

Ба бхы бѡаха, ба бхы бѡаха,
Быбла еикэара старпшы.
Быбла цыцықэа наҕ бырѡаха,
Нас ашышыхэа баасфэпшы!

Ари ажэеинраала сара аабатэи акласс афы сантэаз ажурнал «Алашара» адаҕыакэа рфы сапхэеит, иаразнакгы «исамхатцеит»! Убри аахыс, бзиа избо, ҕырхэалаҕы издыруа алирикатэ жэеинраалақэа «ирылагылоуп»! Исгэалашэоит, 1996 шықэса рзы апоет рапхыатэи ишэҕэы «Мышкызны» антытц, ишызцэа икэлацэа апсуа интеллигенция еизганы аишэа-чара бзиа хзыҕаитцеит. Убраҕа сара абри ажэеинраала ҕырхэала санапхыа, акомпо-зитор В. Царгэыш игэапхан, ашэа алихит. Иахыа ххэынтқарратэ ансамбль афы инарыгзо иреигыу алирикатэ ашэақэа рахь ипхыазоуп. Абри ашыза «алахынтца» бзиа ауит усқан ари ажэеинраала.

С. Агындиа ишэҕэқэа: «Мышкызны», «Схынхэит сара», «Азаза быр-лашқэа рчара» зегы рфы иргэылсуеит, хыаан ирыгроуп, мцабзны уажы-уажэ иуцралоит, аибашыра иазку ицэахэақэа, иажэеинраалақэа. Уи аи-башыра далагылан, иблала ибеит хажэлар зтагылаз, убри азоуп, аибашыра анцоз аамтаз, журналистика, апублицистика «анапахыы» еиха дзианагаз, усқан Гэдоутэ итытцуаз агазет «Апсны» адаҕыакэа рфы ирлас-ырласны

иубон аибашьра иазкыз истатиақәа. Уи дыҕан Мрагыларатәи афронт аҕы, ибеит хажәлар зтагылаз ашьаза-гәаза. Ашьтахь Гәдоутәка диасуеит, аракаҕы журналистк иахасабала аибашьцәа ахыглаз атыпқәа рҕы дцон, имоуп имачымыкәа антдамтақәа. Убри азоуп апоет изианашьоу Аҕсны Ахәынтқарра ажурналистцәа Реидгыла апремиа.

С.Агындиа ипоезиа иаказшьоуп аиашареи ақыиареи рзааигәахара, урт хара игылан рыхәапшра акәымкәа, иара изышьтыхуа, иара изныкәгаша ииаша, иламыс, иара ихатә «иҕрамыршыкәа» изыхәо, ада цыххәа змам, ма зынза изгу, азәы илаитцойт, ихыигзоит дамыртынчырц, дамыртәарц, дамыргыларц...Аха уи анулало, «иануфнало» убазом, аҕхын амра шейкраз, аҕацха ашышра икылкәраан ифнало аҕша кәандеицш!..

Ах, шыри! Сыцсы атыџра,
Жәфанынтә мраны исхапхо.
Ах, шыри! Гәыграк афыцра,
Шыри сныцакны сызго...

Сынтәа ииубилеиуп Сергеи Агындиа! Аҕсуа икәрабжа! Сынтәоуп рапхьаза акәны аҕсуа ихылпарч анихеитцә! Ақалақь аҕы дызбо, абри ауаф нхытынтәи даау, араатәикәа дреиуоу хәа дцъашьаны ихәапшуеит! Уи тейтпшлагы, кәзшьалагы, поезиалагы аҕацәа бзиақәа зкәашьу ақыта Пақәашьынтәи дааны, иагыараан иршанхап хапхьаџцәа! Макьана уи иихәаша, игәылиршәаша ахшыџтаққәа, хзызирхәыцша, хзызхьеирпшыша, хазлаиргәыргәаша ажәа, «ажәџа» тарсны икуп! Ажәагы агага иафызоуп, сахьзеит, абар, савафны сцойт, егысыгым, истахтәкьоу асырхәойт, иаласыгзоит шухәо, зны иуцәытцпраауеит, зны иуцәытцабойт, зны амтәыжәџа уцанакуеит, ухы-угәы ашьышьуеит, уи агыама, аҕхарра ааурнырны, уҕажәкуа уааннажьуеит...

Апоет есымша деицшым, зны-зынла агәкахара данамеханакуагы кәлалоит. Аус злоу уи зынза иеаимтароуп, ифнытцкала ицшаалароуп мчык, убри дызлацәцаша, убри дызлаиааиша. Уи анизыпшаа, нас апоет даҕа цстазаарак изыхынхәуеит, уака апоезиагы хымпада ихәойт, иухәар ауазар, еацара дарцойт... Убас икоу фымтоуп апоет иажәеинраала “Сызгәалашәода?”

Сызгәалашәо икада?
Сдунеи шытоуп еикәтцаа.
Сгәы ахьаа зхьаада,
Сиасыргы заа...

Ацых салоуп сымала,
Адәы цшзагы тацәуп.
Хәычы-хәычла, спышәала,
Сыеусымтарц сафуп...

Сызгәалашәо иҗада,
Сдунеи шытоуп еикәтәа.
Сгәы ахьаа зхьаада,
Сиасыргыи заа...

Сергеи Агындиа ирлас-ырласны дрызхьаңшуеит афилософиатә,
агәтахәыцратә жәеинраалақәа. Уи ажәа аидара иатцеитцоит ацакы анамоу,
аңхьаф иҗынза ус ишназгалакгы иназгандаз хәа дыҗазам, җыцрак, уаанза
имахацыз акы иеиҳәароуп, хшыфцакык дахьирңшыроуп...

Изыхәтоуггы изыхәтамгыи зеггы мфасуеит,
Ашьхарахь усқан абҗаңмақәа тәфасуеит.
Аңстазаара абҗыиц еиңш ифшәахуеит, ишьтасуеит,
Аамтаңақьа абаҗоу, изысуеит, иқәасуеит.

Ирызгәамтаңгыи хәҗоуп, афымтра хәагәылаҳәан,
Ари адгьылгыи хәқәлахьан, амшынгыи ххылахьан...
Зегь гәыла хәрзықан, зегь цсыла хәрзықан,
Игылоуггыи ирхәааит нас, дыҗатәқьан, дықан!..

Сергеи Агындиа аибашьра аламталазтәи ирҗеиамтақәа дрыхцәажәо,
апоеит Рауль Лашәриа иазгәеитцоит: «Сергеи Агындиа аңсыуак, зыңсад-
гьыл иапатриоту уафцсык иахасабала, Аңсны иаалырҗьаны ага хәымга
данақәла, уи аҗазаареи аҗамзаареи рхәаафь инеины ианхықәгыла, апоеит
дықан Мрагыларатәи афронт афь, аибашьра аңхьатәи ацәахәақәа рахь
днеиуан, шыапыла мацара апозицияқәа еимидон, акыпңхь лассы-лассы
ианиңдон калам цхәафьрла ииоуаз астатияқәеи акорреспонденцияқәеи.
Агәаҗьра ду зтахыз ижурналисттә усура азгәатаны ианашьоуп Аңсны
ажурналистцәа Реидгыла апремиа».

Сара исымоуп заҗәеинраалақәа апародияқәа рылысхуа, бзиа избо апо-
етцәа. Урт рфымтақәа рхала адырра сыртоит, срыңшаауеит, мра шәахәак
сҗадырңхоит, ма ихааза исҗаччоит. Убас иҗоу пародиюуп Сергеи иажәеин-
раалақәа руак иалхны изфыз апародия “Счыжь.” Иҗалалоит зны-зынла,
иара сара схәтагыи рацәак сгәы аналаҗам, ари апародия схала стәаны
санаңхьо, аччареи алафи амцәыжәақәа сытаны санырңшаауа.

БА БЫГАГА АҢЬАР ЕИҢШ ИСХАДЫРГЫЛААИТ, С-ЧЫЖЬ!..

Амра цара наҗ инасыхь,
Быблақәа сырхыңшылоит, Чыжь...
Сергеи Агындиа

Усқан сара схылңарчгыи аф ирымфацызт,
Баргыи балахәмаруа бықәын бкәырчыжь...

Быхцэггы аеатыхаа еиңш иңшзан, ихыбмырффацызт,
 Ахәычреи атыпҳарей беимаркуан, са с-Чыжь!..
 Ускан дара атыпҳацәагь цкьатцәкьа срымбацызт,
 Ба ибцәыстцәахуа егысымам, алаңш сацәшәон...
 Азәгы бызгоит хәа цоуп дысмыркаацызт,
 Аха ирейгыыз Жәыргыйтәи адухьффы схышәшәон...
 Сабдуггы уи ашықәсан итиит икамбашьқәа,
 Сыңхзаша изгозма, кәрышьқәак ситеит саргы...
 Апроспектаф санрықәшәа, о, сызғабцәа, срашьқәа,
 Марожник, марожник рзаасхәеит даргы!..
 Ускан уи агәагыра устцәкьа имариазма,
 Са сөызцәа рцыба аца антыппуаз!
 Ех, азғабцәа рхыхшьа сара уажә избазма,
 Исгәалашәоит урт алапкьейиңш ишфсырпуаз!..
 Зны сылаңш ихнахуан, зны сажәа ихнахуан,
 Зны жәеинраалак рыкәа ирыцәтаршәны срыцәцон!..
 Уи атәарта илашәаз акәицейиңш ибылзахуан,
 Шьта исцәызгода анысхәоз, җазә иахь икәаратцон!..
 Сара шьта цхызлоуп азғабцәа сышрейфазо,
 Зны җыхәак сақәтәоуп, зны инаадиуа агәыжь!..
 Цақәашьааи Ақәааи сыртахзоушәа санеимаркзо,
 Ба быгага аҗареиңш исхадьргылааит, с-Чыжь!..

04.05.2013

Сергей ипоезиаҗы иуцылоит абзиабаратә поезиа иазку алирикатә
 жәеинраалақәа. Абра иаазгоит уи заатәи ипоезиа аҗынтәи иажәеинра-
 алақәа руак:

Бызатцәра салахейт... Сызрылымцуа аңхызқәа,
 Ирацәахейт сцәызқәа... Амфәан сызпылашаз.
 Раатцра савахейт... Икәеикәеиуейт азыхьқәа,
 Адгьыл ахәрақәа... Ацстазаараз ижәылаз...
 Иалшон иҗахаргы.

Ах, цсеивгартак... Уа сыңсы ихәәеуа,
 Мрак налаҗеар... Цстазаарак соуан...
 Нас цсаатәтас... Бгәы ашьтыбжь сныфәуа...
 Гәыграк сатәны... Цхә тәырк снықәсуан,
 Ес иқалалакгы...

Аха уаанза... Бахьыкам срыбжьатцәыуоит,
 Шхамла иҗәу... Ацсреи, нас абзареи...
 Сымшқәа аеурақәа... Сырхыган фәфәи рхеи,

Ихьухьууа, ихьухьууа,
Исхьаауеит са сгәы!..

Уажәы хнаныңшылап апоет инысымға: Агындиа Сергей Арушьян-иҗа (08.07.1953, Аҗсны, Очамчыра араион Цақәашь ақытан) – апоет, ажурналист. СССР-и, Урыстәылеи Аҗсни ржурналистцәа Реидгылақәа дрылоуп, 1997 ш. инаркны Аҗсны ашәкәыџцәа Реидгыла далан, 2003 ш. раахыс Аҗсны ашәкәыџцәа Рассоциация далоуп. Дыџуеит аҗсышәала.

А. М. Горки ихьз зхыз Ақәатәи ахәынтқарратә арцаџратә институт далгеит (1976). Аус иуан агазет «Аҗсны» аредакцияґы, иара убас журналқәа «Алашара», «Амцабз» рредакцияқәа ркны. 2013 ш. раахыс аус иуеит Аҗсны ажурналистцәа Реидгыла аконсультантс.

С. Агындиа раҗхьатәи иажәеинраала кыґхьын 1972 ш. журнал «Алашара» аґны. Убринахыс иџымтақәа рнылоит агазетқәа: «Аҗсны», «Етәаґыаа», алитературатә еизгақәа «Однажды в апреле», «Ерцахә», журнал «Нах Дуг» (ауаґс бызшәала еиґаганы, Владикавказ) ухәа еґыртґы. Иџымтақәа еиґагоуп аурыс, абаза, аерман, ауаґс бызшәақәа рахь.

Аґыжымтақәа аҗсышәала: Мышкызны. Ажәеинраалақәа. Ақәа, 1996; Схынхәит сара. Ажәеинраалақәа. Ақәа, Азаза бырлашқәа рыкәашара. Ажәеинраалақәа. Ақәа, 2002; Сәыхәа неиуеит иццакуа. Ажәеинраалақәа. Ақәа, 2003; Ахәынтқараґшь. Ажәеинраалақәеи алакәқәеи ахәыцқәа рзы. Ақәа, 2006; Хазнышәо икоулахьынтоуп. Ажәеинраалақәа. Аиґагақәа. Ақәа, 2011; Иалкаау. Ақәа, 2014; Ари амза амаза. Ажәеинраалақәа. Ақәа, 2015.

Апоет анцәа изоуижьыз «илимит» 70 шықәса роуп иахиххьоу!.. Цшзала, даґеа џынџажәижәбоу, хынџажәоу анцәа инапы «зықәтдан» ииґаз хара ихаздыруам! Хара иахтаху, азымжь еицш зхатәы бызшәа тынч змоу апоет ипоезия, ацқьареи аґаулареи есымша иґызшьәалаша, еигәырґьалаша аґхьаџцәа агымзааит!..

Анатоли Лагәлаа

СЕРГЕИ АГЫНДИА

Ажәеинраала ғыцқәа

* * *

Шьяуардынк аѡ-мтәыжәѡак –
Изсазсо ирыхиаалоуп,
Ажәѡан ду иагәытцак,
Напсаргәытцак иантәалоуп.

Изалымтцзо уа хәыцрак –
Адгьыл акәа итагъшуеит,
Шәахәа гызмалк нхәытцак,
Аблақәа ирғашуеит.

Ицәқәырҕоит цаҕа мшынк –
Игьежьуп, ихәычзоуп,
Нас, агътақәа уаҕстцәык,
Җардоушәа илашьтуп,

Иагәылахеит гәалак –
Ашьяуардынаҕ мтәыжәѡак...

* * *

Ңынч тагалантәи ашәшьыра снытцалеит –
Ңымтроуп. Тыара Җшакггы цысуам.
Амшын цәқәырҕа амра нхәытцашәеит,
Ашәтқәаггы иахьатәиала итәыуарц рҕахзам.

Нас, ажәѡан иацралаз етәа гәнаҳак –
Слахьынтда хара иакәшоит, еилашәаны.
Уажәы, хара днаскягоуп аҗсцәаха,
Истахым иҗсы ихихыр деикәашәаны.

Сыбзиабара җымт иниасны ицахьоума? –
Сааҗын гәыраз амтәыжәѡакәа былны.
Саамта җыхәа уҗхәара нуртәахьоума,
Адунеи ду иагәытшәарцу сәатцахәы.

Аҗстазаара ахысыбжь, атәаблагә еихаха –
Ева илцәыззахьейт, лара акгы лбазом,
Са исыншуаз амза еитым кнаха,
Уаха, җы шьамхылаггы сахьязом,

Җагалантәи ашәшьыра...

* * *

Иаатыз анапы –
Адунеи анапсаргәытда,
Италашьцоу ахаҗы,
Хызак насықәтда.
Лажьынтдамѡак җшааны –
Җсыуароуп исыкәныртда,
Стоурыхмѡа тарцәны,
Сытаркит ақәыцра.
Ажәѡан сазгәышыны –
Стартаанза ахшьыра,
Амраца снаҗаҗшыны,
Сныцалоит ашәшьыра.
Аамта ршәшәаны –
Снылашәоит атынчра,
Сааҗынра кәшәаны,
Снацлоит азхыцра.

* * *

Сәахадагәамкәа адунеи ду сахызааит –
Аҗхәи атәакәеи җагалан азы еикәызааит,
Хьяак сызымташа уаа цқьақәак мѡахытлааит,
Иҗшьоу, ицқьоу стәыла еиужь рныхәааит!
Хәи, иараби сынтагылан шака схәыцзеи –
Икалашеи икамлашеи сгәи-схи изтызгеи,
Сзыблыша абзиабара усықәлан сызурхәызеи,
Уаха сатәаумбазо, цым, сааныжыны узхынхәызеи.

Икьалан имѡасуа азиас сеидру иап̄еигъшу –
Слахынѣа мѡа иап̄ылан п̄ина лак иеишу,
Шьак мѡап̄ызгеит ап̄стазаара ахата еигъшу,
Шӕара дшӕдыдшӕкылома хьызхӕала сара исеигъшу.
Сцӕырханы саатгылар, жӕѡан п̄ааимбар лашалааит –
Сасрыкӕа ажӕѡан иаф̄еип̄ааз аетцӕа харп̄халааит,
Абраскъыл иацьал – атцыс ашӕа наигзалааит,
Адгъыл кӕымпылуеит, уи агӕарата стазааит.
Иныхӕанып̄хъан иарбан шьта сызфыхӕо –
Ап̄суа хатца иг̄атхъ п̄шьа анхыхӕо,
Ианбыкӕу нырцӕи-аарцӕи ацха уа ианхырцо,
Хазшаз исатӕеишьаз ажӕоуп насып̄ла исыдыскыло.
Сыкоуп азӕы хӕа – ахӕаафы сара хымхӕак –
Сааиуеит ус – аха исатӕаз цъара нцырак,
Исаѣам акы схӕозар сухӕоит исытцак,
Ажӕѡан иагӕылзгоит хътӕы тарчеик, цырак.
Ах, шыри! Ах шыри! Анап̄шырта шака итбааузеи –
Саламзартӕ сыказар, устыхӕ, арахъ сзааугази,
Игӕастартӕ иказ, игӕастаанза шаќантӕ исхып̄раази,
Имазоуп исыгӕтыхо, исыламзартӕ уи сзахӕап̄шуази.
Ицъашӕымшьан, нас, цӕашык сыхӕтаны исдыркызар –
Аетцӕакӕа рымѣдан ахап̄шьа цкъа хыстзар,
Егъааран, егъацъара урт кылкаан сырхӕузар,
Исычхагӕышьоит зегъы – шӕарт лымкаала иштӕтахызар.
Шӕсычхагӕышьоит...

* * *

Акырцуан ибасхэарц стәхийжътеи –
Исзыгәаҕуамызт. Бхынхәы...
Атдла амахә азаза рҕабеижътеи –
Сбышьтан. Уажәааны...
Идадымацәысуан хлахынтца ршеижътеи –
Қәак хәғхәаран. Бнаҕшы...
Акәарақәа хытит быччабжь смаҳаижътеи –
Слахәуан. Мцак сзаркы...
Мәак сангылан снаҕшыр – сызрыхътшыуеи –
Стәыуазомызт. Быхъз хәаны...
Инхажьуада? Зақа тынчра еилашуазеи –
Шьтыбжьыда. Анцәамтәҕы...
Исзымдырзо быгәхьаазгоит – сыззыҕшузеи –
Хауак иналазџоит. Сыҕсы...
Шақа цуазеи сгәы ацәәкәа ажәуеишьтеи –
Сыбхаштаанза. Нана, бхатцкы!..

* * *

Бааи хлахьынтда шәкәы хаицапъхьап –
ихапъшаап адакъя ҳа ҳазну,
сеидру икоу җара ак еицхахцап,
ма, ус баша ххы хжъару?
Аамта ҳазфыхәо җәашьтдас икьатап,
апъстазаара хгәылсны хнаскъару?
маза хдунеи афы ацха хахцап,
амца зыцрахцаз хгәытәкъя ангәу?
Аха, уажәы сзызхәыцуа зынзаск даҗакуп –
сара сызатәроуп харантә ибзыпъшу,
зырәаштдас исыжәлаз ахьяакәа сыкәнуп,
амш сагәылапъшуеит быда итацәу,
Сыпъстазаара ашьтахь...

* * *

Аамта ицкьашәкъя икәнатдоит зегъы –
Ари адунеиаф уи аказхашам.
Амәа икәын тьыпъхгъы сынтәагъы,
Инеины зны атыпъ итатәашам.
Икатәкьоу шыкатәкьоу издырзом азәгъы –
Егъа уззхәыцыргъы аиаша узырбода.
Гәыҗрак җыцәаауеит, имцанарсуеит апъшаҗыы,
Зиастдас иахҗатәо апъстазаара халзгода?
Ицәкәырпозаргъы хәгәтыха... ус хнаскылап –
Хнатәпъшуа ажәәан амардуан апъеыха.
Зны афныка ханыхынхәуа етәак иаачап,
Апъстазаара ашьтахь – ашәткәа шәфыха,
Аамта хразага...

* * *

Ашәымтак назаза ахәаафы –
Беигәыҗра шсымац исымоуп,
Ихақәитү исиҗоз дцаны –
Сгәы акәиц җымцәаарц стахуп.

Саапъынра азырәаш схьыкәкәаны –
Сызхаштхьоу амшкәа инарҗабап.
Сыпъсы сзеивымго, быхтакны –
Бышәшьыра амцан снатәап.

Шәылахь зеикәуи, абаапъсы –
Шьыжык гәырҗабжык шәахап.

Анцәа иахымырхәыц сыпсы –
Сныкәгьежәан сара скәашалап.

Бгәалашәара аләа лассы –
Исфачыр, быгькәак нкапсап.
Саргы хәылпъетцәа снафәпшны –
Атцх агәеисыбжь сналазып.

Ашәымтәк ахәаафы...

* * *

Афырхатцарахь ихапъхъаз аамта ццакуеит –
Ахацәа ххы шытыхны ашта хтыцуеит,
Хаатгылар залшома – ахәаа афынза хназеит,
Хашьтахь ххьапъшаанза ханацәа хцәышлеит.
Нас, хнаскъан, тыша цдаулак хтапъшуеит –
Хзыршәозеи? Ихыркәыдаау мцәыжәоак еитцаххуеит,
Хагарак хтаан, ажәоантхы хжуеит,
Амшә атыоарафы – ашхырцәафъ тыцуеит.
Хъаа ахыкам атәылафы амра хцәызуеит –
Хадгыл иатәамбо хара хатәамбо харшахъеит.
Хапъсуара апъеыхакәа хнапсыргәытца ианхалеит,
Цъара зыхк ытцхәар, ххәыштәарахы ххынхәуеит,
Ишәартуоп хаатгылар...

* * *

Сара издыруеит... мышкызны...
Нахъхы цъанат ахәаафны –
Маалыкътас рнапкәа еибаркны,
Цъоукы еикәшәашт... хәылпъазы...
Уаанза кәрышькәак ахтынтцаны –
Лажәеикәарак сзаахәом цаны,
Избартоуп зегь лапъштцашәараны,
Зсахъа тыхуада апъсфыхы?
Шәахәак акъаад афы инкафъаны –
Угәы итәи, цъым, ссахъафыхы?
Саанхарцу сеитымкәаны, сзатцәны,
Ных, амра сацәызуеит уажәааны,
Мышкызны...

* * *

Цытбжык сәошәом, сеикәлымхаха сзырәуеит –
Сгәыгъракәа ргәыгъра, рнапкәа сдыркуеит.
Пицундатәи апъсатцлакәа лапъшыла ипъшьо,

Урт снарытцалоит быжьѡежьқәак схьыршо.
Ап̄сны, са сыблагә, сып̄сфыхра хаара –
Хазшаз исатәеишьаз сдунеи ду абаагәара.
П̄шаласк насфәсуеит сымфасырц лахьынцала,
Усоуп, санишах, ап̄стазаарафы игәап̄харала.
Аетәақәа рыччабжь сып̄сы ианыѡуа –
Ажәѡан дхықәгылоуп п̄ааимбарк сызфызтуа.
Атыс п̄шқа амахә иқәтәоу – иг̄ыраанза,
П̄стазаароуп ажәѡан инасыкны идыдаанза,
Цытбжьык...

* * *

Еитнахын амтәыжәѡақәа,
исгәытцәеѡит ашәахәа –
Изырхада ап̄сатцлақәа,
еикәагылоуп икахәхәа.
Исыхьтәуо ашықәсқәа
снапсыргәытцеиг̄ш итәцәуп,
П̄стазаарак агәысакареиг̄ш
аблақәа лашәуп.
Хыхь, ихызсало ап̄кақәа
ажәѡан рхаркны –
Ирыхәачѡит ашьхақәа
цәацәашьқәак рзаркны.
Изшәыда атәа к̄ап̄шьқәа,
цәымзатцас илашартә,
Са исзымбжьѡит аеурақәа,
сгәыхәтәы сахьзартә.
Мтәыжәѡақәак рхақәитра сфәѡит...

* * *

Ат̄зы икыдуп, акгы рызхәазом –
Ишьхнып̄сылеит, ифәахадагәоуп,
Тынчрак иагәылатәоуп, урт ччазом,
Асакара иқәхаз аеуреиг̄ш изатцәуп.
Шьта ап̄стазаара ашьтыбжь рфәтәазон –
Рсахьа нхеит – иахьыкоу хароуп,
Адгьыл ианызаахьѡит, акгы рызбом,
Амра ачарагы ргәаларшәара п̄хызуп.
Усоуп нанагза лап̄штцашәарақәак хазхазом –
Шьантцакьынцә хахәқәак рыхчнуп,
Адунеи еикәшара иагәылсуеит, ихынхәзом,
Назаза хфымтра агәашә илагылоуп,
Ифәахадагәоу рсахьақәа...

Атынчразы тынчрак сахэазом –
ицоит амшқәа еишыклассы,
ус аамта баша саабзом –
сышыхақәа ирхырқьагы асы.

Снысымға амѡахэастақәа еималазом –
ацэхэыра иахызгахьеит сҕамчы,
адунеи акаршәра сара сзалазом –
исшәыстаанза тагалан агштәы.

Ишәтхьоу ашәтқәа сыгәхьяаргазом –
тагаланза икадыршәхьеит ркасы,
бжыыхааки быччабжьи бахьыкоу сархэазом –
сдырцәарц шҕастахыз лассы.

Шьауардынтас амрагы хәытшәазом –
быгәхьяагара ықәтәоуп сшьамхы,
аагын аблақәа етәатцас икыдшәазом –
атцх еикәа иалахысуеит сыбжьи...

ИБЫХЬЗУЗЕИ МШӘАН...

К.Г.

Быбла гызмалқәа игыичны исызгом –
Бзызбеи? Бабастахыз адунеи сазкзом.
Ибыхзызаауа мазакгы сгәатцан итәахыз,
Схьаа гәәтеиуа Бзыпз азиас ихыз.

Сытрысны саатгылеит – ибызфыстуеит тцхагәазы –
Тынч бара бмыцәарц ибахаанза сыбжьи.
Истахым, истахгәышьам ус баша снаскьар,
Сыпзсы еивызгон – наҕ инцәытцазон бааччар.

Уи саамта аҕыхәа – снаѡс ипјеипјеиуеит –
Уажәраанза бабакоу?.. гәыграк гәәтеиуеит.
Бсызхымгартә сқәыпзсычхауа тынчрак сагәытцаршәуп,
Амзаға сгәеисран пҕенцьырк стасоуп.

Зны бааигәоуп – нас, шаҕа бхароузеи –
Аагынрак сатцашыцуа – тагалан сызгәхьяаугозеи?
Ажәѡан ажәтцарақәа иахьалачырчыруа слахәуеит,
Бааныжыны снаскьацыпзхьза сгәы тыпзсауеит.

Уажәраанза бабаказ?!
Ибыхьзузеи мшәан – Камоу?..

ГЭНАХАЛА ИХАЦЭДЫРЗЫЗ АУАА АБАКА РЫЗЗЫРГЫЛАЗ...

Ажурнал «Алашара» аредактор хада Анатоли Лагэлааи ажурналист, апоет, апрофессор Екатерина Бебиацхаи реиџцаажэара.

Ааигэаза, Аңсны агэаџы, хажэлар рдоухатэ культура ахэыштэарақэа иреиџзоу ируаку Самсон Чанба ихъз зху хаңсуа театр аҕны имџаңысит ажурналист, апрофессор Екатерина Бебиацха арепрессия ашықасқэа ирызку лышэкэкэа џба «Харада ахара здыз» («Без вины виноватые», «Ихэыйаџахыз аҕынтэ - назаза имџсуахь риагара» («Из забвения – в бессмертие») рзыргара. Атеатр акэапеишэа итэын, асџэкэа шэкэык атҕыйра еигэыргыан арахь имџахыйуа, саргыы шытэ схэычым, исымбацт!.. Сара сыз-хаану, абрака имџаңысхьоухашэкэыџџэа риубилеиқэа -Алықса Лашэриа, Алықса Гогэуа, Мушьни Лашэриа, Платон Бебиа, Денис Чачхалиа, Гунда Сақаниацха абас азал тэны ибзиазан имџаңысит, аха уртҕ иубилеиқэан, гэыргэаратэ еиңыларакэан!.. Ари ахтыс зынза даеакуп, ара 37–40 шықэ-сазтэи хажэлар ирхыргаз атрагедиа иазку ашэкэы азыргара акэын... Ара, убри имџазо ахэра, убри агэырџа, уижьтэи абри акара шықэса шыџхьоугыы, згэаџы иџэахны измоу ракэын иааиуаз... Иахьа, сара слыџцаажэарц сызбе-ит, абриабжыарак (џынџажэа шықэса йуеит ашэкэы аџра даџуижьтэи!), убри ашыра зегыы иалагылоу, убартҕ ашықасқэа ирыцу агэаџаџафра гэгэаза иацэымшэакэа ирзыхынхэыз, изхьаз, ахэа зкэырҕсахьаз, иржхьаз акырза тҕоурых хэазыртыз, имшэазо агэы зызтҕоу, имааңсазо ашьямхы зџоу – Екатерина Бебиацха!.. Аиаша шэасхэап, абри акара тҕоурых «азыртыз», рыңсы рхазџаз автор лыџцаажэарагыы ус имариамызт, избанзар, лара уи зегыы џыц даалҕын, лыңсы лгари, хауа цкыак лбаалдарц, дызлатэаз архив лхы анааллырхэхэа (кыраамтҕа аздаңан иказ, еизган имаз иңсың изымхо даналаго азмыжь ихы шалирхэхэа еиңш!), сара уи атҕоурых ахь деитҕасы-рхынхэуеит!.. Аха икауџари, знык ари аџыза «ахэра» аазыртыз, ахэырбгыыц ақэџашьягыы дақэшэоит...

– Екатерина, ханџцаажэара иаразнак саңыџлан исхэоит, бара гэы-рџалеи шыаартэыралей итэу 37–40-тэи Ашықэс Еикэатэақэа ртҕоу-рых багэылазгалаз, ббаџхатэрей, быгэагэрей, бычхэрей шракэу... Арт ахтҕа бымамызтҕыы, мџабжарагыы бызнейзомызт, бнапқэа бываханы баанхон... Аха, Анцэа икынтэ, уахь уаанзатэи бжурналистикатэ усура «базрыжэхьан», «бееикэыршэан» баңылеит ари аџыза ауспшья... џ-аби-царак џеиет, ирызхэит, атаацэарақэа ирылалейт, бара уртҕ рабдуцэей рандуцэей рытрагедиа багэыланатцы... Хаңхьяџ изы даара акраанагоит даеазнык ибгэалабыршэар абри ашэкэы аџра бшалагаз, издыруейт, ари сызтэара амца зыцроу аңырҕейцш, еиҕах амца шыбнаркуа...

Е. Бебиа: 1980 шықэсазы акэын. Сара усқан ахэбатэи акурс аҕны атцара стҕон, аҕхынтэи апрактика сахысуан Аңсуа телехэаҕшрей арадиои ркны. Ёнак дсыҕхьейт усқан ахэынтқарратэ телерадио еихабыс иказ Шамил

БЕБИЯ ЕКАТЕРИНА ГЕОРГИЕВНА – член союзов писателей и журналистов Республики Абхазия, профессор Абхазского государственного университета.

Родилась 20 ноября 1958 года в селе Купа Очамчирского района. Окончила факультет журналистики и аспирантуру в Томском государственном университете. В 1989 году защита кандидатской диссертации по теме «Периодическая печать Абхазии (1904–1917 гг.)». С 1981 по 2018 год работала в Гостелерадиокомпании Абхазии редактором и ведущей тематических передач. Е. Г. Бебия является создателем кафедры журналистики филологического факультета Абхазского государственного университета, где она преподаёт с 1981 года по сей день.

С 70-х годов Екатерина Бебия принимала активное участие в национально-освободительном движении абхазского народа против грузинских националистов, от имени молодежи Абхазии неоднократно выступала на народных собраниях Абхазии. В годы Отечественной войны народа Абхазии (1992–1993 гг.) Е. Бебия была военкором Министерства обороны РА и редактором Абхазского радио. Еще во время боевых действий за передачи о героях войны и за большую работу по сбору сведений о защитниках Абхазии она стала победителем конкурса «Защитились войны», организованного Ассоциацией интеллигенции Абхазии. После войны Е. Г. Бебия стала лауреатом премии Союза журналистов РА «За мужество и профессионализм в период войны 1992–1993 гг.».

В 2001 году Екатерина Бебия защитила докторскую диссертацию в Кубанском государственном университете по теме «Абхазское радио и телевидение в историко-культурном контексте (1932–1993 гг.)». С 2010 по 2015 г. Екатерина Георгиевна являлась профессором Кубанского государственного университета и читала курс лекций по журналистике, вошла в диссертационный совет КубГУ.

В архиве Гостелерадиокомпания РА журналист Е. Г. Бебия оставлено более 2000 фондовых телепередач и более 700 радиопередач, среди них десятки документальных фильмов, посвященных Отечественной войне народа Абхазии, лучшие произведения научной и творческой интеллигенции Абхазии. Екатерина Георгиевна является автором 49 публицистических, художественных и научных книг, среди них и учебники для студентов.

Екатерина Георгиевна Бебия награждена:

За участие в Отечественной войне народа Абхазии (1992–1993 гг.) **медалью «За Отвагу»** (1995 г.), за большой вклад в становление и развитие теле- и радиожурналистики Абхазии – **орденом «Абха-Ашха»** третьей степени (2008 г.), за вклад в развитие национальной журналистики удостоена почетного звания **«Заслуженный журналист Республики Абхазия»** (2015 г.). В 2017 г. ей было присвоено почетное звание **«Заслуженный работник высшей школы РА»**.

Е. БЕБИЯ • БЕЗ ВИНЫ ВИНОВАТЫЕ

Хәсин-иҗа Плиа. Сгәы нтыпсааит «хаихабы битәхуп» хәа ансархәа. Сара макъана җышәак змам астудент җара гхак җастаз җышә сеипҗххәыцаа-уа ишә снасны иуада сныфналеит. Есымша еипҗш дычча-ччо днасхатҗ-гылеит Шамил Хәсин-иҗа. Сара макъана аштат сахыпҗхәазалан, аусура сшаламгацызгы, уии сареи ибзиан хәибадыруан. Даара дхәзфлымхан хара – Гарри Дбар, Зураб Аргәын, сара – Аҗсуа телехәаҗшра анаадырты ажурналисттә кадр аҗамзаара иахҗаны, уаанза атцара аххәхҗоз Аҗәатәи арҗафратә инстиут аҗынтә Қарттәи ахәынҗқарратә университет ажурналистика афакультет ахь ииаргаз харт астудентцәа. Хҗара халган ханбаа-уеи хәа дахыпҗшын, акыр даххыццакуан, даҗхәххызаауан, изныкымкәа хҗаратцашәа агәатаразгы Қарт дхәшҗталан днеиххан, харгы Аҗсныҗа хәацыпҗхәаза иара иҗны хамнеикәа хҗазомызт.

Шамил дычча-ччо аҗсшәа анихәа сыҗсы ааталеит, гха хәа акгы җа-сымҗазаап хәа сыгәгы аатынчхеит.

– Абри д-Амҗаруп, Семион ихызуп, Калдахәаратәуп, – хәа неихәеит Шамил Хәсин-иҗа, сыпрактикатә усқәа шҗо данрызҗаа ашҗтахь. – Уатәы Калдахәара бҗоит, абри ауафы иашыҗәеи иареи ирзыруз аҗоурых тыбҗаа-уеит. 1937 шықәсазы Амҗараа 12-ык уахык ала рыфны идәылыргеит, иршҗит, иқәыргеит. Урт рҗынтә ихынхәыз абри затәык иоуп, ибаихәаша раҗәоуп, насгы урт ашықәсқәа ирхаану аихабаҗәагы брыҗәәжәап, ргәалашәарақәа аныбҗап, ари аҗоурых ныжытәуп, ари хәжәлар ирхыргаз атрагедиа ду ауп... – дсаҗәәжәон Шамил Хәсин-иҗа. Макъана атцара иалымгаҗ, апрактика иахысуа ас еипҗш ихатәроу атема хәихабы иахысидиҗаз җәасшҗеит, аха ганкахәла саҗеигәыргҗеит дахысықәгәыгуаз азы.

Згәы иаанагодаз усқан мышктәи акомандировка хәа амфә сызқәитҗаз уи ашҗтахь 40 шықәса уи санызаауеит хәа. Ааи, убас иҗалеит. Амҗараа рҗоурых гәыҗшәага убри аҗынза сеилнашәаит, урт реипҗш ари атрагедиа зхызгаз зегы рызбахә тысҗаарҗ сҗаххеит. Шамил Хәсин-иҗа азныказы мап сәиикит, сҗара салган санааи ари атема иацысҗарҗ анысызба. «Бара бқәыпҗшуп, ари агәаҗра бааҗсы бгәы иазышҗтнамхыр җалоит», – ихәеит сгәабзиара деиҗахауа, аха сыҗҗааратә план анизейҗасхәа, дхәааххәа-чазаргы, дақәшахәҗхеит.

Аибашәра җалаанза 12 шықәса инеипҗынкылан арепрессиа ашықәсқәа җҗаауа, хәҗсуа қыҗқәа срепортиор кны сырҗаауан, агәалашәарақәа анысҗон, архивқәа рҗны аус зуан, ирзыз, ишыз рдокументқәа напыла ихызфылаауан. Есшәахәа ашыҗь Аҗсуа радио аефир ала иҗон инейҗыху арадиодырҗатара, «Харада ахара зду» хәа хызыс измаз. Урт арадиодырҗатарақәа раҗыракгы еикәхеит. Урт пҗхәакуп, Аҗсуа радио афонд аҗны еипҗш, сара схатәы архив аҗынгы.

Ари атрагедиаҗәа җоурых сзейҗазхәоз шамахамзар зегы пҗсхҗеит, аха инхеит ахы иафызозу, атҗабырг хәҗа зхәо ргәалашәарақәа. Иара убас инхеит архивтә нҗамҗқәа. Урт зегы рхылҗеиара иафуп ашәҗәқәа. Хәжәлар ргәынқбҗы зныфәа шәҗәқәоуп арт. Ауафыҗәыфәа игәы иазышҗтымхыша аҗоурых ргәылоуп. Аәажәатәи ашәышықәса 30–40-тәи ашықәсқәа рзы

Бериеи, Сталини, урт рымтакыақяащәеи ргыгшәыгра хәаа амамызт. Абраҭ ашәкәкәа рґы зызбахә хәоу ауаа харада ахара рыдҭаны рыпҭстазаара здыркыаґуаз – излаз аилазаараґы иахьрейґыыз, аҭсуа идунеи аҭшзахара, аихахара иахьашьҭаз азы акәын. Аҭсуаа шыаҭанкыла ҳақәхра иашьҭаз роуп, ари аполитика бааҭс зхы иархәан, ирейґыыз ҳҭеира рҭархара иаґыыз. Макьаназы 8 қыҭак рҭоурых нагзаны изну роуп дара. Игәыҭшыаагоу аҭоурыхкәа шәархәоит арт ашәкәкәа! Аха, еґа ус иҕазарґы, арт иргәылыґеуеит аҭсуаа хдоухамч аґәґәара, ахыламырҕәра, ачхара ду, хара аҭшра. Ара иаагоу ауаатәыґса рҭоурыхкәа ихархәоит ацәґа зыршо ацәґа дшақәшәо, абзиа ҕазҭо бзиаран ишипҭыло, еґа шықәса царґы, харада ахара здырҭо мышкызны ишыриашахо, ирзымхәаз рґахәы шынагзахо, зыпҭсадґыили зыуаажәлари рзы иҕоу рыхьз рыжәлар рахь ишырхынхәхо, ирхылҭыз, нас урт ирхылҭыз рґәы аладуны, рыхьз назазатәны аҭоурых ишанхало, урт рыхьзкәа абиҭарақәа еимырдап.

Актәи ашәкәы «Без вины виноватые» (Краснодар, 2021, 424 с.) рызкуп харада ахара здырҭаз Лхаа. Урт 187-ґык ыҕоуп. Лхаа идырзыз ирызкыз ашәкәы анызыґуаз иациит жәеинраалакґы. Уи абас иҕоуп.

Хҭоурых мшын аизыркәкәартә, аҭсуа игәыцә,
Аҭсуа иашҭа, аҭсуа игәара ашыаґәыҭ.
Лыхны ақыҭа ҳаибаркыра, ҳуаз ахьиз,
Абиҭара ажәа зрыжәны идзыркыз!

Жәынґы-ґанґы хҭоурых хәартә, аҭсуа иҭыпҭ,
ҭауад тәартан, жәлар еизартан ҳбираҕ шыҭых.
Зынґы араҕа ашыа ақәкьасо ҳадґыл шәын,
Даґәазныхґы уаґ дахымкәа иҭацәын.

Лыхны ақыҭа ацәа иҭазызон, амца акын,
Уҭеицәа ссиркәа амца иалакны иблын.
Лыхны ақыҭа зегь раастә уршыаеит,
Рыг-рґамхәо шәґыла уҭеицәа ара идырхит.

Шаҕа иҭбааны, шаҕа иссирны иазхарыз,
Шаҕа абиҭара еиҭагылан иҕаларыз?
Ах, иараби, избан ҳадґыл ҳзахдырҕьо,
Шьацқьала есымша аґыхра захлахьынҭоу?

Лыхны ақыҭа – аҭсуа игәеисыбжь, аҭсуа игәы,
Аҭсны иаґәҭылсоу, иаґамҭәыжәґоу, иахьҭоу хаҭсы.
Лыхны ақыҭа, амра ацыпҭхь ухаҭха!
Уара – Аҭсны ҭшза ахьтәы гәашә ацаҭха!

— Аәбатәи ашәкәәфәи ихәоуп быжь-қытак ртоурых: Дәрыпшь, Кәланы-рхәә, Ачандара, Тамшь, Кәтол, Ыгыарда, Ыаада... Арт ақытақәә уи амкәыл баапс иалсны еиҗәҗеит, аха ускан ирцәызыз иреиғыз аз рҗеира макья-нагы харҗәәашья рымазам... Уи ашьтахь иизгы акыраамҗа идырзыз рабацәә рызбахә ахәара азин рымазамызт, рыхьзҗәкьяқәә аҗәҗеипш рыхәда икылахон... Бара бышәкәәфәи ибхәоит абри аҗыза ахшыҗәҗәк, «Идырзыз азәи сихҗәәжәаны саналғалак, сгәи иснаҗоит уи җыц иҗсы җалазшәә, иҗаацәә дырзыхынхәызшәә...». Ашәкәи азыргараз атеатр аҗы итәаз азәырҗы рҗынхацәә убри ауха убас рыҗскәә «җабҗазшәә» збеит сара!..

Е. Бебиа: Иџабуп, Анатоли, ас ахьухџо! Иџабыргны, имаџымкџа ауаа исархџон, исархџоит иахьагы «хгџы иалаз ижьакџаз аџџымыџ алыбхит» хџа. Убас еипџш зхџо ашџџџџџа соуит Аџџсны ахы-аџыхџа азџырџы ркынџџ, аха зегь раастџ сгџалашџараџы иаанхаз шџџџџџоуп: Раиса Камлиа (Дџрыпџшь), Нора Наџџапџиа (Афон), Жанна Копашевизе (Гудоутџ), Гџыгџыџа Ыьыкырба (Гџдоутџ), Ыьума Габуниа (Жџандџрыпџшь), Рамфелла Чамагџауа (Дџрыпџшь), Асида Ыџчлиа (Баслахџ), Роза Чамагџауа (Аџџа), Гули Кыџчба (Аџџа), Дона Малиа (Пиџунда) ухџа убас ираџџаџзаны. Аха абарт ашџџџџџа ркынџџ сгџатџанџа инеиз иреихџауп Аџџатџи аџџьбатџи ашџол аџбатџи аџласс аџџџы Соџиа Аџџџба илџыз. Ахџыџы лгџы аџынџџ имаауазџгџы илзыџџомызџ, ахџыџы аџхырџџаџџара лылазам. Уи лара лыпџсы иахылџыз аџџџџџоуп. Убас ираџџаџны аџџарауаагы рыбџьы аџџдыргџит. Даара акырџа аџџанаџеит аџуорыхџџџџџ ду, апрофессор Станислав Лакџба иџџџџџџџџ: «Самая важная – документальная часть, воспоминания людей, многих из которых уже нет в живых. Очень ценно, что профессор Е. Г. Бебиа в своё время зафиксировала их устные рассказы, собрала редкие фотодокументы. Я вижу, какой огромный народный материал собран здесь, много нового из уст очевидцев, это очень важно. Можно сказать: она спасла их для истории и памяти народной».

Афилологиатэ тцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Леонид Саманба иџеит: «Аиаша ххәароуми, Екатерина Бебиа – дфырпхәысуп, ахатца илымшаз лыллыршеит... Уи лҕапхҕа сыхрхәит, аҕсуаа хтоурых аҕәйтәк гәылыршәаны иахҕаалырпхыз азы!..»

«Екатериана Ѓаргы-ипҗа Бебиа баџхатәра ҳаракыла илылшеит ды-
зхаанымыз аамта еикәтцәа ахаҗра ааргҗшра, жәларык рлахынтадара
ацәыргара» хәа лыџуеит апоет Заира Тҗаитыкәпҗа.

«Екатерина абыскак бахзааигəууп, аха бѡызцəа бара ишбыхəтəтəѡьюу бахзеилымкаац. Бара ибымоу аматериал аѡурых азы хəы амазам. Аамтə цацпхəза еихə-еихə акапан шьтѣтуеит. Аума былшоит, аиаша басхəап. Даара ибѣысшьоит, сыхəтəахьала. Ари ашəѡы ѡурыхтə нѣамѡууп, аѣхьара саѣуп. Аха ус ирласны сзаѣхьазом, избанзар сгəы иазышьтəнаху-ам урт зызбахə бхəо ауаа рѡурых хьантəкəа. Сзыѣхьахьоу – гəытшьаа-гоуп, иагьѣабыргуп, иагьхəкүп...» – абас иѡеит атцарауаѡ Валери Бигəаа.

«...Ахақ ашәара иазку шәкәкәоуп. Ауаа рацәа рабшәтра атоурых ахь изырыхнхәуа, ацәгәа кәзцо инапы җазхәо, ацәгәа измырҗатцо, ауафәтәыф-са ррыцҗеибашьарахь, реибашатарахь, реихзызаарахь изырыхнхәуа шәкәуп, аҗтамтоуп, тцаамтоуп. Авторгы лхаҗсахьа гәылтәааны, лыжәлар рахь лыгәбылра шдуу, лмилаҗ ахатарнакцәа ррыцхара рыцеифшара шылхыкәку аанарҗшуеит. Ари аҗтамта зыҗсы тоу бакак иафызәхеит харада ахара здыз ауаа рзы...» хәа ифәеит Аҗснытәи ахәынҗқарратә университет апрофессор, атоурыхтцааф, алитератор Алықьса Папаскьыр.

Иҗабыргны, арҗ ашәкәкәа ртыҗра ажәлар еигәырҗеит, иҗасшьаратәи ирыдыркылеит. Сазыҗшзамызт ас еигш абзарзы, сыгәгы иаанагазомызт ахатҗылара ду аиуеит хәа.

— Уажәы сыззаатҗылоу ахшыфҗак исгәаланаршәеит даҗеа хтыс ссирк!.. Бара бышәкәаҗы ибхәоит, сгәыдыркылон, снапкәа рыгәзуан зтоурых зфыз рҗаацәа, рматацәа хәа. Ииашатәкьан, закәытә мчузеи иамоу аҗа-зара, ажәа, еихаракгы, уи ахаан иухамыштәуа хтыск ианадхәалоу!..

Адунеиәҗ даара ибзиан еиҗырдыруаз аурыс шәкәыфәы ду Константин Паустовски 82 шыкәса дырҗагылан, ахәышәтәырҗәҗ дышҗтан. Ари кәлеит 1964 шыкәса рзы. Дахьышҗтаз апалатаҗ инеит Асовет Еидгыла аиҳабыра ркынтәи шьоуку, уеизгы-уеизгы угылан уҳаццароуп, Голливуд аетцәа, адунеи зегьы иадыруа актрисса Марлен Дитрих Москва алитераторцәа Рыфны аҗны дыкәгылоит, улымбар ада җсыхәа лымам, рхәеит. Иҗаиҗа-гәышьоз абырг, ииҗыцәыцәгәазгы, аарла дҗагылан, дрыццеит.

Акәапеишәа иҗәыз азал асценаҗ ашәкәыфәы иҗагылан данхаргала, уи инеира иазыҗшыз, адунеи зегьы зҗыҗсаауаз актриса дузза дшьямх-нышгыланы инапы дагәзит!

Иҗьоушьаша, лара аҳаирплан данналбаатәкьа илҗылаз лазҗааит, иахьяабҗаху баҗгоит, Кремльтәи Ахан аума, Атеатр Ду аума, Амавзолеи аума хәа! Лара иаразнак аҗак кәлҗеит: — Сара истахуп, ажәабжь ссир «Телеграмма» зфыз ашәкәыфәы иҗылара хәа.

Абас ала, лгәы иҗалкыз налыгзеит адунеи иадыруаз актриса дузза! Убри афызә амч амоуп ажәа!

Е. Бебиа: Иҗабыргуп, ажәа амч дууп! Ианҗоу, насгы аҗабырг хәҗа иахылҗеиәаз ажәа бакак иафызоуп. Ахақ зцу шәкәкәоуп арҗ, убри аҗынтә амҗәыжәоақәа рызҗаша ауаагы анцәа иҗәыригеит. Лхаа ирызку актәи ашәкәы аҗыҗра алзыршаз роуп: Аҗсуа-абаза жәларбжьаратәи аконгресс ахада Мусса Екзекови, еиҗырдыруа ауаажәларратә усзуф Константин Озган иҗхәцәа Кристинеи, Евеи, Виоллеи, Вероникеи Озганаа. Быжь-қыҗак еидызкыло ашәкәы «Из забвения – в бессмертие» аҗыҗра рыбзоуроуп Аҗсны Ахада Аслан Бжьаниа, Аҗсны аҗыза-министр Александр Анкәаб, афинансқәа рминистр Владимир Делба, ахәынҗқарратә шәкәҗыҗырта анапхгафы Даур Наҗкьебиа, иара убас зхатәи кәрышь ала аҗхыраара сызҗаз Кәланыхәаа: Руслан Гәыблиа, Алик Осиа, Аида Тҗаҗшь, Кәтолаа

рфынтэ Аслан Басариа, сашыа гэакыа Леонид Бебиа, иара убас схатагыи схарць нацтаны. Ашэкэкэа рыѡбагыи литературатэ редакторс дрымоуп Иулиа Соловиова, ашэкэкэа рыѡбагыи еикэзыршэаз лоуп атехникатэ редактор, даара зыбаба аду, забду ддырзыз Наира Гэынпъха, ацэа асахыа тхит забду ддырзыз Батал Ыоупа. Кытацыпъхыаза ирыцуп дара рхатэи апъхыажэакэа. Урт иравторцэоуп: Дэрыпъшыаа ирызку апъхыажэа авторцэа рацэаѡуп – ақыта ахада Беслан Тэанба дналацан фѡык Дэрыпъшыаа; Ацан-дараа рапъхыажэа рѡит Виталии Рамфеллеи Чамагэуаа; Кэланырхэаа – Даур Ақаѡба; Тамшыаа – Владимир Зантэриа, Саида Кэарциа; Кэтол – Геннади Цулаиа; Гэадаа – Надежда Ашэба; Ыгыардаа – Мадина Амцба. Аѡбатэи ашэкэи ихадаратэу апъхыажэа автор лоуп Милана Бжыаниапъха.

– Урт Ашыкэс Еикэатцэакэа зегьратцкыс излаѡаастаз, узеибашыуаз, иуабашыуаз, иухараз акгыи уздырзомыст. Уааргэампхар, хѡык рнапы нацѡны ашэкэи наларцар, акгыи ухаразамзаргыи, удырзуан!.. Уимоу, бышэкэаѡы цыара ибхэоит ухэи-ужыи еилазыргыло хтыск. Нестор Лакоба иуацэеи итахцэеи зегыи андырз, иѡны азэызатцэыкгыи дахымкэа зегыи аныкэырга, амла инцэаны ауура иаѡыз рла рыцхашыан ргэыла ахэи ааган иахыаѡеитаз, азэи ацэгыа ихэан, жэлэр рага, атроцкист ила акраѡеитдон хэа ддырзит!.. Ари аѡыза, цсраенынза уаѡы ихамыштуа шака хтыс аныбцазеи? Урт рахытэ, еиха уаѡы игэи ѡызкаауа даѡа цоу-рыхкгыи бгэалабыршэар стахуп, избанзар, уатцэи игыло хѡэр есымша иргэалахаршэалароуп дара иахыатэи аамта рзаагаразы, рмилат рмырзразы, урт ашыкэскэа ирылазыз ирхыргаз...

Е. Бебиа: Ицабыргны, уаѡы ихаѡы заагара уадаѡу игэитшыаагоу ахтыскэа ргэылоуп арт ашэкэкэа. Лхаа ирызку аума, быжы-кытэк еиды-зкыло аума, рдакыакэа рѡы зызбахэ хэоу иреигыаз хцеицэа ракэын. Урт рагырак царауаан, Асовет мчра аагаѡцэан, инхацэа нагакэан, зын-хара-зынтцыра бзиааз, зыжэлэр рѡы зажэа нагаз ракэын.

Исгэаласыршэаша ахтыскэа рацэоуп, аха ахааназ исхамыштуа исзын-хаз хтыск ыѡоуп. Уи идхэалоуп Артиом Еслам-ипъа Аншба (Лыхны). Жэлэр рага хэа иддырзыз Артиом дахыжыз еилкааны, иашыцэа ибаѡ гычыны иаа-ганы, уахынла, мазала Лыхны анышэ иамардон. Ускан ихэыцкэаз ипъха Еммеи ипъа Артури раб анышэ дахыамардоз анеира азин рырымтазеит, рылабжыш иахэаѡеуа апъенцыыр иадгылан рнышэынтракэа ахыыказ рыѡны ашытахыка ипъшуан. Адырѡаѡы раб инышэынтра лабжышк ыкэыртэарц ианнеи, дахыжыз рзымпъшааит. Аихабацэа ианрызцаа ркыышэ рнапы ад-кылан иддырбон, «ѡышэымтын» хэа аанаго. Уинахыс акыршыкэса Еммеи Артури раб ара анышэ дамардо, дамарымдо еилкаамкэа иаанхон. Ашытахы арепрессиа зызуз рыриашаракэа ианрылага, Еммеи Артури еилыркааит акыршыкэскэа рапъхыа мазала раб ибаѡ иааргаз иан лгэи ишыкэыргыз, анышэынтра ѡыц шыпъкоу азэгыи имбарц азы. Убас Артиом ибаѡ акыр-шыкэса иан лгэи икэжын... Нас еитаган, анышэ ѡыц пъканы ибаѡ ржит... Абри ахтыс инартбаан атарауаѡ Емма Артиом-ипъха иансзеиталхэа

ашьтахь мчыбжьык сахычмазафхан сыштан... (Ари ажэабжь неитцыхны иануп «Без вины виноватые», Краснодар, 2021: 94–99).

Исхамыштуа хтысуп, акыршықәса зтоурых агъшаара сашьтаз, харада идырзыз ауафы сара сахыз саб игэарата иара ишитэыз анеилыскааз амш. Уи ахтыс иазку инеитцыху аочерк ануп «Из забвения – в бессмертие», Краснодар, 2022: 401–405).

Игэытшыаагоу хтысуп итаркыз Мариа Ақәсба цэгъамыцэгъала деибганы даныхынхә, Ақәа лыфныка дшынармышьтыз атәы. Лареи лашьа Ирадион Ақәсбеи антарк, иаразнак рыфны ақыртцәа ирыртеит. Мариа даныхынхә, лыфныка данынармышьт, дыхәхәо-дыхәхәо, амитә калцо, лгәашә агъхьа аешьра далагеит. Данрызнымкыла, агәылацәа ахәара картцеит лыфны аподвал (афнатцака) агъхьара азин лыртарц. Лыфны зыртахьаз ақыртцәа изланхоз ирцәыпъхашьашә «фымшка быпъхьа» хәа Мариа лподвал дыфнарцеит. Уака ухы ларкәны ада узныкәазомызт. Абас ишыказгы, Мариа Ақәсба акыршықәса лподвал хьшәашәафы дынхон, лханы ақыртцәа рышьтыбжь ллымха цнахуа... (Ари ажэабжь неитцыхны иануп «Без вины виноватые», Краснодар, 2021: 86–88). Абри ахтыс сзеитархәеижьтеи есымша сгәы алабжыш тапъсоит, Мариа дахьынхоз абракәзар калап хәа сгәы иззаанаго, иахьа сара аофис ахьсымоу азааигәара (Ақәа, амфакәа Атынчра апроспекти Цочуеи ахьеихагалу) игылоу афны санафсуа. Ус шака рыцхара?

Арт ашәкәкәа иргәылоуп 20–30 шықәса Сибратәи алагеркәа зыхганы ихынхәыз, сара зыфцәажәара сахьаз ауаа ргәалашәарақәа. Убарт рхыпъхьазарафы икоуп игэытшыаагоу ажэабжькәа сзеитазхәаз: Владимир Цейба, Давид Цейба (Бебиа Е. Г. «Без вины виноватые», Краснодар, 2021: 324–338), Шьалуа Цәыцъба (Бебиа Е. Г. «Из забвения – в бессмертие», Краснодар, 2022: 354–365).

Сгәы атцанза исзырхьыз хтысуп Арушьан Касланзиа итоурых (Бебиа Е. Г. «Из забвения – в бессмертие», Краснодар, 2022: 431–439). Ари аочерк сыфунатцы сылабжыш сызнымкыло стәыуон, сымтәыуар, сгәы еикәжәаны сыпъсуан. Ашьтахь, издыруада схьаа сзырпъсасиуазар хәа ипъхьазаны слызцеит, Арушьан ипъа еицырдыруа атцарауф Владимир Касланзиа (ускан иара идунеи ипъсаххьан) ипъхьыс Цюльетта Къецба-Касланзиа. Арт атаацәара ирхыргаз арыцхарақәа шеибхәхәоз акарахәа иаахаршеит. Уанзагы акыр исзааигәаз Цюльеттеи сареи уи атцх инаркны еихәшьцәатцас хәибапъхьазо халагеит. Лабхәа итоурых зхәоз ашәкәы антытц рапъхьа зышәтқәеи зхәмтәқәеи зманы сыфны инеизгы лара лоуп. Сышәкәы аартуа лылапъш анахылгоз лтагылазаашьа зеипъшраз сыпъсы танатцы исхаштуам...

Ашәкәы атытцра сара автор сеипъш иазыпъшыз, «хәшәкәы анбатыцуеи?» хәа исызтаауаз рхыпъхьазара хәашьа амазам. Урт рапъхьа исыргылоит Кама Гогиа, Милана Бжьаниа, Даур Ақәбба, Наира Гәынба ухәа убас ирацәафны.

Харада ахара зду рыхьзкәа назазастәуа афбатәи ашәкәы акьыпъхь ахь ианназга иит абас еипъш иказ ажәеинраала. Абар иаргы:

Быжь-қытак ртеицәа шәкәык итагзоуп,
Шәкәык еиднакылаз быжь-ныхак.
Ах, урт рымға акырза ихъантоуп,
Ауаз ажәа ацуп иагәйтцак.

Атоурых мца ашьта арака ишьтацоуп,
Шакафы рынасыпъ шыаеузеи?!
Апъстазаара арахәыцқәа арака ипъытәтәоуп,
Шакафы харада ишьузеи?!

Ех, ираби, ирхаразеи, хажәлар ныртәоуп,
Иреигъыз иреигъзақәаз ракәын.
Акызатәык, рыхъзқәа абрака еикәырхоуп,
Абипъара еимырдар – ихәқын!

Ишаххәахьоу еипъш, афбатәи ашәкәы зызку роуп Гәдоутә араион ақытақәа Дәрыпъшь, Кәланырхәа, Ачандара; Очамчыра араион ақытақәа Тамшь, Кәтол, Цыгъарда, Гәада иалган идырзыз, иршьыз, ихыртцаз. Арт абыжьқытак ркынтәи арепрессиа зызуз рхыпъхьазара назоит 194-шык. Иааизакны арт ашәкәык ркны ирзаатгылоуп харада ахара зыдтаз 381-шык рыпъстазаарақәа. Урт ркынтә изыхнымхәзеит 274-шык.

Арт ахафсахьақәа рыциит сара сыстудентцәа-ажурналистцәа, избанзар уаха зызбахә ақьаад ахь зыхъз иназгоз ртоурых адырғаены алекцияфы ирзеитасхәон... Убас мац-мац урт афар рфапъхьа рыпъсы талон аамта итәахны иамаз ахафсахьақәа. Итцабыргны, арт ашәкәқәа ркны ицәыр-гоу ахафсахьақәа рыцзаауеит ҫыц игыло абипъарақәа. Ускан 40 шықәса рапъхьа ари аполитикатә репрессиа атема напы анасыркуазгьы исыдгьлан сыстудентцәа, архив акны напыла исыцхыршылауан адокументқәа. Иахьагьы афар исыртоит адоухамч ари ауспъшьа анагзарафы. Зегьы ирыцкны арт ари атема рыдыркылоит рхы-ргәафы инаганы. Еитцахаазо астудентцәа акырза исзааигәоуп, сааигәа икоуп, сус сгәы азтарцоит, исҫы-рцаауеит, иагъеитархәоит сара есымша исхәо ажәақәа: «Иантоу ыззом, зыпъсы тоу бакоуп».

– Ашықәс Еикәатәақәа раан хажәлар ирхыргаз аиашатәкьа бара документла ишьтыхны хәпхьа икәыбтеит. Хара хтоурых афы урт ашықәсқәа ирылацәажәахьеит, аха абастәкьа инартбааны хәыц-хәыц макьана азәгьы хнапы иааганы иаимыркыцт. Ус анакәха, абри ашәкәы ашьтра инықәланы, асценариа бзиа алхны, иштәзами адрама атеатр азы, итыхтәзами ателефильм, егьа агаргьы?.. Хара апсуаа ари афыза ахьаа гәгәа ахаан иаххымпсаароуп, иаххахмыштыроуп, мамзар, уатәы игыло хфар рзы итәымхоит. Ааи, итәым хьаахоит, агәхаштра ацәкәырпәқәа иды-рхәашоит... Баргьы бхы шьтымхзақәа абри акара ҫыбааа дузза зыббаз

убри азами, даеазнык убри ашәартара хажәлар рааигәа имааирц... Убри мацарагы азхазом... Сгәанала, ашәкәы акынтәи хажәлар агәакра бааңс ирхыргаз атыңкәа гәгәаны иахьхәоу алхны, хашколкәа ркны хтоурыхтә рцагатә шәкәкәа ирыңдатәуп, маңк акара «иарбылтәуп» ххәыңкәа, уи аңхьака ирмыхәозар, ирпырхагазам... Амала, бара автортә зин рыбтар... Быхьз арбаны, атексткәа бара ишыбтәу рыңцаны... Убри инаңшыны, хәңсуа теләхәаңшракәа афбагы рфы мчыбжык, ма ымчыбжыа рахь-тә знык, ашәкәы акынтәи атексткәа аалхны ирыңхьалатәуп, хтоурых хажәлар рфы инагалатәуп... Ихиоуп, имазеиуп, ахархәашьа хәкәшәар...

Е. Бебиа: Лхаа идырзыз ирызку ашәкәы аңхьажәа здыз Иакәыб Лакоба икәгыларакәа руак акны ихәеит арт ахтыскәа ирызкны афильм-кәа аңцатәуп хәа. Сара агәра згоит, иахьакәымзаргы, уаңы ус еигъш ишыкало. Арт ашәкәкәа иргәылатәаху ахтыскәа аңабырг иахылфеааит, егәа афантазиа имазаргы, ашәкәыффы изызбон, ускәнтәи аамтазы ика-лоз ахтыс бааңскәа закәыз. Убарт ахтыскәа атоурых афы инхарц, имы-зырц азы ауп саргы ас еигъш иказ ашәкәкәа рыфара, ртыжыра хыкәкыс изышытысхыз. Аха зны-зынла анаукатәи апублицистикатәи ажәа сызхо-мызт, сгәы тызшыаауаз ахтыскәа ақбаад акны рнагаразы. Исызцәыртцауаз сцәанырракәа анхышхытәоз, гъсеикәырхагас исымаз апоезиа акәын. Урт руак абас икоуп:

Аишәа чысаф, аңәгәа-абзиаф,
Икан иркуаз ныхәәфак.
– Агәакцәа ныхәаз, рыгъсаңа бзиаз! –
Ражәа иалан иантәалак.

Ирхәон уи, рыбжыы ныңцак,
Рыбжыы ныңцак зегы ирмахартә.
Ратәңа ларкәны нак инцәыңцак,
Инхыртәалон уафы имбартә.

Агәакцәа ныхәаз, хлымха итафуан,
Агәакцәа зустәәз хазтаауан.
– Шәра ишәусым, шәрыламцәажәан! –
Уи иаңакны ихәхауан.

Ашыкәскәа цон еишьтала,
Агәакцәа рныхәәфа еикәтәон.
Уи гъсаххон даеакала,
Агәак иуаз ара ифахтәон.

– Хәтәахуазаап аңсабара,
Хуаз анызаауеит адәы.

Хзыхдырҕада, хажэа зхэада? –
Слымха итаџуан ргэынқыбжыы.

Амџа сықәлеит, рышьта схыларц,
Изхьоу ршьамџа сыпшаауан.
Ақәыпсычхабжы сгәы ааннакылартә,
Иааҕымтцакәа исахауан.

Шьей, лабжыши, иашеи, гәымхеи,
Еиларџашьахеит ара.
Ацарауаџ, амалуаџ, ахымхәеи,
Иафын, иафын ртархара.

Ацәағәа рхьыршыт, рыба тырхит,
Рлымха ҕыртцәеит, хәгеита.
Ауа-атынха ражәа рҕырхит,
Рыбз хтәоушәа ипхьаза.

Оо, хәгеимшхара ианхалаз,
Хара здымыз ндыртцәазеит.
Апсуа ида Апсны инхарцаз,
Рахәа ццышәқәа ара ирҕазаеит.

Хцеицәа рыцха ршьа анпыҕкала,
Хадгьыл иқәыпсоуп рҕәых.
Урт ихарадаз хьызхәала,
Рыхьз анхалап атоурых.

Исабапуп хшьапы хнықәгыл,
Иахгәалахаршәап индыртцәаз.
Ихақ усуп хеынеидкылан,
Иаххәагәышьяп агәақцәа руаз.

– Ускантәи Асовет Еидгыла ареспубликақәа зегьы рҕы иҕан ари ары-
цхара, ажәлар рықәгара, рырзра, аха уи апроцесс акырцъара ицсыҕын,
уалбагас акәын ишымџапыргоз. Амцатцәҕыа ахьакуаз хара хҕы Апсны
акәын... Ара Сталини Бериеи хықәкы хадас ирыман «Апсуа ида Апсны»
аҕазаара, ажәлар атыкә аҕынза рнагара, иреиҕьаз, царак змаз, акыр
злытцраны иҕаз зегьы рапыхра, рныртцәара, рхәыцқәа шыҕааҕаауаз
рыџнқәа ирдәылган иргон... Избанзар, итаркран иҕаз рхыпхьазара на-
рыгзар акәын, нас уаха ахаан изымҕеио, азәык-џыцьяк аанхаргьы, иқәы-
ргоз ртып аҕы индырхоз акыртуа милат ирылазыртә, рхы изымџахартә,
рбызшәа рхаштыртә... Уитцәҕыа иалымтцгәышьеит, аха шаҕа иахныпши,

шака ирцэыцэгъахеи уинахыс хажэлар ашьапакэгылара?.. Урт ирзына-мыгзаз нас Шевардназегъы далагеит, убракагъы закэйтэ цеироузеи ихацэтэдырхаз, ахаан хгэы итнымтэо, халапш ихымтца... Зегъакоуп, ацсуа итэы иагеит, наф-нафгъы иагоит, аха убарт атрагедиакэа зегъы хажэлар итегъы идырхэыцрами, идырфэышрами, шыафак аныкартцо убри ргэалашэарами?..

Е. Бебиа: Ашьа ахала аеадыруеит хэа рхэоит афсуаа. Ускан 30—40-тэи ашыкэсхэа рзы ирзыз ауаафсыра ртынхэцэа, рыхшара, егъа ауадафракэа рхыргазаргъы, рхы еикэдырхеит, иаиааит агэырфэа, ахъаа, ирзааргоз аларфэра, амчыдара, арыцхара... Иаиааит, избан акэзар иуаа фэгэакэан рабацэа, ршьа-рда цкъан, рдунеи цкъан... Изтиуаз роуп афстазаара иатцахаз, шыатанкыла икэнагаз, забифаракэа мыфеиаз... Уи лабфаба иартцабыргит 40 шыкэсатэи хатцааракэа. Азэырфэы рфынтэи ихахэит, лабфаба иахбеит – идырзуаз ртаацэаракэа шейтцытыз, изырзуаз рыфнатэакэа шкыафтахаз. Сышэкэкэа цэахэа кэафшыны иргэылсуеит – ацэгъа кэзтэз ацэгъара шызыфшу, хара здымыз ишьафэра шзалымшо. Ари ахшыфтак зырцабыргуа, иагъышьафэзыргэгэо ауп иахъа Афсны ирейгуа абифара рхыфхъазарафэы иахыфкалэз забэцэа дырзыз ауаа: Лыхны ала халагозар, хашэкэы ацэа асахъа фызхыз Батал Цыапуа, иан, артэо нага Арда Махэз-ифха Лакоба, атцарауаа Еммеи Артури Аншбафэа, атцарауаа Владимир Арушьан-ифха Касланэи, Раисеи, Гьаргы Гэыблиаа, Галина Черкыээи, Татиана Еснат-ифха Концыариа, Владимир Антипа-ифха Плиа, Лиудмила Аргэын, Алыкыса Чычба, Леила Николаи-ифха Ачба, Нелли Фарба, ашэкэтытцра иахымызэз, аха аматериал аизгарафэы зыбабаа сыду, заб дтакыз Отар Лакрба убас ирацэафны. Рыхыз схэоит атыхэтэантэи ашэкэафэы згэалашэаракэа алагалоу, аха ашэкэы фытаанза ааигэаза зыфстазаара иалцыз Руслан Иасон-ифха Арзынба, Виачеслав Арзынба, Лиудмила Арзамет-ифха Хибба. Идырзуаз рматэцэа – иахъа хэафстазаара иагэыцэ хадакэоу роуп, ихъырхэагакэоу роуп! Урт рхыфхъазарафэы икоуп Афсны Ахада ихатыфгуаф Бадри Гэынба, Афснытэи ахэынткарратэ университет апрофессор Кама Гогиа, Афсны Афырхатца Шамиль Азынба, арежиссиор Мадина Аргэын (уи лабду иашъа дырзын), хтцарауаа ргэыцэ Арда Ашэба, хэафсуа культуратэ фстазаара азэы хэа иалагылоу Эльвира Арсалиа, Афсуа тележурналистика ахытхыртафэы игылаз ируазэку Руслан Гэыблиа, урт рабифара иатэу, аминистрцэа реилазаара аппарат аихабы Давид Сангэлиа, жэлар реизара иадепутатыз Леонид Чамагэуа, ажурналист Мадина Хэагба, архитектор Мирон Хэагба, апоет Енвер Ажыба, афыкатэо ду Ника Ачба, акэашаф кэа Вахтанг Возба, Афсуа хэынткарратэ театр иарижиссиорцэоу Валерии Адгэыри Кэааа, Лев Нурбеи-ифха Шамба, Тамара Афзба, Алексей Ломиа, Арзамет Фарба, Фазлыбеи Афзба, Диана Ахба, иара хэафгыларэ аифекаара ахытхыртафэы игылоу Афсны Акультура аминистр Даур Акэафба.

– Екатерина, бара аңыбаа дузза адыббалеит абри ашәкәы, аха даа-рагы ибзианы итбыжыт!.. Абри акара ахарць зкәырзу ашәкәы хмилат зегы ирызхартә атыжра цәгыагышыоуп, аха аинтернет иантарцалак, уантәи иаңхьо рацәафхашт... Егьа ус иказаргы, цсыуа қытаңыңхьаза, раионцыңхьаза, ашколкәа рґы, акультуратә ханкәа рґы, ауаа рнапы ахьнеиша икалозар акәхап... Уи ахәынтқарразы рацәак итәазом, иад-гылартә икоуп... Уи зегы зхысхәауа, иазцаауа рацәафуп, изтаху зегы ирыхьзартә атираж ыкоума, ашәкәытиртақәа зегы рґы инаргахьоума, мамзаргы ахыңхьазара аццара азцаара ыкәгылоу?

Е. Беби: Ашәкәыкгы атираж 500-500 цыра ыкоуп. Излатыжбу ақбаад иреиңу ауп. Ашәкәкәа рыфбагы ңштәи рацәала еикәыршәоуп. Аикәы-ршәашьа, аиґкаашьа аґынгы акгы агхар стахымызт. Исазхәаз ыкоуп аңштәи рацәа камтакәа итбыжыр еиха ахә маңхоит хәа. Аха сара атакс ирыстеит: «Арт зызку хцеицәа иреиңыз ракәын, рдунеи ңштәи-дан икартеит, идырлашыцеит, ианамузах рыхьз назазастәуа ашәкәкәа ркны аңштәи рацәа рыцзааит, ашәкәы лашазааит, егьа хцәагаргы» хәа. Сңыбаа, саамта, сгәабзиара инарчыдангы арт ашәкәкәа ирыхьтңцоуп сара хаґалатәи сыкәрышыгы. Ари хақ усуп, шәынтә инеиханы гәабзиара-рала стаацәа ишрыцло здыруеит, саргы ажәала хәашьа змам доухамчк сыланатңоит. Аха абрака ихьз схәарц ахәтоуп – сашьа Леонид Гьаргь-иңа Беби, схатә кәрышь аластартә еиңш аґагылазашьа сызтаз, ибизне-стә усура ахәтак аґны стаацәеи сареи хназгаз. Харт аинтиллигенциатә таацәара хуалафахәы хәыцкәа инархыхәхәан даґеа аагартак аңхау, иа-зыхаңхьазеит адоуха аизырхарахь ихашьтырц, еиха ихаракыроуп, еиха ихашьашәалоуп хәа иңхьазаны. Ишәымбои, аракагы анцәеи ауааи хаңхрааит. Арґеиафы ихныкәгара инахыхәхәан ңарак иоур, хымңада ирґеиара ахь ишьтуеит, избанзар ирґеиара, итцаара еихау акы ыкоуп хәа иңхьазазом. Убарт среиуоуп саргы, убас ихәыцуеит стаацәагы. Уи аума, сыңшәма Ңырқьба аибашьра ашьтахь аибашьра атема санагацәа, да-акәымтцзакәа исеихәон: «Бебиаңґа, бызґеу зегы бзиоуп, аха арепрессиа ашыкәскәа ирхаану ауаа уажәшьта икам, бархив ахь бхынхәы, ари атема аус бара иадыбмулар, иахьахәтоу ахаракыраґы инабымгар, уахь бан-неиуа бнарышьтзом, ахақ батцамгылан!» хәа ихәон акыршыкәса. Саргы, амхылдыз сакызшәа, аибашьра атема, хцеицәа итахаз ирызку ашәкәкәа, нас сдоктортә диссертация, слекциякәа, афильмкәа ухәа ркәытцшьа сақәшәомызт, сзыхынхәуамызт ари атемахь. Аха 60 шыкәса анысхыцу-аз сынтагылан тоуба зуит арепрессиа атема ада даґеакы сшаламго ала. Хәышыкәса иртагзаны ф-шәкәык тсыжыт. Аус адулара саґуп ахңатәи. Еикәсыршәахьеит Ңақәашь, Члоу, Аґара ирылган идырзыз ирызку ахкәа. Абыржәтәи аамтазы аус адулара саґуп Абґархыкә иалган идырзыз рто-урыхкәа. Аматериал зегы сымоуп, акыпңхь разырхиара ауп иатаху. Аха убри аан 40 шыкәса раңхьа еизызгахьаз зегы даґеазнык сышьтрақәлан еиґаґәастоит, еиґаґыстауеит, цьара фашьарак камларц азы.

Узтаара атак катцо, иартны исхэарц стахуп, ашәкәкәа хамтас ауаа
 рызшара шиашам. Ус азнеира хцъабаа аларкәра ауп иаанаго. Адунеи аҕны
 зеггы рыхә рыкәуп, ашәкәы аума ахә зкәым?! Ауаапсыра ахаршыцылеит
 ҕарада ашәкәкәа рытара, уи ала хцъабаагы, хашәкәкәагы рахатыр
 лахаркәит. Пасагы уажәгы сара шамахамзар ашәкәы азәгы хамтас
 истазом. Урт рыла сбеахоит хәа акәым, аха зхатә кәрышь хәычы ахтнызцо
 еиха агәбылра изацлоит иааихәаз ашәкәы. Насгы, изтахытәкәоу роуп
 иаазхәо. Аха убри аан ашәкәкәа зыргатәуп, зызбахә хәоу ауаа рлымха
 аҕынза инагатәуп, иреилыркаатәуп рабшытра атоурых азы ари ашәкәы
 иатцанакуа. Сара сышәкәкәа антытцлак ашытахь мызкы-фымз рҕынза ауаа-
 жәларра рырдырразы аус зует иааипымырҕыазакәа, иаазхәоггы рсиа
 кастцоит, иахынзапхьоггы сашьклапшуеит, ргәаанагаракәа сархәарцгы
 срыхәоит. Ашәкәкәа шаархәои, урт рзы икарцо акомментарии, телла, салам
 шәкәыла исархәои, арецензиякәа, астатиакәа ирыфәуеи рыла гәахәарыла
 исхәарц сылшоит: хаилазаарафы даара ахатыр ду рыкәуп ашәкәкәа хәа.

Абиҕарала, жәла-жәлала, қытала, хаблала иаауеит сара сышкә
 сышәкәкәа раахәаразы. Икоуп ауаа изыпсуу ахә инахыхәхәан инзыжәуа.
 Урт, шамахамзар, абас рхәоит: «Сабду изкәатып ахыкәоуггы хаздыруам,
 ихъзала сыкәмалк хырымтазеит, шәтыкгы цъара ишьтахамтазеит...
 Ари ашәкәы иагыпсхәроуп, ихъз назазастәуа бакоуп. Кәрышь хәычык
 ахәахтнахцо исабапуп...» хәа. Икоуп ауаа зқыта ашколкәа рзы, ма аби-
 библиотекакәа ирахтарц, мамзаргы зымч ақәымхо ауаа рзы иаазхәо. Аа,
 абыржәы, фымш рапхъа Саид Радион-ипҕа Таркыыл иқыта Дәрыпшъ
 абыргцәа нагакәа рзы иааихәеит ашәкәкәа хәба, даеа фба – Дәрыпшътәи
 абжъаратә школ азы. Ауниверситет аректор Алеко Алыкьса-ипҕа Гәарамиа
 15 шәкәы рыхә рхишәааит ауниверситет абиблиотекеи, акафедракәа
 русзуфцәа гәыпфьки рзы. Акәа ақалақ ахада Беслан Ешба ацхыраара
 ситәит атоурыхтцаафцәа, нас анаукеи, акультуреи хәыштааракәа рҕны
 шәкәык-шәкәык рызнагарц азы. Ачандара ақыта ахада Родик Ахба ихатә
 харць ала жәа-шәкәык аахәан, иқыта ишаны иритәит. Ацъаа, Ахаа, Қафәа,
 Трәпшъаа, Цалауанзиаа... Абас жәла-жәлала ахпәтәи абиҕара ааны,
 ашәткәа сыркны, снапы ргәгәаны инкылан, уафы игәы иахәаша ажәа
 ҕхақәа сахәан ицоит. Уамашәа избоит афәр икарцо, ашәкәкәа шрыды-
 ркыло. Рабдуцәа рбазшәа, иргәыдыргәгәалан икны ауп сашта иштыцуа.
 Ақәыпшцәагы, абыргцәа реипш, сырныхәоит, сара сзы уи разк дууп...
 Иразкүп иара убас жажәа фәхыртәаз ауаа руаз ажәа сызхәазар, ирымбац
 рматацәа исызрахәазар рабдуцәа зеипшраз, рабдуцәа ртоурых. Абри
 исхәо ахшыфцәк иахылфәааз жәеинраалак сымоуп. Уи ара иаазгоит:

Шәажәа сызхәама, шәашәа сызхәама,
 Здунеи фәхыртәаз, изхырхыз зыпсы?
 Шәыдгыл шәәкәыган, атәымдгыл шәагама,
 Апшатлакә ахыкәу, атцаа, асырхәы?

Шәгәәкра захада, шәгәыгра зтәахыда,
Шәыҕсымтаз шәуасиат адәышкәағыз иагоу?
Шәыбаѡ тынхада, ишьтыхны изгада,
Нышәнапык амаза баша икаҕсоу?

Шәыҕс рыцха хлаҳәада, игәеигәеиуа излада,
Иарбан кәакытоу аҕекыдкыл иахытәоу?
Ацәымза азыркыда, сыкәмалк хызтада,
Уи адунеиаҕҕы шәеитымны шәынхоу?

Ацәҕара збада, уи аанкылара зылшада,
Анцәа арыцхара имбазшәа кәаитцоу?..
Оо, шака гәнаҳажәла арака илазтада,
Агәнаҳа ахылҕеаашт адҕыл еиҕәжәо.

Икан, иҕоуп ацқбақәа шәҳақҕы,
Ирықәшәеит шәа шәҳақ знапала шәтархоу.
Аҕҕстазаара еҕаҕара аҕекыдкыо ицарҕы,
Ацәҕаршѡы ацәҕоуп илахь иазшоу.

– Даара итабуп хәа басхәоит, Екатерина, ҳажәлар зегы рхәаа атәы зхәо бышәкәы бзиаза азы!.. Ари баҕоуп, ари ус баша иаабац шәкәзам. Абака рхабыргылеит Ашықәс Еиқәатцәақәа иҳацәрылазыз, хара змазамыз, иахьаҕсыуааз мацара зхарахаз ҳажәлар... Бара акырынтә хбыргәырҕахьеит бышәкәқәа рыла, урт зегы ҳажәлар ирызкуп, хтоурых рхәоит, хыҕхьазаралаҕы ѡынѡажәижәба ирзынацшуеит!.. Зны-зынла уаѡы игәы иаанагоит, дызларыхьзозеи абри аҕхәызба абри акара хәа!.. Аха абаѡхатәра бызтаз Анцәа ду амчҕы былеитцеит, избанзар, бара зегь раҕхьа ибыргылоит быжәлар рахь ибымоу абзиабара, агәбылра, уи уанагәаҕха, алапш ануқәшәа, анарха бзиа змоу аҕеыццышә унаган уақәнартәоит!.. Хара, баҕхьаѡцәа, зегы агәра аагоит, ари ашәкәы иацтан 37-тәи ашықәс иазкны ибѡырц ибтаху еҕырт ашәкәқәа зегы (иахьынзаздыруа, урт зегы хә-томк кәлоит), рыѡра бшаѣу. Азыргараан атеатр аҕы ибхәеит, урт рыѡра сара сзахьымзарҕы сыстудентцәа ахьзоит хәа!.. Мап, хара агәра аагоит бара бызлагаз аус шынабыгзо, уака ибыцхраауеит, макьана зтоурых аабмыртыц хтеицәа хазынақәа... Ацсны, 8 қытак ирылтыз, зыҕстазаара иахырбааз рыхьзқәа бырхынхәит хгәалашәарахь, урт уажәшьта ҳаҕстазаара иалаҕоит, иаххаштзом... Ус анакәха, хара агәра аагоит Анцәа дача мыч ҕыцк шбито бызқәылаз ацха атыхәанза бықәсыртә, инхаз ақытақәеи араионқәеи бырхысыртә!.. Ажәа алҕха бымазааит Екатерина!..

Е. Беби: Даараза иҗабуп, сөҗиза бзиа Анатоли. Даара иҗаракыз ажәа
пҗхақәа сзукит, гәыкалагы ишухәо агәра згоит. Зеггы хрыхъзоит, зеггы
халшоит, хәпҗсадгылгы пҗхәаҕа ицоит аидгылара, аизыразра хәур
хәпҗсуа жәлар. Сажәа ахыркәшамтаз, убри аидгыларада пҗсыхәа шхәмам
аазырпҗшуа даҕа жәеинраалакгы абра иаазгарц сҗахуп, азин сүҗозар.
Хымпҗада, иара уигы ахынтәауа арепрессиа ашықәсқәа исеилдыркааз
алкаа аҕынтәи ауп. Абар иаргы:

Ахәхәира, шәа шәабакәу?
Шәа шәабакәу, уи дхәпҗыст.
Ишьа кәәпеила иҗитарц дашьталт,
Аҗныш Нестор ду дахцәишьт.

Иаагазеазит хәпҗхәа, хәшьтахь,
Амкәыл кәхәит Апҗсынра.
Амшын дәықәлеит Нестор ишьтахь,
Хәхәи-мґыхәи еибарга.

Оо, избахәада, изахәхәада,
Хәра здымыз еизыхәхәа.
Иреиҗзәз хҗцеицәа рыхъз зхәада,
Иалагада рҗархәра?

Азиас хыҗцит, хҗзиас хәжәлеит,
Шьала иҗызсеит Кәыдырҗа.
Ишқәыпҗшыз анацәа аршлеит,
Апҗшқә дҗаршьит амгәарҗа.

Оо, шәаангыл хәа разхәауада,
Оо, иқәышәхит хә хәхәцәы.
Бырги-ґари ґаахәрада,
Иқәыргазеит еибаркы.

Ахәра зхароу, ихароу иарбан?
Аҗныш иизбо рацәоуп.
Апҗсны җацәны знык ироур,
Нәс ргәыхәтәы мыжда нәзоуп.

Зегь реихә иагыгәнахауп,
Иагырыцхароуп зеггы хзы.
Хәҗа ииҗахыз хәнапалоуп
Ишахирҗатцәз игәаҕны.

Рыцхашьарада аибацəымґра,
Ахра шьтəнахит, хґгəы хəашьуп.
Аибаґира, аитцашьыцра,
Ханаґəымтцза жəантəґы хшьуп.

Иақəым хґгəаґра тыхəаґтцəара,
Ххы иазаахґеит хə хґгəырѿа.
Хтцеицəа иреиґыыз ршьацқьала,
Иахқəабагəышьеит х-Аґьсына!

Абри аамтə хə хзы ирхəыцгоу,
Иахнарґатцап акымқəа алкаа.
Еидгылароуп бцьарс иҳамоу,
Хеиқəырхагасґы – иара!

Еидгылароуп бцьарс иҳамоу,
Хеиқəырхагасґы – иара!

Аиґцəажəара аниґеит Анатоли Лагəлаа

УИЛИАМ ШЕКСПИР

АКРАЛ ЛИР¹

Ейтеигеит Геннади Аламиа

Иалақәоу ауаа

Л и р Британия акрал.
А ф р а н ц ы з к р а л.
Б у р г у н д и а а г е р ц о г.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и (К о р н у о л).
А г е р ц о г А л ь б а н т ә и (О л б е н и).
А г р а ф К е н т.
А г р а ф Г л о с т е р.
Е д г а р, Г л о с т е р и ц а.
Е д м у н д, Г л о с т е р и ц а н а ш ц а.
К у р а н, а х т н ы у а ъ.
А т а х м а д а, Г л о с т е р и к н ы а қ ы ы р а г а ъ.
А х ә ы ш ә т ә ъ ы.
А қ ы а ч а қ ы.
О с в а л ь д, Г о н е р и л и а л м а т ц у ъ ы.
А ф и ц а р, Е д м у н д и н а п а т ц а қ а и к о у.
К а р д е л и а л а х т н ы у а ъ.
А г е р о л ь д.
К о р н у о л и м а т ц у ъ ц ә а.
Г о н е р и л и а }
Р е г а н а } Л и р и ц х а ц ә а
К о р д е л и а }
Л и р и ш ы к ы л к ы ъ ц ә а и р е и у о у а р ы ц а р ц ә а, а ф и ц а р ц ә а,
а ц х а р а ж ә х ә а ъ ц ә а, а х т н ы у а а.

*Ахтыс мѡағысуеит Британия, алегенда ишахәо ала, хера
калаанза IX ашәышықәсазы. (Голиншед ишықәспхьазарала –
адунеи аншаз ашьтахь 3105 шықәсазы.)*

¹ Иацу. Алагамта анул ажурнал «Алашара» №1–2, 2023 ш.

АХПАТӘИ АҚӘГЫЛАРА

АКТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Акаршәра.

*Афыртын, адыд-мацәыс. Хаз-хазы
иааиуеит*

К е н т и а х т н ы у а ѿ и.

К е н т

Еи, фыртынымзар ах дызмам

Акаршәра иқәу уарбан?

А х т н ы у а ѿ

Суаѿуп.

Афыртын еицәа сеилашуеит.

К е н т

Уздырит шыта.

Акрал дабакоу?

А х т н ы у а ѿ

Дшәиипшыуа

Амшцәгъа хаха даґагылуп,

Аокееан шытыхны, афыртын

Адгъыл заанаркәрыларц,

Аеацсахырц агәы итамзар

Адунеи атцыхәтәа каларц

Драшьапкуеит анцәакәа.

Ихахәы итцихуа, цысхәтцас

Ацшабаацс алахәмаруеит,

Инибартцәо ақәеи ацшеи

Дрыбжыцсаауа, имч мхо,

Хытакыртада, дрыцханы,

Ажәѿан ззыцәгъахаз иара,

Ари атцхаз, ишәаны ртыѿра

Ианызтымцуа агыгшәыгқәа,

Дынхеит ѿныда гәарада.

К е н т

Зәыр дицума?

А х т н ы у а ѿ

Ихы дазныжъуп,

Ақычақь иоуп лафхәарала

Игәырѿа далызгарц иаѿу.

К е н т

Зыгәра зго азәы шуакәу ала,

Мазак узаасыртуеит уажәы.

Корнуельтәии Альбантәии
Агерцогцәа рыбжьара лассы
Аибашьра ду тцысырц икоуп.
Иаахәоуп рматцуцәа зегъы –
Француз цшыхәцәоуп, изҕеу
Ххәынтқарра атшәаароуп,
Мазахәа акы хзынмыжкәа
Иахышьттәыз зегъ рышьтит.
Хтәылаҕ имҕасуа ахтысқәа,
Агерцогцәа еимактәыс ирымоу,
Хакрал бырг дызтахаргылаз,
Егырт хусқәа рзы хаҕацәа,
Еицәоугъы рдыруеит, убриоуп
Хтәыла аргы заларгалаз,
Хҕаҕқәа рылаҕәра гәатан,
Изапшыьргаз арахь азхыттра.
Лассы рбираҕқәа шытыхны,
Аибашьра ду дыртцысуеит.
Дуврҕа шәца, аамта мҕакәа,
Дыңшуп, акрал дзықәшәаз азы
Ажәабжь иаша изнажәгар,
Ишахәтоу еипш ахә зшьаша.
Саамстоуп, сажәа ажәоуп,
Аус иахәоит сыгәра жәгар.

А х т н ы у а ҕ

Зтаарак сымоуп...

К е н т

Иатахны избом.

Сшыжәбо ааста сшеихау азы

Сқьаса иҕоу шахатра ауеит,

Иаажәбо шәара ишәтәуп.

Корделиа лоуп ишәықәшәо,

Абри смацәаз лшәырбар,

Абра ишәацәажәо уажәы

Имзакәа сызустоу шәалхәап.

Амшцәгъа ухәеит хәа!

Ихала дыкоуп, акрал сизцап.

А х т н ы у ҕ

Унапы ааныскылоит. Уаҳа

Акы ацуцар утахзами?

К е н т

Истахуп.

Хара хаз-хазы хашцо ала,

Акрал хіқәымшәар ҕалом,

Раңхъаза уи дызбаз
Адырра ҳаитароуп зегъы.
Еимпуеит.

АҖБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Акаршәра егъи аганаф.
Афыртъын шасыц иасуеит.
Иааиуеит Л и р и 'а қ ь а ч а қ ь и

Л и р

Уасла аңша, уеиҗәжәанза!
Укыдхаҗе ақәа, азы шытых,
Аңшарбагақәеи асаркьалтыпқәеи
Рықәцә аҗынза!
Ахшыџтақ ааста иласу
Амацәыс ахҗақәа, шәасны
Еиҗәшәырца схы иҗацәыз!
Уара, адыд, еитцых ириашан
Ари адунеи наа ахагежыра,
Җаҗәла аных хылц дҗамларц,
Ирхәаша ҳапстазаара аҗакы!

А қ ь а ч а қ ь. Ахыбра аҗаҗа зышхәак унахәалар еиҗуп,
адәахыи икыдхаҗе азыпсы ужәлар ааста. Сашьаду,
ухынхәны упҗацәа угәнахақәа уанарыжыырц урыхәа.
Асеипш аҗыхцәгъазы газеи җәши узеилыргараны уҗазам.

Л и р

Усхахәхәа, аңша! Амацәыс, сыццышәтә!
Усыхәлатцәа ақәа! Шәгәымбылцъбаразы
Җыпныхәа шәыстом, сыпҗацәа шәакәзам,
Шәгәи сзыблыртә, «схәыцқәа» сымхәеит,
Стәыла шаны ишәысымтеит. Исықәнагоу
Сақәшәыршәар анцәақәагъы шәәтарцом.
Аха, шәара, сықәреипш сҗеипшгъы ыфаны
Санымчыдаха, сыпҗацәа-аңсымцқьақәа
Шәрыцны шәсыжәлеит. Пҗашьаразами!

А ь а ч а қ ь.

Ахы зхагылоу ахыҗәахырта имазароуп
хымҗада

Анымха-хымцәа дааласны
Пҗәыс дааигарц избызар,
Аҗәаҗәа акәзар уи иџны,

Ицъшьатәым аца дыркызар.
Иныкәгалатәу ауафроуп,
Уи ихъантоу еидароуп,
Ушьхәа амса атаны, ицәгьоуп
Қафшақә анеиааира.
Ишәгәаңхом акәу? Асаркыа илнарбо лхафсахыа
згәаңхо цхәызбак дҕалахыоума ахаан?

Л и р

О, мап. Зеггы сывхароуп,
Уаха ажәак схәазом.

Даиуеит К е н т

К е н т

Ара иҕада?

А қ ы а ч а қ ы. Иҕамыда? Ахада хымдыр,
уи итхыхәршәшәа – ақыачақь газз зеггы здыруа.

К е н т

Сер, уабаказ? Агыгшәыгқәагы
Шәаны ртыфра иантымтуа?
Схаан асеипш дыди – мацәыси
Қәаршәи сымбац. Хзықәшәаз
Арыцхара хзалцып хәа сыҕам.

Л и р

Жәфанаф иҕоу анцәақәа,
Нацәақәкыла иахдырбааит
Адгыл хәымгазтәыз раҕацәа.
Ацәгәауфы дахыырхәхааит,
Ауафшьы ашыа зыхышу, инапы
Изыцәахрашәа дымгәыҕааит,
Зыңсы зхихыз агәаҕ иҳақ
Дахыыҕазаалакь ихъзааит!
Ақәреилагаши амахагъеи,
Амаалықьцәа рхарцаны,
Зус ҕышьқәа еикәзырҕәеоз,

Рсабрадақәа рҕыхны
Рыгәнаҳақәа ирыхъхәааит,
Иранарыжыырц хыхынтәи
Ирзылбааңшны анцәақәа.
Хара здым уаф дыҕазам,
Аха сара схара, исзырухыо
Иузадкылом.

К е н т

Схэынтқар! Ақәа
Ухьыкәкәа ацәхәыра уқәуп!
Абан, ааигәа қылақ збоит,
Ухы ныцоукырц сухәоит.
Сара еиҥа сцоит аханахь,
Зтызқәа злаҭагоу ахахәкәа
Ршәыра зшәыроу ауаа зыҭноу.
Сушьталан снеихьеит уахь,
Аха исытәкәан снармышьтит.
Сеитәнеиуеит, хаала ианаму,
Мчыла асасдкылашьа дсыртцоит.

Л и р

Схы еилацсазеит хәа сыкоуп. –
Сыпсынцры, иухьзеи, улахәзама?
Саргы слахәит. Иабакоу ақала?
Ихәашьу ахдырра
Ақылағь ханушәа унарбоит.
Сықьачақь рыцхә! Сгәырҭа салцшны,
Иухьааугьы збоит, исныруеит.

А қ ь а ч а қ ь (ашәа ихәоит)

Хшыҭ кәармак зызнымхаз
Акырцхи ақәеи изеипшуп,
Ғәырҭеи насыңи еилихуа
Дыкам, ибом излеипшым.

Л и р. Уиашоуп, сҭыза. Хцалап ақылахь.

Л и р и К е н т и цоит.

А қ ь а ч а қ ь. Ари атдыхбаапс угәамцағь арцәоит.

Ғәхәатәык сымоуп, имхәакәа сызцазом:

Апап имхы ицәағәалозар,
Атиҭы иуараш имызҭозар,
Азахҭы ирахәыц имзозар,
Ауаҭы имҭа дахымкьозар
Акәыдырҭаҭ лыгәра ганы,
Ацәгьа зеихәо дкамлозар,
Ауал хьантә дацамлозар,
Қьасак ғьычны имгозар,
Дмалуаҭны имал икьозар,
Хәказароуп хгәы хәанны:
Аңшьаҭың амцқьа иргылаз,
Неилаханы аамтә нтәоит!
Иаахәуеит зхы иқәгылоу

Британиаа,
ршьапы иқәгыланы
Еибарсны шытахька ицоит.

Ари сара сышытахь иираны икоу Мерлин
хцеицш азы ифахәатәы ауп.
(Дцоит.)

АХЦАТӘИ АЦӘЫРЦРА

*Глостер иахтынра ауадафы.
Иааиуеит Г л о с т е р и Едмунди.*

Г л о с т е р.

Едмунд, ари афыза агәымбылра
схафы исзаагазом! Сицхраарц азин сыртарц
санрыхәа, сыфнаҭа ацшәмара ааныркылан,
ицхраара акәым, избахә ахәаратцәкыагы
сақәиҭырымтәит. Сгәысеаныртцеит, сидгыло, иара
изы акы сахәо саналага, иғәғәны сшахьырхәхо.

Е д м у н д.

Ари уафрам, ухафы иузаамго
хымѡацгашьоуп.

Г л о с т е р.

Уаха умхәан. Агерцогцәа акы
еимаркзар митә калама! Уи ааста еицәоу аусқәа
ыкоуп. Ахәылбычәа ашәкәы сзааргеит. Уи азбахә
ахәарагы шәартоуп. Суадаф истәахит. Акрал
ишиқәнамго изныкәара нышәашьа змам акоюп.
Атәыла ар аларгалеит. Хара акрал хидгылан
хақәгылароуп. Уи дсыцшаауеит, маза ацхыраары
истоит. Уца, агерцог цәажәарыла дыхтакны,
сшыкам изгәамтартә икатца. Сабакоу хәа дцаар,
игәы рахәымкәа дышытоуп хәа сызиахә. Ашьра
сықәыртцозаргы, аханатәтәи схәынҭқар сидымгылар
кәлом. Иахбахьоу еицәоу хзыцшуп, Едмунд!
Угә уәанызарц сухәоит.

(Дцоит.)

Е д м у н д

Акрал маза ицхыраарей,
Ашәкәы атәи агерцог иасхәоит,
Игәрагарагы сәацсастәуеит.
Атахмада қәаф ииухьо изхоит,
Саамта ааизар хәа сыкоуп.

(Дцоит.)

АҢШЫБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Ақыала ахыгылоу акаршәра аганаф.

Афыртын шасыц иасуеит.

Иааиуеит Л и р, К е н т, а қ ь а ч а қ ь.

К е н т

Абар ақыалагь. Ахәынтқар,

Уцал, адәы уцәымгылан,

Ахьта улалоит.

Л и р

Ускәатц, иауазар.

К е н т

Уцал, сухәоит.

Л и р

Сыңсы тыухит.

К е н т

Ас уахьызбо сгәы сыхьуеит.

Унеи, унеи ақыалахь.

Л и р

Ицъашьахәуп

Сахьрыцхаушьо сбаазеит хәа,

Цәгъара дук саниазшәа ахьубо!

Еицәоу рыцхароуп, иаххәап,

Амшә аапкы уцханарсны

Амшын ахықәахь уеихазар,

Урыхәлабгарц ацәқәырпақәа.

Гәатала зхы -зыңсы иақәитү

Игәхьаа ахьаақәа иреицәоуп.

Аңсабара иартцысыз аңшацәгъа,

Еиқәтәар ауеит, аха угәатцәф

Итцысыз афыртын еихсыгьуам,

Иуыгрыхалоит уцкьа уқәцо,

Зцаарашәк узцәырго – так змам.

Бзиара ашьтахь бзиара шыккам

Агәра згазар хамта бзиоуп,

Сыңхацәа ирымтоуп егъа умхәан.

Ахьаңарч заазаз ихьыз сыхьит.

Сырбарц зтахым рахь снейуам,

Стәыуо сырбар исхыччап.

Сдәылырцеит абри еипш атцхаз,

Амацәыси ақәеи ирызрыжәит

Сычхара, сыдгьыл хьчазарц,

Арыц хәаңса иахылцуа збарц.

Регана, Гонерилиа! Гәыблыла

Ишэзыказ шэаб, аҭахмада,
Ишэа-иза зтэыла шэзышаз,
Шэыуаѡра ашьта измырхакэа
Лассы ихшыѡ дахыцуеит.

К е н т

Ахыбра хэытдахкып, Схэынтқар.

Л и р

Итэахы, нас, ухы уацэшэозар,
Афыртын, сара, агэтынчра сзацуп,
Изызхэцтэым азхэыцха снаѡм,
Аха снеип, нас, иамузозар.

(Ақбачақь иахь)

Унеи ақхьа, тыпқ узыпшаауазар,
Саргы сааныхэан ацэа сеастап.

Ақбачақь ақэацэ дьйдалоит.

ѡныда-гэарада агэы иқэхаз,
Ацэхэы-кьантаз рыцхақэа,
Ишпашэхыжэгои атцыхбаапс,
Шэыбаѡқэа шэрыхкьашо?

Уажэраанза усс шэыскымызт,
Слакэуамызт шэара шэкынза

Сара амалуаѡ цагыа! Шьта,

Агэақцэа ахаан изтагылаз

Саргы саины сантагыла,

Икацатэу бзианы издыруеит.

Ажэѡан ишсыднатцо ала,

Исзынхаз крыказар ишаны

Иғару ирхызыгзарц стахуп.

Е д г а р *(ақэацэ акынтэи)*. Сацъанки бжаки,
сацъанки бжаки! Том рыцха!

А қ ь а ч а қ ь ақэацэ ддэылкьан дааиуеит.

А қ ь а ч а қ ь. Уахь уѡнамлан, сашьаду, уа аѡстаа
дыкоуп! Шэхацхраа! Хаикэшэырха!

К е н т. Унапы сыркы. Икоу дарбану зухэаз?

А қ ь а ч а қ ь. Ақсымцқьа, ақсымцқьа! Том рыцха
сыхьзуп, ихэеит.

К е н т. Узустада уа ачаз ихэытдалан игызуа? Арахь
уцэырци!

Ақьала даақьйуеит Е д г а р, дхагоушэа кайо.

Е д г а р. Шэышзахэо шэыѡ! Ацънышцэа сышьтоуп.
ѡадатэи ақша шэышэуа ақэыцра илоуп. Ацэарта
хьшэашэа уеатан уеырцха.

Л и р

ѡыцъа упхацэа умал зегы шаны
Ианрута аума абас уанхагаха?

Е д г а р. Ысымышытыгак имцашыыршә Том рыцха!
Аѡстаа уи амцапшь далирпѡн, змахи, збаареи, зыткеи,
дызтеимгалоз иарбан. Ахәызбатцары ихчы иатейтѡн,
икәардә ахыхь акәаракәантә кнаихауан, ифатә
ашхам хыипсалон, аеыз дақәыртәаны ацхатцәыркәа
дрықәигон, иахышыклахәуаз азы згәағ имаз
игага дашьтатцаны.

Шәыхшыѡ еицамкааит!

Брр. Том ахьта дакуеит. Ацшацәгъеи алапщәгъеи
шыырцәыхьчазааит. Том шәицхраа, дымлагоит!
Ацъныш дигрызаауам. Аа, дахыыкоу уи ацсцәеирымга!
Уаангыли, узықәсыршәо убап!

Афыртын шасыц иасуеит.

Л и р

Упхацәа уеиларгазеит, избоит,
Зынза ағәыцәхәы уқәдыртәама?

А қ ь а ч а қ ь.

Адырахәа изынхеит. Мамзар
хапхашьаны хазихәапшраны хакамызт.

Л и р

Ахауа иалазѡоу азѡа зегъы
Упхацәа ирзыцәгъахароуп!

К е н т. Уи апхацәа имазам, ахәынтқар.

Л и р

Зегъы удырроуп усгъы! Уеынкыл!
Ипхацәа апсыцәгъақәа ракәымзар
Ари, ауафы рыцха дзырхагодаз?
Ишызбо ала, зегъы рхароуп
Урт ахәымгақәа зцәа-зжыы иалтцыз –
Ршыыга шыапхыцла итцырхит.

Е д г а р

Пилликок ахәыгәра дықәтәан
Итцака зегъы дырхыччон...

А қ ь а ч а қ ь.

Ари атцыхбаапс хара зегъы ххагацәаны
хқъачақьцәаны хқанатцоит.

Е д г а р.

Уеицәыхьчала апсымцқъа, хатыр рықәтцала
узыхшаз, уажәа ажәаз, аус башаз урашьампклан
анцәақәа, улышыклампшлан атәым пхәыс, ахыи-разны
даумыршыцылан узыфхәароу. Том дарыхышьтит.

Л и р.

Уажәраанза усс узфыз?

Е д г а р.

Схамацагъан; апша сәежәын, схы итәшәаз

ҕаҥон; сыхаара слыцныҕэон лнаптарҕа срыцар хылҕа
иахаркыакан; шыыжытэи сҕоуба шыыбжыаанза
иназгомыз; уаха сзеиҕхызуаз аҕафура, ианааша
илабҕабастауан: саташышь изжэуан; абаҕасра сыҕсы
алан; ахэса рганахь атыркэ султан иапызгон; мцымзар,
уаха иашак самхахэан ҕамлацыт; сажэа ласын, снапы
хьантан; ахэеиҕш саашьон; абгахэычы еиҕш саҕстаан;
сыҕсымтэын абгеиҕш; алым еиҕш сжышон; слаапкны,
сызлаз сырзытҕьон.

Шытахаҕа ухьамҕшын пхэыс еимаашытыбжыык уахазар;
ишэыршэыруа абырфынткы зшэу улышыталан, умызын;
уеацэыхьча ухзыртэараны иҕоу аназын; аҕьныш
иҕаҕэыбзыҕбызшэа ухнамхын.

Ҧадатэи аҕша шэышэуа
Аҕэыцра илоу уашыталар,
Уцҕьа уқэнатцоит,
Дофин, схылтшытра,
Сус иацзтара дысмоуа.
Афыртын шасыц иасуеит.

Л и р.

Анышэ утазар акырза еиҕын, уҕьантазза
ажэван уатазар ааста. Абри иоума, нас, ауаҕы хэа
ззырхэо? Ёеила шэихэаҕши, иитэым акы ишэым:
бырфынлыхк, цэалыхк, ласалыхк, хамтас иоуны
ицэа иадым, иара ифэы ада, уаха фэы ихышэшэом.
Иан лнапада апын зхьымсыц уаҕны дынхеит.
Напеилаҕса кьанцьатцас иршаз - хара харцэит, харшэит,
ихахэтань ирыҕхьазаз зегьы хшэырцеит нас, Ҧ-шыапык
зцоу абри арахе илымкаа, хуаауп рхэан, хақашахатхеит.
Иазхоит! Исшэу зегьы наҕ исшэысхуеит! Шэсыхраа!
(Иматэақэа ишэижэжэоит.)

А қ ь а ч а қ ь.

Уеыртынч, сашьаду! Уеаныукэабашаҕы
аамта уҕшааит! Акаршэра лашьца лашарак узалбаар,
уҕсны убзахазшэа гэыҕрак уоуеит. Агэыҕроуп инхаз,
егьы зегьы цсит. Мцабзк цэырҕьа-цэырасуа ааигэахара
иафуп, ижэбома?

Е д г а р. Флибертиҕьиббет иоуп, аҕьнышымца иман
дгэароуп, аблақэа аш рхицоит, еихэтаҕшуа иҕаитцоит.
Қьышэеиҕэырҕарала ахафқэа еицеикуеит, итаирбаауеит
ачарыц, иааицыло рыҕсы рхихуеит.
Аҕшыа Витольд адэы хынтэ дакэшеит
Аҕсымцқьақэа, цьныши, Ҧыстааи, қачааи

Мчыдеитэит, атцх рѣалак цѣгъара рзымуа.

Шѣыз, аѣсымцкъақѣа, иѣтарыблыша!

К е н т. Ухы шѣоубо, ахѣынѣқар?

Дааиуеит Г л о с т е р ацѣашы кны.

Л и р.

Ари дызуѣтада?

К е н т.

Иааиз уарбан? Узышыѣтада?

Г л о с т е р.

Узуѣтада? Иухъзузеи?

Е д г а р.

Сара, адагъи, аѣаѣрадагъи, алахқѣеи фатѣыс
измоу Том рыцѣа соуп. Аѣнышцѣа ѣтаан сырѣаѣтар,
ауацгъи сѣоит, ахѣынаѣқѣагъи, ажѣабаагъи, азмах
ѣакѣагъи мап ацѣыскуам.

Скъалан ақыѣақѣа сахърылоу, срыпѣоит иаасысуа,
абахѣақѣа сзырхиоуп, ашьамѣлахѣақѣа сырѣаѣзоит.
Иѣамыз аамѣақѣаак ажѣаѣатарѣақѣа хѣба ансымаз,
ф-къаѣк еиѣныѣсахло исшѣыѣѣартѣ еиѣш саныѣказ.
ѣыла еибашъра санѣоз, ахѣа цѣышѣа скѣынхѣаланы.
Быжъшықѣса раахыс Том рыцѣа,
Шъыбжъхъас имоу ахѣынаѣжъы ауп.
Сыѣныш Смолкин дсышыѣталан дааит, дыѣхашѣѣа!
Цых, уара аѣсымцкъа, ацхъ иагаша!

Г л о с т е р

Абарт рѣынза улаѣэит, милорд!

Е д г а р

Баша ѣнышқѣам Модои Мегои,
Алашьѣараѣ ахра руеит.

Г л о с т е р

Уаѣра хѣа акы ыѣам, ахѣынѣқар,
Изыхшаз ирыѣрагылозар ахшара.

Е д г а р

Ахъѣа дыѣсит Том рыцѣа.

Г л о с т е р

Уаала усыцны. Исуалу здыруеит,
Уѣѣаѣѣа ус рѣахуп хѣа, ухала
Ари амшѣѣгаз унсыжъран сыѣам,
Афырѣын бааѣс уаѣѣом ѣаѣѣахѣыс.
Снапы уануп шыѣа усыѣшаазар
Мѣеи фатѣи ахъугымхо узгоит.

Л и р

Раѣхъа, абри аѣилософ, адыд
Зыхъѣозеи хѣа сизѣаар ѣахуп.

К е н т
 Игәра ганы ҳахыго ҳиццап.
 Л и р
 Фиватәи аҕәыға, ишсоухәара,
 Ари аңсәзаара иунарцазеи?
 Е д г а р
 Аңыныш итдыхәа ылзжәоит,
 Ахәымга дақәсыршәоит ихәта.
 Л и р
 Ари крызәутцааша уаәуп.
 К е н т (*Глостер иахь*)
 Дпатоит. Иуулакғы, арантәи
 Дықәган даҳгартә иҕоуцароуп.
 Г л о с т е р
 Упатацәап, уңҳацәа еицәакны
 Адунеи уаадмырбырц иафызар!
 Зегғы шңеибоз Кент ауафы иаша!
 Уара, нас, Лир деилаңсазшәа убомә!
 Деилаңсазаргь, иңьяшьатәзам! Саргғы
 Акрал сызлаеиғу ҳәа акғы ыҕам,
 Сыцкәын мап ицәкны дыңхастеит,
 Сишьырц шиҕахыз анеилыскаа.
 Бзиа дызбон, азәгғы диластҗомызт,
 Иара абәсеиңш ағәырға ситәит.
 Изакә тҕы бааңсузеи! Ахәынтқар,
 Уҳацны уааларц суҳәоит.
 Л и р
 Саҕамыз,
 Ари ауафы ҕәыға дҳазныжьзом.
 Е д г а р
 Том дарыхьтшыит.
 Г л о с т е р
 Уқьала уцалан уеырқха.
 Л и р
 Уаала! Уаала!
 К е н т
 Хара ҳамға хазуп, милорд.
 Л и р
 Афилософ ида шыафак ҕасҗом.
 К е н т (*Глостер иахь*) Ари ахеилаңсагғы ҳахьцо
 Дҳамгар иуам.
 Г л о с т е р
 Дҳацыз, имузозар! К е н т
 Хдәықәлап, нас, сашьа, ухиазар.

Л и р
Ухы ҳагмыз афинаа рхылтц ду!
Г л о с т е р
Шәыбжыы шәырмац, сшәыхәоит.
Е д г а р
Роланд абааш еикәатцәа дажәлеит,
«Британиа ашьяффы саҳаит» хәа,
Дыџнахәааит адауы дшәаны.
Иццит.

АХӘБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Глостер иахтыңра ауадафы.
Иааиуеит а герцог Корнуельтәи и Едмунд и.
А герцог Корнуельтәи. Дахьмырхәыкәа
иџны сдәылтцран сыказам!
Е д м у н д. О мап, милорд! Саб иахь исымоу
агәбылра сџоуба иахтнысцеит хәа аеџныхәа
сымазарц сҗахым.
А герцог Корнуельтәи. Ишызбо ала, уашья
иаб дишьырц зитәхыз игәаҗк иманы акәзам. Глостер иара
ихаҗа убранза днеигеит.
Е д м у н д. Сылахь шҗацәҗаз! Иахәтаны
иҗастаз сахьхәыр акәхеит. Абар уи зызбахә сеихәаз
ашәҗәы. Уи уаҗхьар иумбарц залшом Франция азыхәан
мазала аус шиуаз. О ажәџан! Ишҗастахыз уи ачархәара
аҗаҗера сылахь ианымзар!
А герцог Корнуельтәи. Уаала, агерцогҗхәыс
лҗынза хнеип.
Е д м у н д. Ашәҗәы иахәо иашазар, шәусқәа
цәҗьоуп.
А герцог Корнуельтәи. Ииаша, ииашам,
ашәҗәы иара атәы канатцеит: аграф Глостер уакәны
уаакәҗылт. Абыржәытҗәкья уаб дыҗшаа, иинаҗхаз ижәлар
рҗаҗхья деикәҗах дҗахәаны дхарҗылоит.
Е д м у н д (*аганахь*). Акрал дышидтәалоу данақәыск,
еилкаауп дызлахәым цәҗьара шыҗам. (*Ибжыы тыган.*)
Суалҗшья насызҗоит сымлакџакуа, ишья исылоуҗыы
сыннакылом.
А герцог Корнуельтәи. Угәра зҗоит.
Абык иеипшҗәкья, бзиабара угсырхом ахаан.

Иццит.

АФБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Ахтыңра ааигәа икоу абора кәакьк ағы.

Иааиуеит Г л о с т е р, Л и р, К е н т, а қ ь а ч а қ ь, Е д г а р.

Г л о с т е р. Ара амшцәгәа ухыугартә икоуп.

Сағашәымтан еиғу ахысзымпшааз. Сеимдоит,
еиха иманшәало тыпк збозар. Лассы схынхәуеит.

К е н т. Асеипш ағышәара хьантә дазымиааит.

Уразра анцәақәа бзеиран иуцыргалааит!

Глостер дцоит

Е д г а р. Аңыныш Фратеретто дсыпхьоит.

Уи ишихәо ала, Нерон, нарцәы, азиа лашәы

дхықәтәалан аңсыз икуеит. Уматанеила

сгаза хәычы, аңсымцқәа уеицәыхьчала.

А қ ь а ч а қ ь. Исоухәар сашьаду, ахшыөца
шьтрала дзеиуоу, дышьтрадоума, даамыстоума?

Л и р. Хәара атахзам, дыкралуп!

А қ ь а ч а қ ь. Зңа даамстоу, аха хәтала
ишьтрадоу ахшыөца дуафы башоуп. Калашьас иамои
ушьтрадан, арахь уңа аамста духагыланы?

Л и р

Афстаацәа ррытәақәа ирыбжьакны,

Мцапшьла урт зегьы ццышәыртәааит!

Е д г а р. Скәәкәа тибгачаауеит аңсымцқәа!

А қ ь а ч а қ ь. Ахшыөца дызустоу ухәозар,
абга сысымқааны избо, аеғьыч шахак идзымбало,
абзиабара хәычыхәмарран изшьо, акалткашь
иану ашәыта шәтушәа избо роуп, уаха дарбан!

Л и р. Хымпада, рус збатәуп.

(Едгар иахь.)

Сыварағ утәа, сызбаф хшыөтра,

(Ақьачақь иахь.)

Скәыға ду, уааи уаргы. Ах, шәара абгахәыцқәа!

Е д г а р. Уизыңши дшырғапшуа! Азбартағы
бхы бықәжьны бгылазароуп, ақкәажә.

Бесси, акәара бырс бласны,
Схала аарцә сныбмыжын!

А қ ь а ч а қ ь.

Аца шкылтәоу лара лнышь

Лызхәазом дшәаны.

Е д г а р. Том рыцха илымхақәа тихит
аңсымцқәа, акарматчыс бжьы ихцаны. Гопденс
дшьацәхыртәуа дигроуп: «Аңсызцаа сышәт,
аңсызцаа!» хәа датцахәхәо. Устыхә, ахәымга,
устыхә! Аңсыз атыхәагы уоузом!

К е н т

Ахэынтқар, угэы бзиам. Ус калом.
Абар ахчы, унықэиан уцсушьароуп.

Л и р

Аусзбра халагап. Ашахатцэа хиоума?
(Едгар иахь.)

Уаатэа азбаф ижэфатырца ушэцаны.
(Ақьачақь иахь.)

Уаргыы иганаф атып аанкыл.
(Кент иахь.)

Уааскыа арахь, абжыы змоу алатэфгыы.

Е д г а р

Аус ишахэтоу избатәуп.

Ахьча, уфыха уццакны,
Урахэ хәуеит иаангылом.

Уфарпын науфакны,
Илга ажәырт излагылоу!

Цых! Ацхь иагаша! Цгэы цәышк ааины икоуп.

Л и р. Гонерилиа лоуп. Рацхьа зфэхэы зфыхтәу.
Хатыр зқәу азбацэа, агәра шәсыргоит сықәны, сара,
лаб – акрал, дсытәкыан сышдәылылцаз.

А қ ь а ч а қ ь. Бааскыеи ахкәажә! Гонерилиа
боума бара?

Л и р. Уитәкыа мап ацәылкып хәа сыкам.

А қ ь а ч а қ ь. Сағамыз даараза, бкәардәыз
цъысшәан...

Л и р

Абар афбатәигыы. Лыбла кьахәқәа
Агәра удыргоит ф-хафык шлымоу.
Дабацей? Днышәкыл! Абцъар шәаах!
Азбафцэа аахәоуп! Агъангашқәа!
Азбаф хада уакәхап уи дзышьтыз?

Е д г а р

Анцәақәа ухдырра узеикәдырхааит.

К е н т

Ари закә рыцхароузеи! Хазлаулачәхәоз
Ухшыф шцеицаки, ахэынтқар?

Е д г а р (аганахь)

Избо сгэы иалсцәкыан сыштәыуо ала,
Сызустәцәкыоугыы ааңшыр хәа сшәоит.

Л и р

Аласбапхтқәа Треии, Бланши, Милкеи
Исеишуа ишысфәгыло шәырзыпши.

Е д г а р

Том ихы хтѣаны урт ирышыклеитѣоит.
Шѣицрызаа наѣ, иаапкыша алажѣѣа!

Ухѣдышзаргѣ, уеикѣатѣазаргѣ,
Уѣнатѣаап ахахѣ уаргазар,
Улажѣла бзиазаргѣ, улажѣзаргѣ,
Уцыхѣаршѣшѣап Том иѣаѣхѣа.
Ала ѣшзагѣы, ала зыргагагѣ,
Агѣарѣ лагѣы, ахѣа латѣѣѣагѣ

Иѣастѣап иахѣтѣоу изымгѣлоу,
Инаргѣидѣан схы исхагѣлоу.

Ѣитѣи-кѣакѣа, аѣбармыкѣаѣеи, аѣшѣатыѣѣѣеи хѣрылаз
ѣсымышѣтыгак хѣзыѣшауазар Том, уажѣеиѣш уѣамлац,
асаба ѣыпѣуеит, ѣчиахѣк зѣтаршѣымкѣа иѣѣѣаз уѣѣхѣа.

Л и р. Дырѣѣаны илыгѣраѣштѣауп Рѣгана,
лгѣы аѣыѣан ахахѣ злызѣоу еилкаазарѣ.

(Едгар иахѣ.)

Уара, сер, срыцарѣѣа уреиуоуп, аха ушеилахѣо
сгѣаѣхазом. Уи аѣѣамѣѣа рышѣѣѣатѣоуп ухѣозаргѣ,
иунаало акы акѣым, наѣ иѣсахтѣауп.

К е н т. Ахѣынѣѣар, уѣсы ааитѣак уныѣѣиан.

Л и р. Шѣыспѣрхагамхан, аѣарда лашѣышѣѣ...
Убас. Ибзиоуп. Уатѣѣынза сыѣѣаз. Ашѣыжѣ хѣгылан
шѣыбжѣхѣа хѣфап. Ус еиѣѣуп.

А ѣ ѣ а ѣ а ѣ ѣ. Шѣыбжѣон сышѣѣѣалан сыѣѣоит.

Г л о с т е р дааиуеит.

Г л о с т е р

Акрал дызбазом, дабаѣѣи?

К е н т

Ара дыѣоуп, аха ихшыѣ ѣазеит.

Г л о с т е р

Дырѣыл уласны! Ашѣарѣѣ ду
Шизыѣшу еилыскааит акрал,
Ачархѣаѣѣа изырхѣо ансаѣа.
Арантѣи, наѣ, Дуврѣѣа дгатѣауп
Дахѣнахѣго зегѣы хианы иѣоуп.
Аамѣѣ маѣѣоуп, хмыѣѣаѣыр
Хазегѣы ѣсроуп иахѣѣеиѣш.
Дышѣѣых, нас, уиѣагѣыланы,
Усышѣѣѣ! Ахѣаѣѣа хиоуп.

К е н т

Агѣаѣѣ, дынѣѣахан дыѣѣоуп.
Маѣѣ акѣзаргѣы иѣѣишѣар,
Ихы аѣыѣахѣ иааир ѣамлоз!

(Аѣѣаѣаѣ иахѣ.)

Ухацхраа, акрал дыштыхтәуп.
Уласы!
Г л о с т е р
Шәеитәц, аамта шәымган!

*К е н т и, Г л о с т е р и, а қ ь а ч а қ ь и
Л и р дрыманы ицойт.*

Е д г а р
Ажәреипш агәырџа хьантоуп,
Иухазырштұа гәырџа ғыцуп.
Дышзатәым агәра ихаргароуп,
Апта еикәатәакәа ихахцароуп
Ацәхәыра иқәыңсуа атахмада,
Икралда? Ах дызмам зхы ада,
Агәаҕ игәаҕра агәра ззымго,
Иааигәа азәы иччара зызхымго.
Сашьа илымкаа насың збома,
Ихьаа схьаамхар ҕалома!
Акрал илахьынтә сазхәыцны,
Сразҕыцәҕьа хьаазгом шыта.
Иара – иңхацәа, сара – саб,
Ғас хашьтырхит. Агәра хҕап
Ишааиануа лассы аиаша,
Доусы ххаҕқәа аапшып хәа.
Уажәазы акрал деикәхароуп,
Томҕы ухаҕра уцәахлароуп.

(Дцойт.)

АБЖЬБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

*Г л о с т е р и ахтыңрағы ауада.
Иааиуеит а г е р ц о г К о р н у е л ь т а и,
Р е г а н а, Е д м у н д, а м а ҕ у ц а а*

А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и. Абри ашәкәы
ганы бхатца ирба. Лассы даңхьааит. Францияа рыр
зхытцит. Ачархәаџ Глостер лассы дшәыңшаа!
Амаҕуцәа реихараџык цойт.
Р е г а н а. Дыңшааны дыкнашәха!
Г о н е р и л и а. Иблақәа тышәх!
А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и. Дсанашәыж
сгәағ ихызгарц. Хәхәшьа лхатца иахь днаскьага,
Едмунд. Уаб ачархәаџ дзықәхаршәараны иҕоу
умбар еиҕьуп. Зыҕны шәнеиуа агерцог абҕьарла

иееикәиршәарц сызиашәхә. Харгы аеырхиара
хафуп. Иааицмыркъакәа аимадара хабжьазароуп.
Абзеираз, хахәшьа хазына. Абзеираз, аграф
Глостер

Дааиуеит О с в а л ь д.

Аа, уара уоума? Акрал дубазар?

О с в а л ь д

Глостер иоуп арантә дыбназцаз.

Җажәижәохәык ракара иуаа

Аухантәарак дрыцшаарц ишьтан,

Атыхәтәан еикәшәеит агәашәәф,

Нас, ишхәыңыз аграфгы дрыцны

Дуврка еихеит. Дара ишырхәо ала,

Иахънеиуа рәызцәа цшуп еикәных.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Агерцогцхәыс аеқәа лзаажәга.

Г о н е р и л и а

Абзеираз сахәшьа, агерцог гәыраз.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Абзиараз, Едмунд.

Г о н е р и л и е и, Е д м у н д и, О с в а л ь д и ц о и т.

Ацәгяршәы Глостер даажәг

Җычцас дфәхәаны.

Иаанхаз амайуцәа цоит.

Ацәгәауәы иус збамкәа,

Ашьауға узиқәтцазом хәа ирхәо,

Цсыхәа аныкам узхыцара цқароуп,

Шьоуп изырцәо агәагмца узбылуа.

Аа, уааргеит акәу, уара, ачархәаә!

А м а џ у ц ә а г ә ы ц ә ы к Г л о с т е р д а а р ц о и т.

Р е г а н а

Алагызмал, уааины уқоуп!

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Ифәшәхәа инапыхъарацъқәа!

Г л о с т е р

Милорд, миледи! Сышәзыразны

Шәахъсыдыскылаз сахшәыркъома?

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и

Дфәшәхәа!

Амайуцәа Глостер дфәрхәоит.

Р е г а н а

Ус акәым. Ирғәғәаны!

Ух, уара аламысда!

Г л о с т е р

Сламысдазам!

Шәара шәылымкаа агәгы сызтоуп!
 Агерцог Корнуельтәи
 Арымз дықәғашәхәа! Иухарбап
 Ачархәара закәу!
Регана Глостер ижакъа дамцасны илкуеит.
 Глостер
 О, анцәакәа!
 Сышлара лхәынгеит!
 Регана
 Уигы еижәагоуп!
 Глостер
 Ицыбжәаз сжакъахәыцқәа,
 Бышьтахь ицәырыргоит, ацхамшьа,
 Хыхь, ажәфанаф бусқәа анырзбуа.
 Сгәы аартны шәсыдыскылеит,
 Ҙа баацсны сқашәтцеит атакс,
 Сзыхъаз здырузар стахуп.
 Агерцог Корнуельтәи
 Франциантәи ааигәа иуоуз
 Ашәкәы ианузеи?
 Регана
 Ишахдыруагь,
 Иухәаны ихәхароуп!
 Агерцог Корнуельтәи
 Хәгеи уареи ишәзеилоузеи?
 Регана
 Акрал дыжәгеит, аха дабажәгеи?
 Глостер
 Ашәкәы сзызфыз хәга иакәзам,
 Исзымдырзо азәы иоуп.
 Агерцог Корнуельтәи
 Мцуп!
 Регана
 Ицыхәа ылжәатәуп, агъангъаш!
 Агерцог Корнуельтәи
 Дабакоу уажәы акрал?
 Глостер
 Дувр дыкоуп.
 Регана
 Дуврқа ацара дақәитызтәыда?
 Агерцог Корнуельтәи
 Ус зырызбыз аартны ихәароуп.
 Глостер
 Сәхәоуп. Исзыжәулакь калоит.

Р е г а н а
Дувр избан?
Г л о с т е р
Уаапшны иумбарцаз
Иблақәа штыбхуа аҭахмада,
Анцәа иаашьтымта ицәеижы
Штылыжәо бахәшьа, ахәапагь
Ац аиха ицару лыц наиларшьшь.
Афыртын амшын ашәақьа
Жәәанаф аетәақәа рқынза
Ишьтнахуан. Акрал деиқәызатә,
Илағыз алаизфон ақәыршәы,
Ақара ацлан адунеи иахыцәарц.
Ари еипш атхаз, абгақәа шәаны
Иуыууа агәашә иадеизалар,
Ацәымгреи агәағи ныпхәцаны,
«Иташәыжыла!» хәа зымхәара
Бара быда зәыр дқалашоу?
Асеипш ахшара, адыд рысны
Ишыццышәхо збарц сҭахуп.

А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и
Уажәыцәқьа акы умбо уқастоит!
Арқарцәа, дзымқәацо дышәкы,
Иблақәа ахытоу итасқәақәоит!
(Глостер изблақ тыхуеит.)

Г л о с т е р
Ашлара хәтыр ззақәу шәықазар,
Шәсыцхраа, сыршьырц иафуп!

Р е г а н а
Аәбатәи тых, егы мшьыцырц.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и
Уажәыцәқьа...

А к т а и а м а ц у ф ы
Уеынкыл, иазхоит!
Схәыцаахыс ғымтзо уматц зуан,
Уажәы ухы атыпахь исзаагозар
Аматтура захьзыз уи акәын.

Р е г а н а
Алажә!

А к т а и а м а ц у ф ы
Бхатцаны, бара ажақьа бфазтгы,
Итдыжәжәа изгон хәыц-хәыцла.
Шәызфәу закәузеи?

А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и
Ахәапсыць!

(Иахәа тигоит.)

А к т ә и а м а ц у ъ ы
Еибашьроуп,
Ххы ақәахцап аиаша!
*(Иаса тьыганы ихы ихьчоит,
агерцог Корнуельтәи дихәуеит.)*
Р е г а н а *(егьи амайуѡы иахь)*
Уахәа сыти,
Иахәагылаз ицсра кастцароуп!
*(афбатәи амайуѡы иахәа имцаан актәи
ибґа иалалцоит.)*

А к т ә и а м а ц у ъ ы
Сыршьит! Аграф, насыц уман,
Блак ахьузынхаз, убри ала
Дшахьырхәу убоит!
(Иңсы ихыцәуеит.)

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Акгы ибом
Акәтаґь шаґәа ацил фыѡгара,
Арахь утыѡрны уиґатата!
(Глостер егьи иблагь тижәоит.)
Иузырлашару шыта ихаґы?

Г л о с т е р
О, закә лашьцароузеи исхаґаз!
О, сычкәын, Едмунд, имцапшьха,
Сшьа удақәа ирталан, уамырцәо,
Уамыртәо, шьоура иупхьалааит!

Р е г а н а
Уи ихьз ахәара узацсам. Уиґиит.
Хара дахѡызоуп. Уақәымгәыґын
Урыцхаишьап хәа.

Г л о с т е р
О, сышцаржьеи,
Харада ахара идыцартә Едгар!
Ажәѡан, срыцхауп, деикәырха!

Р е г а н а
Шәйтцакьаны ддәылышәца! Дуврґа
Амѡа даныз иара дыфѡышәо.
Милорд, сѡыза ду, иухьзеи?

А г е р ц о г К о р н у е л ь т ә и
Сзеиґамцуа ґәґәала схәуп,
Бсыґагылан сыбгароуп, Регана.
Алашә дықәцатәуп, атәитәых
Ицсыбаѡ ашьашьма иґажьтәуп.
Ианаамґам сшьабаны сыцсуеит!

Регана асерцог диџагыланы дылгоит.

Амайуцаа Глостер дызлаҕаҕау
ашахаҕаа ҥыртланы ддаылыргоит.

А ѿ батѣи амацуѡы
Ари агыгшѡыг дахьырхѡымхар,
Исымпѡыхашѡалакъ ꙗсцалоит.

Ахцатәи амацұы
Ипқәысбаапс дажәны дыңсыр,
Аумагақәа лтып ныркылоит,
Пқәыс зхылақәо дқамларцаз.

А ѿ батѣи а маѣуѡы
Шѣаала, алашѣ ицашѣоу хѣап,
Акы хгѣампѣхар, Том рыѣѣа
Хѣхѣап дахѣѣалаѣѣ диѣѣзарѣ,
Ахагеи алашѣи раѣѣара
Еилибаѣаашѣ азѣѣгы дѣѣѣам.

Ахпатәи амацұы
Акәтағ хзы ртыршаны,
Қәны цахала иҫәхәаны,
Исхәышәтәуеит иблатыққәә.
Ажәәан, уихылапш атахмада!

Иццит.

(Иацу ыҕоуп.)

АНАТОЛИ ЛАГЭЛАА

Ажәеинраалақәеи, апародиақәеи, аепиграммақәеи

Аеатцәахуеит амра, ишәшьуеит,
Ари ашықәс нтәарымашь лыпхала?..
Еиха-еиха хзыхь хәыч хәашьуеит,
Анкьа аеарыцқьон ахала...
Ахахә пшзақәа атцахьтә иаапшзом,
Ашәапшьеипш зынза иуаркалеиуа...
Хабжьытцәкьа рмахар, ихынхәзом,
Ирыздырзом ханыкам иахьнеиуа...
Чынчак гәәтеиуеит иахьак,
Абжьыхаа сгәатцга иахьынхалоуп...
Аңсыхатцәкьа сүтом уарак,
Схәычыцақәа ржьагак сырхароуп!..
Ибналеит аңсызқәа зынза,
Ицеит наф азмыжьахь хәмарра...
Схынхәгәышьап афныка сласза,
Сафәытцгәышьап уаха амақарра...
Ишпамааири хәамтаггы зны,
Харғагылоит амал ду иахәынчаз...
Уара иуеиғу акгы хәмам, Аңсны,
Амағра еиғу акгы шыкам еипш, ачынчаз!..
Ари адгыл ду схала сахуп,
Ажәфәан еиқәылашьцеит заан...
Ацәуара убас истахуп,
Аха сылабжыш бналт исызгәаан!..

Сабоуго?! Сара ацәфәан еипш сарсуп арака,
Сыдгыли сцәеи-сжьи зынзак еилағьоуп!..
Сапсуара ахәда тқааны изыргәәкьа
Сашта дтасыжьлом, ахааназ дсағоуп...
Иудыруаз, сыңсадгыл шыафакгы умтиироуп,
Шьта сухәапшуа сгылазом сыла хәаны...
Иупылашт ахацәа, имицгы иироуп,
Сабоуго?! Архнышьнеипш суздәылгом сыфәны!..

Акыр зылшоз иґы саннеи зеипш уск азыхэан,
Дсыхэапшуа ґааитит:
– Иумыпхьазан уажэы иуасхэо ухазы ґыпныхэан,
Аха мазак сзаатит!..
Амцхэ ицэажэо шэоуп, амцхэ иахпырхаго,
Шьта иазшэырхароуп!..
Тыпкаґ ихалаз, зусқаа хырхаго,
Амалгы ирхароуп!..
Ашьхыцқаа ирфызоуп аңарагь анытцпраа,
Ахара имцароуп...
Алагьан уасроуп имырґыхакэа нхытцаа,
Пшьаала иуртэароуп!..
Уи иажэа атыхэанза ихэаанза мчык сыхоит,
Аха лашарак сзаамтит...
Абри еипш иґоу рацэафызар ихапсыхэои,
Сахьтэазынтэи ґаастит:
– Башоуп афыза, дузныґэымгеит усас,
Хьаасгы дузымкит...
Ех, Апсны рыцха, аґыкэаша иафыزاز
Апаґақаа уахцэыркит!..

Шьоук рхы ааидыркылан инатэазаап,
Закэанла иґычларцгы рызбазаап!..
Аха азакэан абыцеипш имтыруазаап,
Зынза иахьутахым ихжэауазаап!..
Нас иґартцоз, ґеак рхэыцит,
Азакэан ажэит, рхэеит, крахытцит!..
Аха убригь шьоукы иртцоваап,
Азакэан ахаангы имажэзозаап!..
Рбгашьа амамкэа иґэґэазазаап,
Иупсахырц уалагар, утанакуазаап!..
Уи уаха цсыхэа анырзамта,
Иантагыла рус ду ашэарта...
Уи акэаматцама здыруаз дхырхит,
Азакэан ыґазамшэа ианихит!..

Дызбеит уи апхэыс цшза, лапшыла деимыздеит,
Ус имариамызт илыдцны ацара!..
Са схьаакэа лсырдырит, сгэахьы дымфахызгеит,
Нас мапгы лзацэымкит уахык апхьара!..

Мшәан, уиижьтәи ианбатәиу, уажәшьтә аамтәкәа бжәлөит,
Зны цәаныррақәак сыжәлоит, зны цшәаала ихыжьжьөит...
Икәаңкәапуа ашьапышьтыбжьқәа сеиларгоит рыбжьала,
Сгәы аапынра таларц атахушәа сыржьөит!..

Лгәашә хәың ачарахәа иныдцаны сдәылцит,
Уаха схынхәуам хәа...
Ғытуа дсышьтәлөит, аштагы дтыцит,
Мап, усышьтуам хәа!..
Устәкәа бымгәамтын, сабацап зыбгәахәуа,
Цытрак сааныкәап...
Сара сцазаргы, ихәатәхамцоуп, сызлахәои,
Сгәы сыццом афныка!..
Амза өөжә өөины атра ачеиңш ихтәлөит,
Иңзатәкәан акалашәа!..
Харгы лгәашә хәың ачарахәа иныдцаны хтәлөит,
Хабналазшәа, хкәалазшәа!..

Зөы азы татәаны итәоу урзыңшыр,
Аңсны убриакара ирацәаөхөит,
Урт машәыршәа рөы аадыртыр,
Хзаадыркәрылауөит, хтәхөит!..

Егьархәаргы, уаазырөыр,
Рацәак уаргәыргом урт рөөиңш...
Зрыңцә змырхыз ауалыр,
Ацәытәрахь зхы зырхаз аөөиңш!..

Данцәырцуаз дыбзиан, иихәоз зегь харцөит,
Игәыргом, дхазкашәөит хәа атынха...
Хаамта абырқәам ду өөиңш, днаган дафәртөит,
Даазыртуада, измада ицаңха?!

ИДЫРБЛАКЪАЗ АХӘЫҘЫ...

Ашәахъеи афашеи англаз бызшәа иагеит,
Ахашеи аңшәашеи аурысшәа иатәын...
Ахәашеи асабшеи афранцуз бызшәа иахәхеит,
Амәыша усгыи аиспан бызшәа иазкын...
Җазхаанхазеи, убри афыза хала иабейт,
Мышкы змоуз, аңсшәа рыцхәхәхә иаатәейт!..

Зынза еипҗшым уаргыи саргыи ххықәккәа,
Зынза ихазуп иааңоушәартә хнеиааиртәкәа...
Сара сгәи итхоит иаасымхәац ашәкәкәа,
Уара урызхәицуейт иааумхәац асасааиртәкәа!..

Ажәфән, ихәашьуп иахәа даараза угәишца,
Уңстхәакәа ртың изахымцт иахьтакыз...
Аеиццышә уафызоуп, сыңсықәра, Аңсны ңшза,
Ах, утадмырхандаз амал зыбла хнакыз..

Атың цхоуп арака ибжыызхуа зеггы,
Избан, нас, ирыцәлеи, схәицуейт...
Акәыткәа атәа ианхуртәало ицоит еихаггы,
Ауаф аңхарра имаабуазаап, дггычуейт!..

Урт хыхька ианхалоз ирыцхрааит зеггы,
Амаакыра нарытан, ирызхыртцейт аңхәкәа...
Аха знык рыңсы анроу, дыргәаламшәейт азәггы,
Амала, рхазы идыргылейт аңафуртәкәа, аңаңхәкәа!..

Уи амыцхә дмычхәозтгыи, иажәаггы имроууазтгыи,
Схаңыц еихаргәгәо дсычхарын...
Мызктәи суалафахәи акара ада уаха акгыи имоуазтгыи,
Аусура даауазар жәбарын!..

Русура иаңырхагамызтгыи, ргәаанагара рхәон,
Иртәахыр акәхеит инахан...
Зынзакгыи ирзымышьчейт, башатәкьа иехәон,
Аңәа анахырхуаз раңсуара кнахан...

Кырынтә сизхәыцхьеит сара гәаныла,
Нас, дызустада, мшәан, сгәыла?!
Ацсны анеикәдырхоз рацхәа дгылан,
Ацсны анеимырцәоз дыргәылагылан...
Ихьз анырхәо, Ацсны Афырхатца,
Мацк иаархәашьуеит акы сгәатца!..
Ацсны еикәзырхази, Ацсны еимызцәози,
Азәы иґы ааибышьас ирымоузеи?!

Хара хажәа бжәамызроуп, хәшиашоугы рбашт,
Ант хәшьхәә ианшәартатцәкьо хәрхәоит..
Азыхәашь иафьзоуп, амал мыжда цашт,
Сзыцәшәо, Ацсынгы аман ицархәоуп!..

Зхатә гәаанagara змам роуп ицъасшьо сара,
Ағәра иацныкәо иаахәлаанза...
Ѓбак ауп хзыкәтәо, аха изазхәыцуам дара,
Уртә ақәтра шрыхәтоу, иаадырхәаанза...

Усасызар, умфәхытц сыфныкә,
Уцхашьан саатца уцамгылан...
Сбызшәеи сыцсадгыли цкәа урызныкәа,
Уброуп иахьсыхьуа, урыцрамгылан!..

Ихамам уи акара аамта хроуртә,
Ацшәа хцароуп!..
Ахауеипш, уи ада цсыхәа хмоуртә
Икәхцароуп!..

Егәа ицәгәазаргь, зегь акоуп,
Аиаша ххәароуп!..
Аха харт хзыкәтәоу ара җбакоуп,
Иахмырцысцәароуп!..

АУАА РЕИШРА АГӘАҚӘПЦӘАХЬАН АХАЛА!..

Аениграмма

(Сөйзә бзиә Гунда Сақаниаңха илызкуп)

Акаҳуажәырта «Кемпинг» амшын ахықәәф,
Итәоуп цыгәгәартәк рхы рықәәф!..
Рыцха, ргәалақәа рацәазаап,
Ари азынра иархәацәазаап!..
Рыңшәмацәеи дарей аңызшәа рыбжьалеит,
Шәзыфри, еилышәкаап урт рыбжьала:
— Анкәа даара дыпрастоин,
Аха дпагыахеит уажә Роин!..
Ахәса пшзақәа ахьамоу Одесса,
Далтцны даазшәа ипоетесса!..
Зынза уналышътзом лааигәа, лымца,
Акәыкәбааиңш илхаршәуп лара лхылца!..
Хкьубжь зны-зынла данарфыхо,
Хьаасгы илымам ха хгәы итыхо!..
Хара аарла кәтыжь бафқәак хазлыршәуеит,
Лла лымхаңадра ахш алыржәуеит!..
Афы ааихыхны ианахәтоу имшыцзар,
Гәында дааианза хәа имыңшыцзар!..
Есымша иагхозар ҳколлегия,
Нас, изалтои апривилегия!..
Шақантә лмузатцәкәа аршәахьоузеи,
Абна илаҳазшәа ишхьоузеи?!
Ғахтит, думырпхашьан ҳпринцесса,
Аңсны еицырдыруа ҳпоетесса!..
Ма лритма иакәшәауа ишуандаз,
Ма лрифма итымкәауа ибыбуандаз!..
Зны дашьталт аңсшәа асыртцоит хәа,
Мамзар зынзатцәкәа игазахоит хәа!..
Иахгәампхеит убасқангы аңшышәа,
Лхаҗа илнарцәазаап алеиңш ашышәа!..
Азәы изы бааңсытцәкәак зымхәазозгы,
Хаихаб җитит, зегь злазозгы!
Ашәкәыфәцәа шәан, иааилауаҗырит,
Ара бзиарак шықам рдырит!..
Еигәныфит рыуагь, рцакырагь,
Рцәа иҗазызеит аихабырагь!..
Ха иаххарои, изхалҗари җыңныхәа,
Уи лмуза шәоума, миаук азыхәан!

Уи ала закәытцкәуу ҳазхәом иахьала,
Ауаа реишра агәәқәтцәахьан ахала!..
Уи ажәакгы ацсышәала илзамырцеит,
Аха лхаҭа ашышьатцәкә лнарцеит!..

Амыцхә иантынчроугь ианшәартәцәуу ыкоуп,
Ҳзызхәыцшаггы шцәырцыз шәмахаи?!
Ауафы даниуаггы, даныцсуаггы зныкоуп,
Шәыламыс шәцәымцәааит, ахахаи!..

— Уаф дшәеигәырғьартә шәыкоуп, шәарт, дад,
Шәусгы жәдыруазар акәхап шәахьтәуу..
Аха ишәҭаху акызатцәык ауп — азәы иштат,
Шәеихаб ихшыф тқьар, иҭазыртәо!..

Ихьантыцъза иаафәуеит бжык нарцәынтәи,
Шәартәк шыкоу еилсыргоит:
«Ишәытцалазеи, ишәаххәеит шәынтәггы,
Ацсны шыгәжәажәауа аабоит...»
Мшәан, изтәыда ас аҭефхәа,
Са сгәы ҭызшьаауа абжы?!
Ахеицш исылкәан ицеит ахәеихәа,
Еикәаргыланы схәы-сжы..
Сашьцәа еиҭыхоит, цабьргытцәкәан,
Реимак шмацым уззәом..
Ғәагкгы акәиц еицш зны иаахәытцкәан,
Аха идырцәеит, еибакзәом..
Нас, закәызеи, сзамыртынчуа,
Игәытшьаагоу уи абжы:
«Шәарт мышкызны шәеышәзымшьуа,
Шәкәмлааит, шәнапала иҭыжәжәо шәжы...»
Ах, изакәызеи слымха иҭафәуа,
Шәартәк шыкоу агәра згоит..
Асы шкәакәа жәфәан апафәуа,
Сара сгәы ацхаицш иҭабгоит...

Адәахьала дара шаабац икоуп мшәәны,
Аха фәнытцкала игәырфәоит..
Урт аиаша ахьырзымхәо, иахьрымоу ихәәәны,
Икәыбаса иагоит!..

Аңсны ахъзуп хәа аңсуа дахьыкам,
Аңцәа ихәимтәаит уи афызә разкны...
Абизнес мөахыргар ртахуп урт Аңсныка,
Аңәра атәымуаа идыркны!..

Излахъзоз аиашә, убра хәиңаххит,
Игылт зыгәра ааго...
Инахазан аңсуаа хидеиә рцәахит,
Хара иахтәзам, иахдырбо!..

Аңсуара абакоу, дцеит уи дахыңан,
Ажьеиңш дкәаратцоит!..
Хцәбаааңса ахымшәо азы ихы аларкәра атыңан,
Азакәанкәа хирцоит!..

Иабахтаху хәкәызххьоу ашьоуреи ахьырхәреи,
Инаганы иуахтеит аңскы,
Ужәлар рыбжьысит аңсреи абзарей,
Хәңсыцәгьәкәа ирфәоумтан хразкы!..

Уи раңхьа аңсы тоуп хәа зынзаскгыи агәра аагом,
Аныкәашәагь аңсахуеит башә!..
Ашәартара анааигәахо аблақәа ирбом,
Агәоуп уи андәықәлатцәкьо избашә!..

Сзаагылт иара изыхәан акырынтә азгьы,
Дзыкәгылаз аңха еиқәсырхеит...
Сара иансыдгылатәыз дықәпеит бғарцахьы,
Сағацәа зегь иаразәк дреицәахеит!..

Умиасааит аамта, урт рфәаңхьа уезә,
Избоит, иахьа умазақәа аатуеит...
Ақазара злоу ауаа ргәылаңшра уахьза,
Излам — дара рхала иааңшуеит!..

Ахаан хэа азэггы ихайтом, аамта уаароуп,
Ихалшаз ауп ханиаслак инхо...
Аамта нахэаахэуа иказтаз ауаа роуп,
Зны ишэтыцны, зны — иматхо!..

Аггычцэа хзынкылом, иауам, баба, иауам,
Урт рагэра иаамыхаз ирыхэтой?!
Аапынра ааит, аха атцлакэа шэтуам,
Ажэцаракэа ааир изыкэтэой?!

Апоет, ирехэатэу рехэала,
Уаакэымтцкэа ирехэатэым уафзоуп!..
Хапстазаара шыкоу хэала,
Ашэткэа ураа удагы ицшзоуп!..

Хазфэу аус ахаан цсра акэзам,
Аха хамѡакэа шыацхэала ихауп...
Зегь зхароу аамта акэзам,
Зеггы зхароу — ауаа хауп!..

Иара ихэазшэа кайтцеит,
Дара ирахазшэа картцеит,
Харггы иахфазшэа кихтцеит,
Абас хаамта зегь цеит!..

Инхоит урт еихбаала, Ацсны абжатакэа ртэуп,
Хзыхзызаауа халамыс бзиа ирбартэ имизеит...
Зегь аархэеит, зегь рымоуп, урт рхан дукэа тэуп,
Аха рапсуара рашта итыцны ирыцэцеит!..

Ламыс хэычык аницэыцца,
Дақэшэазазшэа амлакыра...
Иац ихитаз ацха дуцца,
Иахыа ихихит амаакыра...

Иарбан чымазароу ихалас,
Шәфәыѳѳцәак мыцхәы икакацәоит!
Баграт ибжарагъ изхамлаз,
Баграт иатцкыс ихәацәоит!..

Азакәән уздырзом, рхәеит, рычедырххан,
Агалстук ғызғызқәа зхаз!..
Азакәән ахыссымдыруа изсышәтәи ғәыбған,
Убриоуп шәара шәеикәзырхаз?!

Хашыцэа иахзеикэдырхеит хтынрак,
Аха уи ахэыштэара уажэшты ихацэтаит...
Хара – хэашак, шьюукых – җахрак,
Абас мацара иахьанза хааит...

Аамта аныцэгбоу рычедыртынчуеит,
Иаацэыртцуеит ианеикэтэалак ирбарцаз...
Ацэгъамыцэгъа иавахысуеит,
Нас ианаамтоу ххысхъан рхээрцаз!..

Уара ауаџ кѣыш, сара ауаџ гѣыраз,
Цъаргъы иалахгалом хѣхкѣа...
Аха урт иахъа иранахажуа, иудыруаз,
Шъацхѣаны ирызгылоит ххѣычкѣа...

Апоезиа, шәһапыцқәа зегь зґәз,
Жәғангәшәпхәра ашәымтәк ианартит...
Апоетцәа зегь ашхә хшағәз,
Амалуаа Ацсны сасаиртала идьртәит!..

Уаанза ачыхэчатраф ихэуаз,
Зпышә итасны наӳ иахырцаз,
Ирхәагәышьоит уажә ауаз,
Еита рчыхэчатрахь ихынхәырцаз!..

Акрызбахъызгъы ҕырымтит, рыҕқәа еихашәит,
Хара зегъы хрықәшахатуп хәа дәықәыртцеит..
Иаргъы аиаша шидыруаз имхәазакәа дажәит,
Даныцсы иабаргоз — игәы инықәыртцеит!..

Иреигъу уаҕ дыҕамшәа шәхы агәра ашәыргон,
Шәрыдхәалан шәрыман рмаҕакәеи ргәатцҕакәеи!..
Аихабырарҕ ианыҕаз егырымашәа жәбон,
Насоуп ианцәыртц рсасаиртәкәеи рҕацхәкәеи!..

Есымша акрыгуп, исыздыруам изхъымзас,
Ианчынуааз еипш иахъагъы иццакуеит!..
Хажәлар ирцәыргъычыз амал хәдацәаҕынза
Иалатәоуп, аха амла иакуеит!..

— Уихцәажә хәа сырkit ихы нықәитцаанза,
Саазықәшәзеи, абаацсы!..
— Уи дмыцсзацызт иахъауажәраанза,
Уанихцәажәоуп даныцсы!..

Ғәырҕа дук ҳашәхымс ихымтқәа,
Рбағъ мышьтацәгъак ма иҕәнатуама?!
Ғааны ихауру амш хәрыбгъыцқәа,
Мамзаргъы ҳахәра еитартытуама?!
Сеидру, сеидру, ҳа ҳазиуоу,
Иахъыпшу ахъхъымдыруа ауп ибзиоу!..

Уи дааҕәымтцзакәа аекранаҕ дҕырбоит,
Ғәышажәак ма ихәахъоушәа...
Иара дшыҕоу есымша идирбоит,
Арахъ дара иаҕсуеит, дыцсхъоушәа!..

Хабаго абри аамта, смыхәхәар сгәы иаузом,
Излапшуа рызхатдом сылақәа!..
Ара иагъа ҕауцдаргъы азәгъы уибазом,
Аңара ахъыҕоу умгылакәа!..

Иабарышьтуаз, иахьатәи апрогрессгы иахьзеит,
Зегь здыруа дара ракәушәа иехәоит!..
Урт аеыркәышшьа убри акара иртцеит,
Санырзызырѡуа аеыргазара сгәаңхоит!..

Уи иѣы апоезиа ыкам, ублақәа хты,
Иасхәахьои закантә..
Апоетцәкьа анцәа хыхьынтә итцеихәоит акы,
Иара – цакантә!..

Сақәымшәацызт абри афызә,
Иакәқәам ажәақәагь сыѣшәоит..
Амыцхә дымхәыцкәа дцәажәом сфызә,
Аиашәа иамхәхәар хәа дшәоит!..

Даѣагылоит хәа ҳаңшын,
Маңк ириашоит хәа ахәахәа..
Иалаижыит ҳгәыґра амшын,
Знык ианиоу ихы ахәахәа...

Амц дшаѣагылаз дааит уи кыр,
Аха ус дышзымцоз ибеит..
Изыдѣархәало акгы шыкам аиашәа аапкыр,
Иажәымтаз ихы агәра аиргеит!..

Акгы ҳалшом, ҳтәоуп ҳаиңхьхәыцуа,
Ари аамта ҳзалцуам ҳгәы мыткәацкәа..
Адунеи ду атлеиңш идырхыңхыңуеит,
Итцрымжәандаз уи адацкәа!..

Ршьамхкәа гәгәоуп цьым, ус иузкажьуам апшаґы зысыз,
Шьоук ҳапсадгьыл рыңхзашәа алоуп, шьоук алатхаңьуеит..
Ҳара иахамбо, ҳара ҳазхьымзо, ма ҳазвысыз,
Гәнаҳак еиңшны ҳашьтахь иааиуа ирзынҳажьуеит...

Ирацәоума нас ажәлар зыргәакуа?!
Митәыкгы ртахзам!..
Узавамло ихәоуп зегь арака,
Аха узавамло иузам!..

– Абарт зтәыда?! Сгәы зцаарак сыцәтәлит,
Иарбан партиоу, исеилшәыркаа цкәа?!
– Урт Дәаби Зиқәеи реипш еиләлит,
Еиодыраашәы рымазам шыта!!!

Қаадбгыцк аарла иакит,
Цәгәлатцәкә еивтацсан...
Уи иигаз рыла хнакит,
Акырза иацсан...
Азакәангы ахы ланаркәит,
Ицхашьан!..

Итцегь даныцкәыназ, ахчнызеипш
даншыз,
Дгәыгуан иара...
Ацстазаара бзиа ааиуеит хәа дшыцшыз,
Изааии ацсра?!
Ицаз дузыргылом, ґыц азәыр диима,
Хиеигзап зхәақәа хыжжәыз...
Ах, шака дрыцхауи, деитазхәо данимам,
Згәыгра иажәыз...

Ғыц салагоит шухәо, интәоит,
Иуцәкәаґхаз – уроуп...
Ацстазаара ииасны ицоит,
Иаангыло – ацсроуп...

Скыдкәо мацара сагоит сара ацстазаара,
Шыта аґәра сымпытшәоит...
«Исымоу рацәам, абри ауп сара смазара!..»
Сангәаа исґытшәоит...

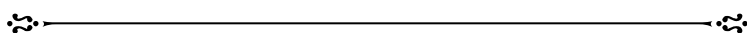
– Бзиоуп, иуцэаагом, иумаз уцстазаара,
Унхала ишузгьамоу...
Ахэ хазшьазом хара уака аказара,
Ароуп ахэ ахьамоу!..
О, схэыцуеит, ацстазаара стахума исзынхарггы,
Уи зжыы афо, иаргэакуа са соуп...
Аха сызфэу сара сус, азэы игэацхазарггы,
Убри изыхэан мацарагь иацсоуп!..

Хаифызара убриакара ихьантазма хара,
Сааныжны шэнаскьеит сара сфызцэа хара...
Сарггы срыбжыхеит ара ацстазаареи ацсреи,
Сафызыхеит алуқэа ирыбжыашэаз аңықэреи...
Ифоуп ф-мфак уахь, цыанат, цыаханым,
Уааи ахьырхэо дцароуп, зылахь акгы аным!..

Избан нас, изшэартоу сара сбызшэа,
Иахьырымхэо азоума?!
Исашэхэ нас, хцарауаа абас изацэшэа,
Хмачра иазхэоума?..

Икалап аамтабзиак, мацзак иаацштэхойт,
Уи халахь ианызоуп...
Апсуа дахьыфоу дшацсуоу даанхойт,
Ацътла дафызойт!..

Ахақейтра хамойт, хапшэымоуп хара,
Хдацқэа хрыгэгэаройт!..
Хапсадггыли хбызшэеи ирейхау шыкам ара,
Убри агэраагаройт!..

АПСУА ЛИТЕРАТУРА АҒОУРЫХ АДАҚЫАҚӘА

ВИАЧЕСЛАВ БИГӘАА,

ААР алахәыла-корреспондент

XX ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа рынтцәамтәи — 90-тәи ашықәсқәа ралагамтәи рзы апсұа литературатә процесс ачыдаракәеи ахырхартақәеи¹

60-тәи ашықәсқәа инадыркны апсұа прозағы имғапысуаз айтәк-рақәа апоезиағы имғапысуан. Амала, хыхь ишазгәтоу еипҭш, апроза акыр ағыжәара аманы ишғиоз ала, апоезиа анырра анаҭеит ухәартә иҕоуп. Анырра атәы анаххәо, рағыхьазагы инаргыланы иалкаатәуп Б. У. Шынкәба ироман «Ацынтәарахи» А. Н. Гогәуа ироман «Аеыкәахаи», иажәабжықәеи, иажәабжыоукәеи (иповестқәеи).

60-тәи ашықәсқәа рзы арепрессиақәеи Аңынцәылатә еибашыра Дуззеи ирцәынхаз абиҭара еихабыра иатцанакуаз апоетцәа ра-цәаҕымызт. Урт иреиуан Шь. Л. Цәыңба, Б. У. Шынкәба, Ч. М. Цьонуа, Кь. Ш. Чачхалиа, А. Н. Цьонуа, И. К. Тарба. Поетцәақәак рахасабала ашыақәгылара иағын урт реитцбацәа (абжыаратәи абиҭара иатцанакуаз): В. П. Анқәаб, Кә. Шь. Ломиа, Гь. К. Гәыблиа, Н. З. Тарҭҭа, А. Т. Аңынцәал, М. И. Миқаиа, П. Хә. Бебиа, Кә. М. Герхелиа, Шь. М. Сангәлиа, Ць. К. Тапагәуа, Ш. Хә. Плиа, Т. Шь. Аңба, В. А. Ахыба, Б. А. Гәыргәлиа, Т. М. Чаниа, Н. Т. Кәытцниа, М. Т. Лашәриа, В. Ць. Амарашьан, И. Х. Лашәриа, З. Гь. Кәарциа, С. Х. Таркыыл; урт ирышьтанеиуан Р. Х. Смыр, В. Л. Атцнариа, Р. З. Лашәриа, Г. Шь. Аламиа, В. П. Касланзиа, В. К. Зантәриа, В. М. Чытанаа, И. Н. Ахашҭҭа, И. И. Хәартцкиа, Л. С. Тәанҭҭа, Е. С. Адлеипҭҭа, В. А. Кәағәаниа, А. И. Лагәлаа, Г. В. Сақаниа-ҭҭа, Гә. С. Кәытцниаҭҭа, С. Б. Делҭҭа, Е. В. Ажыба, Ал. З. Кәарциа уб. егы.

30–32 шықәса рыла итыжын 350 инареиханы апоезиатә шәкәқәа; зқыла ажәеинраалақәеи апоемақәеи кыпҭхын ажурналқәа «Алашареи» «Амцабзи», агазетқәа «Апсұны қаҭҭыи», «Бзыҭи», «Акоммунизм ахыи» убас егыртҭгы ркны.

Хәарада, арғиамтақәа зегы рсахьаркыратә ҕазареи амилатә литературатә процесс аҕны иааныркылоз атыҭи рыла еиуеипҭшым. Т. Шь. Аңба истатиак аҕны ишиҕуаз ала, «Иарбан аамтазаалак ажәеин-раалақәа иаха ирацәан, апоезиатцәкыа ааста, аха аиааира азынхоит апо-езиа» (*Аңба Т. Шь. Угәуеаныз: апоезиа! // Алашара. 1985. № 1. Ад. 140*). Уи

¹ Иацу. Алагарта ануп журнал "Алашара" №2, 2023 ш.

адаггы, афымтақәа, апоет ирфеиара рлахьынца урт шақа статиа, усумта рызку иахьыпъшзам. Б. У. Шынкәба иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа» аҕны иупъылоит абас еипъш иҕоу ацәахәақәа: «Жәлар рыбзиабара ҕылан иаазом,/ Иалнахыз – далнахт – иапъсам дабазом!». Абасоуп ишыҕоу алитератураҕы, аказараҕы. Афымта аамта абырткал икылсроуп; эпохак аҕнытә дача эпохак ашқа цәыз амазамкәа, абжыы ҕацаза иго ииасыз арфеиамта пъсра ақәзам. Адунеитә литература аҕоурых ишахнарбо ала, еиуеипъшым аҕоурых-литературатә процесс иалахәу ашәҕәыџцәа рацәоуп, аха амилаттә литература аҕоурых аҕы иклассикахо рхыпъхьазара зынза имачуп; урт роуп рапъхьазаггы инаргыланы уи алитература амилаттә хәаақәа иртызго, изырызго. Избан акәзар аклассик ирфеиамтақәа реихаразак рҕны еилартцәоуп, еилагзоуп, еиныршәоуп амилаттә дунеихәапъшра ихадоу ачыдарақәеи азеипъшуафытәыџсатә цакы змоу ахшыџцарақәеи афилософииеи; урт анапътаз аамтазы иҕаз ауаажәларратә хдырра аҕиара еиуеипъшым атенденцияқәеи апъхьаҕатәи аперспективеи; иуадафны еилоу астильтә пъшаарақәа; ииасхьоуи, иҕоуи, уатцәтәи еимаздо азцаара дукәа. Цабыргуп, аклассик ирфеиараҕы иупъылоит аамта апъышәара изахымсыз, ахра зуаз аидеология мыцхәы изылжжуаз ымтақәак, аха урт мачуп. (Амала араҕа акониунктурауаи, аконформистцәеи асоциалисттә идеология агәра згатцәҕьоз авторцәеи еиларџашьатәым). Апъсуа литератураҕы абасеипъш иҕоу ашәҕәыџцәа иахьа жәахәарада ирхупъхьазалар ҕалоит амилаттә литература, уи ажанрқәа, акультура рхытцхыртәҕ игылаз ашәҕәыџцәа-арккаџцәа (Д. И. Гәлиа, С. И. Чанба, М. Л. Ахашба), зыпъстазаара иалтцхьоуеггырт апоетцәеи апрозаикцәеи (И. А. Коҕониа, Л. Б. Лабахәуа, М. А. Лакрба, Б. У. Шынкәба, Кь. Ш. Чачхалиа, А. Т. Аҕынцәал, Т. Шь. Аҕьба уб. егь.).

50-тәи ашықәсқәа рынтцәамта инаркны апъсуа поезиаҕы ицәыртцуаз аҕыцрақәа, иалыршаз аихьзарақәа рапъхьазаггы инаргыланы изыдхәалоу Д. И. Гәлиа ишытахь доухатә пъызас иупъхьазаша Б. У. Шынкәба иоуп. Акырза рытцаркуан журнал «Алашара» 1958 (№ 4), 1960 (№ 6), 1961 (№№ 1, 4), 1964 (№ 3), 1966 (№ 1), 1968 (№ 1), 1969. (№ 12) шықәсқәарзы ианыз иажәеинраалақәеи («Апъхын», «Цлоу ақыта, Лаганиахә...», «Сыпъсы цәҕахеит уажә саазқәылаз...», Д. И. Гәлиа ибаҕа апъхьа» «Бжык сахауеит...», «Раида-гәышья схәоит...», «Иаацәырган снахәапъшит сара...» /Каисын Кәулиев иахь!/, «Нас мышкызны сыпъсы схытцып...» уб. егь.) идраматә поэма «Ахра иаҕахази», чыдалаггы ишәҕәқәа «Апъхын» (1962), «Ажәа. Ажәеинраалақәеи аиҕагақәеи» (1975). Апоет ифымтақәа рҕны атрадицияқәеи аҕыцтә стильтә хырхартақәеи еиҕыбаауп. Урт ирныпъшит, В. К. Зантәриа игәаанагарала, «апоет илирикатә гәтыхахәара ацаулара, амилаттәи азеипъшуафытәыџсатәи зцаарқәа иара дшырзыҕоу, урт реинраалашья, идунеихәапъшра амасштабқәа, ирфеиаратә пъшаарақәа рдиалектизм» (*Зантәриа В. К. Апъсуа лирикее амилаттә сахьаркыра-философиятә дунеихәапъшрей. Акәа, 2011. Ад. 180*). Арфеиамтақәа ухырхуеит рбызшәа апъшзарала, рыцауларала, рфилософияла, ргармониа, ртема-

тикала. Диашазар калап В. К. Зантэриа, даеацъара ажэеинраала «Бжык сахауеит...» анализ кэцо, абас аниоуа: «Б. Шынкэба ифымта “Бжык сахауеит...” иадаабалоит асуггестивтэ лирика хэа изышьтоу апоезиа жэлахкы аказшьақэа... Абас еипъш икоу ажэеинраала-монолог иатцеитцо ауафытэыфсатэ гэыфбарақэа, ацэанырра еижыагақэа, аемоциатэ гэалака-заарақэа рказшьа аарпъшрала Б. Шынкэба мфэхэастэ ыыцк азылихуеит апъсуа лирикафы аимпрессионисттэ хэыцра астиль» (*Зантэриа В. К. Апъсуа лирикеи амилаттэ сахъаркыра-философиятэ дунеихэапъшреи. Акэа, 2011. Ад. 217*).

Б. У. Шынкэба «Афэтэ-уаа» ашьтахъ фазнык иефъишэеит иажэеинраалоу ароман апъцаразы: 1964 шықэсазы уи ихиркэшеит иепикатэ фымта ду «Ахра ашэа» (хазы итыжын 1965 шықэсазы; афымта ахқэак кыпъхын 1957 шықэсазы ажурнал «Алашара» № 5 акны). Акритикафы цыоуы уи романуп рхэеит, егырт поемоуп хэа азгэартэит. Азтаарқэа цэыртцуан ароман иаанарпъшуа атоурыхтэ концепция иазкны, уи атоурыхтэ цабырг акыр иацэхьатцуама ухэо икоуп. XIX ашэышықэса антэамтэи — XX ашэышықэса алагамтэи рзы Апъсны имфэпысуаз ахтысқэа (усеипъш икоу ахтысқэа ыкатцэкыазар) ареволиуциатэ цакырытоуп, акласстэ кэпъарагы ацэаара убоит, аха ускантэи аамтазы апъсуа асоциалтэ конфликт шыатас измоу ареволиуциатэ кэпъара иалахэын хэа ахэара гэагыуацэоуп. Апоет иеазишэеит ареволиуциатэ романтика ацэа ахатцаны, епикатэ ажэа харакыла ажэлар ахэамтақэа зыркхьаз Кыахьба Хацъарат ихафсахьа апъцара. Ари афырхатца дубоит А. Б. Возба ироман «Хацъарат Кыахьба» акынгы, арака уи еихагы апъстазаара дазааигэоуп. Егыа ус иказаргы, Б. У. Шынкэба ифымтафы иупылоит поезиатэ бызшэа кайматла ифу ахэтақэа («Ашэа — ашэа ариуеит», «Амшын ихыу», «Апъатхъ»), иалукаартэ икоуп атауад лаша Шабат ихафсахьагы, Шабати амалрхара ада хэыцырта змам Нахарбеи реицэажэарагы.

80-тэи ашықэсқэа рзы Б. У. Шынкэба итижыт иажэеинраала ыыцкэа еидызкыло аизга «Тэгалантэи ашэахэақэа» (1986); итыжын иара убасгы ишэкэқэа: «Ажэеинраалақэа» (1988; «Иалкаау апъсуа лирика» асериафы), «Ифымтақэа реизга» х-томкны (1987–1989).

Иалкаазар ахэтоуп 1962–1965 шықэсқэа рзы «Алашара» еиуеипъшым аномерқэа ркны «Мафа-мафа» хэа азеипъш хьзы рыманы икыпъхыыз Шь. Л. Цэыцъба иажэеинраала кьафэқэа, ааба-ааба цэахэа икоу («Азиас Детрин», «Колыматэи ашьхақэа», «Ани асабии», «Акэара», «Апъслыш», «Атаатцлақэа», «Апрофессоргъ длахынцацэган», «Ашэкэы шытатан», «Иаххарам акгы!», «Тэгалантэи таига» уб. егы.), насгы иажэеинраалақэа реизга «Мафа-мафа» (1966), Урт ишьақэдыргэгоит автор ирфеиарафы алирикатцэкыа апъжэара шагаз, ирныпъшит апоет 1936–1953 шықэсқэа рзы Колыматэи алагерқэа рфы дантакыз ихигаз агэафрақэа изынрыжыыз ацэаныррақэа; ицёушьаша, ажэеинраалақэа ауафра ду, ачхара, Апъсуара ргэылжжуа икоуп, ацэымгра ацэаарагы убом, мрагыларатэи (абуддисттэ, асуфисттэ) афилософия иазааигэоума ухэо

иҕоуп. Шь. Л. Цэыцба иоуп аҕсуа литература «алагертэ» тема алазгалаз. Арҕиамтақэа ирыцубаауеит автор иџнуцкәтәи ахақәитра, ажәлар ркәышра, рфилософия, ирныпшуеит аҕсадгылы, ажәлари, аҕсабарей рыбзиабара; цыара-цыарагы иуҕылоит асатиратэ мотивкәа, имырхбаа-цәакәа, ажәак-џажәак рыла рсахба ҕыхуп ауаа ҕаршеикәа, акгы иаҕсам аехырцәажәаџәа уб. егь. «Маҕа-маҕа» антытц ашықәсан уи иазкны арцензиа зџыз М. Т. Лашәриа ишазгәеито ала, Шь. Л. Цэыцба ари ишәкәы «ҕаса итижыхыз ишәкәкәа... зегь реиха асахьаркыра аганахьала ихаракуп. Ари аизгаҕы апоет (инейбеипҕшны акәымзаргыы) илшеит жәа-кьаҕла акыр зтцзкуаз азтцарақәа рылацәажәара, аҕстазаара аган рацәа философиатэ кәзшьала ахәапшра, дзыхцәажәо атема асахьаркра, ажәеинраала аформей атцаки реиласара, ашаблон аҕацәыхьчара... Арт ажәеинраалақәа рҕы иҕам атамҕар асра, амцтә патетика, ажәамыцхәы» (Лашәриа М. Т. *Ажәа ахәақәа. Алитературатэ-критикатэ статиакәа. Акәа, 1973. Ад. 123*). Апоет ицәаныррақәа, идунейхәапшшыша, аҕстазаара еиуеипҕшым аганкәа раарпшразы ихы иаирхәоит асимволтэ сахьақәа, аметафорақәа, апсихологиатэ параллелизмкәа. Уи убоит ауаџы ихакәитрей уи азы ақәҕарей ирызку апоемақәа «Ацәкәырҕақәеи», «Абней», «Амшыни» ркынгы; атема аарпшразы апоет ирҕиамтақәа ирылеигалоит аҕстәкәеи аҕсабарей рсимволтэ хаҕсахьақәа. Арт апоемақәеи егьырт аџымтақәеи кыпҕхын анаџстәи ашықәсқәа рзы Шь. Л. Цэыцба итижыыз иажәеинраалақәеи ипоемақәеи реизгақәа: «Ацәкәырҕақәа» (1970), «Иалкаау иџымтақәа» (1972), «џаамтак реипҕшыртә» (1976), «Ашәкәтаз» (1980), «Иалкаау» (1982), «Татиас» (1986). 1988 шықәсазы хазы итжыын автобиографиатэ кәзшьа змоу апоема «Апоет иразкы». Ииашазар каларын иахьауажәраанза алитературатцараҕы акыр игәыгәтажыны иҕоу Шь. Л. Цэыцба ирҕиара (еихарак атакра ихганы иҕсадгыл ахь даныхынхә ашьтахь иаҕитцаз арҕиамтақәа) иазхьапшзар.

Алирика ахатәгәтыхахәаратэ кәзарак ахасабала арҕиараҕы илшаз мацзам Б. У. Шьынкәба иқәлацәа ируазәкыз, зыгәтаккәа рынагзара иахьымзас Кь. Ш. Чачхалиа. Уи иџымтақәа ианрылацәажәоз, рапҕхьазагы инаргыланы иалыркаауаз исатиратэ жәеинраалақәа ракәын. Цабыргуп, аханатэ уи аҕхьаџәа дызларылатцәаз исатиралоуп, аха уи дышлирику рхаштуеит азәырџы. Хықәкыла иара ирҕиара зыдхәалаз ажәеинраала ажанр акәын. 60-тәи ашықәсқәа рзы итытцыз иажәеинраалақәа реизгақәа иреуан: «Ашәа ҕыцқәа» (1960), «Ашәти ақәыци» (1963), «Ахәырбҕыц» (1967), «Иалкаау» (1968); иҕстазаара даналтц (1970 ш.) ашьтахь – «Ааҕынтәи ахәыцрақәа» (1971), «Ақьиацәа рымџа» (1978), «Алирика» (1979), «Алирика. Асатира» (1980), «Ажәеинраалақәа» (1984; «Иалкаау аҕсуа лирика» асериаҕы), «Ажәеинраалақәа» (1988).

Длирик дуны аҕсуа поезиа амхы шыаҕа гәгәгәала дынталан, аха иашәа нагзаны ахәаха дахьымзеит А. Т. Ацьынцалгы. «Сара ҕа дунейк адунеиаҕ исыпшаауан», «Иаса Қырыса иеипҕш ари адгыл сахәапшуе-

ит» – арт ацәахәа цаулақәа иаадыргъшуеит апоет ифныцкәтәи адоухәтә культура беи, иагъсуара, идунеихәагъшышә, игуманизм, игәыҳалалра. Адоухәтә философия ргәылжжуа икоуп А. Т. Ацъынцъал итижъыз ажәеин-раалақәа реизгақәа: «Амәақәа» (1965), «Ацәашыи иатцәақәа» (1969), «Ахахәқәа рышәшьырафә» (1972), «Аәадатәи агъшақәа» (1974), «Ари аду-неи» (1976); нас итытыз иреиуоп: «Амшын шкәакәа. Ажәеинраалақәеи апоемеи» (1979), «Иалкаау. Ажәеинраалақәа. Апоемақәа» (1980), «Ажәеинраалақәа» (1984). Афымтақәа ркны агъсабарей, ахтыскәеи, аамтәи рсахьақәа иузейкәымтхо еимадоуп; урт беиоуп аметафорақәеи, асимволтә сахьақәеи, шамаха цъаргыи иугъымло аифыргъшрақәеи рыла. Автор ицәахәақәа (изыкызаалакгыи – ипъсадгылоума, икытоума, ауаф иоума, агъсабароума) игәатцәнтә иаауеит, мцра рытцам, шаблонрак ры-дубалом; урт ирытцубаауеит игәжәажәо, ауафы илахьынцә иазхәыцуа, иматц аурагыи иазыкәтцоу алирикатә фырхатцә. Уи адгылеипгъш ачхара илазар, дкыазар, агъсынцры дугыи имазар итахуп ауаа ирзеигъу ақатца-ра дахъзарц азы; агәра игоит аиаша машәырла итахаргыи, гъсра шақәым иара. Апоет зынза изыхгомызт амц, агәнаҳа кәзтцоз ауаа, ауафы идоухәтә уашәыррақәа; Л. Б. Лабахәуа иеипгъш уи дашьтәтцәкыан аиаша, аидеал лаша, дара убарт рыгъшаарагыи дыхәнажәеит, ипъстазаарагыи аркәафит.

Алирикацәкыа знапы алакыз апоетцәа мацфымызт, аха урт есна-гъ ирыкәфеион узхәом. Цъоукы-цъоукы рырфеиарафәи апублицистикеи, амцхә ацәажәарей, зыгәра узымгаша ахшыфцарақәеи агъыжәара аныр-гоз ыкан. Фымтақәак формала еикәышәшәа икоушәа убар кәлон, аха урт гъсы рхамызт, адекларативтә кәзшәа рыман. Асеипгъш икәз арфеиамтақәа лассы-лассы иугъылон аграждәнтә лирикафәи. Уи алирика далацәажәо, Т. Шь. Ацъба иазгәеитон: «Алирика ианакәызаалак, аихаразакгыи аграж-дәнтә, иаабуам цәала ацәажәара. Зны-зынла поетцәақәак, агъхәаф игәы таагоит хәа акәу сыздыруам иргәазыргъхо, уи идыргалоит рфымтақәа ркны рхатә зыгәра рымго агъстазаара цъанат. Убри азоуп агъхәафгыи урт рыгәрагара зицәызуа. Алирика амалахазгыи аеазнамкроуп иахәа адуinei зтагылоу ареалтә шәартә аршшара, агъхәаф дрызнархәыцуаза-роуп дызтагылоу аамтә ауадафракәа, дазыканатцозароуп амч баагъсқәа ирфагыланы ақәгъара» (Т. Шь. Ацъба Угәуеаныз: апоезиа! // Алашара. 1985. № 1. Ад. 140). «Цәала ацәажәара» ицәафамызт иара Т. Шь. Ацъба ихатә. Уи ус шакәу шыақәдыргәгәоит иажәеинраалақәеи ипоемақәеи реизгақәа: «Ажәеинраалақәа» (1968), «Атцхи амши» (1970), «Амш иа-нацло» (1973), «Сара стынчра» (1977), «Аагъын ашәа» (1978), «Амәа икәу» (1979), «Ашәтқәа рыччагъшь» (1980), «Уахынлатәи ашәт» (1984), «Аныхәагъхыыз» (1989), «Ашәтқәа рыччагъшь» (1991). Т. Шь. Ацъба «ил-шеит агъсуа лирика ахафәра змырзуа амилатә цәафәи уи ишътнахуа азеипгъшуафытәыфсатә зцаарақәа рыхшыфцәк-емоциатә мчхарей реи-лагзара, агәи-агъси рыхразага икылху, ахафсахьақәа рсинтетикатә ак-заара азкылсра... Т. Ацъба илирикафәи абафхәтәрей арационализми реиндәтларафәи, агъыжәара агоит абафхәтәра, ацәаныррей ахшыфцә-

реи рхәоуеикәшәара, ргармония харақы» (*Зантәрия В. К. Аңсуа лирикеи амилаҭтә сахьаркыра-философиатә дунеихәаҭшреи. Акәа, 2011. Ад. 238*). Апоет темас ишьтхуа зеггы (ауафы, аҭсадгьыл, аҭсуа қыта, ажәлар ртоурых, абзиабара уб. ит.) Аҭсуара ахразага икылихуеит, избанзар «Аҭсуара зцым — зегь тацәуп» («Аҭсуара»), иара иаҭсуараггы дахыҭар итахым» («Уаҭсуара узахымҭеит хәа сазхәаз иахь»). Т. Шь. Ацъба иажәеинраалақәеи ипоемақәеи (апоемақәаггы алирикатә цәа рыкәнуп) уанрыҭхьо имариоушәа, иаразнак еилукаауашәа убар калоит, аха уи еижьагоуп. Ахшыџҭаққәа апоет ицәахәақәа рыбжьара ибжьаршәуп, урт рыбжьаҭшра, автор ифилософия аилкаара роуп имариатцәкьам. Уи ифилософия — милаҭтә философиоуп (нациософия), цъара-цъара аекзистенциалтә философия хәа изышьтоу иазааигәоуп, амала иаҭагылоуп Мраҭашәаратәи Европа ахра зуа аиндивидуалисттә философия. Т. Шь. Ацъба илирикатә фырхатә ихатә «сара», егырт аҭсуа поетцәа рырҭеиамтақәа ркнеипҭш, амилаҭтә «сара» иадхәалоуп, уимоу, уи идунеихәаҭшышьа ахәаақәа тбаауп — ауаатәыџса рлахьынтә амәханакуеит; ус икан А. Т. Ацъынцъал ипоезиаггы.

Т. Шь. Ацъба ипоезиа ианыҭшуеит, В. К. Зантәрия иажәақәа рыла иухәозар, аимпрессионисттә хәыцра астиль. Алитератураҭцәаџҭ диашоуп, ари астиль азэггы ихыҭшымкәа аецәырнагеит Т. Шь. Ацъба ипоезиа аҭкны адаггы, А. Т. Ацъынцъал, М. И. Миқаиа, М. Т. Лашәриа, В. Цъ. Амаршьан, С. Х. Таркьыл, В. А. Ахьйба, Г. Шь. Аламиа, Р. З. Лашәриа ражәеинраалақәа рҭы хәа анихәо. Арт апоетцәа рырҭеиара макъана инартбааны итцәам. Иаххәап, уаанза акритикеи алитератураҭцәареи рацәак ирызхьаҭш-уамызт М. И. Миқаиа иажәеинраалақәеи, ибалладақәеи, ипоемақәеи. Урт раҭхьаза ирыхцәажәаз (К. Шь. Ломиа 1972 шықәсазы ажурнал «Алашара» абжьбатәи аномер ианитцаз ирецензия «Цақыла игәғәазарц ажәеинраала» алаҳамтозар) иреиуан Ш. Д. Инал-игъеи (*Инал-игъа Ш. Д. Имџа дықәуп апоет // Миқаиа М. И. Иалкаау. Ажәеинраалақәа, абалладақәа, апоемақәа. Акәа, 1982. Ад. 3–14*) М. Т. Лашәриеи (*Лашәриа М. Т. Хазлиааз. Алитератураҭ-критикатә статиақәа. Акәа, 1985. Ад. 148–158*). Атцыхәтәантәи ашықәсқәа рзоуп М. И. Миқаиа ипоезиа еихаггы игәцараркуа ианалагаз; икалап, уи зеггы еицгәартаз апоет ироман ду «Ахка» аҭытцра иабзоуразар.

1962 шықәса инаркны М. И. Миқаиа итижыт апоезиатә рҭеиамтақәа реизгақәа акыр: «Ашәти азазеи» (1962), «Ааҭынтәи ашьыжь» (1965), «Ашацкыра» (1971), «Адәхәыпҭш» (1977), «Аҭра шкәақәа» (1979), «Аетцәа ашьта» (1981), «Иалкаау» (1982), «Уатәтәи амш» (1986), «Ашара ашьтыбжь» (1989).

Диашоуп В. К. Зантәрия абас аниџуа: «Мушни Микая можно отнести к числу тех абхазских поэтов, кто, насколько это было возможно, уберег себя от воздействия политической конъюнктуры и шараханий от одних идеологических поветрий – к другим. В его творчестве не было резких и неожиданных перепадов, шел он тропой своих художественных иска-

ний, им самим прорубленной просекой, не изменяя в силу тех или иных обстоятельств, своим принципам, своему мировидению» (*Зантариа В. К. Верность слову и зову души... // Ёйдацъаа. 2012. № 1–2 /75–76/, январь–февраль. С. 7*). Заатэи ифымтақэа ркны М. И. Миқаиа аформа амцхэ ича-дицалацэон, уи, хэарада, ацакы ианымпъшыр, ихысханамтэыр ауамы-эт. А фольклор еснагъ итамбазо зыхын иара изы. Аизга «Адэхэыпъш» ашьтахъ уи ипоезиа аеартцаулоит, афилософиатэ кэзшыа шьтнакаауеит, афилософиатэ цакы аанахэоит ирфеиарафэ атыпъ ду аанызкылаз ипеи-затэ лирикагы. В. Б. Агрба иазгэеит: «Апъсуа поезиа зегы аайдкыла-ны алапъшхэа анахааго, Иуа Коғониа иаамышьтахъ, иара (М. И. Миқаиа. – В. Б.) ипоезиа акара апъсабара асахъа, апеизаж хэа хзышьтоу, зныпъшыз даеа пъсуа поетк ифэ иахпымлозар калап» (*Агрба В. Б. Зырфеиара мфа хара инагоу // Алашара. 2007. № 4. Ад. 183*). Амала арт афыцъа апоетцэа рпеизатэ лирикакэа еипъшзам. Алитературацэаф игэаанагарала, И. А. Коғониа апъсабара иара ишибатэкъоз «омашэа пластикала асахъагыхъа» дазыманшэалан; М. И. Миқаиа ифымтақэа рфэ «апъсабарей ауаф иилыхъа рымамкэа еицуп. Апоет ирфеиарафэ апеизаж иааннакыло атыпъ кыр итбаауп. Уи асахъа анафсангы апоет ирфеиамтақэа рфэ сахъаркыратэ цхыраагзара ауеит. Иханартэауеит, иартцаулоит алирикатэ хафсахъа» (*Агрба В. Б. Зырфеиара мфа хара ина-гоу // Алашара. 2007. № 4. Ад. 183*). Арака апсихологиатэ параллелизм ахархэара амоуп ухэаргы калоит. Иааизакны, В. А. Кэағэаниа иажэакэа рыла иухэозар, М. И. Миқаиа илирика амедитативтэ, аелегиатэ кэзшыа амоуп. Ажэеинраалакэа лассы-лассы ирныпъшуеит алирикатэ фырхатца игэжаажэаракэа, агэкаҳара.

Асовет Еидгылафэ айткракэа ирылагаанза алирикатэ поезиа арфеиарафэ рлагаламта мачим, зызбахэ ххэахыоу рнафс, И. К. Тарба, В. П. Анкэаб, Р. Х. Смыр, Г. К. Гэыблиа, П. Хэ. Бебиа, В. Л. Атцариа, Т. М. Чаниа, Н. Т. Кэытцниа уб. егъ. Урт инарывагылеит 70-тэи ашыкэскэа рынцэамта инаркны иааитцагылаз апоетцэа фарацэагы: В. К. Зантариа, В. М. Чытанаа, И. Н. Ахашпъха, А. И. Лагэлаа, Гэ. С. Кэытцниапъха, Г. В. Сақаниапъха, Е. В. Ажыба.

Хыхъызбахэ хэоу апоетцэа реихарафзак рырфеиамтақэа ишыақэдыр-гэғэоит аклассикатэ, атрадициатэ (рифмала ифэ) жэеинраала иалшо шы-рацэоу, апъхъакагы апреспектива шамоу. Уи аформалоуп шамахамзар рырфеиамтақэа шапъырцоз, иахъагы ишапъырцэо апоетцэа жэпафык. Аха уи иаанагом апъсуа поезиа, апъсуа бызшэа даеа формак аднакылом хэа. Уи шыақэзыргэғэо афымтақэа мацзам алитературафэ. Фырпъштэыс иа-аугар калоит Г. Шь. Аламиа ипоезиа, иажэеинраалакэа реизгакэа: «Адэы иатцэа» (1971), «Мышкы апъстазаара» (1976), «Ахапъи ацэашы» (1982), «Апъшыа тыпъ» (1985), «Икоуп ус амшкэа...» (1987), «Икоуп ус амшкэа...» (1990), иажэеинраалакэеи ипоемакэеи реизга «Амцажэла» (1979). Зхы иакэитэ ажэеинраала аформала ифэ апоет ирфеиамтақэа ркны атыпъ ду ааннакылоит аметафора. Ииашоуп, аметафоратэ хэыцра, аметафо-

ратә хаҗсахьақәа убоит, В. Л. Атцнариа ишазгәеитоз ала, жәлартә поезиәҗы, А. Т. Аҗынҗыал иажәеинраалақәа рҕны. Аметафора-символикатә хаҗсахьақәа рыла ибеиоуп А. Н. Гогәуа 50-тәи ашықәсқәа рынтәамтә инаркны иаҗытцаз ажәабжықәеи ажәабжыоуқәеи, лымкаалагы ароман «Аеыкәаха». А. Н. Гогәуа ипроза Г. Шь. Аламиа ипоезиа анырра анаҗеит хәа ахәара ара иаҗыҗзар ҕалап. Азныказ угәы иаанагар ҕалоит апоет атрадициақәа зынза мап рцәикуеит, даҕа стильтә хырхартак амҕа ылхра иеазишәеит хәа. Араҕа иаахжәаны мапгы узхәом, ааигы узхәом. Авангардтә знеишьаҗыа ахра ауа иҕам уи ипоезиаҗы. Ахаҗсахьеи уи афилософиатә җақы арҗаулареи роуп апоет дзышьаҗыа, уи алыршаразы иаҗахын зхы иақәиҗу аформагы. Г. Шь. Аламиа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи шахатра шыруа ала, асеиҗш иҕоу аформа аҗсуа бызшәа, аҗсуа сахьажәа зынза ирыдрымкылотцәҕа иҕазам, җара-җара аҗаҗыцтә поезиәҗы иануҗылозгы ыҕан; ус шакәу изныкымкәа иазгәеитахьан В. Л. Атцнариагы.

Г. Шь. Аламиа иҗышәарақәа ирыҗырҗеит ухәар аҗеит, 80-тәи ашықәсқәа ралагамтә инаркны лассы-лассы акыҗхь аҕны (хадарала ажурнал «Алашараҗы») иҗырҗуа иалагаз Гә. С. Кәыҗниаҗхәи Г. В. Сақәниаҗхәи. Усҕан урт дырзааигәаны лхы аалырҗшуа дналаган абаҕхатәра ду злаз апоет С. Б. Делбагы, аха Аҗсны Аҗынҗыаҗылатә еибашьра алагаанза икыҗхьыз лҕымҗақәа акы-аба рақәын; дрызгәамҗаҗыеит усҕан лара акыҗхь знапы алакыз ауаа, фырхатцаралагы дҗахеит аибашьраҗы, лҕахәы ахәаха дахымзакәа, лажәеинраалақәа реизгак лымбазакәа; ашықәсқәа акыр анца ашьахь ауп С. Б. Делба лышәҕәкәа анҗыҗ.

Аибашьра алагаанза Гә. С. Кәыҗниа-җхә иҗлыжыт ллирикатә жәеинраалақәа реизгакәа аба – «Агәкра» (1987), «Мшаҗымза» (1990); алашара рбеит Г. В. Сақәниаҗхәгы лышәҕәкәа аба – «Аҗшқарах» (1985), «Анана-Ғәында» (1989). Арт аизгакәа ирныҗшуеит апоетцәа рметафора-символикатә хәыҗра, авангард аҗыдарақәа, лымкаала XX ашәышықәса 10–20 ашықәсқәа рзы европатәи алитературақәа (хадарала афранҗызи анемеҗи литературақәа) рныррала аурыс литератураҗы аҗыҗ ду аанызкылаз асимволизми аекспрессионизми релементқәа, аха апоетцәа аклассикатә поезиә атрадициақәа зынза мап аҗыркит хәа ахәара иашамзар ҕалап. Араҕа иубоит аҗсуа классикатә поезиә (Б. У. Шьынқәба, А. Т. Аҗынҗыал, Т. Шь. Аҗба) анырра, иара убасгы А. Н. Гогәуа ипроза анырра.

Хәарада, арт ашәҕәкәа зегы ирныз арҕеиамҗақәа сахьаркыратә аҗара-рала, җақыла еиуеиҗшым; урт рҕырак иахьа шыҗа урыҗхьо иҕам, аамҗа аҗышәара изахымсит. Имаҗым апублицистикатә, аидеологиатә ҕазшьа змоу ашымҗақәа. Иааизакны алирикаҗыоуп амилаҗтә поезиә ахаҗра змырзыз, уи аихьзарақәа зыдхәалаз. Алирикаҗы ихадоу асубиект шиакәугы, аепикатә җбааҗыҗәра шыҕамгы, уи, В. Л. Атцнариа ихәашьала,

амилаттә, ауаажәларратә, ауафытәыфсатә, ахәынтқарратә цакы ацәтәы-муп хәа узхәом (*Айнарйа В. Л. Алирикатә аамтқәа. Алирикатә пҕдәмтә аиҕкаашыаы. Ақәа, 1991. Ад. 9*). Ауафы ихатара (алирикатә фырхатцә) атоурыхтә аамтәи, амилат рлахьынтәи, ауаатәыфса рматериалтәи рдоухатәи пҕстазаареи ирыдхәалоуп. Иара идунеихәапшра, игәалақзаара саркьатцас ирныпшуеит уи аҕстазаара аганқәеи, амилати ауаатәыфсеи ртагылазаашьеи рдоухатә проблемақәеи.

Аҕсуа поезиафы аҕиара ду роуит адунеитә литературафы зышьаҕа зыргәгәахьоу, аҕсуа поезиафгы уаанзагы акыр атып аанызкылахьаз (Д. И. Гәлиа, С. И. Чанба, М. А. Лакрба, А. Е. Лашәриа, Қ. К. Агәмаа, Л. Б. Лабахәуа, Ч. М. Цьонуа, А. Н. Цьонуа уб. егь. рфымтқәа) алирика ахкқәа: афилософиатә лирика, апеизажтә лирика, абзиабаратә лирика, аграждантә лирика, апатриоттә лирика уб. егь.

Ажанрқәа рахьтә аҕыжәара змаз ажәеинраала (абалладақәа налатцаны) акәын. Хыпхьазарала ирацәан апоемақәа (урт аҕырцон апоетцәа реихарафзак), итыжын жәеинраалала ифу ароманқәа хҕа: Б. У. Шьынкәба «Ахра ашәа», В. П. Анқәаб «Абрыскьыл», «Ааҕыни анакәеи»; урт критикцәақәак (В. Л. Атцнариа, А. А. Аншба) поемақәоуп хәа ирыпхьазон.

Апоетцәа ззаатгылоз атемақәа иреиуан: аҕсадгыли ажәлари рлахьынтә, ажәлар ртоурых, ахатәы бызшәа, ауафы аҕсабарей реи-зықзаашьа, ауафы илахьынтә, Аҕсуара, ауафрей ауафымрей, аҕсреи абзареи, аҕсадгьыл абзиабара, аиашеи ахәахәеи реиҕагылара, аифы-зара, абзиабара, асоветтә пҕстазаара, аинтернационализм, 1941–1945 шықәсқәа рзтәи Аҕынцәтәылатә еибашьра Дузза (чыдала аибашьра иазкны итыжын аизгақәа: «Аҕсадгьыл азы», 1966 /уи ианын аибашьрахьынтә изымхынхәыз ашәкәыфцәа С. Қәычбериа, Вл. Чичериа, Вл. Қапба, Р. Цьопуа, П. Ануа, С. Цабриа, К. Хәырцлаа, Шь. Тәриа рфымтқәа/; «Ахатцара ашәа. Ажәеинраалақәа», 1980 /уи ианын Д. Гәлиа, Л. Кәытцна, С. Қәычбериа, Ш. Цәыцьба, Қ. Агәмаа, Ч. Цьонуа, Б. Шьынкәба, А. Цьонуа, И. Тәрба, Ш. Сангәлиа, Ць. Тапағәуа, А. Лашәриа, Кә. Ломиа, Гь. Гәыблиа, М. Миқаиа, Н. Тәрпхә, П. Бебиа, Б. Гәыргәлиа, М. Лашәриа, Н. Кәытцна, В. Амаршьан, С. Тәркьыл, Т. Чаниа ырҕиамтқәа/) уб. егь.

Ажәак-аажәак аххәаазар ахәтоуп аҕсуа жәеинраалеиҕартәышья. Уи иазку аусумтқәа рацәам, аха ргәаанагарақәак рхәахьейт авторцәа азәык-фыцьак. Ари азтцара (афольклори алитературей ркны) иазкны 1952 шықәсазы рапхьатәи астатиа нейтцых зфыз Б. У. Шьынкәба иазгәеитон (усқан дыззаатгылаз 1952 шықәсазынзатәи аҕсуа поезиа акәын) аҕсуа жәеинраалеиҕартәышья ишацыдақазшьоу атоникатә система, аха апоезиафы аизосиллабизм шупыло ала, асиллабикатә системагы атып шамоу (*Шьынкәба Б. Аҕсуа жәеинраалақәа ртәашья априпципқәа рзы // Альманах. 1952. № 3. Ад. 159*).

Ап̆суа жәеинраала ианаало аифартәышьазы Ш. Л. Цәыц̆ба игәаана-
гара ихәеит ифымта «Ап̆суа поетцәа рахь» (1970) аҕны:

Иап̆ахтарц ажәеинраала шыахәкәа,
Ирықәнагоу ацәа рхатц,
Атоникатә система ҳахәоит,
Ианаалоит ҳабызшәа цәг̆аза.

.....
Измам аритм афымта дадоуп,
Мчык амам, еимыттоит лассы.
Аритм – еиҕкаагоуп, ихразагоуп,
Аритм – хыртәагоуп ҳара ҳзы.

.....
Афызцәа, апоетцәа, сшәыхәоит
Шәыхшыф азышәышьтырц шәара...
Атоникатә системахь сшәып̆хьоит –
Уиала иаамтоуп шыта афра!

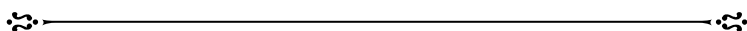
Т. Шь. Ац̆ба игәаанагарала, «ап̆суа поезиа п̆хьаҕатәи аҕеип̆ш ахыҕоу аклассикатә жәеинраалеифартәышьа аганкәа зег̆ы рыла анапаҕы раагара, уи алшарақәа инхартәааны ахрархәараҕе» ауп (Ац̆ба Т. Шь. *Угәуеаныз: апоезиа! // Алашара. 1985. № 1. Ад. 141*). Анафс иациттоит: «...ап̆суа поезиа мак̆ана иамоуп апотенциалтә лшара дукәа. Ап̆суа бызшәа меигзарах иамоуп ахархәара иазып̆шу арифма ссирқәа, еиуеип̆шым аритмқәа, аинтонациақәа. Шәышықәсала зпоезиа ақәра амоу литературақәак рҕны аверлибртә тенденциа аҕыжәара аго иала-газар ауеит, ицо-иаауа ргәы п̆цәазар алшоит, ахәажәцәа рхылазар, ихазар ҕалоит аклассикатә ритмқәа, арифмақәа, ег̆ырт̆ поезиатә хархәа-гақәак... Уимоу, аурыс поезиа дузза аҕынҕы аверлибр мак̆ана п̆еип̆ш дук адубалартә иҕам. Сара сгәаанагарала, зхы иақәитү аформа – аверлибр ала ифуа апоет ихәаақәа ихала иахьирт̆шәо ыҕоуп. Уи... нагартә змам лаконизмла ажәеинраала ахшыфтак аидеиа аарп̆шра шааилшалак, уи п̆шаатәыс имам, иаххәап, арифма» (Ац̆ба Т. Шь. *Угәуеаныз: апоезиа! // Алашара. 1985. № 1. Ад. 141*). Ег̆а ус иҕазарҕы, Т. Шь. Ац̆ба аверлибр п̆еип̆ш амазамкәа иҕам ап̆суа поезиаҕы ҳәа ип̆хьазон. Ҙырп̆штәысҕы иааигон Г. Шь. Аламиа ирҕеиамтақәа. Аха иара уаҕа ихәоит Аламиа аверлибр ацәхьатра далагазшәа шибо. Зхы иақәитү ажәеинраала ашьтахыы имаҕым атып̆ ааныркылеит, иаххәап, Г. В. Сақаниеи, Гә. С. Кәытцниеи, С. Б. Делбеи рырҕеиараҕы.

Ап̆суа жәеинраалеифартәышьа инарт̆бааны итызтааз В. Л. Атцнариа, апоезиа аҕиара еиуеип̆шым аетапқәа раан уи ачыдарақәа азгәато, ифуан: «В наиболее ранних образцах поэзии главным, а порою и единственным регулятором ритма стало относительно одинаковое количество ударений. В ранних стихах вовсе отсутствуют или слабо развиты также

ведущие признаки ритмической организации, как горизонтальный (внутристиховой) и вертикальный (межстиховой) изосиллабизм; в них нет еще и определенной системы строфической организации и рифмовки... В целом ранний абхазский стих – это еще недостаточно урегулированный динамический (ударный) стих. Вместе с тем в творчестве ряда абхазских поэтов мы имеем и вовсе неурегулированные стихи, приближающиеся по своей структуре к типу белого стиха... Наименьшее развитие во всей абхазской поэзии получили классические метрические формы, т. н. “силлабо-тонические” размеры, хотя мы все же встречаемся в творчестве многих поэтов с довольно интересными образцами чистых ямбических, хореических, дактилических, анапестических и амфибрахических ритмических форм... Наибольшего развития в абхазской поэзии достигло динамическое стихосложение... Абхазский динамический стих, которым написано все наиболее выдающееся в нашей поэзии, ...характеризуется следующими чертами: в нем мы имеем вертикальный (межстиховой) изосиллабизм и изотонизм. Мельчайшей единицей ритма является не стопа, ...не строго последовательная смена ударных и безударных слогов (как в силлабо-тонических размерах), а группа слогов, объединенных одним главным ударением. Ритмическое движение в абхазском динамическом стихе в целом основано на принципе изотонизма в соотносимых ритмических отрезках, на строгой строфической организации и рифме... В настоящее время в абхазской поэзии наметилась ломка традиционных поэтических форм. Одни поэты, разрушая местами ритмико-композиционную целостность стиха, стремятся повысить выразительную функцию интонационно-выделенных слов и речевых групп, другие идут еще дальше, отказываются от всякой ритмико-композиционной организации, создают т. н. белые стихи, являющиеся по существу антиподом классических и других традиционных размеров» (*Цвинариа В. Л. Абхазское стихосложение. Сухуми, 1987. С. 335–337*).

Ишахбо ала, агъсуа поезиаҭы, «адинамикатә жәеинраалеиҭартәышьа» атыҭ ду шааннакылогы, ахархәара рымоуп (инартбааны акәымзаргы) егырт асистемақәа. Уи ишьақәнарғәғәоит агъсуа бызшәа алшара дуқәа шамоу.

(Иацу ыҭкоуп.)

ВАЛЕРИ БИГЭА

АҢШӘМАРЕИ АҢШӘМАДАРЕИ: АТРАДИЦИЕИ ХАЗТАГЫЛОУ ААМҢЕИ¹

Аңсуаа ртрадициатә бзазарафы аҗаацәа реихабы, аңшәмахатца, дзакәйтә еихабу, дзакәйтә аңшәымоу аилкаара аумак аҗахзамыт, ажәйтәмоу, сара санахъзасгы. Зымч җаз, маха-шьахала еибагаз, аха зыбаф иацәаашьоз анхафы иҗызтың алагы уафы дидыруан: игәашә еихыыр-еивырза иҗазар, – «ари нымха-хымцәак иоуп», – рхәон, амфас-цәа, азба иакны иңсуазаргы, иашта иҗаломыт, иавсны ицон, хар змамыз, зыңсы злаз аңшәымак иаидгылаанза. Амала, ари ифызга, иабаны-рҗои-иабанырхуеи, хәа, игәараз ауаф-нанамга ихкаара арахә җартцаргы ауан иара еиңш зеиңшыз игәылацәа – урт рфызцәа ыҗан, хәарада. Уимоу хылаңш дамамкәа, җынха дамамкәа еихаңсыхәк кажны ирбаргы, изашыҗааз, иаашыҗпааны, афныҗа иргон.

Анхафы, анхафыҗәҗа, аңшәмахатца, напы ағижьуамыт иабиңынң, ихкаареи ихәыҗеи инадыркны иҗәтцареи ибнеи рҗынза. Зегы еилфаҗа иҗазар акәын.

Абна еихагы деиҗахауан аңшәымас зхы зыңхызоз анхафы: дахзыза-ауан, еиҗааазон. Абна – мҗын, маҗәахәын, абна – нырхаган. Анхаф бзиа абна убри аҗынза дахзызаауан, убри аҗынза ахатыр ибон, данылалоз аамҗазы иикыз аиха аҗы җеихәхәон, имаҗрала акәзаргы, ма ифыҗтра иныҗакны. Аҗлақәа шәархәа, дшәон. Аҗла ңиҗозаргы, даазыдгылоз ңиҗомыт – иңиҗон иззиҗахыз аус хасаб азуны.

Мҗын – акрызхыҗуаз, здаңқәа ажәхыз аҗла. Аеаганкахыала, ақәра змоу еихагы аңхарра ахылҗуеит. Насгы уи ашыапы иныҗакны иңиҗон, аңашәқәа ыҗабааны, рҗәыраханы анышә иаалаларц, аҗыҗаҗы аҗа феирц азы.

Маҗәахәра ауан згәыцә ғәҗәахәхыз, ишәхыз аҗла. Уи ңиҗон кыр дфәханы, аңқарҗа аҗынза рахәык зымфазо, нас анышә гәза аҗаихәхәон, наҗ-наҗ аҗата аҗәаарц азы.

Анхаф бзиа, ихы иаирхәаз ашәаңыңаң аҗыңан аҗынхәра еиҗеихауан, ахала игылаанза хәа дыңшуамыт. Еихагы даңңыхәаны иаазон ашәыр, еихаракгы азахәа. «Сара сахымзаргы, сышыҗахы игыланы иааиуа рзы иҗалап», – ихәон уи гәаныла.

¹ Абри астатиа 2019 шықәса хәажәкырамза 29 азы аинтелигенциеи аихабыра рхәтарнаңҗеи злархәны АҢР еиҗәнакааз «аҗолгыҗы» аҗы аетнолог, Аңсуа университет апрофессор Валери Бигәаа иҗаитаз ажәахә ауп. Хара хгәанала уи иахыагы актулара аңымзың. Убри аҗынә аңхәа идаагалоит. Ххәаак азыҗаитцаргы ауеит. Иагыахыңхыуеит. (Ажурнал "Алашара" аредакция)

Абас, аңсабара агәыбылра змаз ауафы ианакәызаалакь аңсабара амфә аитон, амфә дацхраауан. Иара иахыфьрхасымтәз тыпк афы акә-заргы, цыхатас фыц итцхәрааз зык, ихәыр-хәыруа, афасара ишылоу ибар, даангыланы, азышътра иртбаауан, еитдихуан, лабашьяпынтцала ибгьатны акәзаргы. Уинахыс азхәычы ахалагы ахы иахәон, ауаагы ирыхәон. Изыхьхон. Азыхь еитдызхыз ауафы инарцәымфә данықәлалакь ашътәхь, дызгәалашәоз ауаа ихьз алархәон, аамтә анахылалакь, уи ими-кротопонмхон.

Зых хәтыр ақәызтцоз аңшәма, иара дизымтцаакәа, еитцеиааз абнафы тәымуафык махәык птцәаргы иуамызт; атызшәа илимхыргы, иши-гәампхаз иирдыруан, алакта иирбаргы ауан.

Анхафы бзиа адгьыл ахәтагы ишабалакь дасуамызт, иара итәым-заргы. Ицәқәа аатцакны, иугә ицәмәтәа нацрахәаны цәагәара данцоз аамтәзы, амхыртәфы, атцыруа ахьааирхоз атып афы днеиаанза амаа дфә-ханы икуан. Иашоуп ацәеиха фәқи-ырауан, аха еихаракгы уи адгьыл агәы цәйкьомызт.

Адгьыл малын, мал дыун. Анхаф-бзиа азеипш дгьылгы ихатәы дгьыл еипш, ибон, деигзон. Избанзар, азеипш дгьыл афы акәын арахә ахьықәыз, иара итәқәа рымацара ракәым, дызлатәаз ажәлар ртәқәагы.

Адгьылгы, ауфы еипш, иааңсоит. Убри афьнтә анхафы хышықәсақа дгьылк дантаарыхлакь, дәәа мхыртак ылихуан, еихаракгы, ахфәрра. Ахфәрра – ужәран. Хәышықәса рнафс уаанзатәи имхыртахьы дхынхәуан, аңсы алалеит, хәа, ипхьазаны. Убри адагы, имхурстәдгьыл агәы кәитцон, ахәы аитон, ирахә ирытыцуаз ауац алагаланы.

Адгьыл нхартоуп, аха хаазагас икоу рахәуп. Убри афьнтә анхафы / аңшәма, идгьыл еипш, ирахәгы гәцареикуан – дрықәгәамтцуамызт, дрықәшәышәуа еилиргон, хазы-хазы итеикуан, хазы-хазы иртәон, хазы-хазы игәарихуан: ашьямақа, аңсаса, ахьарахә, афарахә. Иқан арахә хьамтә ныкәызгоз, «зқьы аазаны шәкы абна илазтцоз» ахьшьцәа дуқәа. Абнагы ахәы атахуп. Абна ахәы артон урт, ишаарымпыхьашәаз рырахә рныхра шырызымгәагыазгы. Амала, изырызымгәагыаз «иуаакаң-беиқәан», «иуаакқәан» акәзамызт иаанагоз, рцәбаа хәтыр ақәыртцон, иаңшәымацәан ауп.

Пқарак ахәсаб ала, ахьча – дшәарыцафын. Ашәарыцаф, ихатәы рахә реипш, абна илаз ашәарахгы дреичахауан, дрыхызыауан, дреигзон. Зыңсра аахьаз рыда аеакы иабцъар ақәикуамызт, урт цызара рзыуаз абгы убрахь инарылатцаны. Аб злам ашәарах фьом азы. Уи шьахәла еиликаауан, уи зегьатәм ала идыруан зхымтә камшәоз ашәарыцаф. Аңсабараф даңшәыманы ихы ипхьазон азы.

Аңсуеи аңсабарей реизыкәзаашья атәоуп иахәо иара убас шьхылан-нахыстәи ихымфәагыашьягы. Уи идунеихәаңшышья шыкәз ала, шьхатәыла ажәфәан иазааигәан, аңцәа изааигәан (ажәфәан абыжьбатәи аихагылафәоуп, аршь афәоуп Аңцәа дахьынхо).

Аңсуа идунеихәаңшышьяла адгьыл хьызшаз, хьаазаз хан ауп, ажәфәан хаб ауп. Аб уанибо ишабалакь угыларутәар калом.

Убри а́кынтə ианакəызаалакь ицəаматəа дацклатшуан: акы, уи цкьа-зар акəын, ѳба – еикəарамзар акəын. Зык наикəитəарц итаххаргьы, цшы-цəианк нарсны, тыцдас акы наиргылон, нас уи иоупа накəыр-шəны иееилихуан: ажəѳан иеыхтны иееирбомызт, дацəипхашьон (иа-шоуп, «ажəѳан ацəипхашьара» аимпирикатə цышəоуп уасхырс иатцоу. Шьхатəылан иаалыркьаны амш еиташəар алшоит. Ихту ауаѳы дбааза-зар, амацəыс исра мариоуп). Насгьы арѳаш ааигəаратцəкьа иеикəабо-мызт, ицырзəзəаха алалар хəа дшəон, «быжьхахəык ианырхыслакь ишы-цкьахоз» идыруан, аха.

Амала иазгəататəуп аеакгьы. Азныказы ацсуа ихəыцшы / именталитет цкьа иззеилымкаауаз амиссионерцəа, мамзаргьы аныкəацəа, апарадокс еипш ирцхьазоз милаттə кəзшыа цыдак рыман ацсуаа. Иашоуп, анхаѳы бзиа, ацшəма бзиа, хатыр ду икəын ацсуа традициатə еизыкəзаашьакəа рѳы, аха дааразак ахыцша имамазт иахьей-уахеи анышə ихəыцз, «анышə зфоз» ауаѳы. Ишырхəо еипш, гьамала икəз, иаѳцамцəакəа, гьа-мала инхоз, гьамала зтацəа ныкəызгоз, «зхəы иатəхəаны акрызфоз» еиха рылаѳы дааиуан, уи еиха ицхылнадон ауаажəларратə бзазараѳгьы. Насгьы уи иеи икəадыри еикəызар акəын, иапсуаматəа дтакаца, ицəа иадшəало, деилацəх делахəазар акəын. Акы, ари ацсуа иестетика акəын, ѳба – еихагьы акапан змаз – ахатца шəага-загас имаз ахатцара. Ахатца деибашьын. Ахатца дызкəымшəо егьыкам, рхəон. Ианакəызаалакь ды-хиазар кəын.

Хəарада, адунеи / акосмос мыцхəы бзиа избоз, адгьыли ажəѳани инадыркны, амреи амзеи аетцəакəеи ркынза зегьы ирѳыгəыхəауаз, ирыхзызауаз, зыцшəмара здыруаз, зыцшəмара иакəшəоз, иагьныкəыз-гоз ауаѳы ауаа рзы еихагьы дразын, игəы тыхны икын. Игəылараѳ цəгьа-рак-бзерак ыкəзар, дахатцгылаѳын, деилыргаѳын, кыруѳын-кырхəаѳын. Ус акəымкəа, икьытауаа ааизаны, абыргцəа, ауаабарабракəа рапхьа инаргыланы, – «уааи, дад, уда цсыхəа хамам, уааххагыл», – рхəар, матцу-рак инапы ианыртцар, – идуззаны итабуп абас сыгəра ахьыжəгаз, аха исылымшар ауеит, сымч акəымхар ауеит, сара сыткыс адырра змоу, ацышəа змоу, сеиха зылшаша аеазəы далышəх, сшəыхəоит, – ихəон, дыпхашьапхатц, днапыркəыцы-шьапыркəыцуа. Аеырцшзараз акəым, игəы тыгьгьааны. Уи азы ахатца иахатыр ицегьы ишьтыцуан, идырга-лаз аматцурахьы днарымгаргьы рузомызт иуаажəлар. Иаргьы дазааиу-ан. Иеихабацəа ирѳаирхьуамызт. Уамашəа иубаша, мчыла аматцурахьы инаргоз ауаѳы аусгьы иуан ламысла. Егьы, «дтəаны дрымбар, дгыланы зхы дзырбоз», аматцурахьы анеиразы еыхəцəыла ижəылоз ауаѳы, иа-ахəынгьы ихəапшуамыз, зхы ласыз азəы иеипш дыпхьазаны.

Даеакгьы ацыстцит абрака. Ажəлар зыхьз рхəоз, рапхьа идыргылоз ахатца шьтрала имѳашьоз иакəын. Амахагьа, анапхаѳ, ачархəаѳ ица рхахьгьы дааргомызт, иааидыгəгəалар, иара ихатə еихагьы деицəахоит, хəа, дыпхьазаны. Уимоу уи «унеишь-уааишь» хəагьы иархəомыз, шама-хазак акəымзар.

Геи-шьхеи рыбжьара ишьцоу адгьыл ацсуадгьыл, хəа, дашьтан ацсуа. Ацсуа бызшəа аѳиара иамоу аказшыа цыда – «алингвистикатə еконо-

миа» – иабзоураны, уи «ацсадгьыл» ахь ииасит. Зиасума, рхоума, цстоума, цслахэума, қәсабума, бғабума – зегьы-зегьы рыхьчара моралтә уалны идын ацсуа, иатахханы иаақаларгьы, ихы рықәйтцон. Урт зегьы ацшәы-мас дрыман иара – «хыхь анцәа, цәқа сара», – хәа иқаз, зхы-згәы азтәз, зхы агәра згоз ацсуа хатца. Дынхафызма, даамыстазма, даамыстадыузма, даҳазма, зегьы акоуп, уи дзықәгылаз адгьыл афы дацшәыман.

Дызустада иахьа ацсуа, дзықәгылоу адгьыл, ицсадгьыл, шәақыпынцала ианихьча ашьтахь, уи азәгы ианимеимкуа, уи ибжьы нагзаны ианықәыфуа аамтазы? Изақәытә цстазааратә принципuzeи дзықәнықәо иахьатәи ацсуа?

Анацшәы дхыршәфуп. Анацшәы хайқәатцп, хара ххатақәагьы иахбартоуп хара хазлақоу, хцәажәашьей ханацшаацшышьей инадыркны, хтәашьей-хгылашьей хнықәгылаақәгылашьей рқынза. Иаидкыланы иаагозар, аихабы аихабра анизнықәымго, аитцбы аитцыбра анизнықәымго, «тәа збаз, тәа ихәхәейт» ззырхәо аамта хтагылоуп хара иахьа. Ацсыцәгыара фқы-баацсны ихалалейт. Насгы дегьызмаха хзыцәгычыуа ххатақәа хазқәынхо хадгылоуп, ахауа цқыа зхылцуа хацсабароуп, ххоуп.

Ажәак ала, акрыфара культхейт, икультхейт «уаха-саха», хашьтахь иа-аиуа ххәыцқәа, ма аира иафәу, иираны иқоу асабицәа ацхьақа рчафәтацхәы рзымпшаауа ақынза.

Сара ишызбо ала, ацсуа ифны данацшәымазтәи аамта, илацшхәаа зыхьзоз адгьыл ихатәы дгьыл еицш ианибоз, уи ацшәымас данамазтәи аамта ажәытәра иагахьейт. Ацшәмара иаххаагахьоу хтысхейт. Лакәхейт. Фырхатцаратә епосхейт. Нас? Настәи ацшәмадара ахьзуп. Ацшәмадара, еитасхәойт, хазтагылоу аамтоуп.

Сара сиеицхызуейт, сара дызбар стахуп ацшәма – зыфны дшықоу здыруа, агәатцәа змоу, агәы зызтоу, ауафәибага, ацшәматцәқыа, анхафы инеиркны ахәынтқар иқынза. Неилых қамтақәа. Инеицынкыланы.

Хәарада, ацшәма қамлашьа имазам, ацшәма дқалоит мышкы зны, ажәлар жәларны иқанатцы – Уи агәатцәа змоу, агәы зызтоу, ацсыуала ихәыцуа ауафәибага, насгы иахьатәи аамта ианаалартә цсабаратә хшыфла, царадыррала, политикатә культурала еиқәшәоу. Аха аамта ықәха ацара иафәуп. Хара хәхьгылац хгылоуп, адгьыл хқәахауейт. Адгьыл хқәахацыцхьаза, ашьац хатцыблаауейт, ацахь хласкьойт.

– Данбагылои нас абас еицш еиқәшәоу ацсуахатца?

– Ажәлар зегьы ирзеицшу, ахәынтқарратә цакы змоу уск анахазбо, уск ханафәу аамтазы уала-тахыла «афәыхара» ханақәытцлакь.

Аха абрақагы ицәыртцуейт афәазцаарак:

– Афәыхара хәкәызхуада?

Такс иқоу акоуп:

– Жәынгы-фәнгы ацсура синонимра азызуа аламыс, ахарахәыцра, ахеилакра, ажәлар рыхшыф.

НААЛА КАСЛАНЗИА,

ААУ адоцент

*Леонидааи Аңсуа Багратидааи рдинастиақәа
рхатарнакцәа аберраҕы рылшамтақәа «Аберцәа
ирылашароуп – Амаалықыцәа, ауаатәыџса зегь рзы
илашароуп – аберҕстазаара»*

Иоанн Лествичник

Абжьарашәышықәсатә уаажәларра рыҕстазаара иахәта хаданы иҕан ауаа рдунеихәапшышьеи рыпсихологиеи акыр ихәаакәнатқоз адин. Ақырсианра алартәара аҕхәтәи ашәышықәсақәа рзы ицәыртцит аберра афеномен. Ицәыртцит иара Мрагылареи Египети ртақыраҕы. IV ашәышықәса инаркны еиҕкаахеит аберра ахырхарта хадақәа џба: абнеикреи азеипшеиланхареи. Абнеикра ахытхыртаҕы дгылан Антони Дузза, азеипшеиланхара ахытхыртаҕы – Пахоми Дузза. «Ажәытә қырсианра атрадициақәа иреиуаз, ахацәа раскетизм иаваҕәыло аҕынза аҕиара змаз ахәса раскетизм заавизантиатәи мрагылараҕы ахәса рберра ацәыртцахь икылнагеит».¹ Абертыҕқәа реиха ижәытәзатәны ишьоу ахәса рбертыҕ иахәшьа лзы ишьәтаиркит аҕшьа Пахоми, 329 шықәсазы. Халкидонтәи аизара ду аан (451 ш.) аберра еицазхартахьоу идеалны иҕхьазан, аимпериатә закәанпцареипш аизара дүкәа рықәтарақәа иринститутны иҕан. Ахәса рберра ацәыртца адхәалоуп Атыҕах Мариа лыхәтырқәтара. IV–V ашәышықәсақәа рыфнытҕа Анцәа Иан лкульт шыақәгылон. Уи аҕкәандырра (аепископ) анцәыртц ашьтахь ишьтаханы иҕаз ахәса руахәамаматцура ашьапы еиҕақәнаргылеит.

Аберра гәҕәала абҕа артон Византиатәи аимператорцәа. Константин I ихәынтқарраамтақәа рзы иргылан 15 бертыҕ. Заавизантиатәи аамтақәа рзы аимператорцәа рыхәсақәеи рыпҕацәеи, аамсташәа таацәарақәа рхатарнакцәеи ишьәтадыркуан хыпхьазара рацәала ахәса рзы абертыҕқәа, шамахамзаргыи урт ирхыртцон дара шыаҕазыркызы рыхьзқәа ма ирхылапшхәыи аҕшьацәа рыхьзқәа. Аберра иахьтәыаамтаны ишьоуп аимператор Иустиниан I иаамта. Иара, абертыҕ ҕыцқәа рыргылара адагыи, еиҕикаауан аус зуаз адинтә центрқәа. Идшәмапхәыи, аимператорпхәыи Феодора лыдтала, ишьәтаркын зумтақәа ирыхьхәуаз ахәса рзы абертыҕ (Ахьхәра абертыҕ).² Иустиниан ишьтрақәлаџцәа, Константинополь амчра Македонаа рдинастиа иргаанза, инартбааны абертыҕқәа рыргылара еитцыхуан.

Адсны абертыҕқәеи абертә пстазаареи рцәыртца аамта ахы анба-

¹ Рышковская А. Ю., Болгов Н. Н. К истории женского монашества на ранневизантийском Востоке (Египет) // Проблемы истории, филологии и культуры. Москва - Магнитогорск – Новосибирск, № 4 (46). 2014. С. 53.

² Марен Эжен. Монахи Константинополя III-IX вв. Жизнь за стенами святых обителей столицы Византии / Пер. с фр. И. А. Петровский. М., 2022. С. 9.

ки хәа ицәырцуа азцаара макъаназы так аман икам. Ацсни аимпериеи акыршәышықәсатәи реимадареи, Ацсны аетнополитикатә цәыртцрақәа Византиа рахьыпшреи, иара убасгьы VII ашәышықәса аѡбатәи ахәта иахымгакәа ицәырцыз, Севастополис гәыцәны изықаз, Абасгтәи автокефалтә епархиа Константинопольтәи апатриархат анапатцака аказареи азгәаҭо иухәар алшоит – Ацсны ауахәаматә цтазаара ахырхартақәа аромеиқәа рхәынтқарраҭы ацыжәара змаз атенденциакәа ирықәшәон хәа. Аха, Ацсны ацакыраҭы аберра ацентрқәа заавизантиатәи аамтазы атып рымазаргьы, аныхачаҭаҭагыларатә аамтазы урт ааха гәгәа рытан. Ишаабо ала, Ацсны зацәымцеит аныхачаҭаҭагылара аамта.

726 шықәсазы аимператор Лев Исавр инормативтә акт (аедикт) ала аныхачаҭаҭагылара аамта хациркит.

«Алитературатә рбагақәа зегьы аныхачаҭаҭагыларатә тьсра Фригиа ахы аkit хәа итыпдыркуеит: ацқәандыр Константин Наколиатәи аныхачаҭаҭагыларатә партия ахадараҭы дгылоуп, напхгарагьы аитәит хәа дыпхьазоуп».¹

Аимпериа мрагыларатәи апровинциакәа ари ацсахра рацәак ихьаа-мыркыкәан ирыдыркылеит, ҭагыларагьы арымтеит. Европатәи апровинциакәа рҭы акәзар – аныхачаҭа хәтыр ззақәыз гәнахаршәон. Аимператор Лев иҭа Константин иаб дишьтрақәлаҭны амчрахь даннеи, аныхачаҭақәа рҭагыларақәа еихагьы рыҭедыргәгәеит. Иара иацшьгамтала, 754 шықәсазы иаацхьан ауахәамақәа реизара ду. Анаѡс ари аизара хьызны иаҭан аныхачаҭаҭагыларатә еизара ду хәа. Аизара ду аусура иалахәыз 338-ѡык ацқәындырцәа еицҭакрыла ирыдыркылаз аизара ду азбрақәа аимпериа аҭнытқа ихымҭадазароуп хәа ишьақәыргылан. «Аимператор аизара ду иалахәымыз ацқәындырцәеи еиха хәтыр зқәны иқаз аберцәеи ирыдитцеит ѡыратә формала ирыдыркылаз ақәтцарақәа ишрықәшахәтү аадырпшырц. Ари аацхьара ажәлар рқынтәи адинматцзуѡцәеи ауахәамақәа иреихау рчынуааи рахьынтә дарбанызаалакгьы азәы мап ацәимкит: «Иарбанызаалак анапы – ацѡра мѡаҭнагеит, иарбанызаалак аҭы – шақәшахәтү ахәеит»² (Стефан Ҷыц иҭстазаара) хәа иҭхьазаны. Зегь рааста аныхачаҭаҭагылара аполитика мап ацәызкуаз византиатәи аберцәа роуп. Урт абри азы гәгәала иагьахьырхәын. Аныхачаҭақәа пату ззақәны иқаз рышьтазаара маҭ-маҭ византиатәи аберцәеи абертә мазареи рҭагылара ақазшьа аиуит. Аберцәа аныхачаҭаҭагылара мап ацәыркырц азы рышьтазаара адагьы амаалықь-чын мап ацәыркырц рыдыртҭон. Абертыпқәа адыркуан ма аказармақәа, аҭыкәабартақәа реиҭш иқаз ауаажәларратә хьбрақәа рахь ииаргон, адгьылеиужьрақәа ракәзар, аимператор ихазынарта иаҭадыркуан.

Иахьдырхәыр, итаркыр хәа ишәаны хьпхьазара рацәала аберцәа Мрагылара, Сицилиа, Аладатәи Италиа рахь ибналаны иқәтуан.

¹ Успенский Ф.И. История Византийской империи VI-IX вв. Т. 2. М., 2005. С. 320.

² Васильевский В. Г. Труды Т. 2. Вып. 1. СПб., 1913. С. 331.

Византиатцаащцаа рагырак аимпериа акалткэа ирыцаркуаз Кавказ Амшын еикэа ацшахэеи Таврикеи ркны аныхачацаагыларатэ цысра рацэак атыц амамыт хэа иршьоит. Убри азы арт арегионкэа рахь аныхачацаа ахатыркэцащцаа итбаау аиммиграциатэ хтэара мѡапыргон хэа ирыцхьазон. Ас еипш агэаанагара цатцгыс иаман «Стефан Ҷыц ицстазаара» автор ишахатракэа. Авксентитэ шыхаҕы иналукааша адинтэ усзуѡ Стефан, аимператор Константин Копроним аныхачацакэа хатыр рыкэызтцоз, аихаракгы аберцэа рганахь ала арепрессиакэа рымѡацгарахь дшиасыз баны, иштэракэлащцаа рахь аапхьара кайтзон: «Иаанханы икоуп аобласткэа хца – ицсыцкьоу адинтас иахьацэхьамтцыз: уа ишэыцшаароуп ахыхьчартакэа, избанзар уаха икам даҕаа тыцк атыѡ ахьахапам, абашацаажэаракэа иахьрыцымныкэо». Аберцэа рызцаара: «Иабакоу арт аобласткэа?» Атакс ацшыа ихэеит: «Зикхтэи аепархиа аганахь ала, Готтэи алаҕэыракэа рхырхартаҕы, Воспор (Керчь), Херсон, Никопсис иртцакыроу Понт Евксинсктэи амшын аѡадатэи ацшахэакэа ирыцанакуеит...» хэа.¹ Ари аѡыра катцан Стефан Ҷыц ицстазаара даналт анаѡсан 42 шыкэса рышытахь, 808 шыкэсазы, убри азы IX ашэышыкэса алагамтазтэи атагылазаашьаҕаа аанарцшуазар калоит.

А. Г. Герцени Иу. М. Могаричеви агэрамгара аадырцшит: «Лев III аныхачацаагыларахь даниас инаркны Таврика аоппозициаҕы икалеит, Византиа аобласткэа ргырак аимператор идгылеит, ахаратэ провинциагы аихараѡык ирхэо рыцырхэар акэын, Готиа еснаҕь ашэартара итагылан адэкаршэракэа рганахь ала, уа ахазарцэа рхэаа иазааигэазахахьан, убри азы аимператор имчра ду иаргэаҕуан»² хэа ихэаз аганахь ала. Атцаарадырцэа ргэаанагара шыақэдыргэҕэон Фиодр Студит исаламшэҕэйтэ тынха аҕынтэи иаагоу ацыцтэахаҕэеи Аѡадатэи Амшынеикэатэ цшахэа ақьырсиан уаацсыра аныхачацаагылара ишацэхьацуаз узырбо аберуаѡ Епифани ирҕеиамтаҕэеи цатцгыс икатцаны.³ «Иоанн Готтэи ицстазаара» автор ишиашоу ихэоит Иоанн иапхьа иказ Ҷрымтэи Готиа адоухатэ хада аныхачацаагыларатэ политика дахьадылаз азы Константин V уи хамта хасабла Фракиатэи Гераклеиа амитрополитс дкайтцеит хэа.

Аныхачацаагылащцаа-аимператорцэа рымчраан Ацсны адинтэ цстазаара атагылазаашьазы ипиоу дырра ыкам. Ициам, аха иажэахырку шахатраны икоуп атыцантэи адинуаа аныхачацакэа рганахь ала аофициалтэ Константинополь аполитика шрыцеиѡыршоз. Уи ус шакеу аанарцшуеит Иоанн Готтэи Ибериа (Қартли) аҕкэандыр исан ахьйоуз афакт. Абри атэи иалацаажэоит «Ацшыа ицстазаара»: «... Готфия ақьырсиануаа закэаншьаҕа змамыз аизара ду алагала ҕыцкэа рыҕерыладмырхэырц, аха папыда инымхарц – ихаткы Иоанн апап итыц иоуразы

¹ Там же. С. 325.

² Герцен А. Г. Могаричев Ю. М. Иконоборческая Таврика. Античная древность и средние века. Барнаул, 1992. Вып. 26. Византия и средневековый Крым. С. 184.

³ Там же. С. 188-189.

ажәадгала җартцеит. Иарах, уи ашьтахь, хышықәса рыфнытҗа Аңшыа қалақь (қалақьқәа), атып цшыақәа, Анцәа ицстазаарамџақәа зегьы дыртәаны дхынхәит. Убасқан Готфиа (Готиа) ауаапсыра Ивериақа дрышьтит, адунеизегьтәи ацсхатәартахь. Уа, чқәандырс дықаны, азеипшуахәамеи азеипшдини рдогмақәа кьыс рымамкәа еиқәирхеит. Абри атәы иара идикәан Лонгин ила Иерусалимтәи апатриарх иахь иџуан. Иџуан аизара ду аапхьаны анцәахатцара иитарц». ¹ «Иоанн Готтәи ицстазаара» еиҗа ижәытәтәиу аверсиа џын Никифор I Геник императорс иҗазаараани (802-811), Никифор I патриархс иҗазаараани (806-815), 806—811 ашықәсқәа рыбжьараз, Таврика иҗаз аҗагылазаашьеи ачқәандыр ицстазааратә мџеи бзианы издыруаз ахаҗы (ма ахаҗқәа) иажәақәа ркынтәи. Абри инадхәаланы атцарадырцәа агәаанагара аадырцшуеит «Ацстазаара» авторс дҗалар алшон хәа аңшыа Лонгин итцаџы (мамзаргьы, уи еиҗа ииашазаргьы алшоит – Амастрид, иара Лонгин иажәақәа рыла иџызар җалоит). ²

Агиографиатә рҗеиамтә ахьџыз атыпци ианџыз аамтәи, иара автор идыррақәа рытбаареи азгәаҗо, гәыџбара ыҗам Иоанн Җартли асан ачқәандыр икынтә ишиитаз азы. «Ибериа» хәа византиатәи ахытхыртәқәа иззырхәоз Кавказ аахытц Мрагыларатәи ахәҗоуп, излацәажәо аҗагылазаашьаҗы – уи Җартли ауп. Ари ас шакәу шыақәнарҗәҗоит «Гьаргь Ашьхауаџшыа ицстазаара». Антиохтәи апатриарх иацәажәараан аңшыа иазгәеитәит: «Ах цшыа, <шәара>, хара мдырцәақәак хакәны иҳахәапшуа, шәара зхы җәығаны избо, иҗан аамтә Аелынтәыла ахьынзаназаазоз ақырсианра ашьаҗақәа анузымпшаауаз, Синаксар Дуззаҗы ишарбо ала Готтәи ачқәандыр Иоанн Мцхета чқәандырс дҗатан» хәа. ³ Абазгтә автокефалтә чқәандырра абри аамтәзы аныхаҗаҗаҗагылараныҗәнамгозар, Иоаннгы хара, Ибериақа, ишьтра заҗаххарыз? Ацсылман мчра анапатцақа иҗаз Александриатәи, Антиохиатәи, Иерусалимтәи апатриархатқәа аныхаҗаҗаҗагыларанырхаҗа рнамтәзеит. Константинополь анапатцақа иҗаз ауахәамаҗы асан аиура иҗахымхакәа Иоанн, зхада Антиохиатәи апатриархат анапатцақа иҗоу динтә центрк аҗасаб ала Мцхета алихуеит.

Ацсуа ахра амчраҗы иҗаз Аносидеи Македониатәи адинастиеи аиуара рыбжьан. Византиатәи аимператор Константин Копроними Ацсуа цсхәи Хазартәи акаганат аҗцәа рҗаацәара рхатарнакцәа хәсас ирыман. Ари аҗагылазаашьа аҗак ду амазар җалон Константин V имџаҗигоз адинтә реформақәа рынаҗараҗы. VIII ашәышықәса азбжазы Ацсуа хәынтқарра аимпериатә политикаҗы цынгыла амамызт. Аполитикатә лоиалреи ауахәаматә усқәа рахь аоппозициаҗы аҗазаареи узеиҗбауам.

1 Могаричев Ю. М., Сазанов А. В., Шапошников А. К. Житие Иоанна Готского в контексте истории Крыма «хазарского периода». Симферополь, 2007. С. 11-12.

² Там же. С. 23.

³ Житие и гражданство святого и блаженного отца нашего Гиорги Святогорца // Символ. Париж, 1997. № 38. С. 286.

Иазгәатәтәуп аныхачапаҕагылара дшаиаиз Константинопольтәи апатриархат аматцзуоы (аклир). Ари аамтәзы акрызтцазкуа хтысын 787 шықәса, латцарамзазы Никеиа ақалақь ағы имоацгаз VII Адунеизегьтәи Аизара ду. Аизара ду аусура далахәын Абазгиатәи аепархиа ахада, ацқәандыр Константин. Иара инапы атцауоп Аизара ду абыжьбатәи аи-латәара ахыркәшараан ишьақәыргылаз, аныхачапақәа ахатыр рықәтца-ра архынхәра алазхәаз ахыркәшаратә шәкәынцә. Идыруп, Византиа IX ашәышықәса аобатәи азбжа аныхачапаҕагылара аполитика шеитахачыркыз. Ари аполитика аетап ҕыц иацшьгамтан Лев V Ермантәылатәи. 829 шықәсазы амчрахь инеиз аимператор Феофил, еицырдыруаз аныхачапаҕагылара аидеолог Иоанн Грамматик иаазамта, гәымбылцъбарала аныхачапақәа хатыр рықәызтцоз икыдцалан иман. Абри аамтаан ацсуа динхатцаоцәа аныхачапаҕагылара иадгылеит. IX ашәышықәсазы Византиа аамстәшәатәии адинтәии мчрақәа аныхачапаҕагылара аполитика разыхынхәра иаҕагылон VII Адунеизегьтәи Аизара ду азбамтақәа. Ари ацсуа динматцзуоцәа ирзыманшәалахеит Константинопольтәи ахра ампытцытцразы. Аполитикатә тагылазашьа ҕыцқәа раамтаз дара рпозиция рыцсахит, избанзар адин аматцзуоцәа зхы иақәитү Ацсуа хәынтқаррақны адин аматц азызуа рақәны ихьыцшымкәа рхы ныкәыргеит. 830 шықәсазы ишьатаркын Ацсуа католикосат.¹ Аполитикатә хьыцшымра аиура анаоc ауахәаматә хьыцшымрагыы аиура хымпадан. Аныхачапаҕагылао, аимператор Феофил Ацсуа хәынтқарра даҕагылан имоацигаз арратә экспедициагыы идинтә политикағы, идгыларағы ихәартамхеит.

Аныхачапақаа ахатыр рықәдара азыхынхәра амчра анага ашьтахь, Византиа абертыцқаа рыргылареи аберра арҕиареи хацыркхеит. Аңсны ахәынтқарраҕы абер цстазаара аитахацыркра атәы иалацәажәоуп

² Охлупина И. С. Образы святых женщин в Византии VIII – XII вв.: становление, эволюция, типология. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Екатеринбург, 2011. С. 20.

IX ашәышықәса актәи азбжа иатәу «Григори Хандзтәи ицстазаара». Иналукааша абер-азықәпәџ иусура Тао-Кларцъет иадхәалан. Иара акыр дазааигәан Багратидаа рыфны. Ашот Куропалати ицацәеи рдоухатә рцаџ иакәын.

«Григори Хандзтәи ицстазаара» афы еиҟахәоуп Ацсуа хәынҟқарра атцакырафы аберҟыҟ аартра аеазышәара аҟыҟ шамаз. Агеограф ишихәо ала, ацшәа ицнагаџцәа Феодори Христофори «згәатцаџ аберҟыҟ аргылараз анцәа икәиц зызҟаз»¹ мазала Ацсныҟа амџа икәлеит. Уа ацсха Дмитри II идиҟылеит. Григори ицаџцәа дрышьҟалеит, ацсха иҟны днени абналаџцәа ииҟарц адҟа ҟаитҟеит. Ѓарҟ Мерчул инартбааны ацшьеи Дмитри II реиқәшәара далацәажәоит. Арт аџыҟәа реиҟылареан Григори ах ихымџаҟгашәаз агәынамзара ду ааирпшуеит. Ас еиҟш адоухатәи аамстәшәатәи амчрақәа реизыҟазаашәа амодель лассы-лассы иуҟылоит аџыратә литературафы, аха убри аан агеограф Ацсны аберҟстазаара аиҟкаара иадхәалоу ахҟысқәа рныџбыжықәак ртәы акәзарҟы ҟалоит зызбахә имоу. Иҟалоит Григории иара ицнагаџцәеи реазыршәазар Ацсуа хәынҟқарра атцакырафы аберҟыҟ ашьаҟарҟра, аха ауадаџрақәа ирықәшәазар. Абри инадхәаланы аинтерес аҟоуп аберҟыҟ аргылара аҟыҟ алхразы иҟоу ахәамҟа: «Аберҟыҟ аргыларазы, иманшәалаз аҟыҟ ацшааразы акыр еимдеит, аха ацшәа урт игәамҟҟеит, Ацсха иеиҟҟеит: «Ари атәылафы аберҟыҟ ахьургылаша адҟылҟы ыҟам азҟы ыҟам. Абер дычгозароуп. Ас еиҟш иҟоу адҟыл афы ашоурацәҟаан иҟырхагоу ацсыхыла аҟынҟа узычгом».² Аберҟыҟ аргылараз иҟаз аҟынҟылақәа агеограф ихыџарц далаҟоит ахауа амбзиара иадхәаланы. Аха аберцәа аберҟыҟ аргыларазы Тао аҟынҟа Ацсныҟа раара иаанартшуеит Леонидаа рхәынҟқаррафы аберра аҟагылазаашәа атәы шырдыруз, уи аҟагылазаашәа араҟа хандзитаа рберҟа усура инартбааны амџаҟгара шалнаршоз шеилыркаауаз. Угәы иаанартә иҟоуп Григории иара ицнагаџцәеи рхымџаҟгашәа ацсуа динматцзуџцәа рганахь ала агәамҟхара цәырнҟҟеит хәа. Аберҟыҟ аиҟкааразы Тао аҟынҟаи ауаа раара Ацсуа каталикос инапҟаҟа иҟоу атцакыра анапахы аагара аеазышәара акәны иазыҟхьазан. Уи адаҟы, аепархиатә центр аихабы идыррада аберҟыҟқәа рыргылара азин ҟанатҟомызт Халкидонтәи аизара ду ацшьбатәи аҟҟарра. Иазгәатәтәуп Григори аберҟыҟ ахышьаҟаирҟыз аҟыҟ Убе, Қартли ахәаа иаҟныз Ацсуа хәынҟқарра мрагыларатәи апровинҟиа Аргвети адҟылқәа ишрыҟанакуаз.

Иара убасҟы иазгәатәтәуп аберҟыҟ анапхгаџыс дшыҟалаз, хандзтиатәи аешәара рхатарнак иакәымкәа, Иерусалимынтәи иааз абырг Илларион. Ѓарҟ Мерчул ихәоит аберҟыҟ аргылара шалыршахаз ацсуа ах иакәшахатралей иалахәралеи: «Ах аберҟыҟ аргылара деигәырҟҟеит,

¹ Георгий Мерчуле. Житие Григола Хандзтийского // В кн.: Древнегрузинская литература (V – XVIII вв.). Тбилиси, 1982. С. 132.

² Там же. С. 134.

аргыларазы асадакы (милостыня) рацәа кайцеит...».¹ Урызхьацшыртә икоуп агиограф Дмитри II иирхәо ажәакәа: «Сгәы иаҭаху Анцәа исыци хәааит, избанзар рацхьаза акәноуп абертыц аргылара сгәы ианташәаз».² Хымпада ас еипш зызхәо рацхьаза акәны, Дмитри ихаан динтә центрк ахасаб ала Убе зыргылара иалагаз абертыц акәу аныхачацаҭаҕылар аамтакәа рышьтахь Ацсуа хәынтқарраҭе, идыргылаз абертыц акәу еилкаам. Аха гәыѿбара амам ара ишалацәажәо Ацсуа хәынтқарраҭеы рацхьаза акәны иаццоу ахацәа рбертыц, аамталаҕы ари адырра IX ашәышықәса ишатцанакуа. Ахәса рбертыц рацхьатәи азбахәҕы иара абри ашәышықәса абжаратәи ахәта иатцанакуеит.

Апсны рапхъаза акъны ахъса рбермѡа афырцшы длырбеит Леонидаа рдинастиа иатцанакуаз, Тао-Кларцъеттѡи ах Адарнас Багратиони ицшѡмапхъѡйс. Апсуа ахкѡажѡ данизтѡи лыхъз аѡырафѡи еицакуп, асхима адкылареан лара Анастасиа хѡа хъзыс илыцѡуп. Лара лыпцѡазаара иалацѡажѡуп «Григори Хандзтѡи ицѡазаара» аѡырафкны. Уи автор, Гьарг Мерчул, ишихѡо ала Анастасиа Шаротѡи ах Баграт дипцхан. Баграт Апсуа хѡынцкарра ашьатаркѡы Леон дипазар калоит. Уи Апсуа католикосат ашьатаркра иалахѡыз Баграт дахъидикилогъы цатцгѡйданы икам. Абри аганахъ ала адырракѡа ыкѡуп «Картли ашыкѡсѡыра» асиакѡак рѡгы. Апсуа ахкѡажѡи Адарнаси реибагара акѡзар, Феодоси II-и Ашот Куропалати раамтаз, IX ашѡышыкѡсаз Леонидааи Таотѡи Багратидааи рыбжьара ишьакѡгылаз айѡызаратѡ тагылазаашъа иакѡшѡон. 825 шыкѡсазы дара арабцѡеи акахетцѡеи рыр ириааиит азиас Ксани апшахѡафѡи. Аха нас, IX ашѡышыкѡса 50-тѡи ашыкѡскѡа раан апсуааи арабцѡеи гѡгѡала ианеифанагала Ашот Куропалат ица Баграт Апсуа хѡынцкарра агацѡа дрыдгылеит. 853 шыкѡсазы Кверцхоба имѡапысыз айбашърафѡи апсуаа атцахеит. Ари аамтала арегион афѡи Леонидаа рымчра арцсыеит. Иарбо ахтыскѡа Адарнас Багратиони ицшѡмапхъѡйс – апсуатыпцхаи реилыцтра мзызны иаиузар алшоит. Ахыцхыртакѡа шахатра руеит аполитикатѡ курс апсахра иахкѡаны адинастиакѡа ртаацѡаракѡа рѡи аилыцтракѡа атыц шырмаз. Гь. А. Амчба игѡаанагарала IX ашѡышыкѡса 50-тѡи ашыкѡскѡа раан ахцѡа ртаацѡарафѡи хатцеи цхѡыси еилыцит.³ Гьарг Мерчул ихѡоит Адарнас «ицхѡйс дахъынтѡиааигаз Апсныка дирхынхѡит...» хѡа.⁴ Григори Хандзтѡи дакѡызбеит Тао ахада икаитцаз, аха «Адарнас хапышѡала ихымѡапгашъа еихагы ирагъит: аѡбатѡи апхѡйс дигеит» хѡа.⁵ Апшъа ахада апышѡара удаѡаракѡа дрыкѡшѡараны дшыказ ихѡеит. Аамтакѡак рышьтахъ Адарнас дымзаѡхеит, ыскан игѡалашѡеит апшъа ихѡамта:

¹ Там же.

² Там же. С. 133-134.

³ Сообщения средневековых грузинских письменных источников об Абхазии / Перевод и комментарии Г.А. Амичба. Сухуми, 1986. С. 15. (Прим. 2).

⁴ Георгий Мерчуле. Житие Григола Хандзтийского // В кн.: Древнегрузинская литература (V – XVIII вв.). Тбилиси, 1982. С. 175.

⁵ Там же.

«Харада ахара зду ахкәажә, Анцәа итәы, иумта ианалыжьаанза» дшыб-зиамхо.¹

Тао ахада ипшәмапхәыс лахь ацхаражәхәаф амфа дыкәитцеит. Ѓаргы Мерчул еитеихәоит Адарнас ицхаражәхәаф Персат даннеи, Баграт Шаротәи ипха, ахкәажә, дберпхәысхан дышлыхтыгәлаз: ихымкыкмыз, апшәа цьарсахьала икәтцаз анапар лшәын, афныка фархьәахәарак датцаланы илгон. Ари афыза афырпхәысра зылшаз дыздырыз ацхаражәхәаф, даазышьтыз Адарнас изы длыхәо иеынкаижьын: «Иаса Қыырса итахра назыгзо бара, сах дбыхәоит датабымтарц. Уи бара быхьзала Анцәа икәнага дакәиршәахьейт. Дбыхәоит дбымшәиларц, ихара ианабыжьырц» — ихәейт.² Аберпхәыс уи атакс илхәейт лхатца Адарнас дышиқәымшәиуаз, уи аихагы — игәнахақәа ихыхзарц дшыматанеиуаз.

Хара имгакәа Адарнас ичымазарақәа кеипсеит, игәгы бзиахейт.

Агеограф ихәоит Анастасиа лбертә матцура ахымфапылгоз (уажәы лнышәынтра ахыкоу Қәтешь 29 километр инацәхыку) Арагвети, Персат атып афы шакәыз.³ Анастасиа ара анышә дамадоуп хәа ихәоу атцак ду амоуп. Ѓаргы Мерчул ари ифуан 951 шықәсазы. Ус анакәха, апсуа ахкәажә аберрахь даниас ашьтахь шәышықәса антгы дахьжыз атып бзианы ирдыруан. Анастасиа лнышәынтра тыпцшәаныкәартан икалейт ауаа рзы. «Ацъныш ахымзг ду илыргеит, анцәахатцафцәа лара лылшарала ибзиахон илықәыпцоу анышә евлогиак ахасаб ала ианыргалак» хәа ихәоит агеограф.⁴ Уи адагы Таотәи ацәа рыфнаҭа ахатарнакцәа Персатка тыпцшәаҭааран инеиит. Адарнас ипацәа «арыцхаматәа рышәҭданы, ацәа ирықәнагахаша асадакы катцаны, уызгәышьыша ахкәажә лнышәынтрафы агәабзиара иахәон».⁵ Абжьаратә шәышықәсақәа рзы амчра ахатарнакцәа активла апшәацәеи урт ркәыхкәеи рашьапкрақәа рычырыладырхәуан. Абри ашьаҭалоуп Сумбати Гургени Багратионаа рхымфапгашагы ишахәапштәу. Анастасиа лканонкразы дырра хәа акгы ыкам, аха ари ахкәажәпхәыс апсуа уахәама апшәақәа дрылакны пату шлықәырцоз фашьомызт. Агәра угартә икоуп ажәлар рфы Анастасиа лыпатукәҭдара ду лыпсҭазаара даналтц ашьтахь ишхацырк хаз. Абжьаратә шәышықәсақәа раан апшәареи ацъашьахәымфапгареи реимадара ауниверсалтә кәзшәа аман. Хәарада, цшәак иеипш ажәлар пату зкәырцоз ахафы ус еипш ибаразы ацъашьахәырақәа кәитцоит хәа ихьз алатцәароуп цатцғаны иамаз. Уи адагы ари афыза акыбаф уи ахафы ипшәара шьақәзыргәғәо акәны ишъан. Анцәаихатцафцәа рыбафы апсы-цкәақәа иркәзшәа чыданы икан урт ирылшоз ацъашьахәыкәҭдара. Еснагь ацхыраараз зыхәара калоз ахылапшхәыфцәеи ахьчацәеи (апшәацәа) ркульт амчхак тбаахейт ацъашьахәбара аҭаххара ашьаҭала, аихаракгы

¹ Там же.

² Там же. С. 178.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

абзиахара җашыахэы аҗаххарала. «Аҗеиҗь аҗашыахэра аиура» аиҗа-
 рак ирҗахыз акэын, уи азы акэхап еиҗа социалла аҗакы змоу җашыахэ-
 ны изахэаҗшуаз. Ахэышэтэҗы иамплуаҗоуп аҗшыа иаҗы еиҗа уздызха-
 ло хаҗны иахыҗкалогы. Иазгэахҗап, Ѓаргь Мерчул Адарнас Багратиони
 иаалырҗканы ичымазара – ихымҗаҗгашыа агэнахара ду иахырхэра-
 ны иоуз аиҗш Анастасиа лыматанеираҗэа рымшала игэабзиахарагы
 җашыахэымҗаны ишиҗхызо. «Зыҗашыахэымҗаҗэа раҗэак ирзымды-
 руаз аҗшыаҗэа рыхызҗэа ауаа ирылатҗэаны иҗамызт, аҗашыахэраҗэа
 хыҗхыазара раҗэала имҗаҗызгахыаз ирҗырҗшны. Урт рыхыз-рыҗ-
 ша еиҗырдыруан. Аха, сара сгэанала – аҗхыа иргыланы аҗшыа иаҗа
 аҗашыахэраҗэа раҗэаны имҗаҗигон ауаа дрылатҗэаны дахыҗказ азы».¹
 Аҗашыахэраҗэа җазҗоз аҗшыаҗэа рнышэынҗраҗэа хыҗхыазара раҗэа-
 ла тыҗҗшыаҗэаны, ауаа зҗаауаз тыҗҗэаны иҗалон. Аҗсуа ахҗэаҗэҗхыс
 лыҗҗстазаара даналҗ ашыҗахь шышыҗкэса рнаҗсгы хэышэтэҗы-җшыак
 лыҗасаб ала лыхыз Җерсаҗ абертыҗ ахычареи ашэҗыкакаҗреи рзы
 ихэартаны иҗан.

Анастасиа лбертэ фырҗхысра, Ѓаргь Мерчул ишихэо ала, архе-
 тип-библиатэ тагылазаашыа – Анҗеи Аҗныши реибашыра аазырҗшуа
 акоуп. Ахҗэаҗэ-берҗхыс лыҗшыара аҗазара харагы аарҗшреи, аиа-
 ша аҗэҗа ишаиааиуа аарҗшреи иҗахны агиограф ихэоит: «Лара аҗ-
 ныш ахымызг ду илыргеит» хэа. Ах иҗхыа лбертэ фырҗхысра – аҗан-
 раалареи, ахарахыаршшареи, аматуреи ридеиа аргэҗэон, уаднаҗхыалон.
 Җсыҗҗыарала аҗазааразы Анастасиа аскетизм, амаркыҗра, хшатаарада ау-
 сура, аҗеиҗь аргэаҗра мҗаҗылгон, Анҗэа изааигэара аҗазаараҗы лыл-
 шамҗаҗэа дуун. Агэабзиараиура аҗашыахэы азы ахҗэаҗэ, аберҗхыс
 лфырҗхысра, лыхыз-лыҗша, хыҗхыазара раҗэала лдамрахыы аматанеи-
 җэа рнеира – Анастасиа лхаҗсахыа иашаҗҗкыа аадырҗшуеит, аҗшыа лко-
 нонтэ хаҗсахыа иҗагзоуп. Агиограф Ѓаргь Мерчул аҗсуа ахҗэаҗэ лбертэ
 фырҗхысра иазку адырраҗэа хаз игоу агеографиатэ җымҗак аҗынтэ
 иааигеит хэа ахэара мап аҗкграгы алшазом. Ус еиҗш иҗазаргы җалоит
 аҗагылазаашыа.

Аҗсуа җсхаҗэа рхатарнак Анастасиа аҗшыа иҗазарахы дхагала-
 ны, адин патуҗҗара лзуны, лыхэаҗшра Леонидаа рдинастиа амчра
 аргэҗэареи арҗбаареи рзы иахэҗаны, иактуалны иҗан. Заанатҗэи аб-
 җыарашышыҗкэсазы иҗазшыарбаганы иҗан амчреи ашыеи рхариз-
 ма акзаара «аамсташэатэ җшыара» – аҗшыарахы кандидатҗэас аа-
 мыстахылҗшыҗраҗэа ралкаара. «Аамсташэа җшыаҗэа» рхаҗсахыаҗэа
 җэырҗит атрадиҗиатэ динхатаҗреи аҗырсинантэ хдырреи реиҗшыымҗа
 аамҗазы. Дара шыаҗаны ирыман амчра аныҗкаҗаҗэа ауахэаматэ догма-
 тика инаҗэыршэаны адин-җыабз аныҗкаҗаҗэа рыҗасаб ала рыхэаҗшра.
 Ахархы уааҗсыра рзы аамстахылҗшыҗраҗэа, ауаа дуҗэа рҗынтэи акэзар
 акэын раҗхыа иргыланы адинхатаҗра иреихазоу аформаҗэа җэырҗҗлар

¹ Арнаутова Ю. Е. Чудесные исцеления святыми и «народная религиозность» в
 средние века / «Одиссей. Человек в истории». 1995. М., 1995. С. 157.

ахьакәыз. Абертыпқәа рынтытгыы дара рсоциалтә статус алшара атқак ду аманы иқан. Ифырпшыгоуп уи азы адинхатца, ашәкәыффы Анастасиа ахкәажә хәа ахьылзихәо. Аңсхәцәа ршьа иалтцыз аңшьацәа ахархьуаагы аамстауаагы ирзааигәан. Адинуаа реазыршәон аңшьацәа ирытцаркуаз ахафкәа аңсхәцәа ирхылтшьтразарц, ақырсиан уахәама аидеиақәеи аинститутқәеи ралартцәаразы цхыраагзак ахәсаб ала. Заанатцтәи абжьа-рашәышықәсақәа раан абертыпқәа, ахәса рбертыпқәагы налатцаны, аңшьацәа «ахьапыртцоз» тыпқәаны икалеит. Хгәаанагарала Анастасиа Аңсуа аңсхәцәа рдинастиа иатәыз рапхьатәи аңшьа-хафы лакәны дкалеит.

Ахытцхыртқәа ишырхәо ала, аберра афәтахьа зкәызтцаз ахкәажә-цәа дреиуоуп Васпурактәи ахәынтқар Сенекерим Арцруни ипқа, аңсуаа рыпсхә Гьаргь III ипхәыс Мариам. Заа зхатца дзыпхаз Мариам ахәынтқарра анапхгарацара далахәхеит. Лара, Баграт III иахтынрафы иналукааша хафын, аполитикатәи адипломатиадәи кыбафчыц лылан. Ауадафара гәгәакәа ираамтан ах Баграти аҭауад Липарити реифагылара аамта. Мариам лзы лхатца Баграт иңсадгьыл аанижьыр ахьакәхаз, ахәынтқарреи адинастиеи ртцыхәа пцәар ахьыкалоз адагы ирыцхарахеит лара хатала лымчмырхара. Абри атәы еиҭеихәоит Иоанн Скилица.¹ Аңсҭазаара аҭагәтасрақәа Мариам афәтахьақәцарахь дкылыргеит. Константинополь лыказаараан, ахкәажәи еицырдыруаз адин аматцзуфы Гьаргь Аңшьашьхауаф иезааигәахоит. «Ах Баграт иан, ахкәажә Мариам ртцафыс длоуеит. Мариам аберрахь дидикылоит» хәа ифәуеит «Аңшьа иңсҭазаара» автор Аиеромонах Гьаргь.² Аберпсҭазаарафы ахкәажә хьызны ишьтылхыз дырымкәа иаанхоит.

Мариам Анцәа ифәпхьа афәтахьа лыкәцара иаанамгеит аполитикатә псҭазаара аанлыжыт хәа, абертып мамзаргы лхатәы бертә еилазаара аифәкаара мап ацәылкит хәа. Ахкәажә-аберпцхәыс хәпҭра амфә дыкәлоит Константинопольнтәи Антиохиакә. Анафс Мариам илыгәтакын «... аңшьақалақь Иерусалим дҭаарц Анцәа имцаматанеирази аңшьаыпқәа рҭаарази. Антиохтәи апатриарх идылцеит илықәнаго ахәтырмфәпҭгара лзыкаитцарц, аха апатриарх амфә ашәартара ахьацыз азы лыгәтакы дакәихит. Мариам уи лгәы шканажьызгы Анцәа иҭаххара дзафамгылеит. Аңшьагы (Гьаргь Аңшьашьхауаф – Авт.) диҳәеит амфәхь ишьтылхырц илҭахыз апара Иерусалими акәшамыкәша иргылаз аңшьа бертыпқәеи ауаа ҭарқәеи ирзеихишарц».³

Ақырсиан пшьаыпқәа ахәтыр ду рыкәызтцоз Мариам, лҭа иеипш, рапхьа иргыланы ахәынтқаррафы атцарарккара дазыгәышыуан, лылшарагы адылцон. Уи атәы аанарпшуеит Гьаргь Аңшьашьхауаф иахь илфыз

¹ Шриттер И. Г. Авагика. Апислика. Мисимианика. Переведенные труды византийских авторов. Анакопия-Новый Афон, 2011. С. 28.

² Житие и гражданство святого и блаженного отца нашего Гиорги Святогорца // Символ. Париж, 1997. № 38. С. 275.

³ Там же. С. 280.

ашәкәы: «Ицшьоу хаб, Ашьха Еикәаҕы хбертыпқәа рацәам, избанзар уи атәыла тәымуп. Сара схәынтқарра акәзар итбаауп, еитыхуп, ауахәа-макәа, абертыпқәа, апаптыпқәа рацәазоуп» хәа ахәахәо.¹

Мариам лбер фырпқәысра активлатәи лсоциалтә матцзура иузакәымт-хо иадхәалан. Лара илылшоз зегь калтцон ахырхага ускәа лычерылархәуа: тыпцшьаҕаараны дныкәон, адоухатә рцаџцәа дрыџцәажәон, аччи-ахәкәа лшон. Ахкәажә Мариам, Аиеромонах Гьаргь дышлыхцәажәо ала – ахәынтқар дидгылан амчра ду иахагылаз, ахылтшьтра ду змаз, адинтцас ныкәызгоз, аберра лыдылкылаанза лтаацәа, лхатца рҕапхьа ацхәыси ани руалцшьа назыгзахьаз, аџнытқатә доухатә хақәитра ду змаз, адинтә фырпқәысра зәазызшәоз лакәны дыкан.

Заанатцәи абжьарашәышықәса иатцанакуа агеографиатә литература ашьаҕала ахкәажә-берхәсақәа рхаҕсахьатә типқәа џба урыхәацшуазар, иубар алшоит аберцстазаара ззапцаз ауаажәларра русдцәкәа ирхьы-рпшны ахәса рдин-доухатә идеал аиҕкаараан аҕақы змаз акцентқәа рычешырыцсахуаз. Анастасиа лфырпқәысра аллыршон аскетизмтә леи-шәа гәгәа, аххаршттра, аханраалара цәула рымџала. Лара илызку ажәаб-жькәагьы лганахь ала ашанхареи ахатыр-патуй рылыжжуеит. Мариам лусқәа зегьы ацшьара, агәыхалалра, ацсыцкьара, ақьиара, ауахәама аха-дацәа рнырра хыпшаны ирымоуп.

Егы ацсуа ахкәажә, ахәынтқар Баграт III ицха Мариам аҕаацәара алаларала лыҕааимбаррала илыпсахит. Лара лыпцстазаара иазкны икоу адыррақәа мацуп. Лахәшьа Марфа, императорпқәысс даныкәз аамтаз Константинополь даҕаахьан. Ари ахтыс атып амазар калон 1081 шықә-сазы, Алексеи Комнин амчрахь инеира аламталаз. Мариам Византиа ахтнықалақь дшатаз атәи еилахкаауеит абырзен бызшәала лышәкәеим-дарақәа рыла. Уи атәи Анцәа иан ацшьа лбертыпқәа руак аҕы адоухатә рцаџы Феофил иеитагамта шәкәкәа руак адакьякәа рҕы ианитцеит. Абер, Мариам «ацсха Баграт ицха, ахкәажә» хәа лзихәоит, лахәшьа Марфа – «Бырзентәыла ахкәажә» хәа.² Аҕа напылаџырак адакьяҕы Мариам «Мариам – ацсуа цсха, ацшьа Баграт ицха» хәа дарбоуп.³ Лара лызбахә иара убасгьы ихәоит «Картли аҕоурыхџыра» автор. Иара иџ-уеит Баграт III ицсымтаз иааигәа ишыкәз «Баграт иан ахкәажә Мариами, ицшәмапқәыс Боренеи, ицха Мариами».⁴ Ацсуа ахкәажә лхатцацара аполитикатә цстазаараҕы акратцанакуаны икан, уи хымпада аныпшра аи-уан абжьарашәышықәсақәа раантәи ашықәсантәџцәа рџымтақәа рҕы. Ахытхыртақәа иадырбоит Михаил VII Дука иихәаз, Марфа тацак лыхасаб ала Константинополька амџа дшықәыртцаз, лаб иашьа ицха сельцьуктәи

¹ Там же. С. 287.

² Антелава И. Из родословной царского дома Грузии XI века. // Вестник АН СССР Грузии. Т. III, № 2, 1983. С. 438. (на груз. яз.).

³ Там же. С. 437.

⁴ Летопись Картли / Перевод, введение и примечание Г. В. Цулая. Тбилиси, 1982. С. 76.

асултан Алп-Арслан дышиццаз. Аха убри аан Мариам лхатцацара азбахә ҕаргыы ихәам. Лара лызбахә шхәо аҕсуа хәынтқар иҕха хәа маца-роуп. Зынзатәык, абер Игнати инапшымтаҕы (1089–1091 шш.), усқан зыҕстазаара иалтхьаз ахкәажә Мариам, Ѓаргы II иахәшьа хәа лыхьз хәоуп. Руисск-Урбнитәи аныхабаа иатәу Анцәа иҕаҕхьа зыхьзала иматанеиуа рсиаҕы Марфа лыҕсы ҕаны дарбоуп, «Абертқхәыс Мариа, аҕшьа ахкәажә, адоухатә ан лгәалашәаразы...»¹ хәа лыҕстазаара далтхьаны иарбоуп. Иқан аҕәаанагара абертқхәыс Мариа хәа изышьтаз Баграт III иан, Мариам лоуп хәа. Аха, И. Антелава узҕамгылаша ататцәкәа ааигоит, ара зызбахә хәо ахәынтқар иан лакәым иҕха лоуп хәа шыақәзыргәҕәо.² Абас ала, аныхабаа адокументқәа рҕы рызбахә хәоуп иара зыргылаз Давид I иаб иахәшьцәа ршыҕагы – аҕсуа ахкәажәцәа Марфеи Мариами. Мариам аберра анлыдылкылаз аамтәи атагылазаашьеи рзы дыррак ыкам. Византиатәи аимператорқхәыс Марфа (Мариа) адунеитә цстазаара леаҕәйтханы, Балкантәи лыдгылкәа рҕы Фракиа, Папикион ашьхаҕы ахатә бертыҕ еиҕылкааит. Ацыхәтәантәи лышықәсқәагы уа илхылгеит.³

Аҕсуа хәынтқарра ахтынра ахатарнакцәа активла рхәынтқарра антытҕыы адинтә тытқәа ирыцхраауан, аҕшьадгылкәа рҕы ауахәамакәеи абертә тытқәеи асадакы рзыкартон. Еикәханы икоуп Аҕсуа Багратидаа рхәынтқарра антыт ахәса рбертытқәа ишрыцхраауаз, ишдыргылоз аазырцшуа ахытхыртақәа. Убас, аҕсуа хәынтқар Баграт III иҕхәыс Боренеи лыҕха Марфеи Син ашьхаҕы Каппаттәи абертыт аиташьақәыргылара иацхраауан.⁴ Иара VI ашәышықәсазы византиатәи аимператор Иустиниан I иргылеит, XI ашәышықәса алагамтазы арабцәа еилацырыххааит. Ахәса ирбертытны еиҕкааз адинтә центр аус ауан XIII ашәышықәса азбжанза.

Аамста таацәарақәа ркынтәи ахәса ауахәама аусхк ралахәзаара Аҕсуа хәынтқарра ацакыра мацара итагзамызт. Ичыданы иазгәататәуп аҕсха Давид Аиташьатаркшы аҕхьатәи иҕхәыс лҕатахьҕатцара амшәпысшьа. Лара аберматәа лшәылтар акәхеит лхатәи лареи анеи-лыт ашьтахь. Уи лара лтахрала ишыкамлаз атәы унардыруеит уи ашьтахь акыршықәса цуаны ахәынтқар Давид ишымта «Ахьхәратә цкарақәа».⁵

¹ Столпописание святого богособранного собора, который собрался по велению благочестивого и богохранимого царя нашего Давида, абхазов и грузин, ранов и кахов царя // Символ. Париж, 1998. № 40. С. 320.

² Антелава И. Из родословной царского дома Грузии XI века. // Вестник АН СССР Грузии. Т. III, № 2, 1983. С. 437-440. (на груз. яз.).

³ Mikaberidze A. Maria-Martha Bagrationi in Byzanz und Georgien (Bemerkungen zu ihrer Prosopographie im Lichte jungster archaologischer Ausgrabungen) // CAUCASICA, The Journal of Caucasian Studies, vol. I, Tbilisi 1998, P. 135.

⁴ Кекелидзе К. Этюды из истории древней грузинской литературы. Тбилиси, 1957. Т. 4. С. 203-210. (на груз. яз.).

⁵ Kanon pokutny Galobani sinanulisani გალობანი სინანულისანი. Języka starogruz-
ińskiego przełożył Dawid Kolbaia Warszawa. 2011.

Уа иара иҥаацәара ахыбгалара агәнаҳара ихы иавибоит. Иазгәатәтәуп Давиди ипҥхәysi ианеилытц ашьтахь Аҥсуа хәынтқарра аҥақыраҕы иҥаз абертыпқәа рахь дымнеикәа, абертып ҕыц аҥымтқакәа аҥшьадгьыл ахь амҕа дшықәлаз. Хәарада уаанзатәи ахкәажә Иерусалимҥа амҕа лықәлара ахәынтқаргьы дақәшахатын, адгыларагьы аитон. Ахкәажә-берпҥхәыс лзы адырра хадақәа арбоуп алатин кантор, Анцәа иҥоубыт аныхабааш аматцзуҕы Анселл Парижтәи аепископ Галлони архидиакон Стефани рахь 1120 шықәсазы инаишьтыз асаламшәҕәаҕы. Анселл агха иманы ишьақәиргәгәоит ахкәажәпҥхәыс деибаны, лҥа ахәынтқар итып ахь даннеи ашьтахь аберра лыдылкылеит хәа.¹ Ахкәажә Иерусалимҥа амҕа данықәлоз лҥа Дмитри 16–18 шықәса ракәын ихытцуаз. Арт ашықәсқәа раан иара иаб днаивагыланы атәыла анапхгара мҕаҥигон. Ус анакәха, лара ахәынтқар иан хәа ахьзхарак лыман. Уи ауп акантор деибазшәа зақәитцазгьы.

Иарбоу автор идыррақәа рыла Давид уаанзатәи ипҥхәыс, «зышьтра адурра ааста зыпшьарала еицырдыруаз, лхы саны аҥьар шьтыхны (Анцәа Иҥьар ахәҥач), ахы-араз лыманы Иерусалимҥа днеит шьтахьҥа агъежьра гәтакыс илымамкәа, уа лыпсҥазаара аҥыхәтәантәи амш аҥынза матанеирала илхылгарц; иналгаз ахы аразни Аҥшьа қалақь ауапшьқәа ирзеихылшеит, ахәҥак арыцхәҥеи ахырхәаҕҥеи ирылтеит».² Лара Иерусалим алатын патриарх Гибеллин Арльтәи ицхыраарала Иерусалим ахәса рбер уапшь еиҕылкааит, анаҕс апатриарх ихәарала абертып дахагылеит.

Ас еиҥш абшьтра ду иахылтцыз аҥхәыс ишьаҥалыркыз абертып Иерусалим ақырсиан патриарх иакәымкәа алатын патриарх инапҥаҥа изыҥалтцыз иахьагьы еилкаазам. Ахкәажә адгьыл пшьахы амҕа дықәлаанзагьы аберра лыдылкылахьан. Ус анакәха, уи ақырсиан тцас алоуп ишлыдылкылаз. Аҥьархьызрацауаа Иерусалим инеи-аанза ақалақь ақырсиан уаапсыра ныҕәызгоз ақырсиан патриарх иакәын. 1099 шықәсазы аҥьархьызрацауаа Иерусалим рнапахы ианаарга ашьтахь иаҥцан алатын-уахәаматә иерархией Иерусалимтәи акралрей. Ақырсиан дунеи аҥшьа хада – Анцәа иҥоубыт латынаа рнапҥаҥа иҥаз аҥақыраҕы инхеит. Иерусалим актәи алатынтә патриарх Арнульф де Роол иаан иалагеит Анцәа иҥоубыт зыҕнагылаз аныхабааш аныхәарта маҥ (акувуклиа) аиҥашьақәыргыларей Анцәа илаҥҕеиқәыпсара ауахәама аиҥашьақәыргыларей. Иерусалимтәи акралраҕы апатриархи амонархи рзинмчрақәа реихшара акраамта еимақын. Уи инагзаны избахеит аамсҥашәа мчра аиааирала Балдуин II иаамтҥазы (1118–1131). Давид уаанзатәи ипҥхәыс Иерусалим лнеира аамтҥаз зҥақыра зегь библиатә пшьарала ихыркыз Иерусалимтәи акралраҕы ауахәама

¹ Ansell Cantoris S. Sepulcri Epistola ad Ecclesiam Parisiensem // MPL. T. 162. Col. 729-732. (730); Авалишвили З. Из эпохи крестоносцев (Четыре исторических очерка) Тбилиси, 1989. С. 19-21; 46-47.

² Там же.

аматцзурауаа апыжэаратэ тыпқәа иахьырзықәпоз ататцгәы аманы иҕан. Ермәнтәылатәи, Шьамтәылатәи, Алатынтәи шәкәыѡѡцәа зызбахә рхәо афактқәа иаадырпшуеит Шьамтәылеи Месопотамиеи рқырсианцәа аңьархьызрацауаа ахақәйтра рзаазгаз реипштцәкыа ирыхәампшуазаргыы рыдгылаѡцәа ракәны ишырыпхьазоз, асельѡьукцәа рҕагылараҕкны мчраны ишрыхәапшуаз.¹ Абас ала аңьархьызрацауаа рныкәарақәа Мрагылара Ааигәа ақырсиан хәынтқаррақәа рполитикатә елитеи руа-апсыреи хақәйтратә усызшәа ирыхәапшуан. Ари аҕагылазаашьа цатцгәны иҕалеит апшәа дгьыл аҕы ақырсианцәеи акаатоликцәеи ракзаараз. Иаанханы иҕоуп ақырсиан берцәеи атамплиерцәеи пату ду шеикәыртцоз зхәо адыррақәа. Уи ус шакәу агәра хнаргоит «Голгофтәи асинаксар». Латынаа акыр анычхара рзыруан ашәамахьцәагыы ахалкидонитцәагыы.²

Апсҕа Мрагылара Ааигәа аполитикатә тагылазаашьа аитакрақәа гәеимто дыкамызт уа аңьархьызрацауаа аннеи ашьтахь. Ахәынтқарра ҕыцқәа рышьақәгылара апсҕахра дукәа аларгалеит арегион аҕы амчрақәа реихшараҕы.

Хәарада, Давид апышәа змаз напхгаѡык иахасаб ала аинтерес изатан ақырсиан каолициеи алатынуааи рыбжьара аиныррақәа рзыиашоу аинформация аиура. Европааи иареи рыбжьара адипломатитә еимадарақәа рышьақәыргылараҕы уаанзатәи ипцхәыс абжьаҕаза-ра ҕалцозар ҕалоит. Зегь рааста имарианы иҕаз усхон аңьархьызрацауааи иареи рыбжьара аизыҕазаашьақәа адин аматцзуцәа рыцхыраарала рышьақәыргылара, аихаракгыы Иерусалим алатын патриарх ицхыраарала. Апсуа псҕа уаанзатәи ипцхәыс Иерусалимҕа иналгеит Апшәа цыар аҕәырчаха. Давид заанатцы иазирхиеит ари аберпцхәыс асадаҕы дуи зыхә харакыз ареликвиакәеи хамтас иҕалцаратәы алшара лымазарц. Апсҕа уаанзатәи ипцхәыс Апшәа қалақь ахь днеит Гибеллин Арлтәи иберраамтаан (1107 шықәсеи 1112 шықәсеи рыбжьара). 1110 шықәсазы Иерусалимтәи ах итәартә никылоит Балдуин I. Латынтәи ахытцхыртә «Gesta Francorum expugnantium Iherusalem» иахәоит Балдуин I апсҕа Давид иҕынтәи ахамта рацәа шиоуз атәы. Ара уазхьанарпшуеит фактк: Апсны апсҕа Давид автор дшәамахьуп хәа ахыхәо (Cui David Armenus, Avesia rex).³ Апсҕа ишәамахьшьтраз адыррақәа ҕалазар алшоит Иерусалимтәи акралреи иареи рыбжьара адипломатитә еимадарақәа аберра здызкылаз ахқәажә, милатла ишәамахьыз лнапы

¹ Степаненко В. П. «Совет двенадцати ишханов» и Бодуэн Фландрский. к сущности переворота в Эдессе (март 1098 г.) // Античная древность и средние века. Свердловск, 1985. Вып. 22. С. 87.

² Казарян О. Авторитет папы римского для армяно-халкидонитской общины в период крестовых походов на Восток (XI-XIII вв.). <http://deusvult.ru/102-tserkovnye-kontakty>

³ Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum: The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem, edited and translated by Rosalind Hill, Oxford, 1967. P. 542.

иантцазар.¹ Балдуин икәшамыкәша ирацәафын лара лыжәлашьтрақәа, уи адаггы иабцсеи аѡбатәи ипцхәysi шәамахьқәан. Иерусалимтәи ақрал иахтынрахыи дипломатиатә миссиала инеиз ахкәажә ашәамахьбыз-шәа лхы иалырхәозар йалоит. Йкалоит ари атагылазаашьа иадхәалазар апсха дшәамахьшьтроуп хәа йкацаз алкааггы.

Хатцеи пцхәysi рыбжьара аймак шыказггы, рѡыцъаггы жәларбжьа-ратәи аренакны Ацсуа Багратидкәа рхәынтқарра апозициа ашьақәы-ргәғәареи ахьчареи хра аманы иахәапшуан, ахәынтқарра ашәтыка-качреи амшхәыбзазареи рыхтылт, рышьтрақәлаѡ, уи аамтазы Давид ицтәаз Дмитри изы иреигъыз атагылазаашьа апнацон.

Ахтныуаа, аберра здызкылаз, аихараѡык абертыпқәа ирышьатар-кыѡѡахон. Апсны абертып аргылара рапхьа напы алазкыз лакәны дыкоуп Ацсуа Багратидаа рхатарнак, Давид I ипцха, Тмар. Ѣынѡажәа шықәса инарзынапшуа Ширван инхоз, апсылман-хәынтқар ипцхәыс, ааѡык ахәыцкәа ран, иреигъыз ахтына ажәеиѡырцааѡцәа зызбахә ка-дыртәоз ахкәажә, аполитикатә тагылазаашьақәа ирхыркъаны лыпсад-ггыл ахь дхынхәыр акәхеит, анаѡстәи лыпстазаараггы адин аматцура иазылцит.² Тигва ахәса рбертып аргылара апшьызгаз Тмар, хәарада адинматцурауаа реипш аамстаматцурауааггы рыдгылара лоут. Ахәса рбертыпқәа рматериалтә маншәалара аихарак иадхәалан реилазаа-раѡы ахтына ахатарнакцәа рыказаара. Абертып ашьатаркѡыс ади-настиа ахатарнак дыказар, лара илылшон ахылапшѡы инапынтқәа лхахы илгар. Ахәынтқар-шьа иатәыз абертып аѡы лыказаара апсха икынтә ахамта дуқәа роура алнаршон. Тмар лакәзар ауахәаматә мчреи Ацсуа Багратидааи еидызхәалоз цханы дыкан. Абержәсақәа аберра анрыдыркылалак ашьтахьггы шамахамзар уанзатәи рыкәшамыкәша йказ ауаа ахара ирыцәгыломызт, урти дарей реинырра цыркуамызт. Астатус харак рыманы ауаажәларратә еилазаара анырра артон. Тмар ашықәсѡыра адакьақәа рѡы даарпшуп лашьа ипа, апсха Ѓаргь V идинтә хылапшѡы ихьзала аматанеиѡ лыхасаб ала.

Басили Езосмодзгвари иажәақәа рыла аберра здызкылаз даѡа апс-уа ахкәажәны дыкан ахкәажә Русудан. Аха атцарауаа ргәаанагарақәа еикәшәом ахытхыртаѡы зызбахә хәо, ас еипш ахьз зманы йказ дарбан ахкәажәу азы. «Ахкәажәцәа рахкәажә Тмар лыпстазаара» атекст иѡбоу агәаанагара унаѡит. Йкоуп атцарауаа адинмѡа алызхыз Ѓаргь V иахәшьа лоуп: «Лара шамиранантәи асултанцәа дуқәа дыртацан, хоросантәи ахәынтқарцәа рымчра ныкәызгоз ахкәажәын. Леибыхара инадхәала-ны асултанцәа рыдггыл акнытә лыпсадггыл ахь дырхынхәын...»³ хәа

¹ Armenia and the Crusades, tenth to twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa /translated from the original Armenian with a commentary and introduction by Ara Edmond Dostourian; foreword by Krikor H. Maksoudian. - Lanham, N. Y., L. 1993. https://www.vostlit.info/Texts/rus3/Matfei_II/frameset32.htm

² Картлис Цховреба (История Грузии). Тбилиси, 2008. С. 213.

³ Там же. С. 303.

изыпхъазо. Икоуп автор зызбахэ имаз ахкэажэ Тамар лахэшья лоуп хэа изыпхъазоггы. Идыруп лара лыкэра акыр ишныкэсхъаз аберра анлыдылкылоз: «лара, пшынджажэ шыкэса лхытхъан апшыареи апсыцкыареи ныткааны бзиа ианылбаз».¹ Зыкэра неихъаз апхэыс лдоухатэ тахракэа рыдаггы абертып ахь лнеира ачымазара, алымшара, апсра ааигэахара анырра ракэзарггы аует илгэазырпхаз.

Аберпстазаара ахэса рсоциалтэ лшаракэа ирусхккэаз иреиуан. Уаанза ишазгэатэ аипш ахытхыртакэа иахдырдырует Апсуа псхацэа рыфнатакэа рхатарнакцэа рбермфакэа ртоурыхкэа. Аамста-шэатаацэаракэа ирылтыз ахэсакэа аберра рыдкылараз еиха инартбааз амзызкэа иреиуоуп: ахкэажэ абертып ахь лнеирала апсха амфалтон еиха иахэтаны ишъаз адинастиатэ еимадара аиуразы. Апсхацэа ирзыманшэаланы иршъазар иртахымхоз рыхэса абертып ахь ирышьтуан хадхэыс хлыпсахит хэа ма аберпстазаара лхы азылakit хэа мзызны икэтаны. Ас еипшкэа раан аберра адкылара мчыла иалыршахарггы ауан. Ара уакэымшахатхар ауам И. И. Соколов аберра хатэгэапхарала адкылара ауаажаларратэ класскэа зеггы рзы иалшозтггы, мчыла аберра адкылара ашътра дукэа рфы мацара акэын атып ахьамаз хэа иихэо.²

Аберра адкыларазы афбатэи амзыз хэа ишьоуп аибахара. Ахпатэи – акэра ду, апшыбатэи амзыз – апсхацэа рызгабцэа рзы атаацэара алалара альтернативаны азыкалара. Угэы иаанартэ икоуп Апсуа хэынтқаррафы апсхацэа рдинастиа хатца имцац рхатарнакцэа ацааимбар хадсахья рацэак ргэы иаднакыломыт хэа. Икэмыт хэа узхэом ахкэажэцэа рыпсымтаз аберра рыдкылараггы. Ахытхыртатэ дырракэа цатцгэыс икэтаны ишьакэуртгэар алшоит ахэса рзы еиуеипшым аберратэ формақэа ыкан хэа. Итрадициатэыз – абертып афы аказаара инаваргыланы, иказар ауан абертып антыц аберра ацагылара аформа. Адин пстазаара ари аформа еихарак изнаалоз ахтынракэа ирхатарнакцэаз, аполитикатэ пстазаараггы аганахь иацэымгылоз роуп.

Аберра аматзура здыкылаз апсхацэа рыхэсеи рыпхацэеи атоурыхтэи агеографиатэи нтамтакэа рфы иаарпшуп хра змоу асемантика рыманы. Урт рхырфсахьякэа аидеал кэзшыа рытоуп, аиашараз акыырсиан гэаанagara иакэшэоит. Аамстаберхэса рхафсахьякэа абжьарашэышыкэсатэ социум ахэаакэа иртагзаны аэпоха адин-цэафашэаратэ аидеалқэа шыатаны измаз апсыцкыара аадырпшуан. Урт рыпстазаареи рдоухатэ фырпхэысракэеи егырт ахэса рзы ифырпшыган икан. Адинтасра ахаталатэ фырпшы ауаапсыра аморалтэ нырра рызтоз мчын, амчра знапафы иказ адинастиакэа рхатарнакцэа рфыпшразы икэырпшыган.

Ахкэажэ-берхэсақэа адинтахра апстазаара иаладыртэарц азы ихэыцын еиуеипшым аматзуратэ формақэа: аскетизмтэ цыбаабара (Анастасия), абертып ахадас ма ахылапшфыс аказаара (Марфеи апсха

¹ Там же.

² Соколов И. И. Состояние монашества в византийской церкви в IX–XIII вв. (842–1204). Опыт церковно-исторического исследования. СПб., 2003. С. 67.

Давид Аиҥахацыркѡы аҥхьатѡи иҥхѡыси (уи лыхьз аҥоурых иазным-хейт)), аевергетизм (Мариами аҥсха Давид Аиҥахацыркѡы аҥхьатѡи иҥхѡыси),абертыҥашьатаркра (ҥамар),ауахѡама абацѡа,адинматцзуѡцѡа рнырра, рѡызара (Мариам, Марфа). Аберра астатус ахылтцшьтра дукѡа иртѡу ахѡса ринтеллектуалтѡи рнапхгараҥаратѡи лшарацѡа аадырҥ-шыртѡ аҥагылазаашьа рнатѡн, Аҥсуа хѡынҥқарраҥы аамсҥашѡаратѡи адинтѡи мчрацѡа рыбжьара ибжьаҥазаѡцѡаны иҥанатѡн, ахѡынҥқарра анҥытц ауахѡама иреихазѡу аерархиацѡа рнырреипш адипломатиатѡ на-пынҥацѡагы ирыҥагылоу азинмчра роуан. Аҥсхацѡа рдинастиацѡа ир-хатарнакыз ахѡажѡ-берхѡсацѡа рдоухатѡ хьзи-ҥшеии хаталатѡи рыҥ-сыҥцъареи рымчала аҥсха имчра шьҥырхуан, ауахѡаматѡ матцзурауаа реипш инартѡааны атѡыла ауааҥсырагы шидгыло азы дрыҥѡгыҥыртѡ иҥартѡн.

ИНАЛ ГЫЦБА,

Д.И. Гәлиа ихъз эху Аңсуатцааратә институт атцаарадырратә усзуоы,
Аңснътәи ахәынтқарратә университет арцаоы

ИУА КОҒОНИЯ: ҒЫЦ ИЗЫЗХҲАПШТӘУ ФАКТҚӘАК (АПОЕТ ИҢСҢАЗААРЕИ ИРҒИАРЕИ ИРЫДХӘАЛАНЫ)

Аңсуа поет-аклассик, ҳмилаттә поетцәа рахътә «рапхъаза акәны аиндивидуалтә лагамта ғәғәаны иаазырқшыз» (Лашәриа 2015: 30) И. Коғониа изку агәалашәарақәа маңымкәа ирыфхәеит, ифымтқәа тырцаахәеит азәырфы аңсуа царауааи ашәкәыфәцәеи: Хә. С. Бґажәба, Шь.Д. Инал-иңа, Б.У. Шьынқәба, В.Л. Атцнариа, М.Л. Ахашба, М.Т. Лашәриа ухәа убас азәырфы. Ажәакала, И. Коғониа итцаарафы иґатцоу рацәоуп, амала уи аус афы зынза акәаң ргылам, иахъагы иухәаша, узызхъаңшша азцаарақәа маңзам.

И. Коғониа иңсґазаара, уи ифнәта иадхәалоу ифыцу фактқәак рцәыргара, ихәмоу рхартәара алзыршо акакәны иґоуп апоет иахәшьаңґа Анна Владимир-иңґа Маан¹ лыкнътә ианахґаз, аңсґазааратә кәырґа-хақәа кыр згәылазыгзо агәалашәарақәа².

А.В.Маан урт агәалашәарақәа хаңлыркуеит И.Коғониа игәараґа шлызгәакъахаз ала: «Хәра Иуа ишьґахь ауми хәниз... Уа (Кәтол. – И. Гыцба) хңеирагъы зыхкьаз уи ауп – хаб³ данґадырха, Ақәа халґны хамцар ада цсыхәа кәмлеит. Хән хнапы хәнкны халгеит, Коғониаа роуп хзаазаз». Уи ашьґахь, узавсуам И. Коғониа шыґалартас имаз ауада азы илхәо: «Сара ибзианы исгәалашәоит Иуа иуаґах. Ашьґалара анааигәахалак, зегь еи-маңкуаз уи акәын. Иуархал хәың уа ишьґан, уи иңшьаз тыңын, хшьаңқәа кьашьны хәқәгылар лузомыз сан. Иуа иуада дуун, аңенцьыркәа фба аман, иңшзан, сабак фналар кәлазомызт».

И. Коғониа иеы Кәыпра иңсы шалаз, аңсра ахықә данхықәгылаз иґаитґаз ахәарала ишдырхәмархъаз атәы – идыру акоуп (Коғониа 2015: 38), аха аинтерес ацоуп анафстәи уи алахъынґа аґыхәала А. В. Маан илхәо: «Иуа иеы нханы иґан, иудыруеит, уи – Кәыпра ахъзын. Сара саб Лыхны дынхон усқан (ианшьцәа Жорданиаа рааигәара. – И. Гыцба). Ражьден Хыкәба хәа дықан, уи акомсомол ағғы аус иуан, хышықәса рапхъа дыңсит, рыңґа... Убри затәык азы дзааиххъан саб, хәигәыла-цәан, бзиа хәибабон. Саб Коғониаа данрымахәха, Иуа иеы Кәыпра убри

¹ Коғониа-Маан Магәа Абас-иңґа лызґаб, ахәынґқарратәи ауаажәларратәи усзуоы В. Ць. Кәарчелиа иңшәмаңґхәыс.

² Ианцоуп Ақәа, декабр 23, 2017 ш. (ххатәы архив ақнътә).

³ «Хаб» хәа дызғу – 1941 ш. иґархаз ашәкәыфәы, аиґагаф, арцаоы Владимир Мырзақан-иңа Маан иоуп.

Ражьден иаб хамтас иртеит. Уи – Қсыс ихъзын, Лыхны дынхон. Қсыс ианирта, Лыхнашта аеырыѡрақәа аныказ есымша ирыѡуан, аңхьахәқәагы алеигахьан, икәабон-ишышыуан, афара иагирхомызт». Ажәакала, И. Коғониа имахә (Владимир Маан) иахатыр ала, иеы Кәыпра Лыхны инанагеит.

М. Т. Лашәриа ианитцаз И. Коғониа иахәшыа Магәа лгәалашәарақәа рҕы хапхьоит: «Ха хҕы иаангылалон Кәтол ашкол ахь харантәи иаалоз хтахцәа Ироди Лади Микаиаа, Султани Роницеи Қәтараа. Иуеи уртҕи еицыхәмарлон. Ёнак, ишыхәмаруаз, Иуа иршәыз аңшхәынтә асас чкәынцәа руазәк ихы иаахеит. Асас чкәын атәыуара далагеит. Абри аамтазы ҕарантәи иааз хабгы аѡны дааеыжәцит. Хаб икалаз анеиликаа, – «Асас чкәын ус ушҕаизныкәеи!» – ихәан, Иуа диқәцәкьейт иҕьбараны» (Коғониа 2015: 37). Арака, ишаабо еиңш, Иуа иршәыз аңшхәынтә, машәырла изаахаз деилкаам. А. В. Маан излалхәо ала, уи ашәкәыѡѡы Мушьни Микаа иаб – Ирод Микаа иоуп. Хгәанала, Магәа уи дызустәцәкьаз лзымдыруа дыкамызт, аха ирыбжъаз гәыбылратәи аибабарақәа рахатыраз, иаартны илымхәейт – лаб лашъа дахытцакьаз, ахара Ирод идылтдозшәа аанамгарц.

И. Коғониа игәарата атоурых азы, иан Мариа Габлиаңха¹ лхатара аарпшраҕы кыр атанакуейт, хзыҕецаажәоз апоет иахәшыаңха илахахьоу абри ахтыс: «Кәтол хаѡната даазейт Миша Чачбагы². Убра – Кәтол Чачаа раштаҕы анышә дамадоуп. Абас иѡната иаазахъаз рацеаѡын. Миша дшыхәычыз иани иаби цсит. Иара иңшәмапхәыс Нина Фома-ипхагы ацара змаз уаѡын. Қарт атцарахъы илышътхъаз аңсуаа рычкәынцәа мацѡымызт. Миша аѡны дырмаазейт, даныңсы, ицалан даарган, Кәтол хара хаѡны дыкәан. Иара иадиутантгы даныңсы, уи днемецын, дааганы иара ивараҕы анышә дартеит. Убри адиутант ичкәын жәаѡа шықәса ихытуан иаб даныңсуаз, Ваниа ихъзын. Уи адәы дықәхеит дызбоз азәгы димазамкәа. Нас, ханду – Иуа иан – убри ачкәынгы длаазейт. Иуа даныңсы ашытахь ауп ари аныкала. Ёнак, убра ақыта (*Кәтол. – И. Гыцба*) аихабыс иказ даан, санду ус леихәейт: «Мариа, абри ачкәын дшәаазоит, икалозар, ижәла цсахны икашәтца» хәа. Ускан акалашәа икан, умбои, аибашьра еилгахьан, аха иара днемецын, ишакәхалак. Ари (ақыта аихабы. – И. Гыцба) ас анихәа, ханду даалаган, уи ачкәын – «Коғониа» хәа дкалтцейт. Иуа ишытахь, абри драазейт аѡны. Дынхейт-дынцит, атаацәара аңцитеит, Акәака анхара хәа дааит, нас иаргы дыцсгәышьейт, рыцха. Акәа анышә дамадоуп». Ажәакала, Иуа Коғониа иңсҕазаара даналт ашытахь, иан длаазейт иара иеиңштәкьа Иван (Иуа) захъызы, «Коғониа» хәа ажәла зыхтаз атҕеи. Ари ахтыс, ҕыдала ахъзи ажәлеи рҕы икалаз

¹ А. Маан излазгәалто ала, Мариа лаб – Учана ихъзын.

² Агеограф, раңхьатәи аңсуа картограф, аофицер Михаил Леуан-ица Чачба (1871–1919) иоуп зызбахә хәоу.

аикәшәара, хәарада, И. Коғониа иан илымаз анра ацәәфакәа харазкуа, иара игәалашәарахь еихагы ацәанырра уззыртдысуа, угәы зырпшаауа хтысны икоуп.

А. В. Маан дылгәалашәоит И. Коғониа иаб иахәшыцәа рфнытә «зегь реиха бзиа иибоз» (Коғониа 2015: 36) – Хамжәажә¹. Уи лызбахәала илхәоит: «Сабду иахәшыцәа зегь рфынтәи ажәабжькәа бзианы игәныз-кылоз Хамжәажә лакәын. Иуа илфитцаазгы даара ирацәоуп. Саргы сыл-хаануп лара. Хамжәажә лыпсра жәабафа мшы шагыз, зынзак лылақәа цeit. Лнапы данкны акәын хыхь дышхахгалоз. Лыхшыцә цәгәала ибзиан, даараза дфәымшәышәын, лара лфы ашьталара зегьы еимахкуан».

Ишдыру еипш, И. Коғониа ипсра – итаацәа, иуацәа, ифызцәа рзы кыр игәытшыаагахеит. Уи атәы рхәоит А. В. Маан абарт лажәақәагы: «1928 шықәсазы Иуа даныпсы ашьтахь, Коғониаа рнышәынтрақәа рфы, амфә ахықәан ауми дахьыржыз... Убра, хышықәса ашәы рышәтданы, ицо-иаа-уа, анышәынтра иакәшаны итәан агәакьацәа зегьы».

Инамфатәны иаххәозар, убри ашықәсан ауп Н.А. Лакоба иапшьгарала В. М. Маан Цыгьардафа ртафыс даниагаз². Уи инамаданы, А. В. Маан иазгәалтоит: «Саб Цыгьардафа данцоз Кәтол дафсны ауми дышцоз, убра сан дибеит. Лара усқан Иуа изы ашәы лшәын, азә дылбо-длахауа дыкәмызт, аха иара дигәапхеит. Ишааиуаз, 1930 шықәсазы атаацәара апыртцеит».

1941 ш. «апсуа культура арфәиара иацпыхәаны иазаапсоз» (Бҗажәба 1963: 3) В. М. Маан ддырзит. Лаб ицоурых лгәаларшәо, А. В. Маан илхәоит: «Усқан, быжышықәса зхытцауаз хашьа хәычы Пиотр даныпсыз акәын. Имшфынфажәа аатцуаны, адырфәены – «Арра сыргоит, шәымшәан...» хәа дцеит. Лыхнынтә ауп дшыргаз³. Сашьа хәычы уоуп анышә дахьамоу – апса дукәа ахыгылоу... Сандугьы убра джуп...». Анафс, даакәыпсычханы, инацылтоит: «Сангы убра акәын иахылыкәнагаз, аха лара, лашьа иварафы илтаххеит. Ус халхәеит лыпсымтазы: «Шәаб дыказам, шәашьа хәычы ианду длывоуп уа. Сара уа смыцхәуп. Шәаб уа дыказтгы, сара сыхгы уахь иадыскылон, аха... Сашьа иварафы сыказааит...» И. Коғониеи иахәшья Магәеи рыпсы шейхәлаз шаадыруагы, ари афакт уи еихагы изыргәгәо акакәны иаапшуеит.

Иара убасгы, кыр аинтерес узцәырнагоит И. Коғониа исаламшәыкәкәа ирыдхәаланы, А. В. Маан илхәо: «Зны, Цыпа захьзыз хабду иашьа ипха блузк изылзахит Иуа. Аварафы ахәынцәрақәа атаххеит, аха ирзымпшааит. Икартагәышьоз, ус ишыказ Москвафа изыртиит. Иуа уи аниба, иахәшья илзыфыз асаламшәкәы умдыруеи, убри инапылафыра Етери

¹ А. В. Маан излалхәо ала, Хымжәажә атаацәара даламлазеит.

² А. В. Маан лажәақәа рыла, Н. А. Лакоба иапшьгарала лаб Цыгьардафа дыштын ихьчаразы, избан акәзар уи «Призыв комсомолу Абхазии» хәа ақыртқәа Апсны имфәпыргоз аполитика дафәагыланы ашәкәы ифит.

³ В. М. Маан дшыхәычыз иаб дыпсит. Уи ашьтахь, иан (Жарданиапхан) лаб игәаратаф – Лыхны длаазеит.

дызхааныз, аҕацэа рыфныматэа еиуоу – апхал жэйтэ. Урт Үина Маан лыфнаҕы рфотосахыақэа таххит. Апоет иуацэа рзы арт амаҕарқэа – рабицара ргэалашэара ирзафызоуп. Аха урт И. Коғониа ицстазаара иазфлымхау, апсуа доуха иаласоу зегы ирбартэ еипш, музеитэ кэакык – иаххэозар, Д. И. Гэлиа ифны-музеи аҕы ртыц азылхзар бзиан. Ма дара рфотосахыақэа, хымпада, музеи иадгалатэуп.

Уажэшты харзаатгылап И. Коғониа ифымтақэак ртоурых иадхэалоу зтаатэқэак. Ишдыру еипш, Б. У. Шынкэба еиқэиршэаз – 1955 ш. итытыз апоет ишэҕэы (ашыҕахыажэа ифит Ш. Д. Инал-ица) иагэылалейт уаанза ифымтақэа реизга ианымлацыз 16 жэеинраала. Зызбахэ хамоу ари атыжымта дахцэажэо, Хэ. С. Бҕажэба иазгэейтоит, урт ажэеинраала ҕы-цқэа (ацарауаф иаирбо ахыцхыазара 14 ауп) айқэыршэаф (Б. Шынкэба) иахынтэааиго шаимырбо (Коғониа 1974: 208). И. Коғониа ишэҕэы (1955 ш. итытыз) ашыҕахыажэаҕы Ш. Д. Инал-ица ифуйейт: «Б. Шынкэба иара убас ицэытицшааит Иуа Коғониа инапфымтақэа мацымкэа, насгы инапы адкыланы еиқэиршэейт» (Инал-ица 1955: 188). Арака ишаабо еипш, ацарауаф, Б. Шынкэба апоет иажэеинраалақэа «цэытицшааит» хэа шихэогы, урт ахымпыхыашэаз дазаатгылом. Ажэакала, ари аз-гэатала Б. Шынкэба И. Коғониа ирҕеиамтақэа идызгалаз хзеилкаауам, еиуеипшым аҕэаанагарақэаҕы хазцэырыргоит. Амала, Ш. Д. Инал-ица апоет изикыз – «Икыдымшэазо Аетцэаша» зыхызу егы истатиа аҕны ари азцаара каххаа иаартуп. Ацарауаф ифуйейт: «Зхабар уафы изымды-рқэоз ажэеинраалақэак цэыраагейт хара 1954 шықэсазы, Абызшэеи алиитературеи, атоурыхи Апснитэи ринститут Д.И. Гэлиа ихыз зху архив аҕы. Урт аабейт, Аҕэатэи апсуа школ итаз ацафцэа 1927–1929 шықэсқэа рзы итрыжыуаз анапфыратэ лиитературатэ журналқэа рҕы. Убас, ажур-нал афбатэи аномер аҕны И. Коғониа ихыз рытафуп жэабака жэеинра-ала (цэара-цэараҕы апоет ихы иаирхэон апсевдоним “В. Апснаца”). Арт ифымтақэа иахдырбоит апоет иҕазара есаaira ишазхауаз, итематика еиха-еиха ишытбаахоз. 1955 шықэсазы итытыз автор ишэҕэы ианыле-ит уаанза акыпхы зымбацкэа иҕаз жэаф жэеинраала: “Апсны”, “Ихыаа рацэоуп”, “Сыцкэыноуп, цоуп, макыана”, “Оор, оор, цхаста!”, “Саб иашта ду ара амтаҕы...”, “Шыжымтанза апша нейфэиуан...”, “Кэаначхыр”,

“Амхаңбыр”, “Аңартанхала”, “Шака деичырчаөүзеи”, “Шака игәы даҗьозеи”, “Шака деиҗахәтәүзеи”, “Илашьцан аҗых”, “Аарҗара”, “Акарматчыс”, “Са сзыцәшәозеи, хьаа сьамам” (Аңсуа литературатә кружок ажурналқәа, 1929, Абызшәеи, алитературеи, аҗоурыхи Аңснътәи ринститут Д. Гәлиа ихьз зху, I–III, архивтә № 86, ад. 110–111» (Инал-иҗа 1987: 224). Ажәакала, Б. У. Шьынқәбеи Ш. Д. Инал-иҗеи 1955 шықәсазы иҗыҗыз апоет ишәкәы ианылаз иажәеинраала ғыцқәа, иахьатәи ахьз ала иаххәозар, – Д. И. Гәлиа ихьз зху Аңсуатҗааратә институт архив аҗны ирымҗыхьашәеит.

Зызбахә ххәаз Ш. Д. Инал-иңа истатиафәи икоуп изызхьаңштәу егырт афакткәагы. Атцарауаф, Б. У. Шынкәбеи иареи ирыңшааз, аилитературатә кружок ажурналкәа ирныз апоет иажәеинраалакәа дахьрыхцәажәо иоу-еит: «ажәеинраалакәа “Аңсны”, “Сыңсадгьыл Аңсны” рыкны апоет дах цәажәоит “аңта еишьылза ианыкәтәаз х-Аңсны”, нас уи “өадантәи” аңша иаакәсыз “иңкьашәкьа” ишагаз» (Инал-иңа 1987: 226). Арака Ш. Д. Инал-иңа иааигоит абри ацәахәагы: «Сыңсадгьыл лашара, / Уеитцамхан уажәшьта, / Сыңсадгьыл, сыңсадгьыл, / Уеитцамхан уажәшьта» (Инал-иңа 1987: 226). Ишдыру еиңш, ари ацәахәала ихыркәшоуп И. Коғониа иаадыруа – «Апарда еикәатцәа цеицеиуа...» хәа иалаго иажәеинраала «Аңсны» (Коғониа 1955: 15). Ш. Д. Инал-иңа зызбахә ихәо – «Сыңсадгьыл Аңсны» хәа зыхьзу ажәеинраала акәзар, ихәмоу апоет иеизгакәа рфәи икам. Амала атцарауаф иааиго ацәахәакәа: «аңта еишьылза ианыкәтәаз х-Аңсны», «өадантәи аңша иаакәсыз иңкьашәкьа ишагаз» – «Аңта еишьылза иукәтәан х-Аңсны» хәа ихацырку апоет иажәеинраала «Аңсны» (Коғониа 1974: 181) ишатәу өашьом. Икалап, Ш. Д. Инал-иңа «Сыңсадгьыл Аңсны» хәа иааиго И. Коғониа иажәеинраала – «Аңсны» хәа ахьызцаны, акьыңхь абазаргьы¹. Хгәанала, Б. У. Шынкәба еикәиршәаз изигафәи апоет иажәеинраала «Аңсны» амацара аказаара зыхкьо – тематикалеи поетикалеи мыңхәи егыи («Сыңсадгьыл Аңсны») иахьакәшәоз, иара еиха иахьеилыххаз ауп.

Иара убасгъы, Ш. Д. Инал-ица истатиафы азбахæ цæыригоит Б. У. Шьынкæбеи иареи ирымцыхъашæаз, ахшыфортгагæтæ кæзшъа змоу И. Коғониа иажæинраала «Ацареи ахшыфæи» (Инал-ица 1987: 226). Ишдыру еипш, ари афызæ ажæинраала аабом апоет итытцхъоу иеиз-гакæа рфы. Б. У. Шьынкæба 1955 ш. апоет ишæкæы анеикæиршæоз ари арфæиамтæ загæылеимтæзæи? Хæхæацшрала, уи – Д. Гæлиа иажæинраала «Ахшыфæи, ацареи, амчи» иафырцшны ифуп, мамзаргъы иазæаигæоуп хæа алкаа кæтцаны, иалаимтæазар ауеит. Анафс, Ш. Д. Инал-ица дахцæажæоит фыц ицæыргоу апоет дæаæ иажæинраалакгъы: «Хъзы змам дæаæ жæеин-раалак афгъы автор дашытоуп ацхæаф иахъанитцаша аркæышгажæақæа, насгъы ажæлар ирхæамтоу жæацкæақæоу цыушъап дара: “Афыстаара цхъа цæкъа хæгоуп, / Алацæкæысра дамражыгоуп, / Адагъара хъыз кæцсагоуп,

¹ Ари ажэеинраала Хэ.С. Бгажэба ғыц ицэыригеит 1974 ш. еиқэиршэаз И. Коғониа ишымтақэа реизгағы. Иаагоуп аизга «Ецэацбаа» № 3, 1928 ш. итыцыз ақнытэ.

/ Уахьадыруа тынха ркьафгоуп"» (Инал-ица 1987: 226). Арт ацэахэақэа-гы назлоу рфеиамтақ апоет ишэкэкэа ирынны ихаздыруам. Икалап, Б. Шынкэба урт жэлэр рыхшыөзцарақэа роуп, апоет ииндивидуалтэ рфеиара рныцшуам хэа цхьазаны, еикэиршэаз ашэкэы ианиимтазар. Урт жэлэр рфилософия иазааигэазаргы, хымпада, апоет ирфеиамтақэа анаөстэи реиатэжыраан ирылататэуп, избан акэзар, иара ирфеиаратэ тынхоуп.

Уажэшэа хазхьацшып 1974 ш. итыцыз И. Коғониа ишымтақэа ре-изга. Ишдыру еицш, уи иагэылалаз (рацхьаза акэны) истатиақэа рхыцхьазарафэы икоуп Цлоу цсхэрак акны еизаз ауаа, амилициация абцар шрылырхыз атэы зхэо – «Кэыдры ауезд афэы икалаз ажэабжэ» захьзу (Коғониа 1974: 186) астатиа. Ари астатиа ануп иара убасгы, 2015 ш. апоет-академик М. Т. Лашэриа еикэиршэаз И. Коғониа ишымтақэа, игэалашэарақэа, изку астатиақэа ухэа згэылазыгзо ашэкэгы (Коғониа 2015: 198). Зызбахэ хамоу апоет истатиа рацхьаза акэны икыцхьын агазет «Ацсны» адакьяқэа рфэы – «Кэыдры ауезд афэы икалаз ажэабжэқэа» зыхьыз арубрикала (Коғониа 1920 а: 311). Ари зхаххэауа уи ауп, И. Коғониа агазет «Ацсны» акны икыцхьит даеа статиак – «Кэыдры ауезд афэы икалаз ажэабжэ» хэа хыс измоу (Коғониа 1920 б: 315–316). Амала уи астатиа зызку хазуп – зашэа ицыхэала абгақэа ирфаз ацхэы-зба лызбахэ ауп иахэо. Уи И. Коғониа итыцхьоу ишэкэкэа ирнымлазат. Мзыс иамоузеи уи абжыхара? Хгэанала, И. Коғониа исахьаркыратэ рфеиамтақэа инарываргыланы, рацхьаза акэны истатиақэагы згэыла-лаз 1974 шықэсазтэи атыжымта аикэыршэаө (Хэ. С. Бгажэба) инапэы икамзар каларын хзыхцэажэо апоет истатиа зну агазет «Ацсны» аномер, мамзаргы астатиақэа рыөбагы рыхьзқэа зынза иахьеицшу иахкыаны, ацыхэтэантэи иафижьзар ауеит. Ари атагылазаашэа аныцшит 2015 ш. итыжыыз И. Коғониа, иахьатэиала ацыхэтэантэи ишэкэы. Даеакала иухэозар, ара (2015 ш. афэы) иаабо апоет истатиақэа, 1974 ш. аизга акны ишыкоуеицш иаагоуп. Хэхэацшрала, ибжыханы икоу И. Коғониа истатиа, хазы акыцхь ахь аицацэыргара атахуп. Нас, хэцхьака апоет ишымтақэа реиатэжыра аныкало, хымпада, истатиақэа ирылататэуп. Иара убасгы, апоет ишымтақэа реизгафэы иказар рыхэтоуп хэа хэхэацшуеит 1959 ш. Д. И. Гэлиа литературатэ тынхак ахасабала рацхьаза акэны ажурнал «Алашара» (№ 6. Ад. 57–58) акны иикыцхьыз¹ – И. Коғониа ианитаз алакэка өба: «Абгахэычы ацыхэа», «Цыца аигэылацэа». Ихэатэуп, уи-аахижэи урт цьаргы ишкыцхьымзи рцаки азгэатаны, апот-академик В. А. Кэагэаниа ацхьажэа мац рыццаны, ажурнал «Амцабз» (2019, № 2. Ад. 5–7) ишанитаз атэы.

И. Коғониа итынхажэа ханалацэажэо, хэхэацшрала, азхьацшра зтаху акакэны икоуп Гь. К. Гублиа 1979 ш. ажурнал «Алашара» акны иикыцхьыз – И. Коғониа изку астатиа «Сыпсаөткаара, Ацсынра!..»

¹ Ихатэ архив акны ицыхьашэеит.

зыхъзу, иара убасгъы уи астатиа иацу, атцарауаф И. Коғониа итэны ицэы-ригаз, уаанза идырмыз ажэеинраалақәа (Гублиа 1979: 3–12).

Ишдыру еицш, Гь. Гублиа астатиафы дрылацэажэоит И. Коғониа инапылашырақәа ртоурых, насгъы иааиго уи иажэеинраалақәа анализ рзиуеит.

Арақа атцарауаф излеихэо ала, ажэабжьхэаф Чагә Чатцә ица Цьобе ихэо иахахъан И. Коғониа инапшымтақәа ф-тетрадк инарзынацшуа афны ицэахны ирыман хәа. 1978 ш. антцэамтазы Гь. Гублиа Цьобе ифны дықан, урт анапылашырақәа рызтаара атыхэала. Абар, уи (Цьобе) иихэогъы: «Иуа иаби сара саби еиџцауан, бзиа еибабон, еиуаракгъы рыбжьан. Иуа даныхэычыз аахыс хэфны даазахъан, уи афны данааилак итетради икалами аашьтыхны саб дааидтэалон, иааихэоз хэыц-хэыц ианитцон, убарт атетрадқәа уажэгъы сыла ихгылоуп рцэақәа аахџажьааны, иахъаанукылогъы иаажэпаны. Аха аибашьра ианалага ақытахъ хцеит, ускан аамта зеицшраз иудыруа ауп, убасқан изит, убриаахысгъы аиуа зеиуаз хәа акгъы аамбеит, зџы хэанџасыз, хара еснагъ афны хэуџахыз, ататын агэылахэаны иахо иныхзар акэхап» (Гублиа 1979: 3). Даеа факт аваумаргыларгъы, арақа ихэоу ала еилкаауп И. Коғониа Чатцә Чагә дидтэаланы арџиамтақәа шаџиимтцоз, даеакала иухэозар, ибжьаызыз апоет инапылашырақәа – афольклортә нцамтақәа роуп. Аха ара ицэыртцуеит азтаара, зызбахъ хэоу автор инапылашырақәа иара изимамзеи, Чатцә Чагә иџы изышьтазеи хәа. И. Коғониа ахэамтақәа нанцаны, итетрадқәа ажэабжьхэаф изныжьны дцозар каларын хәа азхэыцрагъы, логикак атцам. Абарт азтаарақәа, иаагоу афактқәа рганахъала агэыџбарақәа уртаргъы ауеит. Урт афактқәа рымацарала, акызатџык уззааир алшо уи ауп: икалап, Чагә Чатцә икаитцаз ахэарала, Иуа урт инапылашырақәа ита-ацәа ркынтә аамтала дахэазар ахылааразы, ихшара тынханы ирзынхарц. Амала ари агэаанагарагъы аиаша ишацэыхароу хазхэо ахытхыртқәа ыкоуп умхэозар.

Гь. Гублиа иааиго – И. Коғониа инапылашырақәа ф-тетрадк Чагә Чатцә иџы ишышьтаз иадхэалоу аинформация шиашоу, насгъы уи цъара-цъара ихазыртэаауа, акэшамыкэша ицэыртцуа азтаарақәагъы ртак кэзцо акакэны икоуп И. Коғониа ипоема «Маршьанаа шыкэибахыз» иазку Ш. Д. Инал-ица истатиа «Дал ацста амца анташуаз (тоурыхтә коммента-риақәак И. Коғониа ипоемақәа руакы акэша-мыкэша)» (Инал-ица 1980: 113–120). Арақа, апоет инапылашырақәа Чагә Чатцә ифнафы рытцэахра мзызс иамоу азы атцарауаф иџуеит: «Еицырдыруаз ажэабжьхэаф Чатцә Чагә ица Цьобе, «сыла иабейт, слымха иахаит» хәа шахатра злеиуа ала, 1923 шыкэсазы И. Коғониа Гэыц (Чатцэқыт) дықан, мчыбжьынакыак Чагә дидтэаланы, еиуеицшым ажэлар рхэамтақәа, еихарак Нартаа ражэабжьқәа ашэкэы ианитцон. Ианитцаша антцаны даналга, Чагә ахэара кайтцеит, урт асиужетқәа зегъы рыхылаа иара Чагә ихата изы, Иуа убрадшыкоу еикэиршэарц азы. «Сара стоурыххэафуп, издыруаз уасхэан, ашэкэы ианутцеит, исымазааит урт зегъы, абтынхак ахасабала сыцкэынцәа ирзынсыжьуеит, ацсуа итоурых мызроуп», – ихэазаап уи... Чагә ианитахха, Иуа

мап кышыас имази. Длатэан, шәкәыла ишьтихыз афольклортә матери-
алқәа зегы ғыц ихиџаалейт» (Инал-ица 1980: 113). Ишаабо еипш, атца-
рауаџ иааиго афактқәа ирыбзоураны еилаҳқаауейт И. Коғониа инапы-
лашырақәа Чатцә Чагә иґы иназгаз. Араґа азґлымҳара ататәуп атцааџ-
цәа зызхьамцшыц, аха, хґәанала, кыр зтцазкуа згәатак. И. Коғониа Чатцә
Чагә иґкнытә ианитцаз ажәабжықәа хиџаалазар, урт – џ-екземплиаркны
иґкалейт. Апоет ианцямтқәа рыхшылаа ажәабжыхәаџ ииґазар, аориги-
налқәа (аґхьатәи анцямтқәа) ихаґа изынхейт ауп иаанаго. Урт абаґоу?
Хәарада, аґны цыара изышыґан, аха идырым настәи рлахьынґа.

ґ. Гублиа Чатцә Чагә иґкны инхаз апоет инапылашырақәа рлахьынґа
ҳазыхынхәуа, ҳарзаатґылап Ш. Д. Инал-ица иааиго, урт рґоурых хазыр-
тәаауа афактқәа. Уи иџуейт: «Чагә даныґсы, ица Цыобе урт (И. Коғониа
инапылашырақәа. – И. ґыцба) Аґәаґа иааиган, инхарґаґы иґәахны
иман» (Инал-ица 1980: 113). Ажәакала, апоет ианцямтқәа ґәыґынґәи
Аґәаґа инанаґейт. ґ. Гублиа истатиаґы иґхәам аибашыраан ианшәарґа-
ха, Цыобе И. Коғониа инапылашырақәа зышґа иманы дцаз дазустоу, нас
иарбан шықәсоу уи аныґалатцәґыа. Уи атыхәала, Ш. Д. Инал-ица иста-
тиаґы ҳаґхьойт: «1942 шықәсазы, Аґәа абомбақәа аларыжыуа ианала-
га, Цыобе итетрадқәа шеимаз, еилахәа дук илатцаны, Очамчыраґа дцеит,
имахәыла Кобахыиа Кәымф ица иґы инижыт. Иґазамшәа иара убра
илбжыхәаша иґейт: аґәылацәа излагәарґа уара идыр, атетрадқәа ака-
кала иґыжәжәаны ататын иалахо мацара, бґыыцґыы аанмыжықәа зегь
нырхит. “Сызнапык хґцәанґы, дара еиқәхандаз!” - иґәейт атыхәтәаны
иара Цыобе» (Инал-ица 1980: 113–114). Аха иабаґоу, еиқәымхейт, ус ир-
лахьынґан.

Уажәшґа ҳарзаатґылап, ґ. Гублиа хзыхцәажәо истатиаґы зызбахә
иґәо, хаз кыґцхьранґы иаццәыриго, И. Коғониа иґәны ииґхьазо ажәе-
инраалақәа ирыдхәалоу азґаатәқәа. Атцааџы иґыцны иааирґшуа
апоет иажәеинраалақәа ирейуоуп: «Уґыха, арха...» (1919), «Ашыжы
сахынаґшуаз» (1923), «Ерцахә» (1924), «Далґәи абаахыґеґара» (1924),
«ґәыџбарак са исыманы...» (1926), «Бхала быґоума, ауаа брылоума...»
(1927), «Адунеи сареи» (1927). Изаазарызеи, аґсуатцараґы арт арґеи-
амтқәа И. Коғониа ишитәу ала азхатцара рызґаз атцарауаа ыґазарґы, ус
шакәу азәы акы иџуаны иаабом, амала аґәыџбаракәа шрымоу џашыом.
Иаххәозар, М. Т. Лашәриа еиқәиршәаз И. Коғониа атыхәтәанґәи иеиз-
га (2015) иацу аннотация аґкны ҳаґхьойт: «Асахьаркыратә ґымґқәа
рахьтә атом иадґалам апоет итәуп хәа ґхьазаны еиуеипшым аамґқәа
рзы адунеи збахыоу, аха аґәыџбаракәа узґо акыґцхьымґқәа» (Коғониа
2015: 4). Ас ишыґоуґы, ґ. Гублиа иааиго апоет иажәеинраалақәа
аґәрамґара ицәырырго азы азәы акы иґәоны, аргументк ааигонґы
аабом. Амала аґоурых хнаґәылалар, хґәанала, иааґшуейт зызбахә ҳамоу
акыґцхьымґқәа И. Коғониа ишитәыґцәґыоу. Уи ашыақәыргәґарахь ҳаи-
асуа, ҳазхьаґшып ґ. Гублиа И. Коғониа иґхз иадихәало ажәеинраалақәа
шимґыхьашәаз атәы.

Атцарауаѡ излеихѣо ала, апоет иахѣшьа Магѣа илхѣо иахахъан, уи лыпшма Владимир Маан лашьа (Иуа) инапѡымтакѣа акыпхъ ашка рцѣыргаразы аус шрыдиулоз, ацабаа мащымкѣа ишрыдибалахъыз; насгы В. Маан дантаркуаз урт анапѡымтакѣа згѣылаз апакпакаѣа аатцѣа интацаны, дѡатцатан дрыманы ишцаз¹. Гь. Гублиа акыр днатѣа-аатѣа хъан В. Маан дызмадаз ѡнатакѣа рѣгы, инапѡымтакѣа, ишѣкѣкѣа кыр цъара инханы иказар хѣа. Уи излеихѣо ала, В. Маан иаб иашья ица Константин Маан (Гѣдоутѣ дынхон) ифѣнтѣгы иахахъан, Ацынцътѣылѣате еибашья Ду алагамтазы дара рѣы шѣкѣкѣак нижъхъан хѣа. Уи ашытахъ, атцарауаѡ зызбахѣ ихѣо атаѣе рышѣкѣкѣа дрылапшит, аха В. Маан итѣуп хѣа ззиэхѣашаз акгы ипыхамшеит (Гублиа 1979: 3 – 4). Иагап, Гь. Гублиа анаѡс иифуа: «Ашытахъ, уи ѡната жьраѣарала иаллахѣу, уа (Константин Маан ифѣ. – И. Ыцба) итѣоз-игылоз, шытрала иачандаратѣу, уажѣы Гѣдоутѣ акалакъ афы инхо Саатбеи Ачба сияздахъан, уи иагъсеихѣеит, Володиа ишѣкѣкѣак абра ѡны икан, аха Хьрыпс Ажѣанба (Володиа иахѣшьаду лѣа) игейт хѣа уанду лгѣы иаланы илхѣо сахахъан хѣа. Сара мызкак уажѣапхъя Хьрыпс Ажѣанба ишѣкѣкѣа, идокументкѣа, инапѡымтакѣа (уй «Советскаяиа Абхазиа» арѣдакцияфѣ Ацяжелар рышѣкѣкѣа рыкѣша ейхабыси уи ахатѣ корреспондентси аус иуан) сыр-гылапшит» (Гублиа 1979: 4). Абрака Гь. Гублиа даниеит В. Маан ишѣкѣкѣа рѣынтѣ хѣа ирықѣыоны – А. Толстои, И. Тургенев, А. Пушкин ухѣа реиз-гакѣа. Аха атцарауаѡ zegъ рейха дзыргѣырғыз ѣakup. Уи иѡеит: «Иара убас исымпыхъашѣеит сара зынзаскгы сыззыпшзамыз Иуа иажѣинраалакѣа хыпхъазарала жѣаба ркынза. Аф ирфахѣеит урт акваадкѣа, латын шрифтила иѡуп, анбанкѣа хыгааа, рыпхъара ааудаѡны икоуп. Атыхѣтантѣи адакѣафѣabri аѡыза антѣмта ануп: «Ихѡылоуп Иуа инапѡымтакѣа рѣынтѣ. 1934 шықѣса В. Маан» (Гублиа 1979: 4). Насгы атцарауаѡ изэгѣеитоит урт анапылаѡыракѣа 13 дакѣа шыкоу, карандашылығы ишѡу (Гублиа 1979: 4). Хгѣанала, арт аматериалкѣа Хь. Ажѣанбагы (илахъынцахаз хаздыруам) игейт акыпхъ ашка рцѣыргаразы.

¹Г. Гублия и азгэеитом В. Маандахынтэидэылыргаз. Аха А. Маан лыҕцаажэараҕы илхэит лаб Лыхынтэи дшыргаз. Ус анакэха, И. Коҕониа урт инапылашырақэагы уброуп иахышытаз.

иахэоит. Иара убасгъы, хэхэацшрала, кыр атцанакуеит Гь. Гублиа ицэы-ригаз апоет иажэеинраалакэа рыхылаа антцэамтэфы иануп хэа зихэо афыра: «Ихылоуп Иуа инапшымтэа рфынтэ. 1934 шыкэса В. Маан». Иханахэозеи арыцхэ «1934 ш.»? Ишдыру еипш, 1925 ш. итытцыз И. Коғониа ишэкэы («Апоемакэа. Ажэытэ жэабжыкэа») ашытахь, 1934 ш. адунеи абейт апоет афбатэи ишымтэа реизга («Ажэытэ жэабжыкэа. Апоемакэеи ажэеинраалакэеи апсуаа рыбзазашыа афнытэ»). Уи апхыажэа ифит Хэ. С. Бгажэба. Ашэкэафы иарбазам еикэзыршэаз. Аха 1974 ш. итытцыз, Хэ. С. Бгажэба еикэйршэаз И. Коғониа ишэкэы иацу ашытахыажэафы айкэзыршэаф ифует: «Афынтэ раан Иуа Коғониа ишымтэа – «Ажэытэ жэабжыкэа (Апоемакэеи ажэеинраалакэеи)» тытцит 1934 шыкэса рзы, уака фыц ианылеит жэаха жэеинраала, апоема «Ашэаныуа Мырзакан». Ашэкэы еикэхаршэеит В. М. Маани сарей, апхыажэагы сара изфит» (Коғониа 1974). Ажэакала, В. М. Маан айкэзыршэара далахэын И. Коғониа 1934 ш. итытцыз итыжымтэ. Хаззаануа уи ауп, Гь. Гублиа В. Маан ишымтэны И. Коғониа иажэеинраалакэа рытэака иааиго арыцхэ «1934 ш.» машэырзам. Хгэанала, атцарауаф ицэыригаз аматериалкэа В. Маан ихифлааит 1934 ш. Хэ. С. Бгажэбей иарей апоет ишэкэы айкэзыршэаразы инапылафыракэа аус рыдулара ианафыз аамтэзы (Хэ. С. Бгажэба иархивтэ материалкэагы ирылазар аует И. Коғониа инапылафыракэак, мамзаргы урт рыхылаакэа).

Гь. Гублиа, И. Коғониа 1934 ш. итытцыз ишэкэы айкэзыршэара В. Маан дшалахэыз дырны, ицыхыашэаз апоет ишымтэа В. Маан 1934 ш. ихифылаазшэа аускэа еифирцаазар фалоит хэа азэы игэы иаанагозар, атцарауаф иганахыала ус ахэыцра мыцхэы ицэбарацэоуп. Амала, Гь. Гублиа И. Коғониа ишымтэа реизга 1934 ш. иштытцыз ала аинформация имамыт ухэаратэы ифоуп. Ус уазхэыцуеит, избанзар атцарауаф истатияфы И. Коғониа актэи ишэкэы ашытахь (1925), дазхыапшуеит 1955 ш. итытцыз. Аха 1934 ш. итыжыыз аизга дазаатгылом (дацацэарагы уи азбахэ ихэо аабом), мамзаргы В. Маан И. Коғониа инапылафыракэа аус шрыдиулоз ада, ишэкэык айкэзыршэара дшалахэыз ихэом. Даца ганкахыала, ари атагылазаашыа Гь. Гублиа зызбахэ имоу – «1934 шыкэса, В. Маан» хэа И. Коғониа ишымтэа рыхылаа иатцафу афыра еихагы агэра унаргоит (1934 ш. апоет итыжымтэ В. Маан айкэзыршэафцэа дышрейуаз изымдыруазар, ицэыриго апоет инапылафыракэа рытэака – 1934 ш. В. Маан ихифылеит хэа ахыайрбо машэырны икаларымыт хэа уазнархэыцуеит).

Гь. Гублиа ицэыригаз ажэеинраалакэа И. Коғониа ишитэу рышыакэыргэгэарафы акрахэоит даца фактгы. Атцарауаф фыц иаайрцшыз, хыхь еикэыхацхыазахэоу арфеамтэа ирылоуп иара убасгъы, агазет «Афсны» адакыкэа рфы апоет иикыпцхыхыаз ажэеинраалакэагы: «Ахы, шыта, апсацэа...», «Хгылап, сашыа», «Сыпсафткаара, Афсына!». Гь. Гублиа рапхыаза акэны, ицыхыашэаз арт арфеамтэа анапылафыратэ варианты урт агазет «Афсны» афны ишкыпцхызы еифырцшуа, имфадигоит апоет ишымтэа ртекстологиатэ анализ. Нас, абригы хэыцуп хэа угэы итэшэар, ииашо-

ума? Ацарауаф лабѣаба иахирбоит иѳоу ацсахрақѣа. Излеиѳѣо алагы, иааѳшит И. Коғониа иажѣеинраалақѣа аус шрыдиулоз. Уи ус шақѣу мап узацѣкуам, амала автор инаѳсангы, хгѣанала, урт акыпцхрахь рнага-разы инапы рхыисзар калап В. Маангы. Избан акѣзар, акыпцхь збахьѣо рнаѳсангы, аѳыцқѣа рѣгы цѣара-цѣара иаабоит апоет усѳак ицѣаѳа-мыз ачыдара. Ишдыру еипш, уи ицѣахѣақѣа ритмикала ишеинаалѣугы, мыцхѣы рифмала еиқѣшѣом (Шынкѣба 2008: 370). Иаххѣап, «Ашыжь сахынаѳшуаз» (1923) зыхьзу апоет ицѣахѣақѣа ракѣзар, рифма бзиала ишхырѣоу аабоит: «Шарпыетцѣа насѳагоуп, / Ашѣаѳшь ааѳшит. / Сашѳа гѣазырхагоуп, / Шѣахѣацк нахьшит») (Гублиа 1979: 9). Аха аредакциатѣ усѣра атыхѣала, тыпцѣак рѣы иааѳшуа абри ачыдарала, зызбахѣ хамѣо ажѣеинраалақѣа И. Коғониа итѣым хѣа злаххѣарызеи?

И. Коғониа итѣны хазлацѣажѣо ажѣеинраалақѣа рытѣаараан, ихада-раны ицѣыртѣуа тѣаарѣуп абри азѣара – 1934 ш. В. Маан И. Коғониа инапылаѳырақѣа рыкнѣтѣ ихѣылааны, аус рыдиулазар, Хѣ.С. Бгажѣбеи иареи 1934 ш. апоет ишѣѳѣы анеиқѣадыршѣоз изагѣыламлеи? Ииашѣуп, арт ажѣеинраалақѣа аизга еиѳа ихадыртѣаауан, аха урт анаѳс азы раа-ныжьра, усѳан рымкыпцхьра зыхьѳаз мзызқѣак ыѳазар акѣхарын.

Хгѣанала, Гь. Гублиа иааигѣо ажѣеинраалақѣа рахьтѣ атѣааѳцѣа еиѳа ргѣы зырбжьажѣо аѣѣуп 1927 ш. иаѳѣѣѣуп хѣа тѣаѣу абзиабаратѣ жѣеин-раала «Бхала быѳѣоума, аѣаа брылоума...» зыхьзу. Ишдыру еипш, ага-зѣѳѣа рѣы икыпцхь, ма аизгақѣа ирну апоет иажѣеинраалақѣа ирылам бзиабаратѣ жѣеинраалакгы. Абри аѳакт, зызбахѣ хамѣо ажѣеинраала ашѳа агѣыѳбарақѣа узцѣырызго, уи иахырѳкыаны егырт рахь агѣрамга-ра зыргѣгѣо аѣѣуп. Аха ари азѣараѣы иѳѣуп изызхьаѳштѣу, ихадарѣу егырт ачыдарақѣагы. Хгѣанала, И. Коғониа имазар аѣан, иимкыпцхьы-цыз, иѳѣгь заа иаѳѣѣаз алирикатѣ жѣеинраалақѣагы. Араѳа иаагап, М.Л.Ахашба агазѣѳ «Аѳсны ѳаѳшь» аѳхьатѣи аѣтапқѣа рзѣи аусѣра дала-цѣажѣо ииѣуа: «убасѳкантѣи аамѳазы егырт агазѣѳқѣа рѳынгы, ажѣеин-раалақѣа, еиѳаракы алирикатѣқѣа, ркыпцхьѣѣомызт» (Ахашба: 283). Абри алиѳѣратѣ тенденѳиа акѣзар аѣеит изыхьѣо И. Коғониа лири-катѣ жѣеинраалала акыпцхь ашѳа ицѣырымѳрагы. Аха уи аангы, апоет иѣымѳақѣа зынза ирылхѣдааны иѳам абзиабара амотивқѣа. Ш.Д. Инал-иѳа И. Коғониа изы иѣѣеит: «Абзиабара ѳѳѣеи ѳсахра зѳѣым аиѣызареи дрыхѳѣажѣоит автор еиѳырдыруа иѣѣмақѣа “Абаѳаа Бѣслани”, “Наѣеи Мзаѳчи” рѣы» (Инал-иѳа 1987: 233). Арт аѣѣмақѣа рыкнѣ апоет зхь иақѣитѣ аромантикатѣ цѣа зхѣу аидеалтѣ бзиабара шааирѳшуа азгѣе-иѳѣит М. Т. Лашѣриагы (Лашѣриа 2015: 33). Ажѣакала, Гь. Гублиа иааи-го ажѣеинраала «Бхала быѳѣоума, аѣаа брылоума...» И. Коғониа аѳѳара илшѣомызт, уи иаѳѣу аѳѣанырра ицѣаѳамызт, далхѣдаан хѣа хазхѣом. Ус анакѣа, зызбахѣ хамѣо, 1927 ш. иѣу апоет иажѣеинраала иѳы анѳаз амкыпцхьра – 20-ѳи ашықѣсқѣа раан иѳѣз, хьхь хазлацѣажѣоз атен-денѳиа аѳырхагахазаргы аѣеит, ма акыпцхьра дахьымзѣит (1928 ш. иѳѳѣазаара далѳѣит). Арѣиамѳа анаѳѳаз арыцхѣ «1927 ш.» И. Коғониа

Москва атцарахы даныказ аамта иакәшәоит, уа ифыз арфеиамтақәа хаздыруам хәа агәыѿбарақәа цәырнагозар, ииашамзар калап. Избан акәзар, апоет 1925 ш. инаркны 1928 шықәсанза инеипынкыланы Москва дыкәмызт, цсшьара хәа афныка иануурыжьюаз аамтақәа рзы аѿра илшон. Мамзаргы, Москва ифны, аус адуларазы афныка иааигаргы ауан. Аха изыхкыар зылшозеи ари абзиабаратә жәеинраала 1934 ш. апоет ишәкәафы амкыпцхыра? Хазхыацшып Ш. Хь. Салакаиа ииѿуа: «Многие наши поэты в своем творчестве, по крайней мере в произведениях, созданных в первой половине 30-х годов, сознательно избегали лирических, интимных мотивов» (Салакаиа 1974: 75–76). Атцарауѿ излеихәо ала, уи аамтазтәи арфеиаѿцәа реихарафык, абзиабара атемақәа асоциализм аргыларә иахәом хәа ирыпцхязон (Салакаиа 1974: 76). Икалап, ицоз абри алитературатә тенденция азгәатаны, И. Коғониа зызбахә хәмоу иажәеинраала акыпцхь ашкә ишьтымзаргы. Ари ажәеинраала И. Коғониа итәуп анаххәа, иазхыацштәуп даеа чыдаракгы (В. А. Кәагәаниа итцәхәарала). Д. Гәлиа абзиабаратә жәеинраала ашьәта злеикыз арфеиамтақәа («Бызбоит, бызбоит...», «Маахыр еипшуп быблақәа...») афольклортә мотивқәа рнубаалозар, И. Коғониа иажәеинраала «Бхала быкоума, ауаа брылоума...» уи ацсабара иакәыгоуп. Даеакала иухәозар, апоет ари иацтамта – ацсуа сахьаркыратә литературафы рацхыатәи иоригиналтәу абзиабаратә жәеинраала акәхоит.

Ажәеинраала «Далтәи абаахычәара» (1927) 30-тәи ашықәсқәа раан акәымкәа, нас акыпцхыразы иныжьзар алшоит амхәацыйрра атема ахышьтыху, уи ақыртқәа зышьәта рхәхьаз аполитика кьашь иахыашьашәалаз азы. Уимоу, иаадыруеит 1940 ш. Б. Шынкәба иажәеинраала «Амхәацыйраа ргарашәагы», Қартка ицшуаз усқантәи Ацсны аихабыра иреиуаз акыпцхыра ишафәагылаз (Шынкәба 2003: 468). Амала апоет амхәацыйрра атема шицәыхарам аадыруеит иажәеинраала «Амхәацыйр» ала. «Ерцахә» зыхьзу ажәеинраалафы акәзар, асимволтә цакала иаарцшуп хацәнамырхалатәи ақәцара иабзоураны, 1921 ш. Ацсны ихыпцшым хәынтқарраны ишыкәлаз атәы. Уи ашықәсқәа рзтәи ақәцарақәа зныпцшуа апоет ижәеинраалақәак 1934 ш. ишәкәы ишагәылоугы, Ацсны астатус злацсахыз ала, мыцхәы «ала баацс ахыргыларә» иацсам хәа пхыазаны, зызбахә ххәаз арфеиамта аанкылазар алшоит. Мамзаргы, ацензура ахкыацкықәа ракәымкәа, В. Маан урт арфеиамтақәа – цытрак ашьтахь апоет акыпцхь афы ґыц материалла ицәыргаразы, иаанкыланы иамазаргы ауан.

Гь. Гублиа ицыхыашәаз ажәеинраалақәа 1934 ш. В. Маан И. Коғониа инапылаѿырақәа ркнытә ишааигаз ѿашьом. Амала апоет 1934 шықәсзтәи иеизгафы рыкамзаара мзызс иамоу ишьақәырғәгәаны ахәара уадаѿуп. Зызбахә хәмоу афымтақәа, чыдала ґыц иаарцшу И. Коғониа ишитәытцәкыоу агәра хнаргоит ахархәара змоу, апоет ибызшәа иачыдакәазшыоу алексика, насгы иаацшуа астиль. Урт ахааназгы, еиха-

разак абызшәа «амц азхәазом» арфеиамта автор дызустоу аилкааразы, И. Коғониа ибызшәатәкәа азәы итәы иалафашьом.

Иаххәап, Гь. Гублиа апоет итәны ицәыриго ажәеинраала «Ашьыжь сахынапшуаз» (1923) аагозар, лабәба иаабойт И. Коғониа ипое-зия иачыдаказшьоу ацсабара ашәыгақәа, аилкаарақәа: «ашәапшь лахфыхза», «ацстхәақәа неилытцит», «ашәапшь аапшит», «шарпыетцәа на-скагоуп». Ұыц ицәыргоу «Ерцахә» (1924) зыхьзу ажәеинраалакны акә-зар, иахпылоит: «ацстхәақәа рееизак», «амш неихыккеит», «ацстхәақәа еибарсны», «апша». Апоет изгәакыам хазхәом ажәеинраала «Адунеии сареи» акны иаабо ацәыртрақәагы: «аецәақәа еилаацыруа», «ажәван лашеит», «ажәван цаулара». Абарт ацсабартә цәыртрақәа ана-ара иа-абойт иаадыруа И. Коғониа иажәеинраалақәа: «Илашьцан атых...», «Шыжьымтанза апша неифеиуа...», «Аапынтә хәылбычеха», «Азын цых» ухәа рфы.

Иара убасгы, И. Коғониа итәуп хәа хазхәапшуа ажәеинраалақәа рфы иаапшуеит апоет лассы-лассы ицәахәақәа злахиркәшо, ичыдаказшьоу аформақәа «за», «зеит», еиха имачны «зас»: «ашәапшь лахфыхза», «ипшуеит шыжьыза» («Ашьыжь сахынапшуаз»); «иумбо ицазеит» («Ерцахә»); «дхырхәон иекажыны цәказа», «уажәы-уажә иныфна-с-уеит ашьтыбжь цәгъаза» («Далтәи абаахычәара»); «иаргы изыфеидам зынзас», «дазхәыцааит цқъаза» («Ғәыфбарак са исыманы...») (Гублиа 1979: 9 – 12) ухәа.

Зызбахә хамоу ажәеинраалақәа И. Коғониа ишитәтәкәыоу шыақәзы-ргәгәо егырт ачыдарақәагы аапшуеит. Хрызхәапшып, ажәеинраа-ла «Ерцахә» (1924) иалоу абарт ацәахәақәа: «Ерцахә, ашьхақәа рах, / Имеицакит агәы» (Гублиа 1979: 10). Урт иаразнак иаахгәаладыршәойт алатцәара змоу апоет иажәеинраала «Са сзыцәшәози, хәаа сымам...» ацәахәақәа: «Са сацсуоуп, са сгәы еицакуам, / Сазыгәдууп Ацсынра» (Коғониа 2015: 67). Идыруп, И. Коғониа азиас Кәыдры асахәтыхра шичы-даказшьоу: «Кәыдры агәгәахәа, еибак-еибак / Ашьха асыпса иафәырны, / Еихымза-еипымзо, игәамтхамтца, / Ахәхәқәа еиәажәуа цхәака ицон» («Ашәарыцаф ашьха»); «Кәыдры агәгәахәа еибаргәакуа, / Ахәхәқәа еиәажәуа ицауеит» («Кәаначхыр») (Коғониа 2015: 83, 86). Апоет итәуп хәа хазхәапшуа, хыхь зызбахә ххәахыоу ажәеинраала «Ерцахә» акын-гы итыхуп Кәыдры асахә: «Инатцисит Кәыдры, / Ахәхәқәа ирыкәкәа». Иара убасгы, ари ажәеинраалафы апоет Кәыдырта азы ихәойт – «ала-да италашьцоуп» (Гублиа 1979: 10) хәа, еицырдыруа иажәеинраала «Ашәарыцаф ашьха» акны Кәыдры акәшамыкәша асахә ахьтихуагы, хәпхәойт: «Нак сытәка хланцы лашьцан» хәа (Коғониа 2015: 83).

Ишдыру еипш, И. Коғониа ичыдаказшьоуп хәы цшзак дынхаланы, ац-сабара ахәапшра, ацстазаара азхәыцра: «Амра нзаалеит, / Ашәапшь аа-цәырцит, / Ахәы цшза сныкәгылан / Сазыпшуан саргы» («Апынтә хәыл-бычеха» (Коғониа 2015: 94). Ари амотив аабойт Гь. Гублиа ихадигало апоет иажәеинраала «Адунеии сареи» (1927) афгы: «Аецәақәа еилаарцыруа,

/ Ажәџан лашеит. / Ахәахы сынхалан, / Стәаны сыңшуеит» (Гублиа 1979: 12). И. Коғониа иажәеинраала «Уаха» (1925) аҕны ицәыргоу афилософиатә зтаарақәа: агәтахыцрақәа, ахатәымџа азхәыцра, ацстазаара ахьантара, апоет «игәи ихшыџи реимак» (Лашәриа 2015: 30) ухәа роуп ишьтыху зызбахә ххәахьоу, И. Коғониа итәны хазхәацшуа ажәеинраала «Адунеии сареи» аҕынғы. Амала, араҕа апоет ацстазаара ауадаџрақәа шизаанаго шазгәеитогы, еиха ихы дақәгәыгуеит. Уи аабоит, хгәанала, кыр азфлымхара зтатәу ґырцштәык алагы. Иаадыруа ажәеинраала «Уаха» аҕны – «Ғырц-тыцк хьаас иҕастоит» хәа ихәозар, ацстазаараґы ихатә тыц «хәыц» аанкылара хьаас имазар, «Адунеии сареи» аґы ихәоит: «Адгьыл цьара икнахауп, / Мпылк иаҕараны. / Ғырцтыцк ныскылоит / Абраҕа саргы» (Гублиа 1979: 12). Ишаабо еицш, араҕаґы апоет ихы иаирхәоит, еґырт апоетцәа рбызшәа иацыдаҕазшьам аилкаара «ґырцтыцк». Ажәеинраала «Адунеи азна» аҕны апоет еиха аҕы дацсаны ихы изырбо, усҕантәи аамтазы Москва атара ахьитцоз (игәтаҕы хадақәа иреиуан), идыррақәа реизырхара дахьаґыз акәхоит.

Хгәанала, Вл. Маан ишәкәқәа ирылаз, хзыхцәажәаз абарт ажәеинраалақәа И. Коғониа 1925 ш. итытцыз рацхьатәи ишәкәы ашьтахьтәи адаҕьаґы – «Акьыцхь аархаразы ихияны иҕоуп: ипиеса «Ацшатлакә зшәацхьәаџхаз». Ажәа-еинраалақәеи ахьзыртәрақәеи (80) раҕара» (Коғониа 1925: 24) хәа зызбахә хәоу рхыцхьазараґы иҕан; урт ирылан 1934 ш. итыжьыз апоет ишәкәы (В.М. Маани Хә. С. Бҕажәбеи еиқәдыршәаз) ианылаз аџымтақәаґы. Ус хазхәыцуеит избанзар, В. А. Кәаґәания излеихәо ала, Хә. Бҕажәба иҕнйтә иахахьан, апоет ипиеса «Ацшатлакә зшәацхьәаџхаз» анапылаџыра шибыхьаз, изырбазґы В. М. Маан шиакәыз. Ус анакәха, В. М. Маан даньиргоз иџны идәылыргаз И. Коғониа иџымтақәа ирылан зызбахә хамоу апиесаґы. Хә. С. Бҕажәба излеихәаз ала, И. Коғониа ари ипиеса – ипоема «Наџеи Мзауци» иалхын¹. Уи апиеса ипоема «Наџеи Мзауци» ашьатала ишацтаз атәы ахәоит ахьз ахатаґы – дахгәаланаршәоит ацшатлакә зшәацхьәаџхаз Наџеи.

Ғ. Гублиа ажура «Алашара» адаҕьақәа рґы иикьыцхьыз ажәеинраалақәа харзыыхнхәуа алкаа ҕахцозар, хгәанала, хыхь иаахгаз афактқәа ишьақәдыргәґәоит урт И. Коғониа ишитәу; агәраґы хдыргоит апоет иџымтақәа анаџстәи реиґатыжьраан гәыџбарада рылатцара шаґаху. И. Коғониа иџымтақәа рцыхәала иухәаша акрыҕоуп. Иґыжьымтақәа еиґырцшны, атекстологиатә анализ ҕатцазар, иаацшуеит ицгә аинтерес зцоу алкаақәа, ицәырцуеит азфлымхара зуташа азтаарақәа.

Алитература

Ахашба 1977: Аацынра мшқәа раан. Агәалашәарақәа рыҕнйтә. Иаццаны аџбатәи атыжьра. Аред. С.А. Кәытцниа. Аҕәа: Алашара. 1977. 460 д.

¹ В. А. Кәаґәания иҕнйтә ари аинформация хаут – 12. 10. 2022 ш. Аҕәа.

Бҗажәба 1963: Бҗажәба Хә. С. В. М. Маан. (аңхьяжәа) // Владимир Маан. Ифымтақәеи иеиҗагамтақәеи. Еиқә., аңхь. ифит Хә. С. Бҗажәба. Аҕәа, 1966. 203 д.

Гублиа 1979: Гь. К. Гублиа. «Сыңсаџткаара, Аңсынра!..». Астатиа. (И. Коғониа иажәеинраалақәа ирыцу) // Ажурнал «Алашара» № 4. 1979. Ад. 3 – 12.

Инал-иҗа 1955: Иуа Абас-иҗа Коғониа (Иңсҗазаареи ирфеиамтақәеи) // И. Коғониа. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Еиқә. Б. Шьынқәба. Ашьҗахьяжәа ифит Шь. Инал-иҗа. Аҕәа: Аңхьынтшәкәҗыҗырта. 1955. Ад. 155–214.

Инал-иҗа 1980: Инал-иҗа Ш. Д. Дал аңсҗа амца аңташуаз (җоурыхтә комментариакәак И. Коғониа ипоемак акәша-мыкәша) // Ажурнал «Алашара» № 11. 1980. Ад. 113–120.

Инал-иҗа 1987: Инал-иҗа Ш. Д. Икыдымшәазо Аетҗәшаша // Ш. Д. Инал-иҗа Аусумтақәа. Актәи ашәкәы. Аҕәа: Алашара. 1987. Ад. 213–240.

Коғониа 1974: И. Коғониа ифымтақәа. Еиқә., аңхьяжәеи ашьҗахьяжәеи ифит Хә. С. Бҗажәба. Аред. Ч. К. Коғониа. Аҕәа: Алашара. 215 д.

Коғониа 1920 а: Коғониа И. А. Кәыдры ауезд аҕы иҕалаз ажәабжықәа. Агазет «Аңсны». № 10 (48) аџаша, март мза 30, 1920 ш. // Агазет «Аңсны» (1919–1921 шш.). Еиқә., аңхь., азгә. ифит У. Ш. Аџзба. Аҕәа, 2006. 612 д.

Коғониа 1920 б: Коғониа И. А. Кәыдры ауезд аҕы иҕалаз ажәабжы. Агазет «Аңсны». № 11 (49) амҕыша, апрель мза 11, 1920 ш. // Агазет «Аңсны» (1919–1921 шш.). Еиқә., аңхь., азгә. ифит У. Ш. Аџзба. Аҕәа, 2006. 612 д.

Коғониа 1925: И. А. Коғониа. Апоемақәа. Ажәытә – жәабжықәа. (Аңсуаа рыбзазашьякнытә). Наркомпрос иҗнаҗыт. Аҕәа: Типография ВСНХ им. Тов. Ленина. 1925. 84 д.

Коғониа 2015: Коғониа И. А. Ифымтақәа. Еиқә.: апоет-академик М. Лашәриа. Атҗ. ред. Д. Наңкьебиа. Аҕәа: Аңхьынтшәкәҗыҗырта. 2015. 520 д.

Лашәриа 2015: Аңсуа поезиа ахьтәы махәҗа // Коғониа И. А. Ифымтақәа. Еиқә.: апоет-академик М. Т. Лашәриа. Атҗ. ред. Д. Наңкьебиа. Аҕәа: Аңхьынтшәкәҗыҗырта. 2015. Ад. 26–35.

Салаҕаиа 1974: Салакайа Ш. Х. Поэзия // Очерки истории абхазской литературы. Под ред. Х. С. Бҗажба. Сухуми: Алашара. С. 73–87.

Шьынқәба 2008: Шьынқәба Б. У. Хратәыла ашәахәаџ // Б. Шьынқәба. Ифымтақәа реизга. Афбатәи атом. Есымшааира ашьҗа скыдуп. Астатиақәа, атҗаамтақәа, ақәгыларақәа. Аҕәа: «Акыңхь џны». Ад. 96–100.

Шьынқәба 2003: Шьынқәба Б. Ифымтақәа реизга. V атом. Иацы. Иахья. Уатҗы. Ажәеинраалақәа, ажәабжықәа, астатиақәа, ақәгыларақәа. Аредкол.: Б. А. Гәыргәлиа, А. Н. Гогәуа, Т. М. Чаниа, В. Л. Атцнариа. Аҕәа: Алашара. 2003. Ад. 466–470.

АТЦААРАДЫРРА АМФА ИҚӘЫЗ...

Наҗела Цәеипҗа диит латцарамза 26, 1966 шықәсазы Гәдоутә ара-ион Кәланыхәа ақытан, Җасраҗәа ахаблан. Лаб – Цәеипа Константин (Кәыкәуша) Михаил-ипҗа, азинхьчаратә усбартақәа рыҗны акыраамта аус иухьан, лан – Маршьанпҗа Еҗери Константин-ипҗа, занаатла дыр-цаащын. Наҗела атаацәараҗны хәаык аиахәшыцәа дреихабын, зегь рыла иҗырцшыгаз лакәын. Ари аәнаҗа жәытә аахыс пату змаз таацәаран. Рхәоу еибытан инхон пҗшралагы гәаталагы еинаалоз ауаа пҗшзақәа. Ихьзи ижәлеи еидкыланы ирхәон Цәеипа Кәыкәуша.

Наҗела Цәеипҗа Н. А. Лакоба ихьз зху Гәдоутәтәи абжьаратә аҗсуа школ №1 даналга дҗалеит А. М. Горки ихьз зху Аҗснытәи ахәынҗқарратә университет, афилологиаҗә факультет. Лҗара шықәсқәа раан напхгара алҗон «Аҗсуа бызшәа акружок». Ари акружок абызшәадырәы, афилологиаҗә тҗ. ркандидат, Кьылпҗа Е. Қь. лхылапҗшрала имфапҗнагон атцаа-ратә усурақәа, астудентцәа рҗарадырратә усумтақәа зырнагон, аҗсуа җар еиднакылон. Наҗела араҗа атцаартә усурақәа налыгзон, ажәахәқәа рыла дықәгылон аилатәарақәа рыҗны, лажәахәқәа азҗлымхара бзиа рыман. Лнапҗхгафы Кьылпҗа Е. Қь. длызгәдуун, акыргы длықәгәыгуан. Наҗела Цәеипҗа адипломтә усумта темас ишыҗылхит «Н. И. Марр ижәар («Аҗсуа-аурыс жәар») афонетикатәи алексикатәи цыдарақәак» (анапх-гафы Кьылба Е. Қь.), ибзиазаны илыхьчеит лусумта.

Ахәбатәи акурс инаркны Наҗела Цәеипҗа рҗааыс аусура далагеит. Бзиа илбон арҗаәра, лҗакпҗхықәра харакын, лзанаат гәыблыла дазыҗан.

Еиуеипышым аамтақаа рзы аус луан Ешыратәи, нас Гәдоутатәи абжыаратә апсуа школ №1 рыкны. 1995 шықәсазы, айбашыра ашытахь еиҭашыақы-ргылаз Аҕәатәи апсуа лицей-интернат ахь аусуразы аапыхыра лыртеит. Пхынгәымза 1, 1997 шықәсазы аусура далагеит Апсуатцааратә институт адиалектологитә лабораториа аҕны атцааратә усзуоҕ. 1999 шықәсазы дтәлеит Апсны Атцаарадыррақәа ракадемия аҕны иаартыз аспирантура. Лдиссертациязы ишыақыргәгәан «Афиниттә еицааирақәа апсуа бызшәаҕы» захьзу атема, напхгаҕыс длыман атцарауаҕ, абызшәадырҕы, афилологитә тт. рдоктор Л. П. Чкадуапыҕа. Аспирантура анхлыркәша, 2002 шықәсазы аусура деиҭахынхәуеит аинститут ахь. Цәеипыҕа Наҕела лажәахәқәа рыла изныкымкәан дықәгылахьан ассессиақәеи аконференцияқәеи рыкны. Лыстудентра аамтазы ишытылхыз атема хартәаауа (лдипломтә усумтаҕы налатцаны), чыдала аус адылулон апсуатцаараҕы злагала рацәоу атцарауаҕ, академик Н. И. Марр иусумтақәа. 2000 шықәса мшапымза 26–28 рзы Апсуатцааратә институт XLIV аихшыаларатә сессиаҕны, Наҕела Цәеипыҕа, дықәгылеит «Н. И. Марр «Апсуа-аурыс жәар» (1926 ш.) апсуа диалектқәеи ацәажәашыақәеи лингвогеографияла рытцаара иахытхыртоуп» захьзыз лажәахә ала. Уи ашытахыҕы атцарауаҕ Наҕела Цәеипыҕа иааипымырҕыазакәа аус адылулон академик Марр Н. И. 1926 ш. иҭижыыз «Абхазско-русский словарь». Алатин шрифт ала еикәиршәаз Н. И. Марр ижәар иахьатәи апсуа шрифт ахь ииалгеит адиалектологитә лабораториа аихабы Кыылпыҕа Е. Қ. лнапхгарала. Хгәы иаанагоит ари ажәар лхатә архив аҕны еикәханы иҕоуп хәа, хымпыада уи атыжыра атахуп егырт лматериалқәа реипыш.

Наҕела царауаҕк лахасабала лышыақәгылара еигәырҕон аус зцылуаз атцарауаа хатәрақәа. Уи аамтазы адиалектологитә лабораториа аусзуоҕ-цәа рзын еицырдыруа атцарауаа Шыаҕрыл Е. П., Чкадуа Л. П., Арстаа Ш. К., Аршба Н. В., Кыылба Е. Қ. имҕапыргон алекцияқәа, аиҕцәажәарақәа. Урт рыкны еснаҕ далахәын, активла лхы аалырпышуан, адырра бзиақәа, атцааратә ҕама змоу азә лакәны илықәгәыгуан.

Аха, 2003 шықәсазы Наҕела, илыхыыз ачымазаҕра баапысы иахкыаны, аусура аанлыжыыр акәхеит... Аамтала хәа, «мачк дааиҕыхаанза» зусура аанзыжыыз, атцарауаа рдунеи иналагыларц зшыаҕа ҕазцахьаз Наҕела уаха лусурахь дзымхынхәит...

Атцаардырратә ҕыбаҕ бзиа змаз абызшәадырҕы қәыпыш бзиа ил-боз лус уеизгы икалыжыуамызт, еснаҕ длымадан лыстудентра аахыс дзыдхәалаз атцарауаҕ, анапхгаҕы Кыылпыҕа Е. Қ. Дшычмазаҕызы иааипымырҕыазакәа лхы аус адылулон, дрызҕылымхан атцаарадыр-раҕны имҕапысуаз апроцессқәа, ҕыц итыцуаз аусумтақәа. Еснаҕ дгәышытыхын, дгәыҕатцаҕын, лажәа хаан. Наҕела Цәеипыҕа дреиуан здырра цәулаз, зыламыси, зыуаҕреи рыла иалукаауаз, зхы зырзымгоз,

апсуа идунеиеибаркыра ибзианы еилызкаауаз, уи икэныкэоз... Ус даан-хоит дыздыруаз хгэалашэарафы...

2021 шықаса ажырныхэамзазы лыпстазаара далцит арцафреи атцаареи зыпстазаараз, шыаға гэгэала атцаарадырра иналагылап хэа изхэапшуаз, аха уи инагзаны изқашыымхаз Натела Цэеипха.

***Алина Ачпха, Фатима Лакырпха,
Д. И. Гэлиа ихъз зху Апсуатцааратэ институт
атцаарадырратэ усзуфцаа***

НАҢЕЛА ЦӘИИҢҖА

АҢСУА ДИАЛЕКТОЛОГИА РАҢХҖАТӘИ АЖӘАР ИАЗКНЫ

(Март Н.И. «Абхазско-русский словарь».
Пособие к лекциям и в исследовательской работе»)

Еицырдыруа абызшәадырфы, кавказтцаафы Н. И. Март аҗсуаа рдоухатә культура атцаарафы илиршаз даара ирацәоуп. Аҗсуа царауаа изныкымкәа иазаатгылахьейт аҗсуатцаара аирей ашьақәгыларей академик ихьз ишадхәалоу атәи [Хашба 1972; Бгажба 1987 ад. 77]. Н. И. Март дравторуп аҗсуаа рбызшәей, ртоурыхи, ретнографияей ирызку атцаарадырратә усумтақәа жәпакы. 1912–1928 шш. рзы иаҗцоу иусумтақәа анылейт «Аҗсуаа рбызшәей ртоурыхи ирызкны» захьзу 1938 шықәсазы итыцыз ишәкәи [Март 1938]. Ари ашәкәи редакторс иамоу И. И. Мешьянинов аҗхьажәаҗкны иазгәейтоит аҗсуа бызшәа атцаара знапы алаку изы арт аусумтақәа зегьы ихымҗадатәиқәаны ишықоу, урт рыфнуцқа атцаафы ишилшо цәбаада иитаху аматериал аҗшаара [Март 1938, ад. 7].

Академик Н. И. Март ихьз адхәалоуп аҗсуа диалектология ашьақәгыларә аус. Атцарауаф 1926 шықәсазы итижыит аҗсуа диалектология иахытхыртоуп хәа иупхьазашә «Абхазско-русский словарь» захьзу раҗхьатәи ажәар [Март 1926]. Ажәар шыатас иамоуп атцарауаф аҗсуаа рбызшәа атцаразы, ражәахәа текстқәа ранцаразы 1912 шықәса инаркны, изныкымкәа дааны Аҗсны еиуеиҗшым атыҗқәа рыҗкны ианитцаз адиалекттә материалқәа. Ари ажәар атыжьра апроцесс иалахәыиз, Н. И. Март итафцәа ируазәкыиз, апрофессор А. Н. Генко излазгәейто ала, ажәар иқәнаргыло азцаара хадақәа ируакуп аҗсуа бызшәа усқантәи адиалекттә тагылазаашьа нагзаны аарҗшра [Генко 1998, ад. 395]. Хәарада, уи ус имариамызт.

Иаххысыз ашәышықәса афажәатәи ашықәсқәа рзы Н. И. Март аҗсуа бызшәафы х-диалектк аликаауан. Уи ифуан: «Аҗсуа бызшәа иахьатәи атагылазаашьаҗкны иахдоу адиалектқәа (наречие)¹ хҗа рыла ишоит: бзыҗтәи – афада, самырзақәнтәи – алада, урт рыбжьара – абжьыуатәи» [Март 1938, ад. 152]. Аҗсуа бызшәа адиалектқәа абас ршара атцарауаф егырт иусумтақәа рҗынгы иахҗылоит. Иаххәап, астатиакәа «Аҗсуаа рдинхатцара иазкны», «Кавказтцаарей аҗсуа бызшәей», «Аҗсуа текстқәа ранцашьазы» ухәа рыҗкны. Атцыхәтәан зызбахә ххәаз аусумтаҗкны Н. И. Март иазгәейто ахдиалектк рыфнуцқа иаликаауейт еиуеиҗшым ацәажәашьақәагы.

«Аҗсуа-аурыс жәар» (лбаа «Ажәар» хәа ззаххәало) ианыҗшыиз, абарт

¹ Н. И. Март иусумтақәа рыҗкны атермин «адиалект» ааста ахархәара аитоит атермин «наречие».

адиалектқәеи ацәажәашьақәеи рыкны ианцоу ҕыргыштәқәак ҳарзаат-гылоит¹:

Бзыгъаа ражәахәа:

а) калдахәаратәи ацәажәашьа²

áбз, бзы́к, бзыкы́ [25⁶]³

абгызыр, бгызырк [25⁶]

а-мāхыр, махы́рк [55⁶]

акѣѡра́ кѣѡра́к [50⁶]

акри́стѹеит → акристѹот, акристт [50^а]...

б) лыхнытәи ацәажәашьа⁴

абзы́цәахәшь [19^а]

á-мацәс', áмацәысқәа [58^а]

а-ѣтры́, ҕытра́к, ҕытры́к [107⁶]

а-манс'ә́алара, иманс'ә́алоўп [56⁶]

абагáна, багáнак, абагáнақәа [55⁶]...

Абжьыуаа ражәахәа

а) цыгъардатәи ацәажәашьа⁵

áп̣су́уа, ап̣су́ак [8⁶]

áрба [7⁶]

áйатцәа, йатцә́ак [19^а]

á-матәа, матә́ак [58^а]

а-мы́ркатыл [57^а]...

¹ Иазгәатәтәуп Марр Н. И. еикәиршәаз ажәар аҕны ихы ишаирхәоз алатин шрифт, аҕыргыштәқәа зегъы алатиница ала ианцоуп, ахцәажәарақәа, аилыркаарақәа урысшәала иҕатцоуп. Ари астатиа аҕны алатиница ала иҕоу аҕыргыштәқәа иахьатәи ап̣суа алфавит ала иаҳарбоит.

² Ажәар аҕны атцарауаѡ Марр ихы иаирхәоит аркьаҕарақәа маҕымкәа. Калдахәаратәи ацәажәашьа иатәу аҕыргыштәқәа рыкны ирываиѡуеит анбан к (бз).

³ Аринахыс абас иарбахоит Н. И. Марр ижәар – «Ап̣суа-аурыс жәар» аҕнытә иаагоу аматериал адакьақәа; «а» «б» хәа иарбахоит адакьа ахәтақәа (азбжақәа).

⁴ Лыхнытәи ацәажәашьа (бз) иатәу аматериал аликаауеит анбан х ахархәарала. цыара-цыара ихы иаирхәоит адырга цыдақәа x^1 , x^2 , x^3 . Урт адыргақәа рыла иааиргышуеит аныкәарақәа анымѡап̣игаз: x^1 , x^2 – актәи, аѡбатәи аныкәарақәа раан, аиҳаразак аинформатор Патеип̣а Владимир иҕнытә ианцоуп. x^3 – ахҕатәи аныкәара, аинформатор Платон Шьаҕрыл иҕнытә (1916 ш).

⁵ Ажәар аҕны цыгъардаа рцәажәашьа иатәу аҕыргыштәы алкааразы ихы иаирхәоит абарт адыргақәа: дж, джь, ари астатиа аҕны урт аҕыргыштәқәа ахьаагоу ап̣сышәала иаҳарбоит цы хәа.

Н. И. Марр диалектологк иахасабала абызшәа атцаара иазнеишәа, хәарада, ажәаргы ианыгъшеит. Убри аҥнытә, «Ажәар» аҥсуа диалектология аҭоурых ахытхыртак ахасабала ханазнеиуа, зегь рагъхьаза хшыфзышәтра рытатәуп уи дзыкәныҕәоз адиалекттә материал анцашәа априинципкәа. Урт априинципкәа зегь ааизакны иааргъшуп, ицәданы адиалекттә материалкәа ранцаразы рагъхьа программак ахасабала ишәақәыргылаз, ашәтахь, 1917 шықәсазы хаз усумтаны иҭытцыз «Аҥсуа тексткәа ранцашәазы» («О записывании абхазских текстов. Пособие для работ по яфетическому языкознанию») захьзу атцарауаф истатиа аҥны [Марр 1938, ад. 150-165].

Н. И. Марр адиалекттә материал аизгареи антцареи раан дзыкәныҕәоз идиалектологиатә принципкәа рныгъшит абарт аусумтақәагы [Марр 1938]:

«Аҥсуа тексткәа ранцашәазы» («О записывании абхазских текстов»).

«Аҥсны алингвистикатә ныҕәара аҥнытә» («Из лингвистической поездки в Абхазию»).

«Кавказтцареи аҥсуа бызшәеи» («Кавказоведение и абхазский язык»).

«Аҥсуаа рдинхатцарақәа ирызкны» («О религиозных верованиях абхазов»).

«Аҥсуа аналитикатә алфавит» («Абхазский аналитический алфавит»).

«Аҥсуа-аурыс жәар ахь алагала» («Введение к абхазско-русскому словарю»).

«Ажәар ахархәашәазы» («К пользованию словарем»).

Харзаатгылап Н. И. Марр хыхь еиқәахагъхьазаз иусумтақәа рыҕны адиалекттә материал аизгашәеи антцашәеи рзы ишәақәыргылаз априинципкәа абри «Ажәар» ишаныгъшыз азгәаҭо.

I. Зегь рагъхьаза ихәатәуп Н. И. Марр изы ишхымгәадатәу иҭитцаауа абызшәа практикала адырра. Убри Марр Н. И. иприинцип хадақәа ируакуп ухәартә иҕоуп.

Н. И. Марр иааигәаны дыздыруаз атцарауаа, Д. И. Гәлиеи А. М. Цоцүеи реиҭгъш иҕаз, уи аҥсуа бызшәа аҥсуаа реиҭгъшытцәҕьа ицқьаны ишихәоз атәы иалацәажәахьан. Д. И. Гәлиа иазгәеиҭахьан: «Марр Н. Я. единственный ученый не абхазец, отлично говорящий по-абхазски, который выговаривает сложные звуки так же чисто и легко, как абхазцы». [Мегрелидзе 1985, стр. 13], А. М. Цоцүа иаликааит: «Марр говорил с нами, абхазцами по-абхазски, хоть медленно, но выразительно, без акцента» [Бгажба 1987, стр.85].

II. Ишдыру еиҭгъш, аҥсуа бызшәа атцаразы Н. И. Марр изныкымкәа Аҥсны даахьан. Уи илингвистикатә ныҕәарақәа (акомандировкақәа) раан дызтаауаз иалкаау диалекттә тыгък акәын. Н.И. Марр иприинципкәа ируакуп абызшәа атцаара рагъхьаза диалектк ала, насгьы, иаразы иахьыгъсабаратәу атыгъ аҕы алагара. Уи Аҥсны рагъхьатәи илингвисти-

катә ныѳәараан (1912–1913 шш.рзы) аус адиулон абжьыуаа ражәахәа. Абжьыуаа ражәахәа атцааразы аус ахьуаз атыпкәа иреиуоп ақыта Ыьгарда (Ажәар аҫы ыь хәа иарбоуп). Ашынтә раан (аныѳәарақәа мѳаҫигон 1915–1916 шш. рзы) ианитцон, иҫиҫауан бзыпјаа ражәахәа ачыдарақәа [Бгажба 1964, ад. 313].

Н. И. Марр иусумта «Апҫсны алингвистикатә ныѳәара аҫнытә» («Из лингвистической поездки в Абхазию. (К этнологическим вопросам)» [Марр 1938, ад. 53–86]) аҫны иаабоит, иага удаѳра дрыниаргьы уи ари апҫкара дшахымҫо, насгьы дызтаауа атыпҫ аххәааҫатцарала иусура нап шаиркуа.

Хәарада, Марр Н. И. изымдыруа дыҫамызт уи аамтазы, атыпҫан инеины абызшәа ыызтаауаз иҫылоз ауадаѳрақәа ртәы. Аха урт зегьы ириааитәуп, абызшәа иара иахьазпҫабаратәу атыпҫ аҫы иҫцаатәуп хәа дахәапҫуан. ҫырпҫштәык аҳасабала иаахҫоит уи иусумта «Апҫсны алингвистикатә ныѳәара аҫнытә» ыыпҫцәахақәак: «...ҫхынчкәынмза 21, 1912 ш. рзы мшынгәыла Аҫәа саадгылеит. Иара убри амш зегьы Ыьгардаҫа сцашьей, саанҫасыртә атыпҫи реилкаара иақәсырзит. ... Уахь (Ыьгардаҫа – Ыә. Н.), азын жәѳанха, амѳа сықәлара азәгы дақәшахатмызт, ақыта мѳақәа уажәааны иахьыбаапҫсу иахырҫьаны. Аусураҫы исы-цхраашаз апҫсуаа Аҫәаҫа раапҫхьара хьдҫас иргеит. Аха сара пҫкараны исымаз, спҫышәа иснарбахьаз – илитературатәым абызшәа рапҫхьаза диалектк ала, насгьы иара иахьапҫабара цқьоу атыпҫ аҫны атцаарала алагара – еиласымгеит.

...Аиашазы, саргьы иҫатқәыаз салапҫшны избаанза аҫкак ауадаѳрақәа сырзыпҫшымызт. Ахәынҫәа, аҫлаѳа, аеқәа аунажьуамызт, иҫашьшы ицон, ыара иҫытны цхырааарак умоуазар»¹ [Марр 1938, ад. 53].

Абас еипҫш еҫа ыабаа цәҫа даниаргьы атцааѳы дзышьтоу абызшәа иахьазпҫабаратәу аҫагылазаашьаҫы даньизней, нас абызшәа ахатә аҳамтақәа уднағалоит иҳәошәоуп, Н. И. Марр дахьнейша данней иибаз дшалацәажәо: «Асаат хҫа реипҫш Ыьгарда хәхьѳеиз, иҫтәы ѳны да-адәылҫны, иашта ҫбаа дықәланы апҫшәа хәихәаразы иҫааихейт апҫшәма Хәбыць Ашәба. Иара иуа Н. С. Ыанашьиа иеипҫшҫәҫа саргьы саа-гәыдикылеит. Уинахыс саргьы зыѳны иҫаз азә иеипҫш схы сыпҫхьазон. Сусура ақәзар, убас ирласны еиҫкаахейт, рапҫхьаза ауаѳы дызлаго аус еипҫш ақәымкәа, инышьҫатцаны ѳапҫхьа иаашьысхыз ак еипҫш» [Марр 1938, ад. 55].

Аамта еҫа царгьы, абас еипҫш аххәаа усқантәи аамҫей аҫагылазаашьей лабҫаба уаланарпҫшуейт, етнолингвистикатә материал шьахәуп.

III. Н. И. Марр ипринципқәа ируакны иазгәататәуп атцаарадырратә литератураҫны иҫоу аматериалқәа реиҫагәатара. Атцарауаѳ иусумтақәа руак аҫны иҳәоит Ыьгарда ѳымчыбжьа иҫазаара иалагзаны П. Услари

¹ Аурысшәахьтә еиҫагоуп.

П. Чараиен¹ рматериалқәа зегъы реиҭагәаҭара дшахьзас, насгъы иара ианиҭаз аматериалқәа рыла ишхеиртәааз [Марр 1938, ад. 53].

«Ажәар» аҭны урт аматериалқәа еиҭырпшрак аҳасабала иаагоуп. Иазгәатәтәуп, Марр Н. И. еиқәиршәаз «Апҭсуа-аурыс жәар» аҭны, аиҳа-разак ажәақәа реиҭырпшраан ишазгәеитоз аркыаҭрақәа маҭымкәа.

Иаххәап:

«а-аҭейшьара» ² [вм. аҭейшьара] Н. С. Джан³. а-аҭейшьара: однофамильцы, близкие, по У⁴ (122: «аҭейшьара») двоюродный братъ, аҭежьей-ҭа, см. а-аҭейшьара подъ аҭа [3⁶].

Автор ҳахьхәаирпшыз ажәартә статиаҭны иаагоу ажәа иазынархоу инеитцыхыу аинформация:

«а-аҭейшьара х, к⁵ сородичъ, родственникъ, цъ аҭейшьара (и азџ.), аз.х.⁶ аҭейшьарақ, цъ аҭейшьарақ, ар.х.⁷ аҭейшьарақәа, цъ. аҭейшьарақәа (теоретически можно образовать, но довольствуются и во мн.ч. формой на –ра). По У, 122: «аҭейшьара, ааҭейшьара двоюродный братъ (Н. С. Джан.: однофамильцы, близкие), аҭейшьарақ опр., ааҭейшьарақәа», – [20^а].

ишыҭказ (азџ.) // ишыҭказ какъ было (Ч. IV, 17, §9), к ис'ыҭказ; [15^б].

а-кәаза богатый, раскошный (Ч. §14, 58), азџ акәаза, ... к акәаза богата-тая растительность, хороший корм (на пастбище) [47^б].

IV. Н. И. Марр ихымпәдатәуп хәа иипҭхьазо аматериал аиҭагәаҭара апринцип иамоуп ахатә чыдарақәагъы:

а) аинформаторцәа азәазәала, индивидуалла аус рыцура;

б) аинформаторцәа гәып-гәыпҭла аус рыцура.

Иаагап уи шыақәзыргәгәо «Апҭсуа-аурыс жәар» аҭынтәи ҭырпштәқәак:

1. А-бжәке Самурз. борода, усы (Ч. §10, 29), азџ. а-жыаке (азџ. спорили въ группе 17 человекъ, усы или это или борода), цъ ажыақҭа (а боро-

¹ Ажәар аҭны урт рматериалқәа У., Ч.(ма Ч) хәа иаирбоит. П. Гь. Чараи – еицырдыуаз жьлар рыртцаџы, ауаажәларратә усзуџы; уи иусумта «Об от-ношении абхазского языка к яфетическим» захьзу ауп Н. И. Марр рапҭхьаз аҭсуа бызшәа атцаара аинтерес изыркызгъы. Н. С. Цыанашыа – еицырдыр-уаз арцаџы, аетнограф.

² Хыхь ишазгәахтәхоу еипҭш (шәахә. азгәаҭа 3), аҭырпштәқәа Марр Н. И. иусумта «Апҭсуа-аурыс жәар» аҭны ишарбоу еипҭш иаагоуп, Ажәар аҭны аҭсуа ажәақәа, аҭырпштәқәа алатын шрифт ала иарбоуп; ари астатиаҭны урт иахьатәи аҭсуа алфавит ахь иаагоуп, курсивлагъы иалкаауп.

³ Н. С. Джанашиа.

⁴ У – аркыаҭра иаанагоит Услар П. К иматериал.

⁵ Шәахә. ад. 185, азгәаҭа 3, 5.

⁶ «Ажәар» аҭны Марр Н. И. иааигоит аркыаҭра «ед.ч» – азатә хыпҭхьазара; анаџс аркыаҭра аҭсышәала абас иаҳарбоит.

⁷ Марр Н. И. ихы иаирхәоит аркыаҭра «мн» – арацәа хыпҭхьазара; анаџс аркыаҭра аҭсышәала абас иаҳарбоит.

да а-пѣтцá), а-жáкьа к борода (калдахварецъ А. И. Чукбар сообщил, что еще мальчиком онъ был свидетелемъ спора въ самой Калдахваре о словахъ ажáкьа и аѣцѣ, по его мнению ажáкьа борода, аѣцѣ и борода и усы), аз.х. жакьк, к жакьак, ар.х. ажáкькэа, ажáкьакэа [26⁶].

2. А-пѣтцá усы, цѣ борода, однако, тут же старикъ Хабиджъ заметилъ, что, наоборот, аѣтцá значит усы, а ажáкьа борода, см. аѣцѣ [77^а].

3. А-бжъáс тигрь, представляемый абхазами въ довольно легендарных чертахъ, к, х абжъáс', к «по легендам спать между двумя деревьями, разветвляющимися на два ствола (...); как будто тигрь», азѣ. пришлось слышать: «абжъáс, «птица в горах» (съ неяснымъ представлениемъ) аз.х. бжъаск, х бжъáскы, ар.х. а-бжъаскэа, х (но не к) одинъ знаетъ какъ птицу, но объяснить точнее ему не удастся, по словамъ другого: «редкий зверь, если кто встретитъ, живымъ не оставить» [27^а].

4. Аѣс'лымз к, а-пѣсылымз песок (Ч, §10, 66), У аѣслымз, цѣ (слышалъ отъ одного молодого джгердца) á-пѣслынз, аз.х. пѣс'лымзк, пѣслынзк ар.х. áпѣслынзкэа, (а по Хабиц'у¹=У: аѣслымз, аз.х. пѣслымзк, ар.х. áпѣслымзкэа...[81^{а-6}].

Ари «Ажэар» аматериал излахнарбо ала, диалекттэ хэаак иатцанакуа рцэажэашьафны икоуп аиѣшымзаарақэа атцакалагы ахэашьалагы. Аивгарақэа хѣылоит аихабацэеи аитцацэеи ражэахэафынгы. Иарбоуп иара убас аиндивидуалтэ ажэақэа атцаара амѣахъ ххъазырѣшуа хата-хатала азэырѣ ражэахэа ачыдарақэагы.

Диалекттэ хэаак иатэу аинформаторцэа ражэахэа ачыдарақэа ралкаара азцаара Н. И. Марр дазаатгылоит «Ажэар» иацу, хаз усумтаны иуѣхъазаша, «Аѣхъажэа» афынгы. Атцарауѣ излазгэеитэ ала, диалектк аѣнутѣка икоу аиѣшымзаарақэа ргэатара тѣпѣк афны мацара изалшом, избанзар диалекттэ хэаак иатэу, еиуеиѣшым аѣпѣкэа рхатарнакцэа рыбжьара хэашьтѣбжьыла реикэымшэара аймак-аиѣак анахылтцауагы калокит. Убри афнытэ аматериал зныкѣарала аиѣгаэатара, иара гэыѣѣык аинформаторцэа алархэны акэзаргы, изалшом. Уи адиалекттэ материал аиѣгаэатареи аизгареи зѣаху усуп хэа иѣхъазокит автор [Марр 1926, ад. 2].

V. Н. И. Марр адиалекттэ материал антцарафны афонетикатэ принцип дыкэныѣокит. Ажэахэа текстқэа ранцаразы ихы иаирхэон чыдала аѣсуа бызшэазы атцарауѣ еиқэаиршэаз «Аѣсуа аналитикатэ алфавит» («Абхазский аналитический алфавит»). Уи аѣсуа бызшэа афонетикатэ система иалоу ашьтѣбжьқэа зегъ аазырѣшуа адыргақэа рыла ишьақэгылоуп. «Ажэар» уи алфавит шыатас иамоуп. «Ажэар» афны иаагоу адиалекттэ материалгы антдоуп афонетикатэ принцип ала. Аѣсуа аналитикатэ алфавит аѣсуа бызшэа афонетиктэ еилазаара зегы, шамахамзар ишаныѣшуагы, «Ажэар» афны цѣара-цѣара иахѣылоит ажэа аѣнутѣка ашьтѣбжьқэа рфонетикатэ чыдарақэа инейтѣыху аххэаа рыцны.

¹ «Ажэар» афны ишарбоу еиѣш иаагоуп, аинформатор Ашэы Хабицѣ иоуп зызбахэ ихэо.

Н. И. Марр иусурафны программак ахасабала дзыкэныкэоз ипринципкэа зныпшуа иусумта «Апсуа тексткэа ранцашызы» афны ифуан: «Зыпсы тоу ажэахэа тексткэа антдалатэуп ишхэоу еипштэфа, еиха ишиашоу хэа акэымкэа» [Марр 1938, ад.151]. Н. И. Марр атцаратэ усурафны акырза атцанакуеит хэа ипхьазон ажэахэафны ашытыбжь афонетикатэ чыдаракэа инагзаны разгэатара. Ашытыбжь ачыдаракэа афонетикатэ транскрипция инагзаны иазаамырпшуазар, ашытыбжь ажэала аххэаа ациттоит. Уи иусумта «Апсны алингвистикатэ ныкэара афнытэ» афы ифуан: «...апсуаа ажэа «цан» анырхэоз ашытыбжь н убри акара ипсычыын, зны-зынла, еихарак, аицагэатараан, зынзагы исахауамызт» хэа [Марр 1938, ад. 70].

«Ажэар» ажэартэ статикэа рфынгы иахпшылоит хыхь иаахгаз афырпштэы иашыашэалоу аххэаакэа зцу ажэакэа. Иаххэап:

1. А-тийра продавать;... аор. настййт, отр., инасымтиййт; иахзына-с'эымтийит вы нам туда не прислали; кроме как в аористе ни двугласн., ни долгого и не слышно, да и въ аор. инастййт [41^а].

2. А-ртэра́ наполнение, наполнять, ... п¹. иртэы́ (даже точнее: иртэ) [43^а].

3. АзѠ. кырзуйт пов. кырүй (здесь ы слышен точно ъ или ё),... [17^б]

Хыхь ишазгэахтахэоу еипш, ахэараан ажэа афнуцка ашытыбжь ианыпшуа ачыдаракэа зегы хымпада иарбатэны ипхьазон, уи ашытыбжь азы ифонематэ фазшыарбагамзаргы, иара аеыпсахракэа асистематэ фазшыа рымамзаргы. Ажэахэатэ материал антцараан урт ачыдаракэа разгэатара, рарбара дзыкэныкэоз пжаран.

Ишдыру еипш, ари хазлацэажэо «Ажэар» шыатас иамоу апсуа аналитикатэ алфавит ишэышэуа-ишышуа ацыбжыыкакэеи (з', ц', ц', з', с', з'э, с'э), авелиартэ цыбжыыкакэеи (х, хэ) фонемакэак рахасабала изланыпшыз ала, еилкаауп урт бзыпшаа ражэахэа ацэажэашыакэа рматериал афнытэ ишаагоу.

Чыдала иазгэататэуп, атоурыхтэ диалектологиазы акырза шатцанакуа иаххысыз ашэышыкэса 20-тэи ашыкэскэа рзы ианцоу аматериал афны абжыуаа самырзафанааи ражэахэакэа рфынгы ишэышэуа-ишышуа ацыбжыыкакэа ахьахпшыло, бзыпшаа ражэахэа инаваргыланы:

Бзыпшаа ражэахэа:

з' - аз'а [115^а]

ц' - ац'арá [110^б]

ц' - атц'áбырг [122^а]

с' - áс'а [73^а]

з'э - áцэаз'эара [113^а]

с'э - ас'э (бук) [102^а]

х - áхаа [134^б]

¹ П. – повелительная форма (адцаратэ форма). Цъара-цъара пов. хэа иарбоуп. Шэахэ. анафстэи афырпштэы.

хә – áхәа [139^а]...

Абжыуаа ражәахәа:

с' – ус'гылара [33^б]

анс // анс' (-анц)

арс' // арс

áнс'у // áрс'у [6^б]

с'ә – ас'әамкьа́т [102^а]

áс'әа схәоит (цъ) [9^а]

áс'әанй̄а [102^б]

ц' – атц'ы́тәа [122^а]

з'ә – сөыз'әлоит [69^а]...

Самырзаканаа ражәахәа:

з' – ахраз'а́га [129^а]

хә – áхәыз' [140^б]

с'ә – ас'әт [107^а]

áс'әенй̄а [103^а]...

Абасала, Н. И. Марр иаххысыз ашәышықәса 20-тәи ашәықәсқәа рзы ианитқаз ажәартә материал иахнарбоит усқантәи аамтазы адиалектқәа зегь рыкны ишупылоз ишәышәуа-ишышуа ашьтыбжықәа, аха «Ажәар» а́кны ишахбо ала, урт ашьтыбжықәа зегьы иахьабалак афонемара рыз-ны́кәгом.

* * *

Акырза аинтерес амоуп Н. И. Марр идиалекттә материал ааргъшышья, азнагашья. Дара ирныгъшуеит аетнографиатә, атоурыхтә, аенциклопедиатә, аилыркааратә цакы змоу аматериал шьахәқәа.

Иаахгоит ҧыргъштәқәак аетнографиатәи, атоурыхтәи, аенциклопедиатәи ажәарқәа ртипра зныпшуа астатиақәа:

1. Акьалантáр азѿ. длинная свеча шестом, иногда в несколько сажений, кт. (Кәтол – Цә. Н.) это не свеча, а высокий шест с навешанными наверху рукоделяями, которые, состязаясь, сбивают выстрелами (во время поминокъ), аз.х. кьалантáркы, ар.х. акьалантáрқәа [46^б].

2. Хьечхә́ама новый годъ, начинающийся съ вечера накануне и длящийся дня два, три дня, к хьешхә́ама. Его празднують абхазы как христиане, так мусульмане. Закалывают козла (особенно у кого есть кузня), дворяне быка (у дворян кузни не бываетъ). Предварительно все купаются. Старший въ доме благословляетъ [130^б–131^а].

3. Айтар лабá Айтарово палка, праздник, спустя три недели после Пасхи; ставят в землю около дерева палку грецк. ореха, режут козленка (аз'с) и ягненка (Ч, 180, 1, 3), палка пастуха [153^а].

4. Абáа х дворець, крепость, вообще каменная постройка, такъ при-

АШӘКӘ ҒЫЦҚӘА

- **Мушьни Миқаиа**

Асар рымға

**Ажәеинраалақәа, алакәқәа, абалладақәа
Аңхәынтшәкәтжыртә, Ақәа, 2022 ш.**

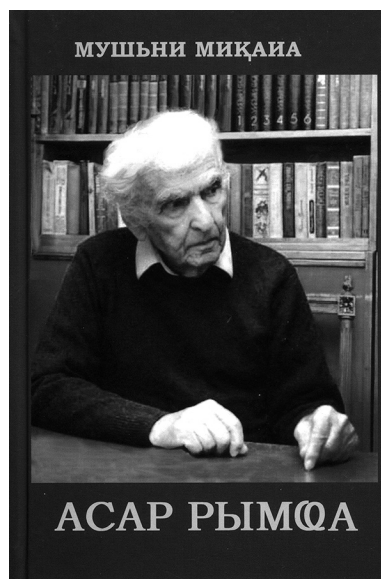
Аңхәафцәа, шәхатқы! Ишәыдаага-лоит еицырдыруа апоет, ашәкәыффы Мушьни Ирод-иңа Миқаиа ишәкә ғыц «Асар рымға». Уи еиднакылоит арґеиафы ипґстазаара атцыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иапцтаз ажәеинраалақәеи, алакәқәеи, абалладақәеи.

Арт арґеиамтақәа, цаха кәпшыла шырхәало еиңш, иргәылсны инеиуеит аңсадгыл аңеиңши аразкымфееи, уи ахь агәбылрей абзиабарей, ауафы ипґстазаара ацәгәа-абзиеи, Хңыынңытәылатә еибашыра атемей, ҳаңсуа бызшәа аґеиара-еикәырхарей, аґарей ажәрей рызхәыцра ухәа арґеиафы иахъеи-уахеи итаауаз аидеиақәа, дзыргәәтеиуаз ахәатәиутәи.

М. Миқаиа акыршықәса ажурнал «Алашара» аредакцияґы ихы аңыка ықәиххъеит, асахьаркыратә пґтамта ахәтабзиара ахьчараґы иңьбарара ааирпшхъеит, алитературахь имфәхыцуаз авторцәа ғыцқәа ркнйтә дыз-зыхәоз арґеиаратә принципқәа ихгы иадицалон, афымта ахазынара ахәаадара акынза анеира иеазишәон. Убри акнйтә, ихатәы рґеиарагы уи анымпшыр калозма, зхәтабзиара ҳараку сахьаркырала иапцдоу, хбызшәа ичыдоу алшарақәа рыла ифу «Асар рымға» еиңш.

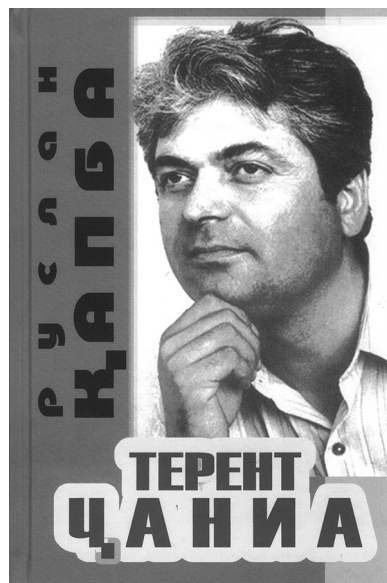
Аредактор В. Касланзиа

Асахьатыхфы Р. Габлиа

- **Руслан Қапба**
Терент Чаниа
Иңстазаареи ирфеиамтақәеи
Аңхәынтшәкәтыжыртә, Ақәа, 2022 ш.

Аңсуа поезиәфәи зырфеиаратә баф-хатәра хараки зыуафратә қиара чыдеи еидбаланы зыңстазаара зеггы итызгаз апоет-лирик, ауафы аамсташәа Терент Михаил-иңа Чаниа изыхәан иухәаша шыар-да ыкоуп. Уи ихыз ишахәтоу ала азбахә ахәара зылшо иара диеиңшзароуп, иара диакаразароуп, иеиңш зеиңшу иахасабала деиликаауазароуп. Убри ақнытә, алите-ратуратә критик, аңарауаф, апрофессор Руслан Қапба иакәымзар изылшарыдаз, анафәалбеит, Терент Чаниа иңстазаареи ирфеиамтақәеи ирыхәтоу ажәа хыркы рыххәара.

Т. Чаниа алирикатә поезиә ақны иңназго дықамзар қалап, акыршықәса инеиңынкыланы аңхәафцәа ргәи тызгоз, ргәи зырцшаауаз ажәеинраа-лақәа равтор, анафс, дук мыртцыкәа иашәаханы ажәлар ирылатцәоз. Ан лыхшара анылаазоз игоз ашәақәа, арцыси атыңхәи реиқәшәарафәи игәыбзыгуаз, атәыла аиқәырхаразы иқәңараангыи пхәақа хәибашыцәа ирыпхьоз ашәақәа.

Апоет инысымфәфәи игәалаиршәахьан: Зны сан ус салхәеит: «Уца, нан, абант афәиңнацәа рқынза, раңхәа уназыдгыло афнафәи абри ныжыны уаа, иңсаңоуп». Ислыркыз амакәан афәи итан плакь мгьалк, шәхәк, жәабақа кәтағь». Абри афәи ақиара далаазан апоет, анафс ирфеиареи иңстазаа-реи зеггы ирныңшыз, гәалашәара пхала иаңхәафцәа реиңш, хәжәлар зеггы рқны инижыыз.

Аредактор М. Тәанңха
Асахьатыхфәи Р. Габлиа

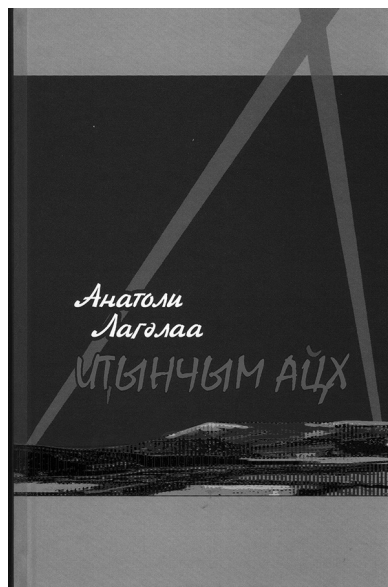
- **Анатоли Лагәлаа**
Итҕынчым аҕх
Ажәабжькәеи аповесткәеи
Аңхәынтшәкәтҕыжыртҕа, Аҕәа, 2022 ш.

Адунеи иақәлоу аңсуа бызшәа алшарақәа убаскак итбаауп, ушәкәыџхарц азы – ажәахәаџ бзиақ зәлымхарала изызырџреи, шәкәыџы ҕазак ирҕеи-амта агәылапшреи узхоит ххәар ҕалоит, еихаракгыи урт аџыџагыи хатарак ала ианеибарку, хаҕрак аҕнытә арҕеиара анрылшо.

Д. И. Гәлиеи Т. Шь. Аңьбеи рыхьзқәа зху Ахәынтқарратә премиақәа занашьоу, иналукааша апоет, ашәкәыџы Анатоли Лагәлаа иџымтақәа реизга ҕыц ианылаз ажәабжькәеи аповесткәеи, хәара атахымкәа, излиааз аамта ианаалоит, рфырхацәа хадақәа рыпстазаара иақәшәоит, уимоу рҕеицш азгыи итаҳәагоуп. Аңеицш анаххәа, уи ақәзар ҕалап ашәкәыџы изы – реиха зтазкуа ажәа, арҕеиаџы – аңеицшхәаџ даниџызоу, диџызазар анихәтоу аамтазы.

А. Лагәлаа ишәкә ҕыц атыттра, ажурналистцәа ишырхәало еицш – аинформациатә ҕытҕа ду хнатоит – арҕеиаџы даҕазныкгыи итабуп хәа иахәара: хаамтазтәи аңсуа сахьаркыратә литератураҕы ишьардоу илшарақәа рзы, зда хамам журнал «Алашара» гәык-ңсыкала аматц ауразы, хаеиғзарала ашәкәыџыцәа ҕарацәа рхатҕыларазы, арҕеиаџы иқьиаразы, иразразы. «Атх антҕынчым», амшгыи мариа анаттам аамтазы – дызлагылоу аамтеи ауааи рҕеицш шәкәыџы-лыпхала анырраҕы иҕазышәарақәа рзы.

Аредактор С. Аргәын
Асахьатҕыџы Р. Габлиа

- **Гунда Сақания**

Ажәфән абжыы

Ажәеинраалақәа

Аңхәынтшәкәтыжыртә, Ақәа, 2022 ш.

Ақхәафцәа, ишәыдаагалоит Д. И. Гәлиа ихъз зху Ахәынтқарратә премия алауреат Гунда Сақания лажәеинраалақәа реизга ғыц «Ажәфән абжыы». Ашәкәы аннотацияғы ҳақхьойт: «Гунда Сақания лпоезия амедитативтә кәзшыа амоуп. Медитациятә поезиоуп. Лажәеинраалақәа амантра иафьзоуп, матанеироуп. Уанрыпхьа апсихологиатәи адоухатәи нырра гәгәа уртоит. Амантра – акырынтә ирхәо иңшыоу матанеироуп, иңшыоу гимнуп.

Зкыы сахьа, ажәала итыху, зкыы гәтыха, зкыы гәырғыра – убри зегь ацуп Гунда лпоезия.

Иуадафәу аамтәи иуадафәу аґагылазаашьеи ириаины, зыңсы ахыц икылган иаазго апоет лгәи-лыңси ирхылцит ажәеинраалақәа. Гунда Сақания лпоезия хы цәыкәбарны аңсуа поезия амшын иалатәоуп».

Аредактор Гә. Кәыңниа

Асахьатыхы Р. Габлиа

- **Енвер Ажыба**

Иалкаау

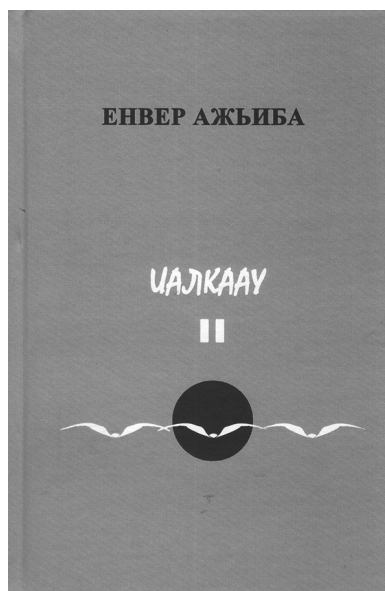
Ә-томкны

Афбатәи атом

Аңхәынтшәкәтыжыртә, Ақәа, 2022 ш.

Апоет, ашәкәыффы, ажурналист Енвер Ажыба иалкаау ифымтақәа реизга афбатәи атом ианылеит ипрозатә рғиамтақәа. Уи иагәылоуп еиуе-иңшым аамтақәа рзы ифыз, уаанзатәи итыжымтақәа иргәылоу, апериодикатә кыыпхь акнытә ақхәафцәа ирдыруа, акыыпхь зымбацгыы налатцаны – ажәабжықәа, аминиатиурақәа, асатиреи аиумори, ахәыцқәа ирызку ажәабжықәа.

Аминиатиурақәа руак акны ҳақхьойт: «Абқәа ргәып акны зхы иакәгәыґуа икалаз аб ғәа ақхәагылара иашьталоит.

Нас уи тәыѡала иеисуеит аб пхьагыла. Ианазымиааи, ахы дырны аѡызцѡа инарылагылоит. Ианаиааи, апхьагылара иара иааннакылоит. Уи иатцанар-хаз аб пхьагыла цагьа, иахьыз пхашьаны, аѡызцѡа иаарылтцны ицоит ахы ахьынахо. Ацстазаара иалцаанза, ма ашѡарыцаѡ ишѡақь цынца иаѡашѡаанза ахала иѡазаауеит. Уаха уи абзатѡа аѡызцѡа рахь ихынхѡзом.

Автор ари ашѡкѡы лгѡалашѡара иазикит иан Фениа Возпца-Жыба.

Аредактор З. Тхачыкѡ

Асахьатыхѡы Р. Габлиа

- **Екатерина Бебия**
Из забвения – в бессмертие
Вторая книга серии «Жертвы политических репрессий в Абхазии»

Посвящается жителям и выходцам из сел Дурипш, Куланырхуа, Ачандара, Тамыш, Кутол, Джгярда, Гуада, подвергшимся политическим репрессиям в 30-40-е годы XX-го века.

ООО «Митра», Сухум-Краснодар, 2022 г.

Асовет хѡынтцарра Сталин ихаантѡи аамта аѡурых адаѡья еиқѡатцѡақѡа ирынхалейт, мѡахылатѡи арепресси-ақѡа ирыхькѡаны. Миллионла асовет уаапсыра рыпцстазаара ѡанаѡкѡейт, иѡахнатѡейт, иаркѡаѡит «ахгара» иазкыз ахѡынтцарратѡ «машьына» аусура. Уи рхьысит еиѡаракгьы ажѡлар мацқѡа. Аамта кѡаѡк иалагзаны ажѡларқѡа ретнодемографиатѡ хсаала узымдыруа аѡынза акырынтѡа аѡап-саххьан. Убри аамтазы, ахгара аполитика ныѡѡаѡцѡа аанызкыло акгьы ыѡамкѡа, ирѡагылоз мчы ыѡамкѡа, ашѡаыызара мацара аиааира аман.

Хѡарада, апсуа жѡлар рыѡнытцкагьы иѡалейт «Харада ахара здыртцоз», зыкъѡыла, мшатарала, чархѡарала иѡадырхоз жѡлар рѡейцѡа. Анаѡьал-бейт, закѡйтѡ мчузеи, лшароузеи, баѡхатѡроузеи усѡан хажѡлар мац ирцѡызыз, пхьаѡа ирыхѡараны иѡаз, рыхьзи-рыпцшей тьызгашаз.

Асовет аамта акѡымзар, адунеи аѡурых иаздырзом даѡа хѡынтцаррак, абасѡаѡык зтѡылауаа, насгьы абасейпц хѡымгарала иѡазырхахьѡу. Шаѡа лахьынца, шаѡа цейпш, шаѡа хьаа. Еиѡаракгьы атцарей адыррей змаз, аѡыбаѡ злаз, згѡаанagara ныѡыизгоз зегьы ираѡан арепрессиақѡа раамта.

Апсуа журналист, атцарауаѡ Екатерина Бебия лѡазылшѡейт Сталинтѡи арепрессиақѡа хмилат ианатаз ааха ду атцара. Шықѡсыраѡалатѡи лытцара иабзоураны иахьа хнапаѡы иахкуп аѡбатѡи атѡжьымта. Уи рызкуп апсуа қытѡақѡа Дѡрыпш, Кѡланырхѡа, Ачандара, Тамш, Кѡтол,

Цыгъарда, ҫада рҕнытә ахгара иакәшәаз хҗеицәа гәлымтәахкәа. Хың-хьазарала арт ақытәкәа ирылганы иргеит 193-шык аңсуаа, рыфныҕакәа рахь игьежыыз 54-шык роуп.

Даара иуадафуп ари ашәкәы аңхьара, иагәылоу аинформация угәы ааннакылоит, уғәғәамзар уахәаҗыртә аҕынза хьаала иңьбароуп, аха иаңхьатәуп, уи хаиааины иҗегьы хәғәғәахарц, даҗазныкгыы шытахьҕа хьааңшырц, хара хнаңшырц, кәышрала пхьаҕа хҗарц.

Алитературатә редактор И. Соловиова

Асахьатыхфы Б. Цыануа

***Акьыпхь иазирхиеит
Дырмит Габалиа***